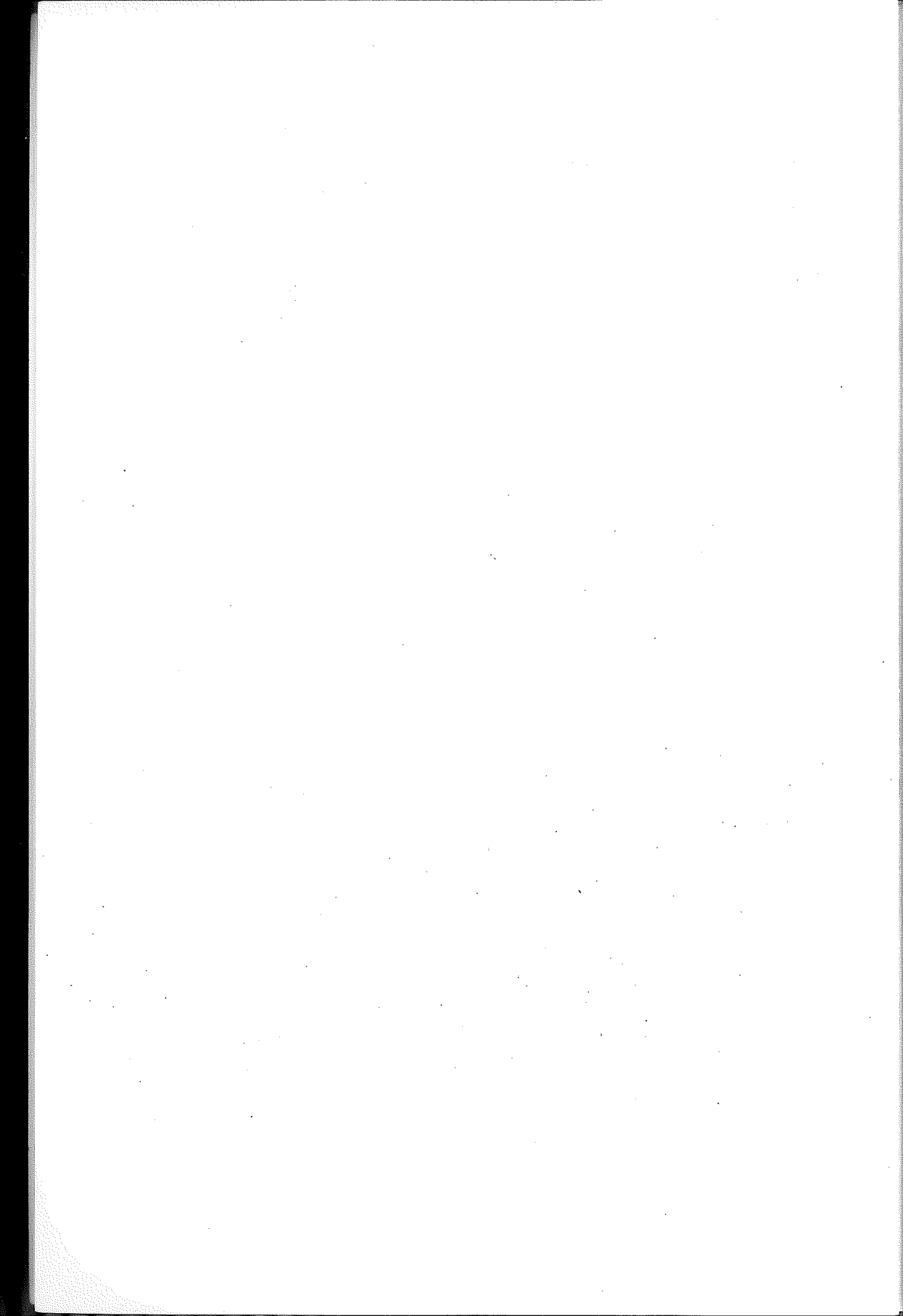

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКИ
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

П Р И Л О З И
CONTRIBUTIONS

XXVII 1-2

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА XIII МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС
ВО ЉУБЉАНА, 2003 ГОДИНА**

СКОПЈЕ – SKOPJE
2002

Уредувачки одбор:

акад. Милан Ѓурчинов (претседател)

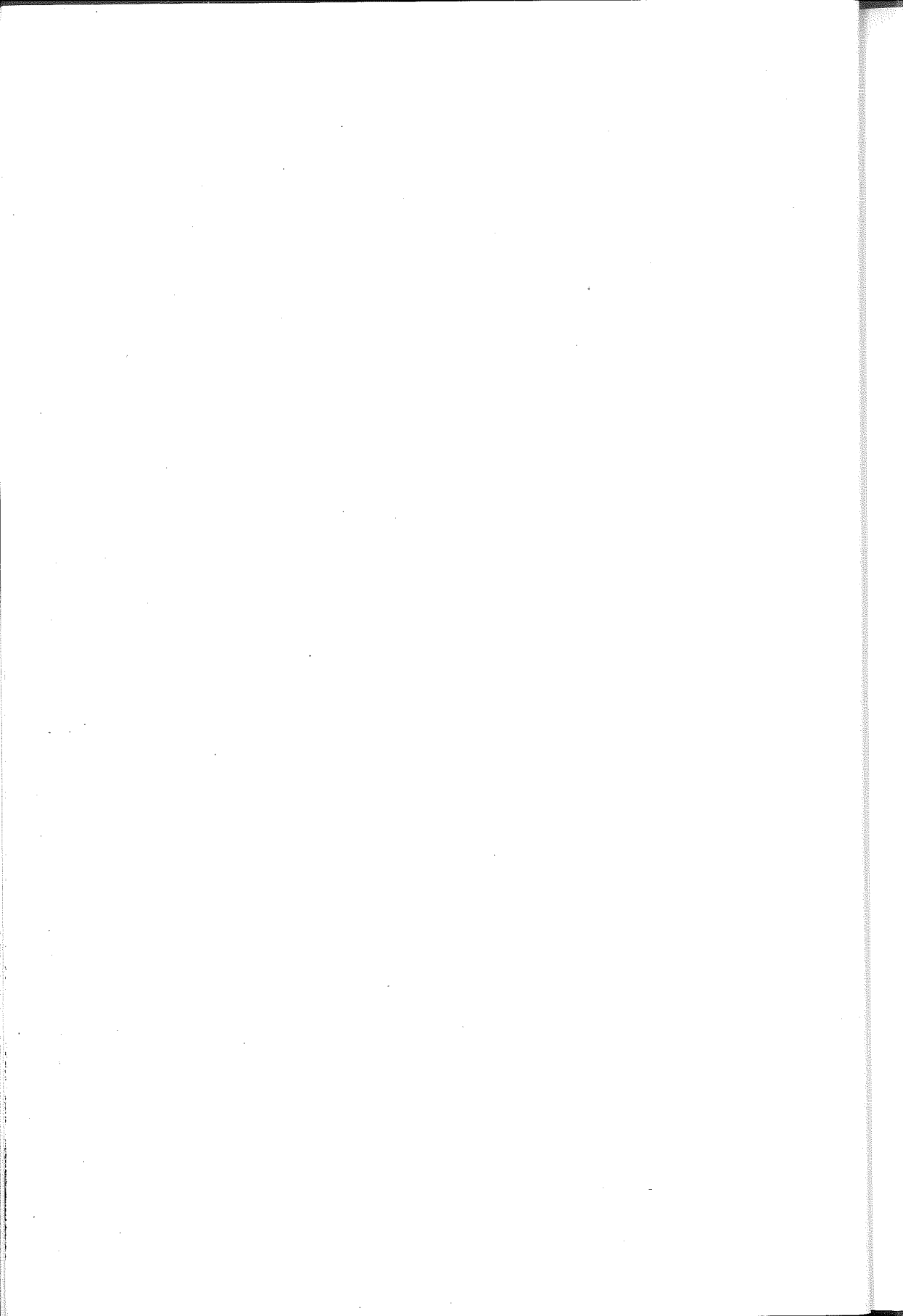
акад. Зузана Тополињска

акад. Петар Хр. Илиевски

акад. Блаже Ристовски

проф. д-р Димитрија Ристески (секретар)

I. ЈАЗИК

ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

БАЛКАНСКОТО ВО ГРАМАТИЧКАТА СТРУКТУРА НА СЛОВЕНСКИТЕ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЦИ

Под „балканското“ во овој контекст подразбирам особини карактеристични за несловенските балкански јазици, а туѓи на словенските не-балкански јазици. Синтагмата „граматичка структура“ ми се чини интуитивно јасна, но сепак толкувањето на таа синтаagma бара неколку коментари.

Каноничниот список на таканаречените балканизми којшто можеме да го најдеме во повеќето синтетски трудови содржи токму појави од областа на граматичката структура. Инвентарот и, пред сè, хиерархијата на појави варира зависно од тоа дали списокот е правен од славистичката, романистичката, или некоја друга перспектива, но во сите варијанти е присутна една константа: соодветните списоци се правени од гледна точка на генетска лингвистика. Во нив се собрани најважните иновации, често многу стари иновации, настанати како резултат на јазичната конвергенција на балканскиот ареал. Овде би сакала да предложам поинаков пристап. Би сакала да одговорам на прашањето кои се типолошките разлики меѓу словенските балкански и останатите словенски јазици, како и меѓу двата словенски балкански јазика: македонскиот и бугарскиот, дали се тоа „апсолутни“ разлики или разлики во интензитетот на одредени развојни тенденции, и најпосле, како се мотивирани тие разлики. Тука мислам не само на внатрешната системска мотивација којашто е одговорна за верижниот карактер на еднаш иницираните процеси, туку и на нивната надворешна прагматичко-семантичка мотивација.

Ако ја прифатиме инаку тривијалната констатација дека јазикот пренесува информација со помош на лексичките и на граматичките средства, тогаш првото типолошки релевантно прашање би требало да гласи: како оди границата меѓу лексикализираната и граматикализираната информација – дали и во кој правец балканските словенски јазици ја преместиле таа граница? Зошто? На кои точки? Со кои средства? Ќе се потрудам да докажам:

а) дека границата е преместена;

б) дека таа е преместена во полза на граматичките средства;

в) дека тие средства се од синтаксички или морфосинтаксички, а не од морфолошки карактер (што инаку добро ни е познато под паролата „анализизам“);

г) дека поттикот дошол од прагматиката: од потребата за успешна комуникација во мултилингвална средина;

д) дека паралелни тенденции, слично мотивирани, се присутни и во другите словенски јазици како и во другите несловенски небалкански јазици;

е) дека „балканското“ зема различни форми во македонската и во бугарската граматичка структура, при што во поголема мера е присутно на македонска почва (што пак е денеска добро позната и тривијална констатација).

Ќе се држам пред сè до состојбите во двата стандардни јазици, но по потреба ќе ги земам предвид и дијасистемите: македонскиот и бугарскиот, во целина.

Ќе го поделам ова мое размислување на рефлексии поврзани со вербалниот и со номиналниот систем на балканските словенски јазици, т.е. соодветно на присутните во граматичката структура на тие јазици механизми на предикација и механизми на номинација.

На почетокот уште неколку збора за споменатите прагматични импулси. И Византија, и – подоцна – Отоманската империја создавале рамки за функционирање на мултилингвална заедница, во која многу често, од економски, административни, а и културни потреби, дијалог воделе соговорници со различни јазични компетенции, често принудени да се служат со јазик кој не го владееле добро, или едноставно: дијалог воделе соговорници секој на свој јазик со инфилтратори од јазикот на оној друг. Во такви ситуации за успехот на комуникацијата најважно е да бидат добро разбрани сиг-

налите, кои служат за идентификација на настаните за кои станува збор и на протагонистите на тие настани. Настанот се идентификува преку своите модални и временски параметри и, секундарно, преку своите протагонисти; протагонистите на настанот се идентификуваат преку своите просторни параметри и, секундарно, преку своето учество во настанот, при што од основна важност е информацијата дали тие протагонисти се човечки суштества. Следствено, мојата анализа ќе ја вода под претпоставка дека за успехот на комуникацијата најважна е транспарентноста на сигналите на признаците /+/- фактивност / во однос на настаните и /+/- идентификуваност /, /+/- персоналноста / во однос на протагонистите на настаните, со други зборови: референција во време, референција во простор и присуството / улогата на луѓето во тоа време и во тој простор. Истовремено прифаќам дека граматикализацијата на една информација значи регуларизација на нејзините показатели во соодветна класа изрази. Со самото тоа граматикализираните сигнали, како регуларни и предвидливи, ги сфаќам како потранспарентни од лексичките.

ВО ВЕРБАЛНИОТ СИСТЕМ балканските словенски јазици ги карактеризира граматикализација на поголем број темпорални и модални дистинкции како во фактивната, така и во нефактивната зона.

Во фактивната зона (т.е. во однос на настаните кои се случуваат во минатото и/или се случуваат во сегашноста) треба да се одбележи присуството на аористот и на имперфектот коишто со различна видска перспектива ги лоцираат настаните на временската оска. Поголемата застапеност на аористот од несвршените глаголи во бугарскиот отколку во македонскиот јазик сведочи дека бугарскиот во тој поглед помалку се оддалечил од прасловенската појдовна точка. Постоенето на таканаречените синтетски минати времиња дозволува стариот прасловенски *esse*-перфект да остане во своето функционално поле како конструкција со двојна временска референција, која констатира сегашна релевантност на минат настан. Сепак во реализација на таа функција македонскиот и бугарскиот прилично се разликуваат. Најкратко речено, македонскиот како резултат на балканската интерференција изградил цел систем на *habere*-перфект, на којшто денеска му припаѓа централната гореспомената временска функција, често и со право дефини-

рана како резултативност; *esse*-перфектот во таа функција е маргинализиран, во дел од југозападните говори дури е загубен; старата парадигма на *esse*-перфектот денеска се користи за други функции, сп. подолу. Згора на тоа, македонскиот изградил и ограничено продуктивен *esse*-перфект II од интранзитивните глаголи, од типот *e дојден, e леѓнаӣ*, а секундарно дури *e јаден* во смисла 'има јадено'. Како во *habere*-перфектот, така и во *esse*-перфектот II функционира старо *participium perfecti passivi*, кое со текот на времето ја загуби својата дијатетичка карактеристика и стана практично единствено *adiectivum verbale* во денешниот македонски систем, што само по себе претставува еден структурно важен балканизам кој му е туѓ на бугарскиот јазик. Од своја страна бугарскиот јазик го доградил системот на *esse*-перфектот користејќи ја парадигмата на помошниот глагол, *mutatis mutandis* на сличен начин како што е доградуван системот на *habere*-перфектот во југозападна Македонија.

Зборувајќи за *esse*-перфектот треба и да се обрне внимание на статусот на старото *participium praeteriti activi II*, којшто е принципиелно различен во македонскиот и во бугарскиот систем. Како прво, во двата јазика никна секундарна серија на *л*-формите (како што тоа *participium* се вика денеска во македонската граматичка терминологија) деривирана од имперфектната основа, што од славистичка перспектива треба да се оцени како балканско-словенска иновација (за разлика од повеќе други непоттикната од балканските несловенски јазици). За дистрибуција на двете серии сп. подолу. Како второ, во македонскиот јазик денеска стариот партицип се појавува исклучиво во перифрастичните глаголски парадигми, т.е. – со други зборови – функционира исклучиво во вербалниот систем (оттука и споменатиот неутрален назив: *л*-форма), додека во бугарскиот јазик тој функционира и како вистинска глаголска придавка, т.е. како определба на конститутивниот член на именската синтагма; македонскиот функционален еквивалент на таквата употреба е најчесто релативна реченица.

Значително поголеми промени претрпел во балканската средина оној дел на вербалниот систем кој ги граматикализирал модалните и темпоралните дистинкции во нефактивната зона, т.е. во подсистемот на конструкциите кои зборуваат за настаните процирани во иднина и за модалните разлики меѓу тие проекции. Тука се мисли како на иднинска проекција во однос на говорната

ситуација, така и на иднинска проекција со некој минат настан како точка на временска референција.

Ако ги оставиме на страна императивот/прохибитивот и оптативот, денес балканските словенски јазици располагаат со три (сериј) парадигми за изразување нефактивни настани. Тоа се (1) наследената словенска парадигма во функција на *potentialis*, со формантот *би*, (2) новоизградениот по балкански модел *velle-conditionalis* (со две парадигми: *praesentis* и *praeteriti*, и (3) *da-subiunctivus*, исто така формиран како резултат на балканската конвергенција, и има две парадигми: *praesentis* и *praeteriti*. Како што се гледа од претставениот инвентар, во овој систем нема *futurum*; најслабо модално маркирана иднинска проекција се изразува со *conditionalis praesentis*, или – релативно поретко – со *subiunctivus praesentis*.

Треба да се подвлече дека во македонскиот сите три серии имаат транспарентни, јасно уочливи показатели во форма на проклитичните партикули *би*, *ќе* и *да*, додека во бугарскиот во *potentialis* и во *conditionalis praeteriti* помошниот глагол се менува по лице и број. Исто така е различна и синтаксичката дистрибуција и разграничувањето на функционалните зони на трите серии во двата стандардни јазици. Релативно најмали се разликите во однос на перифрастичната парадигма на *potentialis* – во источната регионална варијанта на колоквијалниот бугарски таа конкурира со денес маргинализираните официјални стандардни форми од типот *јдвам*, *търпявам* и сл. (сп. Пантелеева 1998); македонски пандан на тие форми, лексикално ограничен, претставува таканаречената категорија на готовност. На бугарската почва е поретко преклопувањето на парадигмите на *conditionalis praesentis* и на *subiunctivus praesentis* во функција на модално немаркирано идно време; исто така и кај бугарскиот *conditionalis praeteriti* е пофреквентна функцијата на „минато-идно време“, додека во македонскиот стандард таа парадигма се јавува пред сè во функција на *irrealis*. Најпосле, има разлики и во дистрибуцијата на *subiunctivus*: во бугарскиот неговата функционална зона е нешто поограничена како во комплементарните конструкции (помал е бројот на глаголски предикати кои бараат субјунктив) така и во конструкциите конституирани од сврзничките предикати (сп. на пр. бг. *кајшо че, сякаш че...* наспрема мак. *како да*, или бг. *макар че*, каде што би се очекувало *макар да*, сп. го и составот *че да...* со други функции и дистрибуција во однос на мак. *шшо да...*, и сл.); оваа ситуација може да се

поврзе со сè уште постојни во бугарскиот систем реликти на инфинитивот, чија загуба ја отвори вратата за граматикализацијата на „словенскиот субјунктив“ (сп. го во таа врска и прохитивот: мак. *немој да ѝшшувааш* наспрема бг. *недей писа*, и сл.). Самата загуба на инфинитивот, еден од централните „канонични“ балканизми, освен споменатата промоција на субјунктивот, од наша перспектива нема толку големо системско значење.

Сите споменати разлики, иако не многу големи, покажуваат ист развоен правец: реорганизацијата на системот која го промовира „балканското“ е понапредната на македонска почва.

Треба да се додаде дека традиционалната граматичка терминологија, во поголем степен бугарската, во помал – македонската, многу ефикасно ја затемнуваат денешната слика на модално-темпоралниот систем карактеристичен за нефактивната функционална зона.

На пограничјето помеѓу двете опишани функционални зони, фактивната и нефактивната, се сместува присутната и во двата словенски балкански јазика граматичка категорија статус, т.е. *sui generis* суспензија на фактивност. Оваа категорија, присутна исто така во турскиот и во повеќето други балкански јазици, граматикализира информација дека говорителот се дистанцира од пренесуваната порака. Причината на тоа дистанцирање може да биде различна: несигурен извор на пораката, недоверба, иронија и др., во што нема овде да навлегуваме. За таквата неконфирмативна семантика словенските балкански јазици требале да најдат соодветен показател. Како природен кандидат се наложи стариот наследен *esse*-перфект како најслабо маркиран член на категоријата време, а кој истовремено, поради својата двојна темпорална референција отвора простор за модална, субјективна интерпретација на настанот. Со текот на времето на бугарската и – во пограничена мера – на македонската почва бил изграден цел систем на неконфирмативни парадигми, кој не само семантички туку и формално се оддалечени од појдовната парадигма на *esse*-перфектот. Имено, (а) доизградени се неконфирмативни форми за идна временска проекција, при што – барем во македонскиот корпус на пример со кои располагаам – јасно се зацртува тенденцијата во тие парадигми да влегува секундарната *л*-форма од имперфектната основа; (б) во основната парадигма составена од сегашно време на

помошниот глагол + л-формата се испуштаат формите на помошниот глагол во 3 лице еднина и множина; ова последното во македонскиот систем важи за целата функционална зона на соодветната парадигма, додека во бугарскиот би требало да претставува сигнал на неконфирмативна употреба, но разликата не се пази доследно. Впрочем, многу тешко е да се оцени функционалната оптовареност и фреквенцноста на некои бугарски парадигми присутни во граматичките описи, но не и во современите прозни текстови.

По спроведувањето на сите споменати измени вербалниот систем, односно, поточно речено: системот на предикативните конструкции во балканските словенски јазици ни се претставува како прилично различен, побогат од системот карактеристичен за останатиот словенски свет. Посебно е збогатен инвентарот на формите коишто граматикализираат информација за нефактивни, т.е. модално осмислувани, „виртуални“ настани. Важно е и тоа дека сите новоформирани категории имаат јасни, транспарентни показатели.

Тука треба да се спомне и упростувањето на морфолошката структура на глаголските форми, ликвидацијата на повеќето морфолошки алтернации, огромната експанзија на суфиксот -ув како показател на не-моментен глаголски вид, пред сè во југозападните македонски говори (сп. Видоески 1997). Овој процес, веројатно, делумно се должи на доцната стандардизација, т.е. вековното отсуство на прескриптивната норма, но сигурно и тој се вбројува меѓу процесите мотивирани со стремежот кон еднозначни показатели на суштествените семантички признаци карактеристичен за балканската, и не само балканската, контактна зона.

Меѓу балканско-словенските предикативни конструкции чии показатели се потранспарентни од наследените, треба да се спомнат и оние конституирани од компаративните и суперлативните форми на придавките и прилозите. Се работи за една категорија која модификува значење на основниот предикат, проширува инвентар на импликувани аргументи, а со самото тоа и го менува синтаксичкиот модел во функција на реализација на соодветните, збогатени предикатско-аргументски структури. „Балканското“ овде не внесува нова семантика, туку ги прави наследените дистинкции по добро препознатливи на формален план.

Одделни појави овде оценети како словенско-балкански наоѓаме и надвор од македонската и бугарската територија, на периферија на балканската контактна зона, во српските и/или црногорските дијалекти, а исто така и во втората голема словенско-несловенска контактна зона, т.е. на словенско-германското пограничје. Ограниченото време не ми дозволува да навлезам подлабоко во таа проблематика. Треба да се каже и дека исти или слични појави наоѓаме во ред други несловенски и небалкански јазици. Тие изгледаат „егзотични“ само од славистичка перспектива.

Системот на нефинитните глаголски форми нема да го разгледувам одделно. Значајните разлики меѓу македонската и бугарската ситуација во рамките на тој систем ги претстави И. Чашуле на претходниот конгрес во Краков.

ВО ОДНОС НА НОМИНАЛНИОТ СИСТЕМ, односно на конструкциите кои ѝ служат на номинацијата, „балканската“ реорганизација на системот придонесе пред сè за обновувањето на показателите на функциите на именските синтагми во реченицата, а преку тоа на освежувањето на семантичката мотивација на граматичката категорија падеж. Соодветните процеси остануваат во тесна врска и со појавувањето на членот, односно со граматикализацијата на показателите на предметната (просторна) референција.

Падежот го сфаќам не како морфолошка форма туку како синтаксички однос меѓу именската синтагма (како единица на номинацијата) и доминантната синтаксичка единица од која таа е граматички зависна. Оваа доминантна единица може да биде или предикатскиот израз (почесто) или (поретко) друга именска синтагма.

Именската синтагма зависна од предикатскиот израз се појавува во функција на аргумент на соодветниот предикат. Централните падежни односи, номинативниот, дативниот и акузативниот на балканско-словенска почва, покрај резидуални морфолошки разлики присутни главно кај личните заменки, се сигнализираат со помош на (а) линеаризацијата, (б) присуството/отсуството на членот и други еквивалентни показатели на референција, (в) во однос на акузативниот и дативниот однос и со присуството на заменските реплики, (г) а во однос на дативниот и – на дијалектното ниво – и на акузативниот однос и со присуството на „граматичкиот“ предлог *на*. Во дистрибуцијата на одделните експоненти има голем број разлики меѓу македонскиот и бугарскиот стандард и

уште побројни разлики меѓу одделните дијалектни системи. Од перспектива на небалканскиот словенски свет тие формални разлики се типолошки многу значајни. За мене овде најважно е дека:

– во процесот на реструктурирација на показателите на падежните односи на ниво на реченицата (т.е. на релацијата: предикатски израз ~ аргументски израз) не е загубена семантичката информација којашто била граматикализирана во наследениот систем; обратно – варијативноста на морфолошките (во повлекување) и синтаксичките експоненти на одделните падежни односи појасно ја открива семантичката мотивација на тие односи;

– посебно привлекува внимание стремежот кон граматикализација на разликата меѓу луѓето и не-луѓе како референти на одделни именски синтагми, како и разликите во степенот на идентификација на тие луѓе/не-луѓе за учесниците во процесот на комуникација; имено, именските синтагми во номинативен и во дативен падежен однос еднозначно се карактеризираат како референтно употребени конструкции чии референти се луѓе, додека именските синтагми во акузативен однос се принципиелно различно кодирани зависно од тоа дали се употребени со референција и дали имаат персонални референти;

– разликите во карактерот и дистрибуцијата на показателите на падежните односи меѓу и бугарскиот стандард придонесуваат македонскиот систем да биде поеднозначен и потранспарентен.

Стриктната граматикализација, дури делумна морфологијација, на разликите во типовите на референција сама по себе во славистичка перспектива е големо балканско *novum*. Слично како и во другите јазици со граматикализирана категорија „определеност“ во балканските словенски јазици нема едно-еднозначна корелација меѓу типовите референција и присуство на определен и/или неопределен член. Имено, определениот член има и идентификувачка и генерична функција, додека неопределениот член во нефактивни, модално маркирани реченици се појавува и во именските синтагми употребени без референција. Една од разликите меѓу македонскиот и бугарскиот е сврзана со дистрибуцијата на генеричниот член, кој во македонскиот текст се појавува поретко, иако е во експанзија.

Многу поголеми измени претрпел наследениот словенски падежен модел на ниво на именската синтагма, т.е. во ситуации кога именската синтагма е зависна не од предикатскиот израз туку од

друга именска синтагма. Примарниот падежен однос за тие ситуации, генитивниот, ја открива својата семантичка мотивација како показател на таканаречената „граматичка посесивност“, при што показателите на тој однос варираат како функција на варијација на самата релација. Со други зборови: трансферот од реченичното на нивото на именската синтагма зависи од тоа дали се работи за (а) вистинско поседување на некој материјален предмет од страна на човекот-сопственик (тип: мак. *Пејџре има кола : Пејџрова кола / колаџа на Пејџре*, дијал. на *Пејџре колаџа му*), или (б) за релацијата: дел ~ целост (тип: мак. *Пејџре има брада : Пејџрова брада / брадаџа на Пејџре*), или (в) за врските меѓу луѓето, пред сè роднинските врски (тип: мак. *Пејџре има браќи : браќи му на Јане*), или (г) за квалификацијата (тип: мак. *Пејџре има црна коса : црнаџа коса на Пејџре*), итн.

Посебен проблем претставуваат две традиционални варијанти на генитивниот однос примарно мотивирани со семантиката на граматички доминантната именска конструкција, имено *genetivus subiectivus* и *genetivus obiectivus* на една страна и *genetivus partitivus* и *genetivus negationis* на друга.

Кога именската синтагма во генитивен однос е зависна од номинализацијата, се работи за секундарни модели, за трансфер на именските синтагми соодветно во номинативен и/или во акузативен однос од реченичното на ниво на именската синтагма. Како што знаеме, другите падежни односи, оние контролирани од предлозите, на двете нивоа се реализираат на ист начин. Оваа тенденција на балканска почва постои и во однос на акузативот, од тука конструкциите како мак. *џшење џуџун*, *чиџање книџа*, и сл. (пошироко за тоа сп. Чашуле 1989). Овој модел сè уште е жив во македонскиот јазик, кога е во прашање генеричниот акузатив. Инаку, зависните акузативни синтагми од номинализација, кога се со идентификуваниот и/или индивидуализираниот референт, а исто и номинативните синтагми (за кои таквата референцијална карактеристика претставува норма) како показател на својата зависност го примаат „граматичкиот“ предлог *на*, веројатно по аналогија наспрема примарниот „посесивен“ генитив (сп. мак. *чиџањеџо на оваа книџа / џвоеџо доаџање ми џрчинува задоволсџво*, и сл.).

Кога именската синтагма се појавува со количествениот квантификатор во форма на *numerale*, или *para-numerale*, синтаксичката врска меѓу квантификаторот и квантифициваното се реали-

зира врз база на категоријална конгруенција, сп. мак. *ѝри книѝци, ѝеѝѝ / ѝеѝѝмина сѝорѝѝисѝѝѝ, неколку девојки*, и сл. Меѓутоа, кога квантификаторот има форма на доминантна именска синтагма, изборот на показателот на зависност е во функција на референцијална карактеристика на зависната синтагма, сп. мак. *ѝруѝа млади девојки : ѝруѝа на ѝукуѝѝѝо диѝломираниѝѝе млади девојки, ѝри вреќи шеќер : ѝри вреќи на најквалиѝѝеѝѝниоѝѝ шеќер, ѝеѝѝ кила јаболки : ѝеѝѝ кила од овие убави јаболки*, и сл. (пошироко сп. Петроска 2000). За *genetivus partitivus* може да стане збор само во однос на синтагмите со идентификуван референт.

Горепретставените односи покажуваат дека во словенските балкански јазици односот на граматичката зависност меѓу две именски синтагми се реализира според балканскиот, а не според словенскиот модел и директно зависи од семантиката на доминантната синтагма и/или од референцијалната карактеристика на зависната синтагма.

Моите забелешки во овој краток преглед претставуваат главно сигнали на појави кои бараат натамошни систематски истражувања. Сакав само да покажам:

– дека е можен и се чини оправдан пристапот кон „балканското“ во балканските словенски јазици од гледна точка на обемот на граматикализираната информација и начините како таа е граматикализирана;

– дека таквиот пристап ни ја открива потесната корелација во тие јазици меѓу содржината и формата, а таквата корелација претставува, би рекла, „душа на аналитизмот“;

– дека таквиот пристап открива длабоки разлики меѓу двата словенски балкански јазици тука, каде што во светлина на чисто формална анализа, се гледаат само паралелизми;

– дека на функционален план вистинска револуција доживеа на балканска почва словенскиот вербален систем со граматикализација на сосем нови содржини, додека во рамките на номиналниот систем се работи главно за обновување и експлицитација на показатели на одделни категории и нивното пренесување од морфолошко на морфосинтаксичко ниво;

– и најпосле, дека развојните тенденции карактеристични за балканско-словенската контактна зона (и пошироко за целата

балканска зона) се типични за секаква мултилингвална средина во која отсутствуваат стандардни норми на одделните идиоми и административна егзекутива на тие норми, а постои потреба за секидневна комуникација.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Vidoeski Božidar, Morphological patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language, *Balkanistica* 10/1997, 411–429.

Грамматика на современиот български книжовен език, том 2 и 3, Издателство на Българската академия на науките, София 1983.

Пантелеева Христина, Кондиционалот во современиот български книжовен език, Академично издателство, София 1998.

Пашов Петър, Практическа българска граматика, „Народна просвета“, София 1989.

Петроска Елена, Количествени категории во македонскиот јазик (докторска дисертација, ракопис), Скопје 1999.

Тополињска Зузана, Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација, МАНУ, Скопје 1996.

Topolińska Zuzanna, Status wtórnych form *participii praeteriti activi II* od tematu *imperfecti* we współczesnym standardowym języku macedońskim, *Tematy, Księga Jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998.

Чашуле Илија, Синтакса на македонската глаголска именка, „Студентски збор“, Скопје 1989.

Čašule Ilija, The system of non-finite verbal forms in Macedonian and Bulgarian, *Australian Slavonic and East European Studies*, vol. XI, 1–2, 229–235, 1998.

ZUZANA TOPOLINJSKA

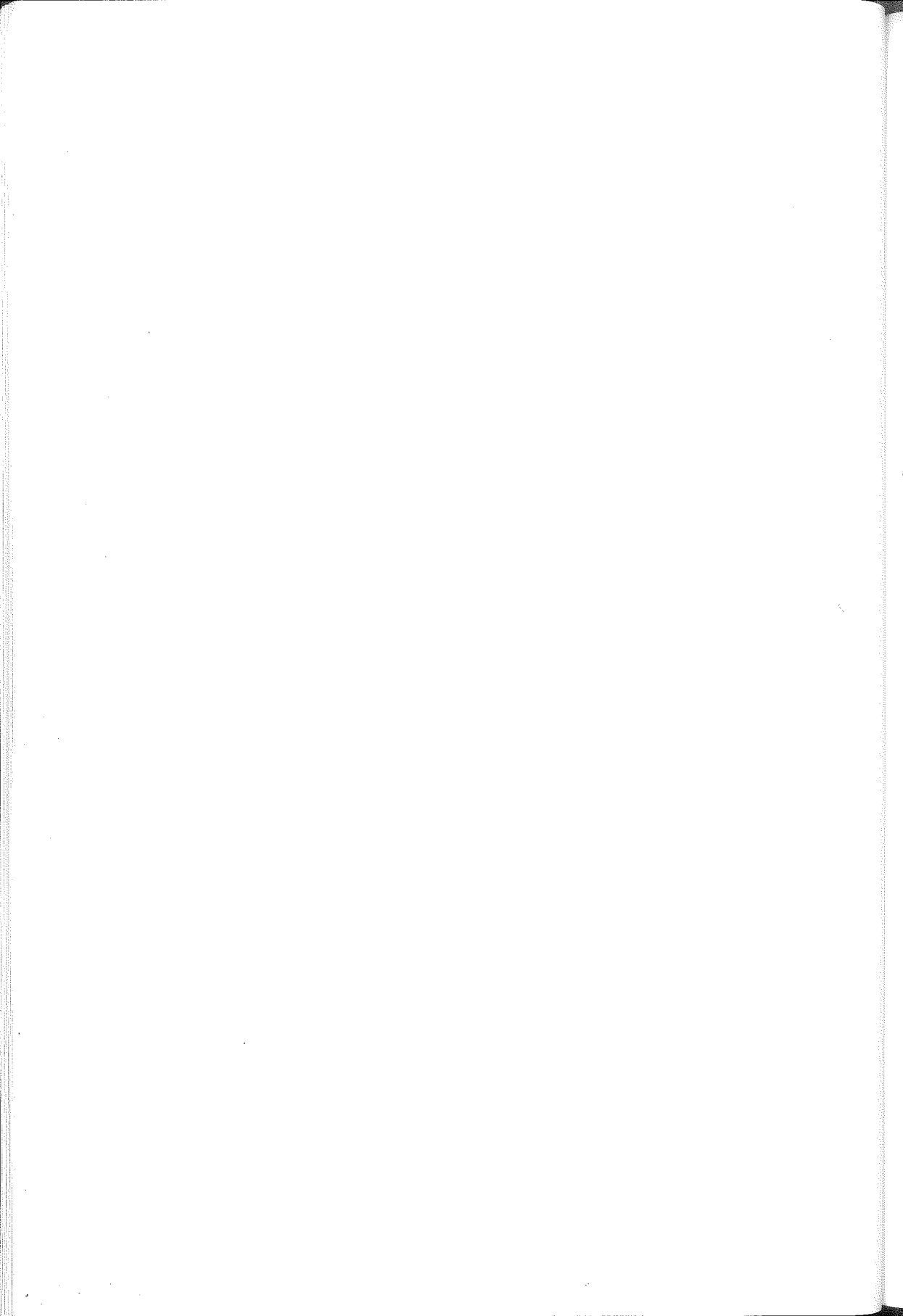
**BALKAN ELEMENTS IN THE GRAMMATICAL STRUCTURE
OF SLAVIC BALKAN LANGUAGES**

(Summary)

Balkan elements in the grammatical structure of Slavic Balkan languages are understood as elements characteristic of non-Slavic Balkan languages and absent from the Slavic non-Balkan languages.

I analyze, mainly, the two standard languages, but – when needed – take into consideration Macedonian and Bulgarian diasystems as wholes.

My comments are divided in two series: those concerning the verbal system and those concerning the nominal system of the Balkan Slavic languages, i.e. I discuss in turn strategies for predication and strategies for nomination.

ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ

ДИЈАЛЕКТНА БАЗА НА НЕКОИ ГРАФИЧКИ ВАРИЈАНТИ ВО ГЛАГОЛИЦАТА

Содржина: 1. Увод. – 2. Фонетско-графемска соодветност во глаголицата врз принципот: еден знак за еден глас и привидни „отстапки“ од него: а. два знака за еден „ист“ глас; б. монограф за два гласа и в. диграф за еден. – 3. Адаптација на грчки аспирирани консонанти; варијанти при графичкото предавање на грч. *ph, kh, th*. – 4. *Герв*. – 5. Значење на дијалектолошките проучувања на југоисточните македонски говори за палеославистиката.

1. По студиите на В. Облак врз основа на анализите на дотогаш познатите старословенски ракописи и врз дијалектолошките теренски истражувања на југоисточните македонски говори што сам ги изврши во крајот на XIX век, денес изгледа депласирано да се бара базата на Кирило-Методијевиот книжевен јазик. На ова прашање Облак даде убедлив и неоспорен одговор пред нешто повеќе од еден век. Тој аргументирано покажа дека југоисточните македонски говори, посебно оние од селата Сухо и Висока во Солунско, им послужиле на селовенските првоучители за основа на староцрковнословенскиот јазик.

Сепак, јас се решив пред овој ценет собир да зборувам на горната тема, главно, поради две причини: прво, што Конгресов се одржува во татковината на Облак, на чии високи научни и човечки квалитети не може човек да не се восхитува. Раководен од чисти научни побуди за откривање на вистината, тој во себе нашол доволно сили аргументирано да им се спротивстави од една страна на своите сонародници, Б. Копитар и М. Миклошич, големи авто-

ритети и заслужни научници, основоположници на славистика, но, можеби, не наполно слободни од патриотски чувства кога ја создавале и образлагале тезата за панонското потекло на кирило-методиевскиот литературен јазик¹, а од друга – да ги обелодени претенциите на балканските јужнословенски народи кои се обидуваа по секоја цена да го прикажат јазикот на солунските Словени како свој.

Втора причина е фактот што во периодот од последниве околу 100 години лингвистичката наука откри нови податоци кои во основата ги потврдуваат резултатите до кои дојде Облак (во *Macedoische Studien*, 1896), а наместа ги долонуваат или коригираат. Неговиот заклучок (о.с. стр. 3) дека „без прецизно познавање на македонските дијалекти, особено на оние што се зборуваат во околината на Солун, не е возможно дефинитивното разрешување на прашањето за потеклото на староцрковнословенскиот“ е неоспорен. Оваа мисла, прифатена веднаш од Јагиќ, е често повторувана од мнозина други видни слависти во текот на целиот XX век².

¹ Овие двајца видни филолози од првата половина и средината на XIX век, застапувале теза дека за основа на стслов. книжевен јазик послужил еден словенски говор од Панонија околу Блатното Езеро. Потврда за тоа барале во најстарите текстови пишувани со глаголица каде што се среќаваат и западнословенизми. Не им било лесно да ги објаснат рефлексите *шш*, *жж*, *с* и др. во фонетиката, па допуштале дека на времето имало такви и во панонскиот, а доказ за тоа наоѓале во унгарски заемки како *pest*, *rozda* и др. На нивната словенско-панонска теза веднаш се спротивставиле Ј. Добровски, П. Шафарик, А. Хр. Востоков и други, а кон крајот на XIX век, со компаративните анализи на В. Јагиќ и теренските на В. Облак, оваа теза е дефинитивно отфрлена. Познато е дека Солунските браќа тргнале за Моравија со оформено писмо и првите словенски преводи од грчки. Говорот на панонските и морвските Словени тогаш ними не им бил познат и исклучена е можноста таму да се бара дијалектна база на првиот словенски литургички и книжевен јазик. Втората половина на XIX век изминала под знакот на критиката на панонската теза, на која Облак ѝ задал пресуден удар.

² Но, иако против панонската теза се изнесени убедливи аргументи уште во крајот на XIX век и таа не издржува научна критика, во последно време се забележува враќање кон неа. Извесни нејзини ставови во изменет вид одново се предмет на дискусија во славистичката наука, сп. Л. В. Куркина, „Панонская проблематика в трудах В. Облака“, *Obdobja* 17: *Vatroslav Oblak*. Mednarodni simpozij Obdobja, Ljubljana, 12. in 13. december 1996, Ljubljana 1998, 13–21. Поради тоа славистите и денес се навраќаат на оваа проблематика со несмален интерес како и во XIX век. За тезата дека свв. Кирил

Современите дијалектолошки истражувања, пак, во таа поврзаност открија и некои специфики значајни и за општата лингвистика.

Во својот прилог овде и јас ќе се обидам да укажам на некои факти кои од палеографски и компаративен фонолошки аспект ги расветлуваат основните заклучоци на Облак на поширок план токму од таков агол. Ќе се запрам, главно, на графичките и дијалектни варијанти во вокализмот, а од консонантизмот – врз адаптацијата на грчките аспирати во старословенскиот.

Графички варијанти во вокализмот

2. Во славистиката е, речиси, општоприфатено мислењето дека првото словенско писмо на Константин Философ, глаголицата¹, претставува совршен монографемски систем со по еден знак за еден глас. Но има случаи кои даваат повод да се помисли дека наместа се отстапува од овој принцип:

а. Такви се прво случаите кога два, дури и три знака, на прв поглед се чини дека означуваат еден ист глас, објаснети со претставка дека биле допуштени по аналогија со системот на грчкото писмо, длабоко вкоренет во свеста на византиската интелигенција. Така, двојното *О* во глаголицата се смета просто за копија на грчките *омеџа* и *омикрон*, бидејќи во балканските словенски јазици, каде што бил изгубен квантитетот на вокалите, немало основа за такво диференцирање². Показателно е, меѓутоа, дека *омеџа* во најстарите црквенословенски ракописи со глаголица (*Зоџр.*, *Асем.*, *Син. евх.* и др.) се пишува само во зборовите: **олѣ**, **оџ**, **отъ**, **онъ**, каде

и Методиј не биле преведувачи на *Псалтирој*, *Евангелието* и *Апостолош*, а само запишувачи со глаголица на порано извршен превод, веројатно од ирско-шкотски и/или франкски мисионери, сп. Н. R. Cooper, "The Origins of the Church Slavonic Version of the Bible: An Alternative Hypothesis", *Interpretation of the Bible*, Ljubljana – Sheffield, 1998, 959–972, в. Р. Нр. Ilievski, "The First Slavonic and Contemporary Macedonian Translation of the Gospel", *V North American – Macedonian Conference*, Ohio (Columbus) 1–5 May 2003, во печат.

³ Фактот, меѓутоа, што не се сочувани автентични писмени споменици од времето на Солунските браќа, а само подоцнежни преписи од крајот на X и почетокот на XI век, задава големи тешкотии при реконструкцијата на првобитната верзија на ова писмо.

⁴ На сличен начин се објаснуваат двете варијанти на *У* во глаголицата, наспрема грчкиот *иџсилон* (**υ**) и *у*, предаден со дифтонг *ои*, но за тоа в. повеќе долу 2.в.

што, особено во првите два, *o* се изговара со нагласена должина⁵. Следствено, имало основа за создавање посебен знак во глаголицата и за отворено долго *o* (како грчкото *ομεγα*).

Поинаков е случајот со *И*, макар што и овде е очигледна врската меѓу глаголичките варијанти за овој глас и грчките букви: *ειη* со изговор на *и* (и бројна вредност 8) во времето на Константин Философ и *ιοη* (со бројна вредност 10). Во глаголицата има три знака за овој вокал: еден со бројна вредност 10, друг – 20 и трет, кој обично се поврзува со првиот, без бројна вредност⁶, што покажува дека бил отпосле додаден. Овие три вида *И*, по форма диференцирани, исто така се разликуваат (иако не секогаш доследно) и во употребата. Третата *ιοη* (Ϝ) претставува посебен проблем, над кој се запреле мнозина палеографи и предложиле повеќе теории за неговото решавање⁷.

⁵ Вокалите *ь, ъ, е, ѳ* во ст.слов. се секогаш кратки, а кога се продолжувале го менувале и квалитетот *ь > i, у, е > ѣ, o > а*. Артикулацијата на затворените кратки вокали траела пократко отколку краткиот отворен вокал, сп. M. Lejeune, *Phonétique du tuscénien et du greque ancien*, Paris 1972, 189. Во прасловенскиот сигурно имало наследени и долги вокали. Такви биле *a, i, u, ѣ*, особено отворените *e* и *o*. Се претполага дека во ст.слов. тие биле почесто долги, отколку кратки, сп. J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1970, 73.

⁶ Познато е дека монографемскиот принцип: еден знак за еден глас се однесува и на нумеричката вредност: еден знак за еден број. Тој принцип во глаголицата е нарушен, зашто бројот 10 освен со графемата *Ж* (10), понекогаш е одбележен и со *Ф* (трета јота). Ова е единствен случај кога со две букви се означува еден ист број. Тоа може да се објасни само со фактот ако еден од овие знаци во почетокот немал бројна вредност. Според Галабов („Глаголическото *џ*, началната историја на глаголическата азбука и една особеност на диалектната микроструктура на јужните бугарски говорни области“, *Езиковедски истражувања в памети на проф. 9-р Св. Свјойков*, БАН, Софија 1974. 515–521), во *Синајскиот ѱсалтир* овој број е регистриран 17 пати, од кои 13 со *Ж* (10), а само 4 со *Ф* (трета јота). Јасно е дека *ѱреѱѱѱѱ ѱѱѱѱ* (*Ф*) во почетокот била без нумеричка вредност, но поради формалната сличност, а со текот на времето и поради тоа што при употребата нејзината фонетска вредност се доближувала до онаа на *Ж* (10), започнало мешање и во означувањето на иста бројна вредност.

⁷ Според едни слависти *Ж* (10) и трета јота се две графии за еден ист глас, а според други, ми се чини сосема оправдано, втората е од подоцнежното време (таква *ιοη* во првобитната глаголица немало); таа е создадена во

Обично се смета дека буквата за И (Ж) со бројна вредност 10, и за т.н. *шреџа јоџа* (Ф) биле чисто графички варијанти на вокал со иста гласовна вредност: *i*, почетно *ji-*, крајно *-jъ*. Но, и меѓу нив има извесни разлики. Галабов (о.с.) систематски ја проследил употребата на знаците за *i* во *Зографскојо ев.*, каде што одбележал и класифицирал 1093 примери со *i*. При тоа открил дека Ж (10) никогаш не се употребува зад консонант; најчесто се среќава во почетокот на зборот (во 90,30 %), а во средина и на крајот од зборот – само зад вокал. Од друга страна нема ни еден случај на Ф (трета јота) во почетна положба. Буквата З (20) го предава гласот *i* зад консонант. И според Дурново (*Byzantinoslavica* I, 53ss.) трите графеме за *i* во глаголицата се обид да се даде поточен израз на различните нијанси во изговорот на почетно, средно и крајно *i*.

б. Наспроти случаите кога еден глас во различни нијанси се предава со повеќе од еден знак, во глаголицата има една графема (Д) со двојна вредност: за *јаџ* (континуанта од прасловенското *ě*)⁸ и за гласот њ (прејотирано *a* во почетна позиција, или зад палатален глас), кои се од различно етимолошко потекло. Во повеќе ракописи по потекло од Охридскиот книжевен центар нацртот на оваа буква (горе обично пресечена верзална *алфа*, на половина поделена хоризонтално, а на долната линија од редот затворена со паралелна црта, потоа долниот дел на средина поделен и со вертикална црточка која веројатно претставува *јоџа*), со право може да се објасни како прејотирано *a* /*ä*/. Во кирилицата, каде што таа буква малу променета била употребена со вредност на преден назал, за нејзината фонетска вредност се оформени два посебни знака: ђ (ѡтъ) и њ, сп. *врѣма*, *ѡма*. Во моравскиот дијалект се разликувало ђ од њ: *мѣра*, *ѡгода*, а во Солунско гласежот на ђ и њ бил и е изедначен /*ä*/.

моравскиот период заради спецификите при употребата на овој глас кој, покрај вокалската има и полувокалска вредност.

⁸ Старословенското *ě* е од двојно потекло: од наследеното и.-е. долго *ē* и од дифтонзите **ai* и **oi*. Нивниот изговор во IX век бил изедначен, инаку во глаголицата би бил диференциран.

Изговорот на Δ (Ѡѡ) бил отворено долго *e*, одн. широко меко *a* и *n*. Во словенската топонимија во Грција \mathfrak{f} е транскрибирано на грчки со *e*, *a*, *ea*, *ia*, сп. *Vrestón* (брѣстъ) на Пелопонез и транскрипција на грчки зборови на пр. *kréas* со крѣсъ, на север: *a*, *ea*, *ia*: *Dránovon*, *Dreánovon* (дрѣново), *Liaska* (лѣска), *Vriádza* (брѣза), *Stianova*, *stianoves*⁹ < стѣна и др.; во Охридско (XV век) на ктиторскиот натпис во црквата Св. цар Константин и царица Елена: *Leaskovtzou*, *Veleastovo* и др.¹⁰ Вокалот \mathfrak{e} не се среќава со иста фреквенност во сите македонски говори. Најдоследно тоа е застапено во лагадинските говори, во селата Сухо и Висока под акцент [ä] и во неакцентиран слог [ʼä], што според Видоески¹¹ треба да се третира како позициона варијанта. Во овие говори и вокалот *a* не само зад парни туку и зад непарни палатални гласови: *ч*, *ш* (с. Висока) се прегласува во [ä]: *ч''äj*, *ш''äjka*, *ж*, *ш* (с. Сухо): *ж''äba*, *ч''äsha*, *ш''äpka* и др.

Судејќи по фактот дека глаголицата точно ја предава словенската фонетска система, може да се заклучи со сигурност дека во дијалектот што послужил за база на старословенскиот книжевен јазик етимолошката група -на- совпаднала со континуантот \mathfrak{f} и немало разлика во изговорот на овие две фонеме. И во текстови со кирилица има случаи да се пишува една буква за двете варијанти: волѣ, кланѣтн ѣа, вѣѣ. Широкиот изговор на \mathfrak{f} во јужните македонски говори, којшто порано бил активен на поширока територија, се гледа и од заемки во албанскиот *Leaska* (лѣска), ароманскиот *streaħă*, *nveastă* од стрѣха, невѣста. Таква положба на фонемата ä до денес е најдоследно сочувана (под акцент) во југоисточните македонски говори од Солунско, во селата Сухо и Висока, сп. *бр'äk* брѣгъ, *в''äpə* вѣра, *вр''äm'a* (vrĕme) врѣма, *л''äišu* лѣто и др.¹² Ваков изговор имало и во централните македонски

⁹ З. Голомб, „Јазикот на првите Словени во Грција и историјата на македонскиот јазик“, *МЈ* 40–41, 1995, 122.

¹⁰ Сп. М. Д. Петрушевски, „За *jaŭi* и уште некои црти на охридскиот говор од XV век“, *Македонски јазик* VI, 2, 1955, 212–215.

¹¹ *Дијалектѣишѣ на макед. јазик*, том III, 47s.

¹² За широкиот изговор на \mathfrak{f} ä, сп. и P. Diels, *Alt kirchenslawische Grammatik* I, Heidelberg 1932, 31–32, 36; Б. Конески, *Историја на македонскиот*

говори. Во мариовскиот говор има глагол *ipresaluvam* 'претерувам', изведен од с'ѣло 'многу'. Во сите словенски јазици се разликуваат њ и ѣ во почетна позиција, додека во, бугарскиот и македонскиот, тие се изедначени: *јама, јам; јама, јадам*, а во срп. *јама*, но *једем*, рус. *яма*, но *есѣь*, чешки *jaboda*, но *ješten*.

При транскрипцијата на глаголички текстови со кирилица, под влијание на правописната традиција се јавува мешање на графемите ѣ и њ исто како и во југоисточните македонски говори од Солунско¹³.

Познато е дека овој глас имал широка и лабава артикулација која во зависност од фонетската средина варираше. Во некои дијалекти, како југоисточните македонски и североисточните бугарски таа клонела кон поголемо раширување и сè повеќе се доближувала до онаа на *æ /ä/*. Во други дијалекти се затворала и дала рефлекс 'e, 'i, а таму каде што била извршена депалатализација, во *a, e, i* (*e* во екавски, словенечки, хрв. кајкавски, или во *i* како во украински и хрватски икавски). Трети сочувале две варијанти поврзани со квалитетот на гласовите што следат по нив, како во рускиот и полскиот. Рефлексите на *jaī* станале еден од главните критериуми според кои словенските јазици и дијалекти и денес меѓу себе се разликуваат. Рефлексите на и.-е вокали од преден ред исто така служат како средство за диференцирање и во други и.-е. јазици¹⁴.

јазик, Ск. 1982, 58–59; – *Историска фонологија на мак. ј.*, Скопје 2001, стр. 25–26; J. Hamn, *o.c.* 78–79, но рефлексацијата на ѣ и прегласувањето на *a* во */ä/* најподробно е претставено од Б. Видоески, *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 2, 1999, стр. 76–80; том 3, 1999, стр. 17, 47–54. 69–73; *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје, 2000, 193s., 199, со посебен рефлекс [ʔ] во неакцентираан слог.

¹³ З. Рибарова, „Кон употребата на њ во Григоровичевиот паримејник“, *МЛ* 40–41, 1995, 482: „Во безразличната употреба на њ и ѣ во позициите за етимолошкото *ја* и за етимолошкото *ѣ* во *Григ* може да се види континуитетот на неразликувањето на двете позиции во графјата со глаголица. Глаголичкиот графемски систем е конфронтиран со кириличкиот од којшто била поттикната употребата на њ. При тоа њ и ѣ од писецот се третираат како кирилички дублетни графии за глаголичкото широко ѣ“; сп. и M. Samilov, *The Phoneme Jat' in Slavic*, The Hague 1964.

¹⁴ Слична положба се забележува и на поширок и.-е. план. Познато е дека средните вокали, *e* и *o*-гласови, во ст. индискиот тежнееле кон сè

в. Како графички опозит на ѓ во глаголицата се јавува *еры*. Наследениот и.-е. глас *и (у), грч. и (*ийсилон*), во глаголицата е претставен на три различни начини: а. монографемски со знакот Ѣ (*ижица*) во *Зоџр.*, *Асем.*, *Клоц.*, (во *Еванџ.* од Чајниче само еднаш); б. како диграф Ѣ (со бројна вредност 400), удвоено о, слично на грч. ои, добиено од контракција на две затворени /о/ > [σ > ои] и в. редуцирано со знакот Ѣ = Ѣ, како во македонските солунски говори. Диграфот на *еры* се состои во првиот дел од овој знак, а во вториот – од *i* (*јоџа*) што укажува дека можел да има дифтоншки изговор..

Изговорот на наследениот и.-е. веларен глас *и (у), во кирилицата означен со ѓ, на најјужните словенски говори е регистриран во рановизантиски извори на грчки со ου¹⁵. Диграфот на *јор* + *јоџа* во глаголицата навидум претставува отстапување од монографемскиот систем. Всушност таков бил (и до денес е барем во првиот дел) изговорот на тој глас во дијалектот од Сухо и Висока, кој и до денес сочувал редуциран изговор (ѓ) на овој глас. Сличен изговор (*ui*)– изгледа имал *еры* на поширока словенска терито-

поголемо отворање и преминале во -а. Во други и.-е. јазици и нивни дијалекти развојот на вокалите одел во обратна посока. Промените биле постепени и долготрајни. За промената на еден вокал од една фаза во друга биле потребни повеќе векови. Тоа може јасно да се следи кај јазици со долга писмена традиција. Така, во грчкиот којшто најдобро ги има сочувано и.-е. вокали, во јонско-атичкиот дијалект долгото *â*, од почетокот на IX век пред Хр. до хеленистичката епоха, судејќи според архајските епиграфски споменици, во изговорот се доближувало преку *æ* и *ä* кон долго *ê* (*eīā*) η. Во јонскиот долгото *â* е променето насекаде во η, а во атичкиот зад ЕИР се задржало (или подоцна било реставрирано). Почнувајќи од хеленистичкиот период (IV век пред Хр.) *eīā* (η), која била отворен долг е-вокал, придобивала затворен гласеж и се изедначила со *i*, а во новогрчкиот таа ја загубила и должината. Во елејскиот западногрчки дијалект (на Пелопонез), пак обратно, долгото е се изедначило со долго *a* преку *æ*, како во југо-источните македонски говори.

¹⁵ Во најстарите записи на словенски топоними во Грција ѓ е предадено со ου, на пр. *Karuta* – *Karouta* (Корыто), *Magula* – *Μαγούλα* (Могъла). И во албанскиот ѓ е заменето со *u*: *matukë* (мотъка), *tagulë* (могъла). Во Солунско, с. Висока, ѓ е предадено со редуциран заден вокал ä (ѓ): сп. *sän* сън, за сын, *bäl*, б'ъл, б'ыл, *sät* сът за сът, сп. Б. Видоески, *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ 2000, 199.

рија, како што се гледа од натписот на крстилницата на хрватскиот кнез Вишеслав (VIII век) и Фризиншките фрагменти (втора половина на X век или почеток на XI век). Во Мариинското евангелие, пак, се среќаваат повеќе примери каде што њ се предава со њ: слъшатъ (*Мар.* 4.20), тъ (наместо тѹ, *Лк.* 2.1), нѹнѹ (*Јн.* 16.5) и др., одбележени уште во 1883 г. од Јагиќ во неговото издание на овој кодекс.

Констатирано е¹⁶ големо колебање во пишувањето на вториот дел од диграфот -ѡѢ њ: со Ѣ (трета јота), Ѣ 20, а понекогаш и Ѣ 10. Галабов (о.с.) систематски ја проследил употребата на знаците за *i* и во графијата на *eri* (в. горе 2.а). Колебања, всушност се јавуваат прво како резултат што во извесни случаи има спој на вокал редуциран во њ: -ѡјѡ, еден вид дифтонгоид, и второ зад *o*, добиено од вокализиран ѡ, сп. с(ѡѡ)тои, додека Ѣ (10) одразувало изговор на -ји, или -јѡ, одн., -ј, по губењето на крајните јерови. Тука навистина Ѣ (трета јота) се јавува како варијанта на Ѣ (10).

Структурата на словенскиот од најстарата фаза била со отворени слогови. Тогаш и еровите се чувале во сите позиции. Но крајните ерови започнале рано да отпаѓаат и тогаш можела да биде додадена буквата трета јота за бележење на гласот њ како -ѡѢ. Во првобитната глаголица немало таков проблем, зашто редуцираниот глас ѡ бил рефлекс од и.-е. **u* (*y*), како што се слуша до денес во говорот од селата Сухо и Висока во Солунско. Додека во северозападните дијалекти на словенските јазици веларното *u* започнало уште во VIII век да се придвижува напред кон *i*, во југоисточните македонски говори артикулацијата **u* (*y*) била понижена кон *ǣ*, со наклон и кон *i*. Подоцна, со затврдувањето на меките консонанти во северните македонски говори, како и во другите јужнословенски јазици, гласежот на њ совпаднал со *i*.

Графички варијанти во консонантизмот

3. Најмногу варијанти во глаголицата има меѓу знаците со кои се предаваат грчките аспирати. Забележително е дека во нај-

¹⁶ И. Гълъбов, о.с.; сп. и J. Nuorluoto, *Die Bezeichnung der konsonantischen Palatalität im Altkirchenslavischen. Eine graphematisch-phonologische Untersuchung zur Rekonstruktion und handschriftlichen Überlieferung*, München, 1994; R. Marti, о.с., 2000, 66ss.

старите словенски споменици пишувани со глаголица има значително колебање во предавањето на аспирираните грчки оклузивни: *ph*, *kh*, *th* во позајмени (еврејски и грчки) зборови¹⁷. Така, за Ф има четири различни форми¹⁸. Тоа, веројатно не се обични писарки варијанти, а обид да се претстават фонетските нијанси при адаптацијата на овој глас што го немало во словенскиот.

Грчката *φιλία*, која во класичниот период претставува аспириран лабијален консонант *ph*, во народниот говор од првите векови на новата ера веќе придобила гласеж на лабијален безвучен спирант *f* (латинското *F* по секоја веројатност првобитно имало гласеж ако не ист, барем приближен до оној на *w*, што се гледа од неговата форма и место во азбуката, каде што стоела грчката дигама со фонетска вредност на *w*). И Улфила во IV век грчкото *φ* го предава со фрикативен гласеж како латинското *f*, каков што бил и во рановизантискиот народен грчки говор¹⁹. Но изгледа во времето кога се населувале словенските племиња во Македонија, а може би и во IX век, во грчкиот (особено во книжевниот јазик на урбани средини) сè уште се чувствувал и стариот изговор на аспириран лабијал. Тоа се гледа од словенски транскрипции на некои зборови и имиња со овој глас што го содржел само лабијалниот елемент *й* без аспирирот^x.

Буквата под ред. бр. 26 во Парискиот, Минхенските и Синајските абецедариуми со ознака *pe*, *pe*₂, кај Радослав е *φ*. Во аз-

¹⁷ Грчките букви и зборови поради технички причини овде се предаваат во латинска транскрипција.

¹⁸ Од графичката анализа на *φ* во глаголицата се гледа дека имало четири варијанти на оваа буква, но некаква доследност во нивната употреба тешко може да се установи. Можеби графемата наречена *φ(ο)ριϋ* била наменета во првобитната глаголица за пишување *φ* пред веларни, а *ιε* пред палатални гласови. Меѓутоа на практика има повеќе обратни случаи. Нацртот на *φιλία* со петелка на горниот дел свртена налево е употребена од првиот писар на *Киевскиџе лисџови* за зборот *прѣфакнѣ*, а латинското лично име *Felicitā* е напишано со хијастичко *φ*. Недоследноста во употребата се должи на фактот што овој глас бил туѓ за словенскиот изговор. В. *Појава и развој на црковно*, 174 с., 202.

¹⁹ Првиот јасен доказ за фрикативниот изговор на *φ* е регистриран во еден натпис од Помпеи (I век од н. е.): *Dafne = Daphnē* и *lasfe = lasthē*, каде што грчките аспирирани консонанти *ph* и *th* се транскрибирани со латинското *f*, сп. W. S. Allen, *Vox Graeca*, A Guide to the Pronunciation of Classical Greek, Cambridge, at the Univ. Press, 1968.

бучните текстови на тоа место стихот започнува со *ū*: ПЕЧАЛЪ, ПЪСНЪМН, а под ред. бр. 23, како и во грчкиот алфабет – со *φ*, наречено *φору̅*, *φру̅* кое во текстовите со азбучен акростих е означено со зборовите: Фараоша, Фараџна, Фарисџевы. Всушност, буквата под ред. бр. 26 го предава овој грчки глас со класичниот изговор на аспириран лабијален оклузив, често без аспирација, како во случајот со *thêta* заменета од *tau*, па и од *ph*, останал само лабијалот *ū* (пилип̅ < *Philippos*, пиник̅ < *phoinix*), со кој *φυ̅ι̅αι̅α̅* е документирана и во топонимијата од западна Македонија (сп. *Ничџур*, *Ничџороо*, наместо *Никифорово* во Мавровско). И во латинска транскрипција на грчките аспирирани консонанти долго време имало колебања. Во почетокот тие биле предавани без аспирација: *Pilemo* (= *Philemōn*), *Corinto* (= *Corinthos*), *Antioco* (= *Antiochos*). Ако се земе предвид фактот дека на Балканот имало голема колонизација на римски ветерани²⁰, може да се допушти дека и тие придонеле за упростувањето на грчките аспирирати и кај другите балкански народи.

Отпрвин и грчката *thêta* во глаголицата се предавала со *ū̅*, а графемата на оваа буква во малу изменета форма била искористена за з (ЗЕМНА) со нумеричка вредност 9, како и *thêta* во грчкиот. Подоцна, заради попрецизно пишување на туѓи (еврејски и грчки) зборови, позајмена е грчката *thêta* во оригинална форма. Не случајно нацртот на *thêta*, со незнатна модификација, бил искористен и за *φ*. (Замената на *χ* (*kh*) во некои јужни македонски говори со *-k*, сп. во костурскиот говор *бек* = 'бев', е од подоцнежна дата).

Овде треба да се одбележи и замената на *φ* со *в*: протвора, како и обратната замена на *в* со *φ*: Фторнџеж (*Сџрум.*) и др. од XI-II век, што укажува дека со прифаќањето на *φ* во туѓи зборови постепено бил веќе оформен нов пар *в* : *φ* во корелацијата на звучни и безвучни консонанти. Мешањето, пак, во изговорот на *f* и *th* (сп. *Фаворџ* (= *Thavôr*) е одразено и во пишувањето на третата варијанта на *φ* со малу заоблени форми како *thêta*. Така, нестабилноста и промените на овој глас можат да се следат од најстарите слов. писмени споменици.

²⁰ Сп. E. Gibon, *Opadanje i propast rimskog carstva*, Beograd 1986, 17.

Х. Во глаголицата имало две графеми за буквата х: едно, наречено хѣрѣ кое обично, како во грчкиот алфавет следи зад *φ* и друго (x_2), т.н. *пајаковидно*²¹ – зад *jaīi*, како што го даваат Минхенските abecedaria. Разликите во нацртот на буквите, отсутни во кирилицата (која е во основата грчко писмо), не се само формални варијанти, а кријат и некои посебни фонетски содржини – различни степени во адаптацијата на грчки гласови што ги немало во словенскиот. Првото х дава повод да се помисли дека и гласовната вредност му одговара на грчкото *kh*. Меѓутоа, неговото име во глаголицата (хѣрѣ) и употреба пред меки вокали (*хероувимски*), го доведува во сомнение таквиот заклучок. Најдолги дискусии побудило двојното x ²². Со него се пишуваат зборовите хѣмѣ, хѣла, и е наречено хѣ и хѣ, што одговара повеќе на грчкото *khei*. Во Парискиот абецедариум местата им се променети; над пајаковидното е натпишано името *oīi*, очигледно заменето со *омѣѣ*, која следи по х и личи на x_2 , а овде е изоставена. Зад *и*, пак, во истиот абецедариум фигурира првото х, под назив *hier*. Во други абецедариуми на тоа место стои мекиот полуглас *hier*, кој личи на оваа варијанта од х, па многу лесно можело да дојде до замена и со името. Формалната сличност, пак, на пајаковидното х со *омѣѣиѣ* придонесла за брзото елиминирање на првото.

Ретката употреба на пајаковидното х (трипати хѣмѣ во *Син. љс.* и еднаш во *Асем.*), хѣла (*Азб. молиѣѣ*), дава повод да се помисли дека е тоа од подоцнежна дата, исто како и другите два аспирирани грчки консонанти *th* и *ph*. Нахтигал (о.с. 1948, 12s.), обратно, заклучи дека тоа влегувало во составот на најстарата глаголица. Тргувајќи од името на буквата хѣрѣ, тој смета дека таа го претставувала грчкото палатализирано х пред вокалите *e* и *i*, на пр. *khitōn*, звук кој бил тежок за изговор во словенскиот со гласовен систем на спротивставени палатални и непалатални

²¹ За нивната форма в. *Појава и развој на љсмото*, 175.

²² Нема автор кој пишувал за глаголицата да не се запрел и на ова прашање. Од опширната литература ќе спомнеме само неколку наслови: R. Nahtigal, "Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila", *Slavistična revija*, Ljubljana 1948, 5–18; V. Tkadlčík, "Dvojí ch v hlagolici", *Slavia* 33, 1964, 182–193; F. V. Mareš, о.с. 1971, 179–181; Б. Велчева, „Буквите за 'х' в глаголицата“, *Български език* 21, 1971, 214–217.

редови, а *x* нема соодветен палатален пар. Пајаковидното *x*, пак, било употребувано за *x* пред веларни гласови, како *хлѣмъ*, сп. герм. *Kulm* 'заоблем врв'. Во тој дух и Трубецкој²³ констатира дека вистинското место на пајаковидното *x*, кое одговара на грчкото, е зад *φ*, како во Парискиот абецедариум, а *хѣръ* треба да биде во последната четвртина од азбуката. Ова мислење се прифаќа од поголем број палеослависти како основано.

Доказ за староста на пајаковидното *x* дава и *Азбучнаѣа мо-лийѣа*, каде што е гласот *x* претставен со два стиха: *хѣроувѣскж* (за *x*₁) и *хвалж* (за *x*₂). На ист начин тој е предаден и во азбучниот акростих во каноните за Претпразн. на Рождество Христово и Богојавление од *Скойскиот ѣразничен минеј* (XIII век), кои му се припишуваат на св. Климент Охридски. При набројувањето на буквите *по словѣньскомоу ѣзѣкоу* во апологијата на Храбар, според Московскиот ракопис (XIV век) којшто се смета за еден од најстарите, покрај *x*, фигурира и *хлѣ*.

Сето тоа дава основание да се заклучи дека во глаголицата имало две букви за *x*: едно лабијализирано што стоело пред веларни гласови и друго – пред палатални. Во позиција на вториов случај словенските грлени гласови подлежат на законот за палатализација и од *херувим* би се очекувало **иерувим*. Потребата да се сочува терминот *херувим* во општоприфатената форма со *x*, го наруши фонетскиот закон за палатализација. Така, уште во првите словенски писмени текстови еврејскиот збор *херувим* е примен со *x*, кое не се промени во *ш*: **иерувим*; *ѣена* не стана **жеена* според законот на палатализацијата, ниту грчкото *керамида* се промени во **черамида*, *кивоѣи* во **чивоѣи* и др. Тоа наедно укажува и на една мошне архаична фонетска состојба на стсл. со опозиција на палатални и непалатални гласови, јасно одразена во варијантите на глаголицата и во солунските македонски говори од Сухо и Висока. Во кирилицата, која е всушност грчко писмо, таа корелација не се забележува. Со затврднувањето на консонантите корелацијата на меки и тврди гласови почнува да се губи, а во кирилицата таа графички не се ни забележува.

²³ N. Trubetzkoy, "Das Münchener slavische Abecedarium", *Byzantinoslavica* 2, 1930, 29–31.

Нестабилноста и губењето на гласот *x* може полесно да се следи во јазици со подолга писмена традиција, како грчкиот. Во микенскиот грчки се диференцирани два знака за гласот *x*: едниот за аспириран грлен глас *kh, gh*, предаван со *k*-серијата од силабарот (*ka-ko* /*khalkos*/ 'бронза', а другиот слаб, придишен глас *h*, кој сè уште се чувствувал како консонант и правел позиција, мик. *ha-te-ro* (*we-to*) /*hateron* (*wetos*)/ 'другата година'. Подоцна (почеток на I-от милениум) за тој глас бил употребен осмиот знак од феничанскиот алфавет, *hêt*. Слабото *h* во јонскиот и други источни грчки т.н. „псилотични“ дијалекти се изгубило многу рано, уште во прет-класичниот период, а буквата *hêt* била употребена за *êta*, долго *ê*²⁴.

Таков развој на ослабување и губење, или замена со други консонанти на *x* (*ʋ/φ*, а во Костурско со *κ*, кога е во служба на морфема за минатите времиња) е посебно истакната од Конески и во македонскиот. Значи, нестабилноста на овој глас во балканската јазична средина можела да се одрази на неговото опстојување и во јужнословенските, посебно балканските словенски јазици.

X е изолиран глас во словенскиот консонантски систем. Тоа е веларен спираант кој не можел да се изговори пред предни вокали, зашто нема соодветен палатален пар. Но поради позајмените зборови, како *хѣрмнлъ*, *хнтонъ* и др., се наложила и таква артикулација на меко *x*. Слична појава имало и кај звучниот грлен оклузив *ž*. Потребата од изговор на овој велар и пред палатални вокали во позајмени зборови условила создавање на негов палатален пар *žerv*.

4. Ѓерв (Ѓ). Во глаголичката азбука меѓу нже и како Константин Философ вметнал буква за словенски грлен глас со пала-

²⁴ Во централните и западните грчки дијалекти од класичната епоха јасно се разликувале две варијанти на *x*: една слаба, предавана со спиритус аспер, за кој била употребена горната четвртина од левата половина на *hêt*, и една јака, како аспириран гутурал *gh, kh*. Почнувајќи од хеленистичко и рановизантиско време спиритусот аспер постепено ја губел гласовната вредност во сите грчки дијалекти, но во историскиот правопис неговиот знак /' продолжувал да се пишува сè до најново време. Најпосле, во најновиот правопис на новогрчкиот тој е дефинитивно исфрлен. Веларното *x*, пак, уште во првите векови од новата ера придобил слаб придишен гласеж каков што бил порано спиритусот аспер. Во латинскиот исто така овој глас во интервокална положба не бил стабилен, сп. *nil* < *nilil* (<*ne-hilum*) 'ништо', кое е добиено по губењето на *h* и контракција на еднородните вокали.

тална нијанса, *џерв*, што се слушал при изговорот на странски (еврејски и грчки) зборови и имиња со Г пред предни, е и i, вокали. Оваа буква се среќава двапати кај вториот писар на *Киевскиѡе листѡви*. Неговата форма личи во извесна мера на *z̄* (глаголи), но и се разликува од него: Од левата страна горе нема петелка, а петелката на десната страна е крената до, често и над горната линија на редот, додека во *z̄* таа лежи ниско под оската. Освен тоа и буквеното тело се разликува со тоа што кај *z̄* тоа е оформено со две црти, а во *џерв* има четири. Ткадлчик²⁵ наоѓа дека оваа буква претставувала свртена наопаку *шча*, чија фонетска вредност на безвучно *tj е пар на звучното палатално *dj, изразено со *џерв*. Во Моравија, бидејќи нема таков глас, *џерв* е заменет со c и z < *dj. Во азбучните текстови нема стих што почнува со словенски збор на *џерв*, а само еврејски и грчки (ΓΕΩΝΑ, ΗΓΕΜΩΝ).

Ѓерв е дванаесетта буква во глаголицата, создаден како и претходните заради позајмени несловенски зборови, во грчкиот предадени со *z̄* + вокал од преден ред: *Geths̄imarī*, *geenna* и др., непознати за Словените пред покрстувањето. Творецот на глаголицата, покрај *z̄*, измислил посебен знак и за таков глас. Константин тука не се повел по формалната графемска претстава во грчката азбука, а вникнал поддлабоко во фонетската содржина на словенското *z̄* пред палатал и создал две различни графеми, една за Г и друга за *џерв*. Вторава е употребена во несловенски зборови, како *џеннаретъ*, *леџеонъ* и др.

Според Н. Дурново²⁶ Константин тоа одвај би го сторил да немало и во словенскиот соодветни гласови: еден за *z̄* пред o и друг за *z̄* *ипред е*. Тој смета дека е неверојатно создавање на буква која нема друга примена освен за туѓи зборови. Но факт е дека во стсл. лексика нема ниеден словенски збор предаден со овој знак. Дурново констатира дека оваа буква означувала глас кој не се среќавал во почетна позиција. На местото од оваа буква во *Азбучнаѡа молиѡва* на Константин Преславски стихот почнува со произволен збор: *лѣтнѣ ѡ нѣнѣ н словѣньско плема*. W.R. Weder²⁷ го предава почетниот збор на овој стих со *лѣтѣ < дѣтѣ*, но тоа не е

²⁵ Во Н. Miklas, *Glagolitica*, Wien 2000, 17.

²⁶ *Byzantinoslavica* I, 1929, 55–56.

²⁷ Cf. "Das glagolitische Alphabet der Azbučna Molitva", *Glagolitica*, 2000, 81.

документирано од други извори. Во глаголичките српско-хрватски споменици од втората половина на XII век, навистина, се среќава рефлексот *ћ* од *oj*, на кое во чешкиот му одговара *z*, но во македонските говори таков рефлекс не бил развиен.

Логични се размислувањата на Дурново за развојот на гласовниот систем во старословенскиот. Но тој оди премногу далеку кога се обидува да докаже дека *ќ* и *џ* биле веќе развиени како одделни палатални фонеме во јужнословенскиот дијалект од Солунско, којшто му послужил на Константин за основа на писмениот јазик. Да биле тие фонеме развиени овде уште во IX век, сигурно би оставиле трага. Сам (Н. Дурново) забележува дека буквата *ћ* не се среќава во бугарски, македонски и руски стари ракописи. Позната е само од српски ракописи, почнувајќи од крајот на XI век. Палатализираноста на *к'* и *џ'* во говорот на Сухо и Висока денес е, всушност, позициона и не е поголема отколку кај другите консонанти пред вокали од преден ред. Фонемите *к'* и *џ'* се јавуваат само во туѓи зборови, како: *к'еф*, *к'у'шек*, *к'уф'ше*, *к'у'ше*; *џ'аур*, *џ'ем*, *џ'ол*, *џ'б'ре*, *џ'ум* и др.²⁸

5. Познато е дека периферните говори, наоѓајќи се во директен контакт со други соседни јазици, придобиваат различни иновации. Но истовремено, бидејќи во извесна смисла изолирани, тие сочувале и многубројни архаизми. Архаичната дијалектна реч на македонскиот, покрај многубројните иновации, најдобро е сочувана во областите под Грција и некои оази во Албанија. Поради тоа овие говори од секогаш буделе жив интерес на истражувачите²⁹. Причините за тоа се колку од синхронен толку и од историски карактер.

Македонија зазема централна положба на Балканот не само од географски, а и од јазичен аспект. Во таква централна положба, без да се приопштува кон западна или некоја друга зона, таа ќе може да делува како кохезивна сила на Балканот. Преку своите дијалекти, особено преку јужните, таа е тесно поврзана со сите соседни словенски и несловенски балкански јазици. Не случајно македонскиот се смета за еден од најбалканизираниите јазици. Но

²⁸ Сп. Б. Видоески, о.с. 2000, 200–203.

²⁹ Концизни библиографски податоци за дијалектолошките студии на југоисточните македонски говори в. кај С. Бернштейн, *МЛ* 40–41, 1995, 47–50.

истовремено во спомнативе југоисточни македонски говори се содржат специфични црти кои тесно ги поврзуваат со првиот писмен јазик на сесловенските првоучители.

Одделни особености на стсл. се среќаваат и во други словенски говори. Меѓутоа во ниеден друг словенски говор нема толку многу црти заеднички со стсл. како во југоисточните македонски говори. Покрај гореприведените специфики, треба овде посебно да се споменат, одн. барем набројат и *назалноста, корелацијата на ѝалатални и неѝалатални редови* во фонетскиот систем, гласовите *ши, жо, s* и др., сочувани таму до денес. Нивното графичко предавање во најстарите ракописи со глаголица станува појасно во светлината на дијалектните студии во пошироки балканистички и и.-е. рамки. Затоа континуантите, означени со анализираните глаголички графички варијанти, во југоисточните македонски говори, биле и се предмет на задлабочени студии од мнозина слависти, меѓу кои на Облак му припаѓа челно место.

PETAR HR. ILIEVSKI

DIALECTAL BASIS OF SOME GLAGOLITIC GRAPHIC VARIANTS

(Summary)

From the surviving Glagolitic manuscripts, one can see certain variants in the shape of some letters. The letter names in abecedaria and other alphabetic texts where the logographs are arranged in acrostic, show that the Glagolitic signs perfectly cover the Slavonic sounds. It is, in general, an alphabet with one sign for one sound. However, there are cases when two, or even three different signs are used for recording one and the (?) same sound, and sometimes one sign covers two sounds. Thus, the vowels *i* and *u* can be expressed with three signs, and *o* – with two. There are also several variants in the spelling of the consonants *f*, *h*, *g*. On the other hand in the Glagolitic alphabet there is only one sign for the Cyrillic *jat'* (ѣ) and *н* from a different etymological origin, and a digraph of *pellir* and *ize*, in most cases the third *iota*, is used for *jery*, represented in the Cyrillic alphabet with the monograph (ѣ).

All these and other similar cases represent difficult problems which have aroused a long discussion among the scholars. Bearing in mind the dialectal basis on which the OChSl was formed, however, one can find solutions for some of these problems. Thus, the digraph for *jery* < IE **u* is an adequate spelling of its pronunciation in a Southeastern Macedonian dialect, surviving in the village Visoka near Salonika, where IE **u* is reduced to ъ, and *jery* was very likely with a diphthongal value (in *Kloz* sometimes spelt *ui*). It is remarkable that the same pronunciation of *jat'* (†) and *ja* has survived in this Macedonian dialect until the present day.

These facts once more confirm the decisive statement of the famous Slovenian scholar V. Oblak in his excellent study *Macedonische Studien* (1896, p. 3) that "without precise knowledge of the South Macedonian dialects, especially of the one spoken in the neighborhood of Salonika, the definitive solution of the question about the origin of OChSl is impossible".

БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

УЛОГАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО ФОРМИРАЊЕТО И РАЗВИТОКОТ
НА НАЦИОНАЛНАТА СВЕСТ

(СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА „МАКЕДОНИЗМОТ“ НА СТОЈАН НОВАКОВИЌ)

И во формирањето на македонската национална свест и култура јазикот и писменоста одиграле суштествена улога. Уште со појавата на првата словенска писменост и создавањето на Охридската книжевна школа во Македонија постепено се издиференцирава чувството за својот говор и родната реч. Со диференцирањето на „македонската редакција“ на старословенскиот јазик, особено по издигнувањето на државно ниво, независно од меѓусебната блискост и сеуште етнокултурна неразграниченост на говорите на соседните словенски народи и функцијата и заемственоста на писмената традиција на словенскиот Југ, со историските политички и културни промени во овој дел од вековно бурниот Балкан, постепено се градела свеста за *йосебност* и *различност*. Тоа го крепнело чувството на народот за *своейто*, *нашейто* и свеста за *другојто*, *нивнојто*.

Тој процес наоѓа поевидентен израз по 16. век со преводот од грчки на македонски на словата од зборникот „Сокровиште“ на Дамаскин Студит и со развитокот на дамаскинарската книжевност во Македонија. Но дури по општествено-политичките промени од почетокот на 19. век, кога почнува да се омеѓува српската држава и се субјективизира и српскиот како посебен словенски јазик, кога и несловенскиот сосед Грција ја извојува својата државна самостојност, започнува процесот на етно-културното маркирање и те-

риторијалното диференцирање на земјите и населението на словенскиот православен Балкан. Тогаш и поимот *Македонија* почнува да се еманципира како словенска земја и *Македонциите* да си ги бараат своите етно-културни историски и современи географски граници.

Имено тогаш почнуваат да оживуваат и старите претстави за античка Македонија и за историскиот колос Александар Македонски како своја појдовна етногенетска точка. Оваа македонска идеологија веднаш дојде во судир со тенденциите на младата грчка држава при барањето на меѓите не само на византиските василевси, туку, во духот на тогаш оживеаниот европски интерес за античко-македонската историја и култура, за присвојување и на тоа наследство. Како реакција на оваа тенденција, македонските дејци ги прогласија и античките Македонци за Словени и повлекоа директна линија за полн континуитет на словенството во Македонија – од антиката до современоста, поврзувајќи ги Филипа и Александра со Кирила и Методија¹.

1.

Со воведувањето на народниот јазик во печатената реч (во изданијата на Даниил Москополски, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ) настанува историскиот прелом за конечната диференцијација и на свеста за посебноста на македонските говори што особено се изразува со изданијата на Солунската печатница. Борбата за изградба на современиот бугарски писмен јазик го помага овој процес, бидејќи сè до 40-тите години на 19. век се развиваат две паралелни тенденции во Македонија: едната е во кругот околу банскалицјата Неофит Рилски, поврзана и со активноста на протестантското книгоиздателство во Смирна, со предимство на источномакедонското наречје во основата на еден заеднички македонско-бугарски литературен јазик², а другата – на авторите од западномакедонските краишта што го преферираа своето наречје³. Така, уште во процесот на етнонимското доозначување, се издиг-

¹ Д-р Блаже Ристовски, *Македонија и македонската нација*, Скопје, 1995, 127–141.

² Д-р Блаже Ристовски, *Сознајби за јазикот, литературата и нацијата*, Скопје, 2001, 139–150.

³ Харалампие Поленакоски, *Избрани дела, 3. Никулциите на новата македонска книжевност*, Скопје, 1989; истиот, *Избрани дела, 4. Во екоот на народното будење*, Скопје, 1989.

на принципот за етно-културната различност: *ние и вие, наши и ваши*. На тој развоен степен на свеста и се изрази *нашизмот*⁴ како „неутрален“ диференцијациски поим што потоа лесно премина во отворен *македонизам*.

Тој сплет од интереси и стремежи на соседите ги создаде националните пропаганди во Македонија, но и отпорот во македонската средина против нивното пенетрирање. Јазикот стана суштествен фактор за етнографското маркирање на овој дел од Европска Турција. Меѓутоа, Македонците не беа расположени грчкиот да го заменат со бугарскиот и српскиот, туку го преферираа својот. Во врска со појавените учебници „на македонското наречје“ по ова прашање се водеше и јавна полемика во тогашниот бугарски печат⁵. Бугарското читалиште во Цариград „издало неколку основни книшки“ на „горнобугарското или тракиското наречје“ и ги подарило на училиштата во Македонија, но овие ги одбиле подароциве и си купувале од учебниците на македонските учебникари П. Зографски, Д. В. Македонски, Д. Хр. Узунов и К. П. Шапкарев.

Согледувајќи ја ситуацијата, со цел да се искористи македонскиот јазик како средство за слободен влез на бугарската пропаганда што тогаш всушност и се конституираше, цариградскиот бугарски преродбенски круг околу Бугарското читалиште, на чело со редакторот на весникот „Македонија“ Петко Р. Славејков, во септември 1869 година формира специјална комисија за преведување на бугарските учебници и за нивно објавување „на македонското наречје“⁶. Но бидејќи уште во почетокот на следната година излезе султановиот ферман за формирање на Бугарската егзархија, издавањето на овие наменски бугарски учебници на македонизиран јазик веќе не беше неопходно, зашто слободниот продор на бугарскиот печатен збор во македонските училишта веќе беше легализиран.

⁴ Andrew Rossos, *"Macedonism and Macedonian Nationalism on the Left"*, во зб.: *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*, Yale Center for International and Area Studies, New Haven, 1995, 219.

⁵ Блаже Конески, *Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век*, Второ издание, Скопје, 1959, 26–86.

⁶ Кузман Шапкарев, *За възраждането на българщината в Македонија. Неиздадени записки и писма*. Предговор Петър Диневков. Съставителство и редакция Илия Тодоров [и] Николай Жечев, София, 1984, 211.

2.

Цели дваесет години подоцна, кога пропагандната дејност на Српската црква не беше уште легализирана во Европска Турција, а грчката и бугарската пропаганда слободно дејствуваа во Македонија, српскиот државник и дипломат академикот Стојан Новаковиќ се обиде исто така со посредство на македонскиот јазик да обезбеди влез за српската национална пропаганда во училиштата и во пошироките средини на народот во Македонија. Уште во 1875 година во Државната печатница во Белград, по многу напори и настојувања, беше објавен вториот „Речник од три језика“ на Ѓ. М. Пулевски, а по три години беше напечатен и еден „календар на македонски народен јазик“⁷, додека во 1885 година Новаковиќ веќе го подготвува специјално за Македонија издавањето на еден српски весник во Цариград „Вардар“ што би објавувал и текстови и народни умотворби на македонски јазик. Но во есента на истата година излегол само календарот „Вардар“ што успешно бил растурен во 2.500 примероци⁸.

Во август 1886 година во Белград стигнуваат претставниците на Македонскиот комитет од Софија што меѓу другото бараат обновување на Охридската архиепископија и издршка на училишта на македонски јазик. По разговорите се прави план за соработката, при што се предвидува во Цариград да се основе посебно друштво што ќе го издава и весникот „Македонски лист“ само на македонски јазик, но со укажување: „бидејќи македонскиот јазик не е книжевно изработен, да се исфрлува секој бугарски израз, а да се воведува српски. Да се земе српската азбука како најпогодна за македонскиот јазик и при пишувањето да се придржува кон српската граматика“. Исто така во планот се предвидува Редакцијата на весникот да „напише на македонски јазик книшки за основните училишта“ што да се напечатат во Цариград во рок од една година⁹.

Во тоа време македонското прашање веќе ја надминуваше границата како црковно-училишно и јазично-културно и стануваше отворено национално-политичко. Српската пропаганда не можеше успешно да им конкурира на постарите и веќе законски утврдени

⁷ Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-оциштествениите врски на Македониите со Србија во шекоит на XIX век*, Скопје, 1960, 141.

⁸ На истото место, 155–158.

⁹ На истото место, 161–164.

пропаганди на Грците и Бугарите. Самиот Ст. Новаковиќ беше еден од српските мисионери што беа пратени со специјална мисија да ја проучуваат реалната состојба во Македонија, па на 5.IV 1888 година тој на угледниот славист В. Јагиќ меѓу другото му пишува: „За етнографијата и историјата јас дојдов до некои сосема нови погледи што може да изгледаат многу дрски, кои се многу спротивни на некои сегашни општопримени мислења, но кои подобро би се слагале со состојбата на работите“.¹⁰ Според еден извештај на Новаковиќ од 8.X 1888 година до министерот д-р В. Ѓорѓевиќ, при една средба во Цариград на баронот Каличе тој меѓу другото му рекол: „А ако прашањето би се извадило од политичката сфера, па да се погледне научно и академски – би можело врз основа на науката да се установи дека Македонците ја претставуваат преодната карика помеѓу Србите и Бугарите, што значи дека за натамошната расправа што да се прави со нив, треба да се земат предвид другите политички, историски и географски обзири и дека во тоа Македонците личат на Малорусите што исто така стојат помеѓу Русите и Полјаците, и на Провансалците во Јужна Франција што исто така стојат помеѓу Италијанците, Шпанците и Французите“¹¹.

Својата замисла Новаковиќ ја искажува и јавно во еден поголем текст: „Најпосле има уште една карактеристика што не може да се испушти од предвид. Тоа е стремежот на Македонците да бидат самостојни, што бара пат по средината на сите споменати погоре стремежи. И овој стремеж почна да се буди, особено поради спротивностите помеѓу бугарскиот и македонскиот говор и помеѓу бугарскиот и македонскиот карактер од времето кога бугарската пропаганда почна претерано нагло и остро да удира по особеностите македонски во името на панбугаризмот“.¹²

„Бидејќи – пишува Новаковиќ – бугарската идеја, како што им е познато на сите, фатила длабоко корење во Македонија, јас

¹⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Крсте П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон проучувањето на развојокој на македонската национална мисла*, Скопје, 1966, 54.

¹¹ Д-р Блаже Ристовски, *Портрети од македонската литературна и национална историја. Прилози за развојокој на македонската културно-национална мисла*, I, Скопје, 1989, 551.

¹² Стојан Новаковиќ, *Бугарске школе во Македонија*, „Отаџбина“, Београд, 1888, 84.

сметам дека е речиси невозможно сосем да се расколеба, изнесувајќи ја наспроти неа само српската идеја. Таа идеја, се плашам, не би била во состојба, како чиста и гола спротивност, да ја потисне бугарската идеја и поради тоа на српската идеја од помош ќе ѝ биде некаков сојузник што остро би бил против бугаризмот, а кој во себе би имал и елементи што народот и народните чувства можат да го повлечат со себе, отцепувајќи го од бугаризмот. Тој сојузник јас го гледам во македонизмот или во извесни мудро обележени граници, негување на македонскиот дијалект и македонската посебност. Нема ништо толку спротивно на бугарските тенденции како тоа: со никого Бугарите не можат да дојдат во понепомирлива положба одошто со македонизмот.¹³

Барајќи го начинот и средството за влез на српската пропаганда, и Новаковиќ, како порано Славејков, се запира на македонскиот јазик во основниот учебник во училиштата во Македонија, па вели: „Би требало со македонскиот да се спои и да се измеша и српскиот буквар, но така што две третини да е македонскиот, а една третина српскиот јазик и тоа во втората половина... Српскиот правопис, којшто српскиот јазик успешно го одвои од некогашната руско-словенска мешавина, би им го покажал и би им го омилел на Македонците нивниот домашен дијалект, би ги одвоил од тешкиот, заплетен, историски правопис со којшто се служат Бугарите, и како нешто попросто, подобро и поскладно, би ги поколебал кај народот најинтимните основи на бугарската пропаганда, на бугарската писменост во Македонија, би ја омилел таму српската книга и Србите како луѓе што им се поблиски и што се повешти да ги задоволат.“¹⁴

На 21 мај 1888 година српскиот амбасадор во Цариград Новаковиќ веќе му пишува на министерот Ч. Мијатовиќ: „Само вистинските сметки се реализираат, а во политиката вистински се само оние сметки во кои нема ни малку илузија. Од тоа гледиште, по прашањето за ширење на српското влијание во Македонија, мора како вистинска основа да се земат овие точки: 1. дека македонскиот дијалект е различен и од српскиот и од бугарскиот јазик, но има

¹³ Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-оппозиционените врски...*, 178.

¹⁴ Јован М. Јовановиќ, *О првом Буквару за Србе у Турској*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, XIX, 1 и 2, Београд, 1940, 157; Блаже Конески, цит. дело, 60.

еднаквости и со јазикот и со друго; 2. дека бугарската пропаганда досега правеше големи напори разликата помеѓу македонскиот дијалект и српскиот јазик на севозможен начин да ја обележи и да ја истакне; 3. дека е во српски интерес да се тргне по истиот пат, но стрпливо, солидно и систематично со ново оригинално средство, имено употребувајќи сè што може да ја смали разликата помеѓу српскиот јазик и македонскиот дијалект, спротивно од горенаведените бугарски стремежи.

Во тој правец ми се чини дека е најпотребно да се состави еден специјален Буквар на македонскиот дијалект за Македонија... Букварот треба да биде напишан со српскиот правопис, со целото потребно внимание за вистинска чистота и добра транскрипција на македонскиот дијалект.¹⁵

Всушност, обид за издавање македонски буквар направил уште во 1879 година српскиот учител во Македонија Деспот Баџовиќ¹⁶, но тогашната српска политика не оценила дека е потребно неговото печатење. Во јуни 1888 година му е побарано да го достави до Министерството тој ракопис, па преработен и дополнет авторот веднаш го испратил. Истовремено македонски буквар бил подготвен и од Коста Групчев[иќ] и Наум Евров[иќ]¹⁷.

Но Новаковиќ му порачал на Милојко Веселиновиќ да подготви и трет буквар „по овчеполско-струмичко-вардарскиот изговор“. којшто, по одобрувањето од турската цензура, бил и даден да се печати во Цариград. Предлагајќи Букварот да се отпечати во 8.000 примероци, на 3.XII 1888 година Ст. Новаковиќ препорачува: „Што се однесува за говорот, јас мислам дека засега треба со македонскиот говор да се запреме на Букварот. Букварот на г. Веселиновиќ се обзира и на сите дијалекти во Македонија, на мошне згоден начин, кај одделните зборови и изрази, и притоа дава веќе и чисто српски форми. Првата Читанка мешовито, а кај другите книги да се држи книжевниот српски јазик.“

На 17 мај 1889 година Новаковиќ го известува својот министер-претседател С. Груиќ дека првиот учебник на „македонски“ јазик под српски наслов „Буквар за народне школе у отоманској

¹⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Портрети...*, I, 542.

¹⁶ Д-р Климент Цамбазовски, цит. дело, 144 и 249; Трајко Стаматоски, *Борба за македонски јазик*, Скопје, 1986, 103–104 и 108–115.

¹⁷ Трајко Стматоски, цит. дело, 104–116.

царевини“ е веќе излезен од печат и се распраќа по Македонија¹⁸. Значајно е да се одбележи дека истовремено е објавен и „Буквар за народне школе“, печатен во истата печатница, но – на српски јазик¹⁹.

Уште на 5 јули српскиот вице-конзул во Битола П. Манојловиќ известува: „Нашите буквари се готови; тие таму се добро редактирани, Македонците ги примија со такво одушевување што веќе и самиот тој буквар нашиот успех напољу веќе го осигурува“, а на 18 август соопштува дека „и самите Турци признаваат оти бугарскиот јазик што се предава во овдешниве училишта, не е јазикот што овдешниот народ го зборува, туку напротив, правата вистина е дека кај децата што завршиле две, три одделенија бугарско училиште, таткото сина си, а синот татка си не може да го разбере, што е најдобриот доказ дека македонскиот не е бугарски јазик“²⁰.

Уште во истата година српската влада го подготви и го објави и вториот учебник „Читанка за народне школе (за II разред)“, а почна да го издава и годишниот „Календар Голуб“ со текстови и на македонски јазик. На 20. III 1890 година Новаковиќ веќе му испраќа на В. Јагиќа „што е печатено досега“ и му се „пофалува“: „Бидејќи ова оди и во Македонија, нашите се согласија со мојата мисла да им го почитуваме дијалектот и по нешто чисто да им печатиме. Во овој момент се работи една читанка, во која има и македонски текст. Во Календарот Голуб (првиот што е печатен во ново време во Турско Царство на нашиот јазик) имате и македонски текст и една приказна на косовскиот или метохискиот дијалект. ‘Голуб’ се растури во 3.000 примероци, а другите книги во близу 15.000. Имаме и книжарници во Скопје и во Битола“²¹.

Бидејќи Букварот скоро беше растурен по цела Македонија, се објавува второ и проширено издание во 1891 година, но во неговата азбука веќе ги нема буквите *ь* и *і*, а има повеќе форми од западномакедонски тип. Меѓутоа, состојбите во Македонија веќе реско се променија. Обидот да се печатат и одделни книшки на маке-

¹⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Порџреџи...*, I, 543. Отпечатениот буквар како година на издавањето ја носи 1888.

¹⁹ Д-р Блаже Ристовски, *Крстиџ П. Мисирков...*, 715.

²⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Порџреџи...*, 544.

²¹ Д-р Блаже Ристовски, *Крстиџ П. Мисирков...*, 54. А во огласот за овие изданија стои дека, покрај во Цариград: „Ове књиге налазе се у книжарницама у Солуну, Битољу, Ориду, Прилепу и Скопљу“.

донски јазик се оцени дека е мошне ризичен за српската пропаганда. По објавувањето на „Вардар Календар“ (1879) и подоцна „Голуб Календар“ (1890–)²² со текстови на македонски, беше публикувана уште и книгата „Српската пропаганда“ (1886)²³. Се настојуваше авторите да бидат родум од Македонија. Така, наскоро по излегувањето на книгата на Офејков (Атанас Шопов) „La Macédoine“ (1887), на 27. II 1888 година Ст. Новаковиќ го информира својот министер во Белград дека Наум Евров и Коста Групчев „напишале полемички спис на нивниот македонски дијалект, којшто би можел нешто да се дотера, па овде да се напечати за Македонија“²⁴.

Такво одделно издание, меѓутоа, во Цариград сепак не се појави²⁵. Тоа писмо на Новаковиќ е напишано во моментот кога во Цариград се настојуваше да се добие одобрение за издавање на в. „Македонски лист“ и се даваа писмените изјави против аспирациите и дејноста на балканските монархии Грција, Србија, Бугарија и Романија за разграбување на Македонија и кога од страна на Македонците, за да се искорени таа опасност, се бараше „да се парализираат тие плузии на спомнатите државички“, а дека тоа *парализирање* „е во состојба да го направи само македонското население, кое треба да му објави на светот дека претставува *йосебен народ, со йосебна историја, нарави и обичаи*, и дека воопшто ништо нема со околните државички, значи, според тоа, *никој нема йраво да йрејендира нао Македонија и йаа си осйанува на Македонциите*“²⁶.

Тоа се случува токму кога Темко Попов на 9.V 1888 година му пишува на Деспот Бацовиќ: „Нашето наречие, кога можело да диктира на друѓите славјански наречиа, останало најсиромашко и, како питач, да спружит рјка било на блгарското, било на српското, па дури и на Руското!“ Затоа тој го предупредува Деспота дека

²² На истото место, 47 и 53. Календаров се издаваше за секоја наредна година.

²³ На истото место, 714–715.

²⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Портрети...*, 545.

²⁵ Содржински веројатно тоа се оние полемички текстови што подоцна (1892) анонимно излегуваа во цариградскиот протестантски весник на бугарски јазик „Зорница“ (Д-р Славко Димевски, *За развојот на македонскиот национална мисла до создавањето на ТМОРО*, Скопје, 1980, 278–280).

²⁶ Д-р Климе Цамбазовски, *Неусиел обид за издавањето на „Македонски лист“ во Цариград во 1887 година*, „Современост“, XIV, 10, Скопје, 1964, 1066.

„националниот дух у Маџедониа до такво дередже денеска је стигнал, щото и сам Исус Христос ако слезит од небоно неможит да го уверит Маџедонеца, оти тој је блгарин или србин“. Затоа и загрижено извикнува: „Најглавната работа је Маџедониа да се помаџедончит“²⁷. Во тој дух во тоа време Т. Попов ја имаше напишано на родниот македонски јазик и брошурата „Кој је крив“²⁸, но, поради промената на српската политика спрема „македонизмот“, и таа остана ненапечатена.

Српската пропаганда брзо сфати дека „македонизмот“ се пак е нож со две сечила. Затоа уште совреме не беше прифатена и фундаменталната идеја на Стојан Новаковиќ за превод на „Новиот Завет“ на македонски јазик. Тој во писмото до министерот д-р Владан Ѓорѓевиќ од 1.XII 1888 година, откако го информира дека му пропаднал обидот весникот „Зорница“ да се печати како посебно издание и на македонски јазик, бидејќи Мисонерскиот совет на протестантите во Цариград идејата му ја отфрлил²⁹, Новаковиќ пишува: „Размислувајќи понатаму за овие работи, ми дојде на ум една друга мисла со која можеби би можело нешто да се обидеме. Мислата ми е ваква. Кога би можело да се најде некој *Новиот Завет* убаво да го преведе на македонски, особено на западниот македонски дијалект (велешко-прилепскиот), се надевам дека Библиското друштво што го издава Светото Писмо не би откажало да го отпечати и да го растура како свое издание и дека од Белград би сте нашле средства и начини тоа да го постигнете. Но можете ли таму да најдете некој што *Новиот Завет* убаво и достоинно би го облекол во тој дијалект, пишан со српскиот правопис?... Затоа Ви ја соопштувам мојава идеја и нејзините причини и основи со надеж дека ќе ѝ обрнете толку внимание да размислите за неа. Меѓу другите средства, можеби Коларчевиот фонд би можел да објави конкурс и да распише награда за тоа. Промислете за тоа. На тој начин мислата живо би се истакнала, ако ништо друго“³⁰.

²⁷ Т. Попов, *Најглавната работа е Македонија да се помакедончи*, „Нова Македонија“, XVI, 4792, 1, 2 и 3. I 1960, 9.

²⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Крстије П. Мисирков...*, 51 и 715; Д-р Климент Цамбазовски, *Нови ирилоси за „македонското сепаратистичко движење“*, „Гласник на ИНИ“, VIII, 2, Скопје, 1964, 241–258; Трајко Стаматоски, цит. дело, 225–242 (за јазикот на текстот, на истото место, 94–102).

²⁹ Д-р Блаже Ристовски, *Портрети...*, 552–553.

³⁰ На истото место, 553.

Но српската влада сепак не беше готова да објави ни „граматика и друѓи најнужни учебници барем за основните училишта“³¹ на македонскиот јазик, ниту пак печатење на Библијата во Лондон што би означило и конечно меѓународно афирмирање на македонскиот литературен јазик и фактичко затворање на патот на српската национална пропаганда во Македонија. Затоа и предлогот на Новаковиќ не беше прифатен, па и ефектот од печатените публикации беше подложен на преоценка.

Во 1893 година беше веќе наполно исфрлен македонскиот од учебниците и од календарите, па излезе само на српскиот литературен јазик новоизданиот *Буквар за основне српско-народне школе у Ошоманској Царевини*³². А самиот Стојан Новаковиќ подоцна пишува: „Во почетокот на нашата пропаганда јас многу полагав на впечатокот од нашата либералност спрема домашниот дијалект. Се зачудив кога во 1890 година од Скопје ми беше речено дека не правам никаков ефект, зашто луѓето бараат книжевен јазик. Потоа често мислев за тоа, и бидејќи сега ваму се борат Белград и Софија, овие причини нè учат на знамето на Белград да ја закачине нашата најубава, најнеоспорна и најапсолутна придобивка на овој век и на новиот живот – нашиот книжевен јазик“³³.

³¹ Т. Попов, цит. статија.

³² Д-р Блаже Ристовски, *Крстѐ П. Мисирков...*, 715.

³³ Јован М. Јовановиќ, цит. прилог, 157; Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-ошшѐствениѐ врски...*, 180. Ст. Новаковиќ на 13/26. VI 1909 година, веќе во доста изменети околности и преднамерено, скоро истото му го пишува и на В. Јагиќ: „Кога бев пратеник во Цариград во 1886–1891, работев, заради српската пропаганда во Македонија, да се почне да се печатат српски книги. Меѓу другите работи, напечатен е и еден буквар на мак. дијалект, а со Вуковиот правопис, и печатевме така и некои статии или одделни прилози во книгите. Потоа правев анкета како се прима тоа таму. Нашите агенти ми одговорија дека не ѝ прави никаков ефект. Луѓето бараат српски книги и српски јазик (како што на другата страна истото тоа бива за бугарскиот јазик и бугарската книга). Околу 1904. некои Македонци (бугарски и руски питомци) тргнаа по патот на јазичен и литературен македонизам, но, колку што знаеме, пак без успех. Светот онаму денеска оди по онаа природна струја – или кон Софија или кон Белград и учи или српски или бугарски, зашто со тоа се влегува во големото општество и во многу поголема култура. Селата, се разбира, ја претставуваат старата средновековна состојба, но веројатно нема веќе ни едно село во кое да не процреле агитаторите“ (Д-р Блаже Ристовски, *Крстѐ П. Мисирков...*, 717).

Така заврши „македонистичката“ егзибиција на Стојан Новаковиќ. Денеска некои сосем неосновано се обидуваат современото македонство да му го припишуваат нему. А всушност тој се појавува само како задоцнет ученик на стариот П. Р. Славејков...

3.

Учениците од егзархиските училишта во Македонија што го одбија бугарскиот учебен јазик и отидоа во Белград со ветување дека таму ќе им се почитува и јазикот и националната припадност, наскоро демонстративно како измамени ја напуштија и српската престолнина и отидоа во Софија – со ново ветување. Но и таму одново не беа третирани како Македонци, па како реакција ја формираа Младата македонска книжевна дружина (1891) и почнаа да го издаваат својот орган „Лоза“ (1892) на еден јазик со многу македонизми (во фонетиката, морфологијата и лексиката), со посебен фонетски правопис и со своја азбука, но и со јавна демонстрација на македонската национална свест. Тие веднаш беа прогласени „национални сепаратисти“ и јавно осудени. Дружината беше разбиена, дел од членовите беа затворени или прогнати или пак земени во бугарската војска (иако беа турски државјани), а еден дел успеаја да се вратат во татковината и во Солун ја формираа Македонската револуционерна организација³⁴.

Сè во истото време во Скопје во 1891 година митрополитот Теодосија Гологанов се обиде да ја отфрли Бугарската егзархија во Македонија за да се обнови Охридската архиепископија, да се признае македонски нуфус и да се отворат свои училишта и општини, па макар и под јурисдикција на римскиот папа, но со задржување на словенскиот јазик и обредите во црквите и народниот во образованието и во администрацијата. Меѓутоа, и ова унијатско движење беше оневозможено и егзархот со помош на турските власти успеа да го повлече Теодосија од Скопје и да го испрати на заточение³⁵.

³⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Крстије П. Мисирков...*, 106–119; истиот, *Македонски летопис. Раскојки на литереатурни и национални теми*, I, Скопје, 1993, 42–122.

³⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Крстије П. Мисирков...*, 120–124; истиот, *Македонскиот народ и македонската нација*, I, Скопје, 1983, 591–602; Д-р Славко Димевски, *Митрополитот Теодосиј – животи и дејности (1846–1926)*, Скопје, 1965; истиот, *Еден значаен документ за активността на Теодосија Гологанов*, „Гласник на ИНИ“, IX, 2, Скопје, 1965, 159–1182; истиот, *Еден нереали-*

Уште во ерата на создавањето учебници и литература на македонски и воведувањето на словенскиот во црквите и македонскиот во училиштата, се предизвика отпор кај соседните претенденти. Со создавањето на Бугарската егзархија беше оневозможена борбата на Македонците за обнова на својата вековна православна црква во шеријатска Турција. Но битката за литературен јазик и за национална држава продолжи со други методи и средства.

4.

По задушувањето на „Лозарското“ движење во Софија за афирмација на националната мисла и народната реч, во Белград беше формирано Ученичкото друштво „Вардар“ (1893–1894)³⁶, каде што првпат се среќаваат на македонскиот фронт Крсте Мисирков и Димитрија Чуповски. Тоа беше непосреден одраз на идеологијата на софиските „лозари“ во условите на српската престолнина. Но наскоро и оваа асоцијација мораше да биде ликвидирана.

Меѓутоа, ова движење повидливо се пројави по една деценија, кога во Белград македонските интелектуалци, емигранти и печалбари го формираа Македонскиот клуб со читалиште и започнаа да го издаваат и својот печатен орган „Балкански гласник“ (1902)³⁷. Тука првпат беше преднацртана платформата на „Новото движење“ со програмска концепција за македонската нација, македонскиот литературен јазик, автокефалната црква и автономијата на Македонија.

Уште во истата година оваа идеологија најде почва кај македонските интелектуалци во Русија. Така, во С.-Петербург на 28

зиран план за обнова на Охридската архиепископија од скопскиот митрополит Теодосиј, „Разглед“, X, 8, Скопје, 1968, 995–1003.

³⁶ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација...*, II, 9–23.

³⁷ Блаже Ристовски, *Идеите на весниците „Балкански гласник“ и „Балкан“ и обидот да се создава литература на македонски јазик во 1903 година, „Разглед“, VI/III, 7, 1964, 690–713; истиот, Македонскиот народ и македонската нација...*, II, 47–58; истиот, *Македонски летопис. Раскопки на литературни и национални теми*, I, 250–279; истиот, *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно друштво во Пејровград. Прилози кон проучувањето на македонско-рускиот врски и развојот на македонската национална мисла*, I, Скопје, 1978, 110–130; истиот, *Македонскиот клуб во Белград и весничкиот „Балкански гласник“. Свечен собир по повод стогодишнината од издавањето на весничкиот „Балкански гласник“ одржан на 11 јули 2002*, Скопје, 2002, 9–31.

октомври 1902 година беше формирано Македонското научно-литературно другарство³⁸ што ја формулира и првата комплетна и комплексна македонска научно-културна и националноослободителна програма³⁹. Со членот 12 од Уставот на Другарството (1903) првпат беше официјално воведен македонскиот јазик во службена употреба⁴⁰, а истовремено во книгата „За македонските работи“ К. Мисирков ја направи и кодификацијата и првата практична примена на современиот македонски литературен јазик⁴¹, коригирана со првиот број на првото научно-литературно списание на современиот македонски литературен јазик и правопис „Вардар“ што го отпечати Мисирков во Одеса во 1905 година⁴².

5.

Сето тоа значи демонстрација на степенот од развитокот на македонската национална свест. Тоа особено се изрази во времето на Балканските и во Првата светска војна, особено во пазувите на Другарството што официјално дејствуваше како Македонска колонија во Петроград. Тука во март 1913 година Димитрија Чуповски ја објави првата карта на Македонија на македонски јазик⁴³, а беше изработено и македонското национално знаме со натписот на македонски: *Едина независима Македонија*⁴⁴. Во списанието на Македонската колонија во С.-Петербург „Македонскиј глас“ (Македонски глас) беше објавена и единствената позната стихотворба на Д. Чуповски на македонски јазик „Крале Марко“⁴⁵,

³⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград*, I–II, 1978; истиот, *Историја на македонската нација*, Скопје, 1999, 259–306; истиот, *Едноковниите корени на МАНУ. Свечен собир по повод стогодишнината од основањето на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург*, Скопје, 5. XI 2002, Скопје, 2003, 5–33.

³⁹ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно другарство*, I, 180–189.

⁴⁰ На истото место, I, 245.

⁴¹ Блаже Ристовски, *Историја на македонската нација*, 332–355.

⁴² Д-р Блаже Ристовски, „Вардар“ научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков, Скопје, 1966 (со фототипно издание на првиот број).

⁴³ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград*, II, 271–283.

⁴⁴ На истото место, 284–296.

⁴⁵ „Македонскиј глас (Македонски глас)“, II, 9, С.-Петербургъ, 2. III 19114, 19.

а со чл. 31 од Уставот на Словеномакедонското национално-просветно друштво „Свв. Кирил и Методија“ во С.-Петербург од 27 јуни 1912 година одново беше озаконет македонскиот како официјален и задолжителен јазик во Друштвото⁴⁶.

Сè во тоа време својот однос кон местото и функцијата на македонскиот јазик во образованието го декларираа и иницијаторите за отворање македонско училиште со интернат во Житошкиот манастир во 1910–1911 година⁴⁷. Во критичниот момент доаѓа и акцијата на Битолскиот круг на македонските интелектуалци во писмото од 15 август 1912 година упатено од Битола до Македонската колонија во С.-Петербург⁴⁸. Односот кон македонскиот јазик во функција на македонската нација и држава е одразен и во објавената програма на Македонскиот револуционерен комитет во Петроград од 18.VI 1917 година⁴⁹.

6.

И во следниот период токму преку борбата за македонскиот збор најсилно се развиваше и македонската национална свест и писмена култура. Тоа дојде до израз веднаш по Првата светска војна, кога не само во рамките на комунистичкото движење се поведеа и јавни дискусии за субјективитетот на јазикот и нацијата на Македонците⁵⁰. Таква расправа настана и во Софија по објавувањето на драмата „Илиндень“ (1923) од Н. Киров Мајски и реакциите на Јордан Бадев (1924)⁵¹, особено пак по објавувањето на основниот учебник за створање македонски училишта во Егејскиот дел на

⁴⁶ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуйовски (1878–1940) и Македонскојто научно-литературно друштво во Петроград*, II, 15.

⁴⁷ Блаже Ристовски, *Обиди за отворање македонско училиште со пансион во Житошкиот манастир во 1910 и 1911 година*, Прилози“, ОЛЛН–МАНУ, XXIII, 11–2, Скопје, 1988, 43–58.

⁴⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуйовски (1878–1940) и Македонскојто научно-литературно друштво во Петроград*, II, 33–35.

⁴⁹ На истото место, 252–270; Блаже Ристовски, *Нови сознанија за Македонскиот револуционерен комитет и за Димитрија Чуйовски*, „Прилози“, ООН–МАНУ, XXXI, 1, 2000, 57–99.

⁵⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Македонија и македонската нација*, Скопје, 1995, 340–342.

⁵¹ Д-р Блаже Ристовски, *Поретокот од македонската литературна и национална историја*, II, Скопје, 1989, 322–331; истиот, *Историја на македонската нација*, 532–539.

Македонија под притисок на Друштвото на народите во Женева, кога во Атина грчката влада го објави и наскоро го повлече првиот буквар на македонски јазик „Abecedar“⁵². Некои публикации, како, на пр., „Македонско съзнание – Makedonsko soznanie“ во Виена, објавуваа и статии на македонски јазик (1924–1926)⁵³, а подоцна тоа го правеа и многу други публикации во сите делови на поделена Македонија. Затоа и Коминтерната го сврте своето внимание кон јазикот како срж на македонското национално прашање и во јануари 1934 година со посебна Резолуција ја прифати реалната состојба во Македонија, признавајќи го македонскиот национален ентитет со македонскиот јазик како литературен⁵⁴.

7.

Во 30-тите години на XX век македонската национална свест веќе толку беше развиена што многу периодични публикации (особено во Вардарскиот дел на Македонија) објавуваа текстови на македонски („Наш весник“, „Луч“, „Наша реч“ и др.)⁵⁵, а беа напишани или и напечатени поголем број драмски⁵⁶ и особено

⁵² Блаже Ристовски, *Македонски летопис. Раскојки на литературни и национални теми*, II, 9–20; истиот, *Пројави и профили од македонската литературна историја*, I, Скопје, 1982, 217–218; *Абецедар. Лубилено издание 1925–1985*. Второ издание, Скопје, с. а.; *Македонија и односите со Грција*, МАНУ, Скопје, 1993, 73–75; Л. Мојсов, *Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција*, Скопје, 1954, 261–275; Л. М., *Нова латинска писменост на македонскиот българи под Грција*, „Македонски преглед“, I, 5, София, 1925, 229–232; С. Кочански, *Ново писмо и чело за „славяногласниот“ во Македонија*, „Свобода или смърт“, I, 20, ВМРО, 15.X 1925, 5; Б. Зографов, „Абецедарот“ за българскиот ученици во Македонија под грчко иго, „Устрем“, III, 6, София, 17.X 1925, 2–4; Ив. Д. Шишманов, *Абецедарот*, „Българска мисъл“, I, 3, София, 1926, 293–306; Iv. Šišmanov, *L'Abécédaire à l'usage des minorités bulgares en Grèce*, Sofia, 1926.

⁵³ Блаже Ристовски, *Крсти Мисирков. Нови испражувања и сознанија*, Скопје, 2000, 375–379.

⁵⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Процеси од македонската литературна и национална историја*, III, Скопје, 1990, 319–346.

⁵⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Пројави и профили...*, I, 60–77 и 264–272; истиот, *Кочо Рацин. Историско-литературни испражувања*, Скопје, 1983, 265–398.

⁵⁶ Александар Алексиев, *Основоложници на македонската драмска литература*. II дополнето издание, Скопје, 1976; истиот, *Пошрага по традиција и конвенции (Литературно-историски и етнотролошки испражувања)*, Скопје, 2001, 100–160; Јелена Лузина, *Историја на македонската драма. Македонската битова драма*, Скопје, 1995.

поетски текстови на македонски јазик⁵⁷. Во овој период особено значење за конечната афирмација на македонскиот јазик во литературната употреба има објавувањето одделни поетски стихозбирки (Венко Марковски, Волче Наумчески, Кочо Рацин и Коле Неделковски) што со одушевениот прием (особено кај младата интелигенција и работништво) претставуваа полно отелотворување на националната свест како пресуден фактор во претстојните настани.

Во овој процес бездруго важна улога одиграа и националните асоцијации, како што беа; Македонската народна студентска група „Гоце Делчев“ во Софија⁵⁸, Македонското културно-просветно друштво „Вардар“ во Загреб, Белград и Скопје⁵⁹, Македонскиот литературен кружок во Софија⁶⁰ и Македонскиот народен сојуз во САД и Канада, како и во некои земји во Јужна Америка⁶¹, чии членови и активисти природно се слеја во оружената борба не само за слобода на македонскиот народ во Втората светска војна, туку и за свој литературен јазик во сопствената држава⁶². Во тој дух почнаа и да се печатат на македонски јазик и органите на Покраинскиот комитет на Комунистичката партија во Македонија „Билтен“ и „Искра“⁶³, а потоа и сите нелегални публикации и материјали во текот на НОБ во Македонија.

⁵⁷ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот сѝих 1900–1944. Истѝражувања и материјали*, Скопје, 1980, 17–44 (со текстови во двата тома).

⁵⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Процеси од македонската литературна и национална историја*, III, 293–318.

⁵⁹ Д-р Блаже Ристовски, *Пројави и профили...*, II, 159–191.

⁶⁰ Димитар Митрев, *Македонскиот литературен кружок*, Скопје, 1977; Гане Тодоровски, *40 години од формирањето на Македонскиот литературен кружок во Софија (1938–1978)*. (*Блескоино поглавје од нашата литературна историја*), „Стремеж“, XXIII, 1, Прилеп, 1979, 83–95; Михаил Сматракалев, *Македонскиот литературен кружок*. Превод и поговор Васил Тоциновски, Скопје, 1993; *Македонскиот литературен кружок. Софија, 1938–1941. Документи*. Избор, превод, редакција и белешки Д-р Васил Тоциновски, Скопје, 1995; Д-р Блаже Ристовски, *Македонски леѝоѝис...*, II, 23–91; истиот, *Порѝреѝи...*, II, 431–532; истиот, *Истѝорија на македонската наѝија*, 559–639; истиот, *Сознаѝи за јазикот, литературата у наѝијата*, 365–431.

⁶¹ Блаже Ристовски, *Сѝолеѝија на македонската свесѝ*. *Истѝражувања за културно-националниот развоѝок*, Скопје, 2001, 588–655.

⁶² Блаже Ристовски, *Истѝорија на македонската наѝија*, 559–640; истиот, *Сѝолеѝија на македонската свесѝ...*, 533–665.

⁶³ *Илегалниот ѝечай на КПЈ во Вардарска Македонија меѝу двеѝе светски војни*. Подготвил д-р Иван Катарѝиев. Извори за историјата на СКМ, II, 2, Скопје, 1983, 101–222.

Конечно, на Првото заседание на АСНОМ (1944) беше озаконет македонскиот јазик како официјален во Македонија, а веднаш по ослободувањето на земјата (1945) беше донесен и Законот за македонската азбука и за правописот. Тоа беше развојниот пат на борбата за афирмација на македонскиот јазик што ја градеше и македонската национална свест.

BLAŽE RISTOVSKI

THE ROLE OF THE MACEDONIAN LANGUAGE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL CONSCIOUSNESS

(Summary)

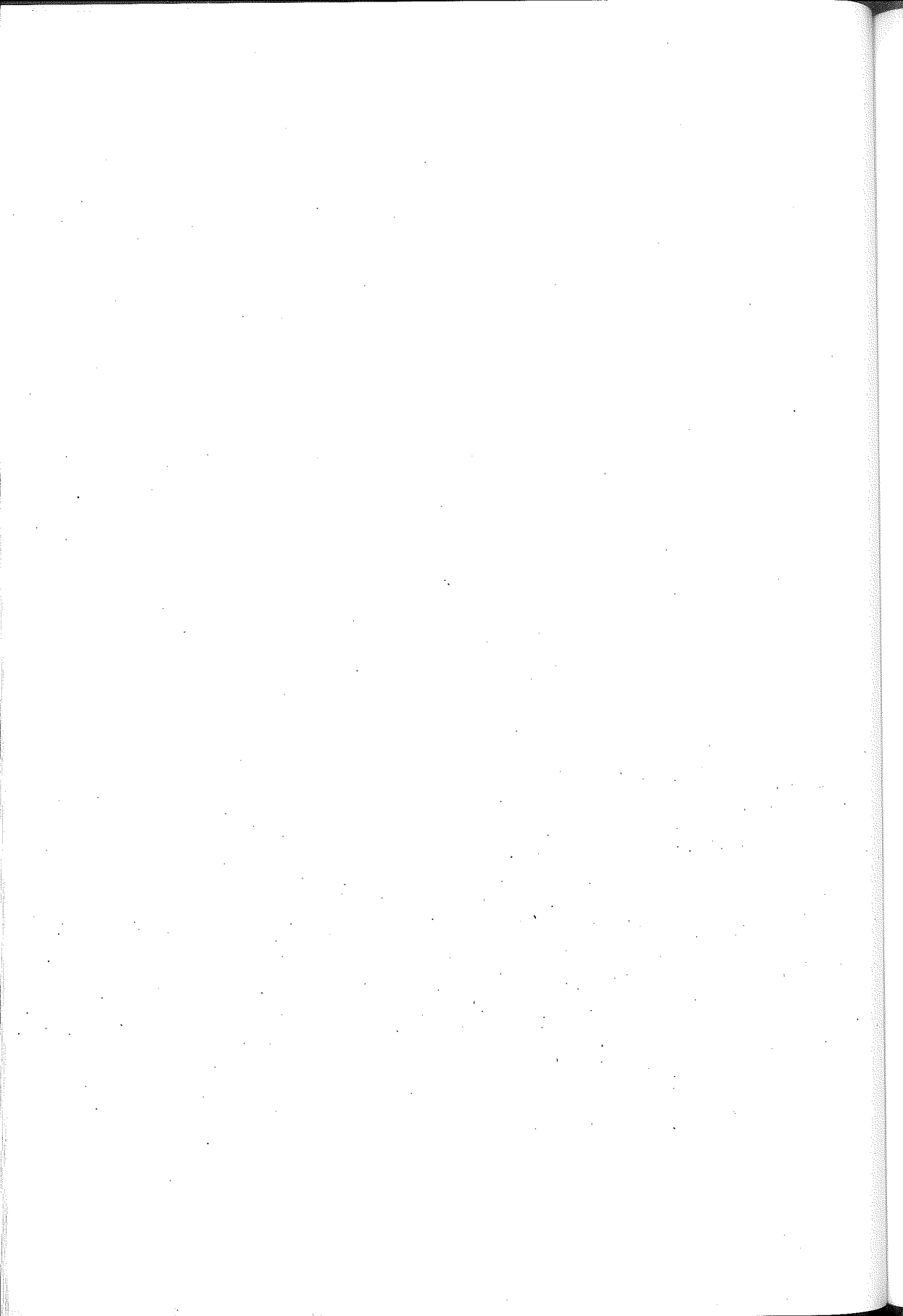
Since the emergence of the first Slavonic literacy and the establishment of the Ohrid Literary School the feeling for their own dialect and native tongue gradually became differentiated in Macedonia. The Macedonian version of Old Church Slavonic, especially after its becoming the official state language, contributed to the gradual formation of peoples awareness of their *specificity* and *difference*, independently from the mutual closeness to the neighbouring Slavonic languages and from the function of the common literary tradition of the Slavonic South. It supported the peoples feeling and consciousness of what is *their own* and what belongs to the *other peoples*.

That process is expressed more vividly after the 16th century. However, the historical turning point in the final differentiation of consciousness of the individuality of Macedonian dialects happened after the socio-political changes at the beginning of the 19th century and the introduction of the Macedonian language in publishing, which was particularly evident in the publishing activities of the Thessaloniki printing house. The struggle for the Bulgarian literary language assisted this process because up to the 1840s two tendencies developed in Macedonia: the first one originated from the circle around Neofit Rilski (from Bansko), and gave priority to the East Macedonian dialect in the foundations of a common Macedonian-Bulgarian language; and the second one was defended by the authors from the West Macedonian regions who preferred their dialects and followed the principle of difference: *we* and *you*, *our* and *your*.

The creation of Macedonian textbooks and literature, and the introduction of Slavonic in churches and of Macedonian in schools, aroused the opposition of neighbouring pretenders. The foundation of the Bulgarian Exarchate made impos-

sible the struggle of Macedonians for the renewal of the Archbishopric of Ohrid and for the recognition of the Macedonian nufus, schools and communities. However, the struggle for a literary language and national state continued by using other means and methods.

In the subsequent period the Macedonian national consciousness and literary culture developed exactly through the struggle for the use of Macedonian speech which was expressed in the pre-war period and during World War II, when at the First Assembly of ASNOM (1944) the Macedonian language was proclaimed the official language of Macedonia, and later the Macedonian orthography and alphabet were defined.

КОСТА ПЕЕВ

**ЗА МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИСКА НОМЕНКЛАТУРА
ВО АЛБАНИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА ИСТРАЖУВАЊАТА
НА А. М. СЕЛИШЧЕВ***

1.1. Од последните децении на 19 век па сè до средината на 20, во отсуство на македонска државност, со истражувања на македонските народни говори, главно, се ангажирале странски слависти од словенските центри: софискиот, белградскиот, московскиот, краковскиот, но и од други (несловенски).

Прави впечаток дека научничкиот пристап кон проблемот ги упатувал заинтересираните кон периферните говори, каде што контактите со несловенскиот елемент биле посилено изразени, односно каде што симбиозата на јазици со различна генеологија и типологија била застапена до таа степен што говорителите често не можеле да ги држат одвоено двата системи и затоа доаѓало до јазична интерференција со сите последици.

Од друга страна тој аргумент на периферност, освен во јазична смисла условувал и посебен статус на македонската народносна група со тоа што таму притисоците од соседните држави биле особено силно изразени, а тоа резултирало не само со обична асимилација на македонскиот етнос, туку и со присуство на насилство, прогонувања, преселби и уништување на цели регији, со други

* Сп. К. Пеев, *За навлеѓувањето на албанскиот елемент во Македонија низ лингвистички аспекти*, Предавања на 34. меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2002, с. 65–73; *Десловенизацијата на периферните македонски говори низ микротопонимската номенклатура*, Mednarodni simpozij Obdobja 18, Ljubljana 2002, s. 243–259.

зборови врз тоа население се вршел геноцид. Да ги споменеме случаите што уследија по Балканските војни (1913) во Егејска Македонија, кога немал дел од југоисточната регија (Кукушко, Серско, Дојранско, Еницевардарско) беше (некаде делумно, а некаде и комплетно) исчистена од македонски говорители¹. Истата судбина по три и пол децении, за време на Граѓанската војна во Грција, го снајде и југозападниот (и централниот) егејски дел: Костурско, Леринско, Воденско, Кајларско.

1.11. За некаква „среќа“ во несреќата, милозвучниот егејски збор, освен што остана да живее кај раштрканите бегалци, исто така го има зачувано и во бројни дијалектолошки и фолклорни студии посветени на јужните говори, зашто тие спаѓаат меѓу најистражуваните македонски дијалекти, односно за нив има најмногу пишувано, главно од странски, но сега веќе и од домашни дијалектолози, лингвисти: В. Облак, А. Пој Стоилов, А. Селишчев, М. Малецки, А. Вајан и А. Мазон, Зб. Голомб, Б. Видоески, К. Пеев, З. Тополињска² и др.

2.1. За притисокот на кој било изложено македонското население од западната регија, во резултат на што се случиле големи демографски и јазични промени (македонско-албански), најмногу се заинтересирал рускиот славист А. Селишчев, професор на Мо-

¹ К. Пеев, *Кукушкиот ѓвор*, т. 1., Скопје 1987, с. 7–22; *Речник на македонските ѓвори во југоисточниот егејски дел*, т. 1., Скопје 1999, с. 9–21.

² V. Oblak, *Macedonische Studien*, Wien 1896; Стоилов Антон П., *На гости во Зарово и Висока*, БџлгСб,7, Софија 1900, с. 632–649; А. М. Селишчев, *Славянското население в Албанија*, Софија 1981; М. Małeckі, *Dwie gwary macedońskie. Suche i Wysoka w Soluńskim*, 1, Teksty, Kraków 1934, s. 90; 2, Słownik, Kraków 1936, s.135; A. Mazon et A. Vaillant, *L'évangéliste de Kulakia*, Paris 1938, s. 359; A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*, Paris 1938, s. 462; Зб. Голомб, *Два македонски ѓвора (на Сухо и Висока во Солунско)*, МЈ, 11–12, кн. 1–2, с. 113–182; 13–14, кн. 1–2, с. 173–276; Б. Видоески, *Конѓакѓиите на македонските и албанските ѓвори*, Научна дискусија 1, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1982, с. 83–92 (заедно со Бл. Конески, Ол. Јашар-Настева), *Леринскиот ѓвор*, МЈ 34, Скопје 1983, с. 23–49, *Македонските дијалекти во Албанија*, ЛЗб, 32, Скопје 1985, с. 87–101, *Говорит на селото Несѓрам (Косѓурско)*, ПрилОЛН, МАНУ, 1989, 14/2, с. 47–78, *Говорит на селото Секавец, Серско*, ПрилОЛН, МАНУ, 1990, 15/1, с. 41–82, *Говорит на селата Плевна и Горно Броди, Драмско*, ПрилОЛН, МАНУ, 17/2, Скопје 1992, с. 5–89; К. Пеев, в. фусота 1, З. Тополињска, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, *Синѓакса 1*, Скопје 1995, *Синѓакса 2*, Скопје 1997.

сковскиот и на Казањскиот универзитет. Основната наставничка дејност му била од предметите: *споредбена грамајтика на словенските јазици* и *старословенски јазик*, тој аргумент сигурно помогнал Селишчев да се определи голем дел од својата научничка и животна енергија да ја посвети на истражувањата на словенските дијалекти надвор од неговата земја, конкретно на македонските народни говори. За остварување на односна цел, наскоро откако стапил на служба на Универзитетот во Казањ, 1914 г. тој дошол во Македонија и повеќе од 2 месеци ги истражувал северозападните македонски говори, особено оние во Тетово и Тетовско. Богатиот материјал собран на теренот Селишчев го обработил и објавил идната година 1915 под наслов „*Отчет о занятиях за границей в летнее вакационное время 1914 года*“. – *Ученые записи Казанского университета*. Благодарейќи на аналитичкиот пристап кон проблемот, во споменатиот труд препознаваме една поинаква слика за демографската ситуација во Тетово и Тетовско од пред 9 децении отколку онаа што ја гледаме денеска во врска со присуството на албанскиот елемент.

2.11. Како солиден научен истражувач на македонските говори, Селишчев своите теренски белешки ги дополнувал со писмени извори (записи) од односна регија, за пример да го споменеме „*Четиријазичником*“ на Данаила. Комбинирајќи ги резултатите од овие активности (широко поставени) тој ја приготвил и објавил книгата „*Очерки по македонской диалектологии*“, том 1, Казањ 1918. Во споменатава обемна студија авторот, меѓу другото, се задржува и на провокативното прашање (провокативно тогаш, и денеска) за местото на македонскиот јазик во јужнословенската група и при тоа поголем простор ѝ посветил на фонетиката, специјално разгледувајќи ги оние феномени што се различни во српскиот и бугарскиот јазик. Тој со право констатира дека резултатите *ќ*, *џ* (од *tj, *dj) се од релативно понов датум, тие се резултат на контактите со јужните српски говори, особено во средниот век, со експанзијата на српската држава на југ. Селишчев исто така го одбележува аргументот дека македонските дијалекти на морфолошки план покажуваат поголеми сличности со бугарскиот јазик, што главно се резултат на општото влијание (и врз македонскиот и врз бугарскиот) од јазиците на балканската јазична алијанса.

2.2. Методот на проширување на лично собраниот материјал од теренот, за кој зборувавме погоре, впрочем и како што е

обично во дијалектолошките студии, Селишчев го применува и во трудот „*Полоџ и еџо болџарское население*“ каде што се приопштени фолклорни, односно дамаскинарски записи од полошкиот крај. Покрај тоа користи материјали од дела пишувани од автори тетовчани, пр. се служи делумно и со јазичниот материјал на Кирил Пејчиновиќ.

Во врска со насловот, поточно во врска со атрибутот „*болџарское*“, независно од декларираната определба на Селишчев, теренскиот материјал од западните говори, особено топономастичкиот, забележан од него го демантира односно тврдење, бидејќи на показ се повеќе посебности што се врзуваат за македонскиот, а не за бугарскиот јазик. Да илустрираме со примери од трудот: „*Славянское население в Албаниии*“:

2.21. Големiot ер (џ) во голем број „словенски“ топоними во Албанија се изјаснил во **o**, сп.: *Боз, Бозаник* (// *Божаник*), *Бозовец, Бозбреџас*. Освен во коренски, истиот резултат го среќаваме и во суфиксни морфемии, пр. кај имиња со стариот суфикс -џџџ, што се рефлектира како -**ок**: *Сџредок, Пушок* (да потсетиме дека во бугарскиот јазик овој глас е заменет со џ, пр. *бџз, бџзовина*, стсл. *вџзџ*, рус. диј. *боз*, срп. *баз*, пол., чеш. *bez*). Малиот ер (џ) во топонимскиот „словенски“ материјал (во Албанија) поминал во **e**: *Песјак(и), Козел, Коџелици, Дебр(а), Дебренова*. Самiot Селишчев констатира дека имињата со суфиксот -**ец** (од -џџџ) се толку фреквентни што се среќаваат во сите краишта на Албанија, и на север и на југ: *Илинец, Грнец, Градец, Манасџирец, Поџградец* и мн. други. Промената **џ** во **e** тој ја нотирал и во голем број словенски лексеми навлезени во албанската реч: *kotel', kobel, osten, zagoren* (од стсл. *загорџџџ* = северен ветар). За односнава појава проф. Конески ќе запише: „Во промената **џ** > **o**, **џ** > **e** имаме една стара изоглоса што ја ограничува речиси целата македонска јазична територија, со исклучок на тесниот појас на северномакедонските говори и на некои говори во Пиринска Македонија“³.

2.22. Финалната група -**џџџ** во говорот на словенското (македонското) население во Албанија се рефлектирала во -**ум** (како што е во повеќе македонски говори, односно во нормативниот исказ), сп. име на река во Албанија *Осум*. Истиот назив, пак со значење име на река во Бугарија (според Селишчев) се јавува во формата *Осџм*.

³ Бл. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1967, с. 35.

2.23. Во врска со развојот на вокалното л кај „словенското“ население во Албанија да се задржиме на топонимот *Молчани* за-регистриран на картата во северна Албанија меѓу реките Дрим и Фани каде што е означена замената ол (за вокалното л), специфичност за македонскиот стандард (наспрема српското у: *вук* и бугарското џл: *вџлк-џи*). Поинаков резултат, но пак западно македонски, забележуваме во примерот *Влче из Белџрада* (подоцна Берат) што го наведува Селишчев од поменикот на Слеченскиот манастир (записот потекнува од 16–17 век). Имено, и денеска, во западната периферија, во Галичник среќаваме вокален изговор за некогашното вокално л.

Земајќи го предвид и вториот пример, од истиот поменик: *своеџо Влџчейџа* Селишчев ќе констатира: „Гласовниот вид на тоа име и акузативната форма на *-еџа* потврдува дека носителот бил Словен, во чија реч се чувало слоговното л или џл меѓу согласки: *влче* или *вџлче*“ (с. 287). Зад називот „Словен“ во заграда би сме додале: „Македонец од Галичник, односно од Кичевско“.

2.24. Во врска со континуантот о на носовката он (џ) во микротопонимијата во Албанија можат да се изделат 2 зони што се надоврзуваат на адекватна ситуација во западните македонски говори, првата се јавува во средниот дел на Албанија, на северозапад од Дебар: пр. *Положани* (над Дебар, по долината на Дрим), втората е лоцирана на југ, пр. *Ложани* (над Москополе), *Госкова* (меѓу Москополе и Корча), *Голобец* (во околината на Берат), *Доброва* и др. Ако имињата на север (со споменатиот резултат) се дел од една појава позната во Дебарско, тогаш и оние на југ, во кои он (џ) е исто така заменет со о, се надоврзуваат на адекватната состојба во Преспа и во југозападните костурски говори (сп. *рока, ноџре*).

2.25. Изоглосата со зачуван назализам во Костурско се шири и во југоисточниот дел од Албанија, присутен во топонимите: *Дџмбрас, Лџнџа, Лџнџариџа, Лџнџка, Рџмбеџ* (со тоа што се изделила самостојна артикулација на носниот елемент: џ дало џн, џм). Истиот резултат џн, џм (од џ) се среќава и во позајмени македонски зборови во албанската разговорна реч: *orëndi* (од *орџдые*), *reñdar* (од *пџдарь*)⁴.

⁴ Овие, и другите лексички (и топономастички) единици се преземени од спомената книга „Славянское население в Албании“ од А. М. Селишчев; насоката во заграда: С СНА + бр. на стр. се однесува на оваа книга.

2.26. Африкатот *s* карактеристичен за македонските говори, но и за јазичниот стандард (отсутен од соседните јужнословенски јазици) исто така се забележува во словенски имиња на места во Албанија, да го споменеме името на селото *Свезда*, што се наоѓа на исток од езерото *Малик*.

2.27. Во регистрираните словенски имиња на места во Албанија може да се следи една постара, петрефицирана слика од развојот на консонантскиот систем во македонскиот јазик во врска со судбината на гласот *x*, кога тој сè уште се чувал не само во финална позиција, туку и меѓу вокали: *Суха Гора*, *Влахи*, *Мейоx*. Дека се работи за една архаична состојба ни укажува аргументот дека од 16. век гласот *x* почнал да се губи во македонските говори (според Конески), а „во албанскиот имаме развој што многу се допира до состојбата во западномакедонското наречје. Така, иако не доследно, *x* се заменило со *ф* на крајот на зборот и пред согласка (сп. *shof* < *shoh* „гледам“, *i leftë* < *i lehtë* „лесен“). Особено во говорите на Тоските и Јужните Геги *x* се губи во почетокот, меѓу вокали и на крајот на зборот“⁵.

3.1. Се забележува дека Селишчев, освен како „бугарско“, македонското население го именува друг пат како „словенско“ (без национална одредница), така е и во насловите и во текстот, (сп. „Славјанско население в Албаниа“), трет пат како македонско (сп. „Македонские кодичи 16–18 в.“). Аргумент за ваквата некритичност наоѓаме во фактот дека тој, во некоја рака, ѝ припаѓал на бугарската лингвистичка елита, поголемиот број од неговите книги се печатени во Софија, како изданија на „Македонскиот научен институт“. Секако не без значење е и фактот дека во 1930 год. А. М. Селишчев бил избран за член на Бугарската академија на науките, иако (се разбира) сосема заслужено.

3.2. Во обемната студија „Говори области Скопја“, освен на меѓудијалектниот, Селишчев му обраќа внимание и на факторот „јазици во контакт“ со различна генеза, што во Скопско е изразен со присуството на турскиот, албанскиот, плус српскиот јазичен елемент. Исто така се вклучува и религијата како фактор за дијалектно разграничување обусловено со присуството на македонските муслимани во Скопско.

4.1. Книгата „Славјанско население в Албаниа“, чии податоци ќе продолжиме да ги анализираме во нашево излагање, се по-

⁵ Бл. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1967, с. 90.

јави во Софија во 1931. Таа претставува сериозен дијалектолошки труд со многу успешно инкорпорирани топономастички називи во кои јазичните факти се, тоа е општопознато, петрефицирани, за-костенети и оттаму се драгоцени и релевантни за историската дијалектологија, па и пошироко за историјата на јазикот. Освен тоа во трудот со вистинско мајсторство се испреплетени податоци од различни историски, етнографски, фолклорни и други извори. Човек не може а да не му се восхитува на авторот за трпението и самодисциплината заложени во толку исцрпниот преглед не само на основната задача – претставување на дијалектолошките посебности на словенското (читај: македонско) население во централна и јужна Албанија, туку и на анализата на повеќе студии од јазичната и културната традиција на соседните народи, што на ваков или инаков начин ги тангираат македонските западни говори, вклучувајќи ги и оние што биле, односно што се во границите на денешна Албанија.

4.2. Од односново богатство на факти и материјали, распоредени во неколку поглавја, одделно внимание заслужува првото „Јуџозајаднаџа џраница на буџарскаџа јазична џериџорија во сеџашно време“ во кое Селишчев зборувајќи за политичките, културно-општествените и етничките односи во Албанија, со научнички пристап и документирано укажува дека словенскиот етнички елемент се појавил во јужна Албанија многу рано, уште во 7 и 8 век на релација од костурско-охридскиот крај по долините на реките Бистрица, Војуси, Семени и Шкумби. На север движењето на македонските Словени било стопирано од непристапниот планински масив Черменика. Потврди за кажаното наоѓаме во големиот број словенизми во топографската номенклатура од односниов крај (извлечени од картата), пр. по долината на р. Војуси: *Белица, Драџоџи, Заџон, Моџила, Илинец, Сиџаравец, Извори, Ковачи, Градиџиџе, Церковина, Суџица, Варибоб* (пред 15 год. при посета на Албанија, како гостин на Универзитетот во Тирана, овој топоним го сретнавме запишан на една информативна табла на која беа означени места интересни од археолошки аспект или нешто сл.); голем број македонски (словенски) образувања се среќаваат и по долината на р. Осум: *Раздол, Водица, Треска, Осоја, Градец, Кориџа, Сирак, Нован, Вила, Каџинова, Врџоџи, Пеџиџан, Слаџино, Лисица, Горица, Рудине, Морава, Козара* и мн. други.

4.3. Вториот правец на движење на македонските Словени бил со ориентација по Црн Дрим кон северниот дел од централна

Албанија, односно кон реката Мати. Бројот на преселниците бил понезначителен отколку во јужниот дел (според Селишчев). Сепак трагите од нивното присуство во односнава регија, зацртани во имињата на места, се релативно бројни: *Сушица, Горица, Градец, Подгорица, Крстиец, Сојош, Орешија, Предани, Пјеши (м. Плеши), Просека, Свештиград, Положани, Божица* и др.

4.4. Извесен дел од словенските племиња стигнале дури до морскиот брег на Јужен Јадран. Топонимите со словенски корен на албанското крајбрежје, како и во внатрешноста, се помногубројни во јужниот дел: *Полјана, Плешевица, Извору, Рамец, Сушица, Водица, Пеичера, Церковина, Ново Село, Пешијани, Радосина, Појани, Соли, Рујани, Камница, Жабјак, Роџожина* и др.

5.1. Турското завојување на Албанија се карактеризира со голема жестина. Тоа предизвикало сериозни промени, меѓу најважните секако спаѓа брзото ширење на муслиманството. Тешките услови натерале многу словенски (македонски) семејства да се преселат од Албанија на исток, во Македонија. Оттаму меѓу населението од Г. Полог, Дебарско, Преспанско, Охридско, Битолско има многу жители што се преселници од средна Албанија. Селишчев истакнува: до неодамна некои од овие семејства одржуваа врски со своите роднини во Албанија. Со такво потекло се истакнувале повеќе села во Дебарско, пр. во Росоки 49 семејства биле потомци, преселници од Албанија. Тие Словени (читај Македонци) што останале во Албанија при тешки услови и притисок биле принудени да станат Албанци. Зборувајќи за мотивите на албанизацијата Селишчев ќе истакне: предимството на Албанецот над Македонецот, освен со религијата, се потхранувало и со сплотеноста на албанската родова група што давала тон на општествениот живот, натаму, браковите на словенските мажи со жени Албанки во кои жените не поминувале на јазикот на мажите, а децата, се разбира, го учеле јазикот на мајките. Сè се тоа елементи што придонесувале Словените (Македонци) да се стопат со Албанците. Повеќе опстојателства од политичкиот и социјалниот момент придонеле македонското зборување во Албанија да се затира, т.е. словенскиот збор да биде заменет со албански.

5.11. Мислиме дека следниот извадок од книгата „Славянско население в Албаниа“, многу сликовито ни го претставува албанското ширење на исток: „... 14–15 век е време на многу силно, понекогаш бурно, распространување на Албанците, коишто, сим-

нувајќи се од планините, се устремувале кон соседните краишта... Во своето движење уште во тоа време на многу места вршеле силен притисок на словенското население. Сепак најголемата експанзија – експанзија бурна, разурнувачка и разбојничка (движење на исток и на север) се извршила кон крајот на 17 и во 18–19 век. Слабоста на турската власт во Албанија и Македонија, самоволието на албанските паши, слабата економска база на планинските албански населби, грабливоста и разбојништвото што се раширија во минатите векови во земјите под турска власт, бегството од крвна освета, сето тоа ги услови преселбите и населувањето на Албанците во Македонија и Стара Србија. Крвав терор го следеше населувањето на Албанците во тие краишта. Односно угнетување зеде поголеми размери во втората половина на 19 век, кога се појави и меѓусебно религиозно судрување. За засилувањето на притисокот придонесоа и пројавите на разбуденото национално-општествено движење (на рајата), уште и со мешање во тоа движење на странски агентури, и при јасно изразена државна немоќ на Турција“⁶.

5.2. По преселбите на словенското население кон исток, на скоро доаѓа до поголемо раздвижување на повеќе групи Албанци кон Западна Македонија, кон Охридско, Дебарско, Полог и Скопско, проследено со силен притисок врз македонското население. За случувањата од односниов период Селишчев, цитирајќи го К’нчов истакнува еден од многуте примери: во 1821 год. била разгромена областа Мокреница (на запад од Охрид): „... во Мокреница сè се запусто, сето имање го ограбија Турците (т.е. Албанците, муслимани), а христијаните ги исклаа“; слична, или полоша била состојбата во Дебар: „Христијаните во Дебар, коишто претставуваат малцинство на населението од регионот, се задушнуваат од неиздржливото угнетување од муслиманското (гего-албанско) мнозинство. Тешко може и да се замисли некој вид на насилство на коешто не се изложени христијаните. Давајќи им го на Албанците поголемиот дел од производите на својот труд за право на живот, или поточно за право на дишење, како што се случува со вистинските робови... – тие (дебарските христијани) сепак ниту во еден момент не се сигурни во своето утрешно постоење“ (од „Славянское население в Албании“, – с. 8, од извештајот од Битола, 25.11.1875).

⁶ А. М. Селишчев, *Славянское население в Албании*, София 1981, с. 7–8.

5.3. Во периодот што следува, особено во втората половина на 19 век, кај извесни кругови од градското албанско население се јавила идејата за автономна Албанија. Гледајќи во тоа можност за остварување на свои интереси, извесен број претставници и агенти од државните власти од Австрија, Франција, Италија и др. настојчиво и јасно ја поддржувале мислата за автономија на Албанија. Односниов стремеж на Албанците наоѓа силен израз во Албанската лига востановена во 1878 (-1881), којашто имала, според Селишчев, не само политичко значење, во смисла на создавање политички услови за бараната автономија, туку си поставила за задача да дејствува пошироко врз етничката свест кај Албанците. Таа дејност, меѓу другото, била насочена и кон создавање на религиозна нетрпеливост кон немуслиманското население, нетрпеливост која неретко била подигната до ниво на фанатизам и омраза. Бараната автономија се однесувала за Албанија во просторот од северна до јужна Албанија, Епир, Стара (Јужна) Србија и делови на Македонија до Воден (на југ), со центар во Охрид или Битола.

Плашејќи се од негативните последици од желбата за голема Албанија, рускиот конзул во Призрен И. Јастребов во опширниот извештај од 5 јули 1879 год., покрај другото укажува дека: доколку на Албанската лига и на Призренскиот комитет им се остави можноста за реализација на нивните апетити тогаш: „на словенскиот свет ќе му се нанесе голема неправда. Тогаш Црна Гора ќе треба да престане да мечтае за тоа дека нејзините граници треба да стигнат до Дрим; Србија ќе биде принудена за секогаш да се прости од Стара Србија. Призрен, Дечани, Ипек, Качаник, Приштина и сето Косовско Поле ќе станат дел од Албанија. Македонија исто така ќе мора да се лиши од голем дел од своите словенски народни населби во корист на споменатото Албанско кнежевство“ (с. 120). Еве уште една илустрација од извештајот на рускиот конзул во Битола за злосторствата врз македонското население (1876 г.): „... на 16 септември 170 Албанци (Геги) од Дебар го нападнале селото Никифорово од Дебарската околија. Тие убиле 4 мажи и 2 жени. Многу селани биле подложени на тортура, ги врзувале со нозете за стебла, потоа ги палеле полјаните каде што биле врзани селаните, коишто се задушувале од чадови. Муслиманите на тој начин изнудувале пари од селаните што тие ги немале. Сите селани биле ограбени, а осум куќи запалени“ (с. 31).

5.4. Насилствата, грабежите, палењето на куќите и убиствата што перманентно се случувале во западната македонска периферија, особено во 18 и 19 век, биле само создавање терен и подготовка за поновото доселување. Каква била состојбата во Полог во почетокот на 20 век многу сликовито узнаваме од пишувањето на проф. Ј. Цвијик: „Уште во 1900 год., кога јас бев таму (станува збор за градот Гостивар) плоштадот претставуваше разбојнички пазар, сосема несигурен, каде што често се пролеваше крв... Околу градот слободно се движеа Албанци – дојденци, и сиот плоштад, особено христијаните што во мал број ќе се згодеа таму, чувствуваа голем страв. Исто како Пеќ и Гаковица, Гостивар е фактички град на насилство и анархија. Мене ми раскажува дека албанските дојденци, откако ќе се збогатат со украдениот добиток се населувале во Гостивар“⁷.

6.1. Во врска со горното да констатираме дека тоа што ни се случуваше во изминативе година-две претставува реприза, или поточно продолжение на активностите за проширување на сферата на албанското влијание кон исток. Уште да додадеме дека сегашната скриена толеранција од Запад кон споменативе настојувања на нашиот западен сосед во некаков обем ја имало и во минатото.

За демографската експанзија на албанското население во Македонија во изминативе век многу указателна е споредбата со пописот на населението од 1912–1913, објавен во 1920 во Париз⁸, според кој во Полог (во Тетовско и Гостиварско) имало 43.230, во Дебарско 33.375, во Битолско 14.400, а во Скопско само 13.240 Албанци (колку ги има во денешно време, т.е. за колку пати во изминативе 90 г. е зголемен бројот на албанското население наскоро ќе дознаеме според последниот попис од 2002 г.).

6.2. Независно од аргументот дека енормното зголемување на албанскиот етнос во Македонија претставува специфика на последните неколку векови, сепак, за волја на вистината треба да се истакне дека, „според податоците од документите, во Западна Македонија Албанци се споменуваат кон крајот на 13 и во 14 век“ (С СНА, с. 5). Тоа се потврдува и во еден крисул од кралот Ми-

⁷ Ј. Цвијик, *Основе за географију Македоније и Сџаре Србије*, 3, Београд, с. 1070, цит. според А. М. Селишчев, *Славјанско население в Албаниа*, Софија, с. 21.

⁸ J. Ivanof, *La Question macèdonienne*, Paris 1920, s.187, цит. според А. М. Селишчев, (С СНА, с. 5).

лутин, датиран околу 1299–1300 г., во кој пишува: „И секој што ќе дојде на тој панагур (станува збор за панагурот што се одржувал во ноември, во манастирот Св. Ѓорѓи, во близина на Скопје), било Грк, било Бугарин, или Србин, Латин, Арбанасин или Влав, да даде законска давачка (такса) исто како што даваат во Тетово, во Грачаница и во сите други цркви“⁹. Во документ од 14 век, исто така, се споменуваат Албанци и Власи во областа Полог. Имено Стефан, Душан и Урош, на Тетовскиот манастир му ги подариле шумата и пасиштата во Нови Дол. При тоа ктиторите нагласуваат дека подареното не смеат да го користат ниту одговорниот за планинските пасишта, „ниту Арбанасин, ниту Влав“¹⁰.

7.1. Барајќи поткрепа за своето тврдење дека не мал дел од западно-македонските населби станале албански во поново време, односно дека се работи за албанизирани Словени, Селишчев ќе истакне: „Документирани податоци потврдуваат дека некои пунктови во Западна Македонија станале албански во текот на 19 век, или дури во последните децении од односниов век. Такви на пр. потврди наоѓаме во поменик од дебарскиот манастир Јован Бигорски, поменик со имиња на поклоници од крајот на 18 и од првата половина на 19 век, што потекнуваат од многу дебарски села, од кои некои се јавуваат сега како муслимански (албански), имено на поклонение во споменатиот манастир оделе Словените: *Боѓоја, Волка, Волче, Сокол, Оѓнен, Торџо, Безцена, Славка, Билка, Љубика, Перуна, Цвеиџа*. Такви поклоници имало од западно-дебарските села Халајбеговци (*Милош, Пејџро, Сорбин, Ѓорѓо, Невено*), од с.

⁹ Ст. Новаковиќ, *Законски споменници*, Београд 1912, с. 620, цит. според А. М. Селишчев (С СНА, с. 5), на друго место: – с. 74, Селишчев пишува: „Словените се среќавале и стапувале во контакт со Албанците во Албанија и Северна Македонија од 11–13 век. Кога и при какви околности се појавиле Албанците во Албанија не е јасно. Навистина називот Albanon(-um) или Arbanon(-um) се споменува во длабоката древност (кај Птоломеј, Geogr. 3/13). Но потоа во текот на многу време ништо не се споменува за Arbanon(-um), иако се случувале важни собитија на територијата на Албанија. Називот на местото опстојувал до доаѓањето на Словените“. Сепак, додава Селишчев: „Древниот „Албанон“ не може безусловно да потврдува дека таму живееле предците на денешните Албанци: називите со Alb- (Albion, Alba) се нашироко распространети во Европа“.

¹⁰ *Грамоџа*, данная Хтетовскому монастырю в 1337–1346 г., Споменник, 3, с. 30. Ст. Новаковиќ, *Законски споменници*, Београд 1912, с. 660; цит. според А. М. Селишчев (С СНА, с. 5).

Блато (Божо и др.), исто од с. Коњари, од Баланци. Сега се тоа албански села. Имало поклонници и од села во Голо Брдо: од с. Вичишта (Јадро, Боџдан, Волкуш, Торџко, Миџре и др.), од с. Голевишта (Оџнен, Дроздо, Сорбин, Рајан, Сиојко и др.). И овие села сега се албанско-муслимански“ (С СНА, с. 11).

7.2. Не без значење за аргументацијата дека албанските села во Горна Река порано биле македонски населби се и наводите на Селишчев за присуството на повеќе македонски фамилијарни имиња на *-ов (-ев)*, кај „сегашните Албанци“ (како што вика тој): *Билбилевъ, Лазаревъ, Уковъ* (потписи на жители од 40–50 г. од 19 в.); натаму фамилијарни имиња кај жители од с. Кракорица: *Красовиџи, Томовиџи* (формантот *-џи* претставува елемент на членот за множина во албанскиот јазик); во с. Бродец има регистрирано и фамилијарни имиња со суфиксот *-овци (-евци)* кај „албанското“ население: *Кузовци, Појовци, Ивановци* (се разбира дека се работи за податоци до кои можел да дојде Селишчев во периодот кога ги вршел истражувањата). Интересен и важен е податокот изнесен од Т. Смиљаниќ¹¹ според кој во споменативе села останале во употреба голем број македонски (словенски) лексеми од селското стопанство и домашната економија (називи во врска со куќата, облеката, од фамилијарните односи и др.), сп.: *брана* (= земјоделска направа за влачење на изораното), стсл. *brana*, рус. *борона*, чеш. *brana* (pl.); *вериџа* (= метални алки поврзани, синџир закачен над огништето), стсл. *вер-иџа*, *-џа*, пол. *wierzeja*, чеш. *veřeje*; *џлуџица* (= земјоделска направа за орање), рус. *плуг*, пол. *plug*, чеш. *pluh*; *завор* (= дрво со кое се потпира портата ноќно време), во називот се чува првичниот кор. *вор-*, *вр-* (сп. чеш. *zavřeno* = затворено), потоа коренот се проширил со формантот *-џи-* од префиксот, сп. *зџивори*, в. буг. *заворка*; *черен* 1. ‘дршка на нож’, 2. ‘синџир што виси над огништето на кој се закачува котлето со вода’, стсл. *чрџиџъ*, рус. *черен*, *черенок*, чеш. *střen*, *střenka* (со основно значење на кор. ‘извиткува’).

Во тоа набројување на словенски лексеми што се задржале во говорот на Албанците горно-реканци Т. Смиљаниќ направил превид па го има внесено и зборот *ваџира*, којшто навистина го има

¹¹ Т. Смиљаниќ, *Миџаци, Г. Река и Мавровско Поље* (Насела и порекло становништва), кн. 20, с. 83; цит. според А. М. Селишчев, (С СНА, с. 8).

во повеќе словенски јазици, сп. пол. *watra*, *watrzyisko* (= оган, огиниште), во чеш. со исто значење *vatra*, *vatrisko*, укр. *vatra*, *vatryšče*, но според В. Махек називот покажува карпатски ареали, имено, освен во словенските јазици се среќава и во романскиот и во унгарскиот, исто и во албанскиот¹².

КОСТА ПЕЕВ

О МАКЕДОНСКОЙ ТОПОНИМИКЕ В АЛБАНИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ А. СЕЛИЩЕВА

(Резюме)

Македонский язык, относительно македонские народные говоры очень давно, еще во второй половине позапрошлого века привлекали внимание известных славистов всего мира. Среди них следует выделить русского профессора А. Селищева, который несмотря на то, что основной деятельностью университета было преподавание старославянского языка и исторической грамматики славянских языков, усиленно занимался изучением македонских диалектов. В 1914 году А. Селищев приехал в Македонию, и почти два месяца изучал северные македонские говоры, особенно тетовские диалекты.

Книга „Славянское население в Албании“, появившаяся в Софии в 1931 году представляет собой главный интерес данного труда. Она вмещает в себя весь диалектологический и ономастический труд, в котором с большим опытом и мастерством переплетены данные, собранные лично автором, а также и данные из исторических, географических, этнографических, фольклорных источников. Нельзя не восхищаться автором, который с большим терпением и мучительным трудом дал исчерпывающий обзор диалектологических особенностей говоров македонского населения в центральной и южной Албании.

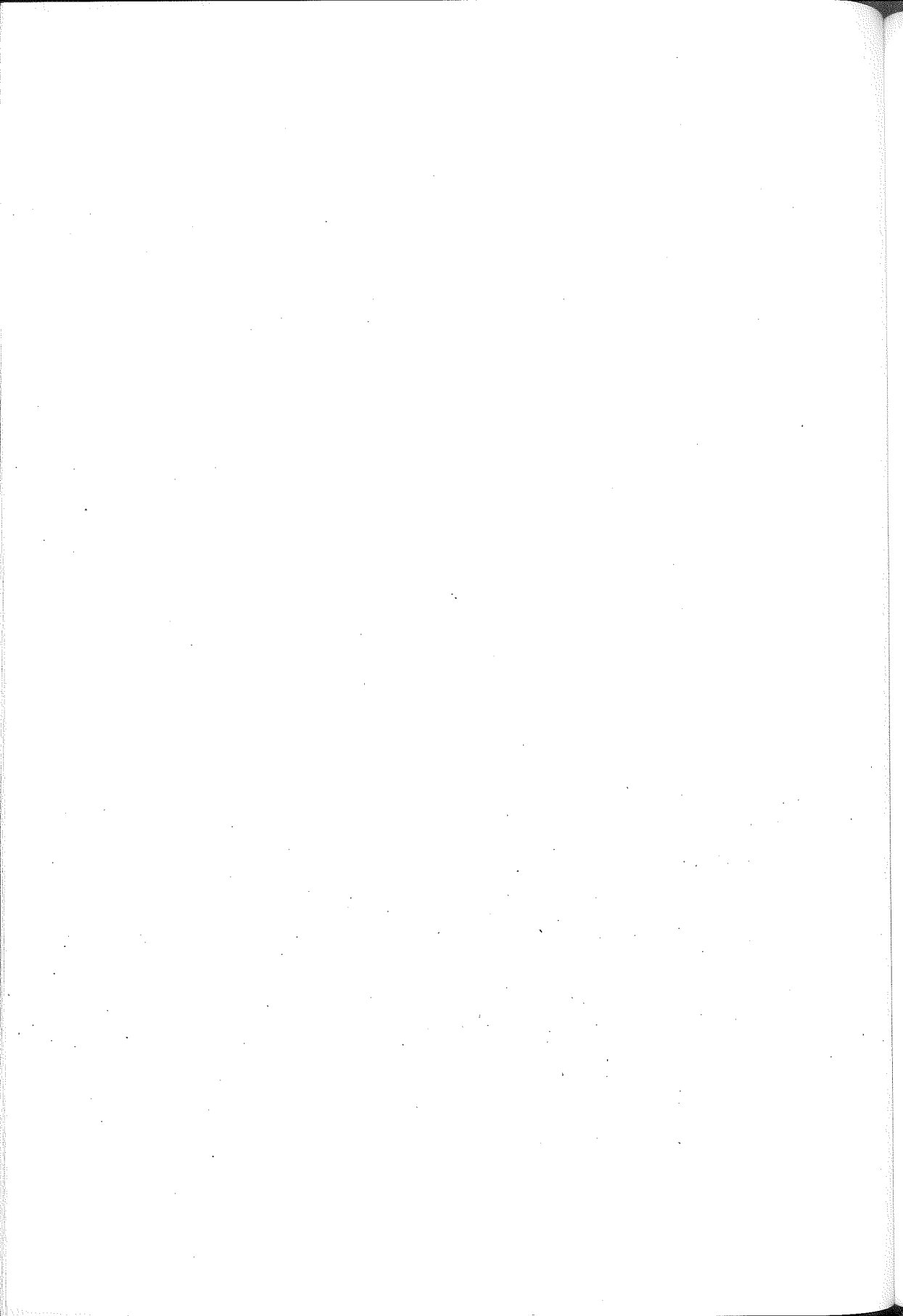
По мнению А. Селищева, славянский этнический элемент появился в южной Албании еще в 7–9-ом веке, а именно, в бассейне рек Бистрица, Воюси, Семени, Шкумби. Движение по долинам этих рек, главным образом шло с юговостока, от костурского и охридского края. Второе движение было менее значительным и шло по направлению реки

¹² V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 557.

Црн Дрим к северной части центральной Албании, т.е. к реке Мати. Большое количество топонимов представляют собой следы присутствия македонских племен в этих краях, т.е. названия мест со славянскими корнями встречаются вплоть до морских берегов, а именно: *Краста, Брег, Просека, Подгорица, Загоряни, Пешчера, Божица* и т.д.

О высокой степени присутствия македонских говоров в Албании говорит присутствие продуктивных славянских суффиксов: *-ник, -ец, -ица, -ка, -иште* и др.

Об обратном влиянии, т.е. о влиянии албанского языка на македонские диалекты говорят примеры из фонетики македонского села Радожда (находящегося на западном берегу Охридского озера), где вместо старославянского звука *ж* находим специфичное произношение *ä*, например: *рäка* (от ржка).

ЉУДМИЛ СПАСОВ

КАКО БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЈА КОНЦИПИРА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Накучо: Во рефератот авторот објаснува две работи:

1. Како и зошто Бл. Конески ја конципира научната област историја на македонскиот јазик, следејќи ги граматичките и нормативните тенденции (работно именувани како *македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард.

Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ги граматичките (фонолошкиот развнток и развојот на граматичкиот систем во тесна смисла) тенденции, како што се: вокализацијата на еровите (*сон, ден*), развојот на носовките, затврдувањето на меките консонанти, губењето на словенскиот морфолошки падеж и изразувањето на падежните односи со предлози во именски синтагми, збогатувањето на парадигмите на минатите времиња и сл., потоа сп. ги нормативните тенденции, како што се: македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, кои ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин, јазикот на Крсте Мисирков, денешниот современ македонски стандарден јазик итн.

2. Авторот, покажувајќи ја оправданоста на потходот на Блаже Конески, докажува дека историската граматика на македонскиот јазик не може да се конципира како историска дијалектологија (како историски развој на дијалектниот систем, сфатен

како збир на дијалектни потсистеми), туку секогаш треба да се тргне од тезата дека историската граматика има за цел да ја објасни структурата на современиот стандарден јазик, да ги покаже процесите во историјата кои го афирмирале современиот облик на стандардниот јазик како преовладувачки во историскиот развиток на дијалектите, а кои биле водени од нормативните тенденции покажани погоре. Според тоа, историската граматика на македонскиот јазик може да биде историска социолингвистика.

3. Анализата се задржува на нивото на фонолошкиот развиток на македонскиот јазик и се темели на делата на Блаже Конески: *Историска фонологија на македонскиот јазик* (критичко издание 2001 г.); *Историја на македонскиот јазик* (прво издание 1965, дополнето и проширено издание 1982 г.); *Грамаџика на македонскиот литературен јазик* (дел прв, 1952 г.), потоа на делото на Божидар Видоески: *Дијалектите на македонскиот јазик* (том прв, втор и трет, 1998–2000 г.).

Како контролен материјал е земен словенечкиот јазик односно неговиот историски развој и во таа смисла се консултирани основните дела за оваа проблематика на Жоже Топоришич: *Slovenska slovnica* (проширено и дополнето издание, 1991 г.); Фран Рамовш: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (препечатено издание, 1995 г.); Мартина Орожен: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika* (1996 г.); *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika* (1996 г.); Тине Логар: *Slovenska narečja* (1975 г.).

Клучни зборови и поими: современ македонски (стандарден) јазик, историска граматика, историска дијалектологија, црковно-словенски јазик во Македонија, македонска варијанта на црковно-словенскиот јазик, македонски граматички и нормативни тенденции, современ словенечки (стандарден) јазик (*slovenski knjižni jezik*), *zborni in splošni pogovorni jezik, narečja (vaška in mestna), pokrajinski pogovorni jezik*.

0. Блаже Конески се најде пред еден интересен проблем: требаше по преземањето на Катедрата за македонски јазик (и јужнословенски јазици) (1949 г.) на Филолошкиот факултет (тогаш: Филозофски факултет) во Скопје, да конципира повеќе предмети (наставни области) како основач на самата Катедра. Конципирањето на одделните предмети значи и истовремено определување

на предмети на истражување од областа на македонскиот јазик, авансирање на некои теми што ќе бидат предмет на разработка во најблиската и подалечната иднина.

Конципирањето на некои од предметите беше помалку или повеќе конвенционална работа: јасно е што е предмет на проучувањето на областа *современ македонски (сѝандарден) јазик*: сите рамништа на стандардизираниот облик на македонскиот јазик од фонологијата до синтаксата (иако, да не забораваме, процесот на неговата нормализација во тоа време е, така да се каже, на својот почеток), како и, се разбира, лексиколошка обработка на фондот на зборови на македонскиот јазик. Јасно е, понатаму, што е предмет на проучувањето на *дијалектѝолоѝијата на македонскиот јазик*: опис на структурата на одделните семантички категории изразена во конкретни дијалекти, систематизација на дијалектите на македонскиот јазик итн., што и не беше особено тешка работа, бидејќи во претходниот период (крајот на деветнаесеттиот и првите децении на дваесеттиот век) се направија основните проучувања на дијалектните групи како и на одделните дијалекти, независно од тоа дали тие беа разгледувани како говори на бугарскиот односно српскиот јазик, или беа сфаќани како посебни говори на македонскиот јазик.

1. Конципирањето на предметот *исѝорија на македонскиот јазик* претставува посебен проблем: најнапред овој предмет сам по себе е делив на два дела, историска граматика на македонскиот јазик и, условно речено, развиток на нормата на македонскиот јазик. Делот *исѝориска ѓрамаѝика на македонскиот јазик* Блаже Конески го именува како *исѝорија на македонскиот јазик* (така гласи и неговата книга, Конески 1965), а делот *развиѝок на нормаѝа на македонскиот јазик* го именува како *исѝорија на ѝисмениот јазик* или, поточно, *исѝорија на јазикот на словенската ѝисмениот во Македонија од најсѝари времиња до денес*.

Со ваквите решенија тој избегнува неколку стапици: прво, ако тој се задржеше на именувањето *исѝориска ѓрамаѝика*, тогаш овој дел ќе требаше во нашата ситуација да се подели на уште два дела – *исѝориска ѓрамаѝика на црковнословенскиот јазик во Македонија* и *исѝориска дијалектѝолоѝија на македонскиот јазик*, бидејќи кај нас не постои историски нормиран јазик и бидејќи кај нас современиот македонски стандарден јазик своите корени ги

има главно во дијалектите (централните говори на западното наречје), а не во црковнословенската писмена традиција; второ, оттука произлегува дека ние со оглед на нашата ситуација не можеме да зборуваме за континуиран развој на нормата на македонскиот јазик од најстари времиња до денес, бидејќи и овој дел треба да го поделиме на два следни дела – норма/и на црковнословенскиот јазик (до шеснаесетти век) и да го именуваме – литературен јазик во Македонија, (условно кажано) норма/и на писмениот јазик до почетокот на дваесеттиот век, поточно – до излегувањето на книгата „За македонските работи“ од Крсте Мисирков (Мисирков 1903) и да го именуваме – македонски литературен јазик и развој на нормата на современиот македонски стандарден јазик (од 1945 г. наваму) (Спасов 1995).

2. Овде се поставува прашањето за потребата од дијахрониските истражувања воопшто, истражувања посветени на историската фонологија, потоа на историската граматика, историската лексикологија на еден јазик, односно за потребата од истражувањата кои ни овозможуваат целосно да го разбереме сегашниот миг од јазичниот развој, зашто не сме во можност да ја објасниме актуелната состојба без да одговориме на прашањето „од што и од што дошло ова кое сега постои?“

И понатаму: ако сакаме да го определиме местото на дијахронијата во рамките на јазичните проучувања, тогаш можеме да констатираме дека токму дијахронијата ни ја покажува вистината за јазикот. Како што знаеме јазикот не е состојба, туку процес на постојана промена од што произлегува дека синхронскиот пристап е „помалку природен“, како да е вештачки извлечен од природниот развоен пат на јазикот, така што оттука произлегува дека дијахронијата го покажува вистинскиот живот на јазикот.

3. Сега се поставува прашањето за видовите трудови кои ги опфаќа дијахрониската лингвистика на еден јазик. Најнапред постои една поделба која произлегува од традиционалното сфаќање дека постојат две, така да се каже, независни дисциплини кои се занимаваат со јазикот (в. претходно): историја на писмениот/книжевниот јазик која во себе го опфаќа и развојот на нормираниот јазик и историска граматика која во себе опфаќа *историска фонологија*, *историска граматика* во тесна смисла на поимот, *историска лексикологија* (историја на речникот/зборовниот со-

став) со *семантика*. Овде намерно не ја вбројувам етимологијата на зборовите, бидејќи нејзиното место е во етимолошкиот речник на еден јазик. Постои уште една дисциплина која токму затоа што спаѓа во дисциплините кои ѝ се посветени на дијакронијата, често се меша со историската граматика *in sensu largo*. Тоа е *историската дијалектологија*. И навистина, нејзиниот предмет на проучување кај оние словенски јазици кај кои денес не постои поширока и подлабока дијалектна раздробеност (полскиот, на пример) и кај кои денес не постои дијалект/говор/група дијалекти итн., кои можат (по)блиску да се поврзат со современата стандарднојазична норма, историската граматика (сфатена според традиционалната дефиниција) може да се изедначи (со сите огради) со предметот на проучување на историската дијалектологија, додека историјата на литературниот јазик е една сосема автономна дисциплина. Така било на пример, во руската наука каде историјата на литературниот јазик била, така да се каже фаворизирана дисциплина, додека историската дијалектологија, поради мислењето дека развитокот на дијалектите завршил била една непродуктивна маргинална дисциплина која само ѝ давала факти на историската граматика. При тоа, градските и социјалните дијалекти биле надвор од интересот како на синхрониската така и на историската дијалектологија. Големiot научнички ум, каков што бил В. В. Виноградов, со право истакнува (1978) дека историјата на рускиот литературен јазик мора да се користи со социолингвистичките синхрониски и дијакрониски проучувања.¹ Виноградов понатаму истакнува дека така замислената историска дијалектологија, сепак (*nota bene*) мора да го прошири полето на својот интерес и да ги земе како предмет на проучување и историјата на градските дијалекти, социјалниот и професионалниот жаргон, како и социјално-стилските раслојувања. Или, со други зборови, така замислената историска дијалектологија заправо треба да биде историска социолингвистика.

Македонскиот случај е токму спротивен: историската дијалектологија за мојот, македонски јазик, е независна дисциплина од историската граматика на македонскиот јазик. Историската гра-

¹ На ова обрнува внимание Виноградов (1978 : 206 и понатаму) и истакнува дека заедничкиот проблем на соодносот на литературните и разговорните стилови во разните историски системи на рускиот литературен јазик, не може да се реши без научното обединување на историјата на рускиот литературен јазик со достигнувањата на социјално-историската и историско-географската дијалектологија.

матика на македонскиот јазик секако се користи со податоците што ги нуди историската дијалектологија, но нив пред сè ги селектира, односно ги одбира оние кои ги објаснуваат историските социолингвистички процеси, кои довеле во крајна линија до денешниот современ македонски стандарден јазик. И уште нешто: во средина со доволно стара писмена традиција како што е македонската, фактите што ги нуди историјата на писмениот јазик, нужно стануваат факти на историската граматика на македонскиот јазик. Затоа, историската граматика на македонскиот јазик е поблиска, така да се каже, со историјата на литературниот јазик во Македонија, односно со историјата на македонскиот литературен јазик, односно со развојот на нормата на македонскиот стандарден јазик, отколку со историската дијалектологија на македонскиот јазик.

Токму оваа теза сакам да ја одбранам преку показот како Бл. Конески ја конципира својата релативно мала според обемот книга „Историја на македонскиот јазик“, бидејќи тој во практика ги спроведе залагањата на Виноградов (в. претходно), пред сè затоа што објективниот материјал што го нуди македонскиот јазик му го налагаше ваквото решение. Впрочем, Конески уште од младоста е восхитен од теоретските погледи на Виноградов за социјалниот карактер на јазикот и тие во голема мера се применети и во неговата „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ (1952 и натаму).

Но, пред да мидам на основното разгледување, сакам да се навратам на словенечката ситуација заради споредба.

Словенечката ситуација, од своја страна, нè учи дека истовремено постои голема дијалектна раздробеност, поинаква отколку во македонската ситуација: според класификацијата на Рамовш постојат седум дијалектни бази и повеќе од 40 наречја и диференцирани говори, кои се поврзани во словенечкиот јазичен дијасистем (Логар 1978).

Наспроти дијалектните наречја (т.е. дијалектни групи) се наоѓа литературниот јазик (*slovenski knjižni jezik*) историски граден врз регионалните писмени/ литературни јазици.

Денешните граници на македонската јазична територија биле пошироки во минатото. Како што е познато, од населувањето на Словените на овие простори (VI век), па сè до XX век македонското население живеело далеку позападно и појужно од денешните

граници. Така на пр., заедничките иновации што се среќаваат во македонските и црногорските говори, даваат основа да се тврди дека нивниот непосреден контакт бил раскинат дури во турскиот период (в. Конески 2001). На истото размислување нè наведува и Видоески (1993: 33), укажувајќи дека периферниот ареал на западното македонско наречје е иситнет со бројни изоглоси на десетици микросистеми, додека централниот ареал, кој зафаќа пошироко пространство, се одликува со незначителна внатрешна диференцијација. Оттука следи дека концентрацијата на „десетиците микросистеми“ означува концентрација на население носители на овие јазични микросистеми од во минатото поширока област. И затоа „најголема раздробеност покажува граничниот појас со албанската јазична територија, а на југозапад на македонско-албанско-грчкото пограничје, каде што има и поголема концентрација на аромански етнички елемент“².

Во наведената студија на Видоески (1996) се покажува и актуелната внатрешна поделба на македонскиот јазичен ареал. Меѓутоа, заслугата на Видоески (в. особено Видоески 1998) е и во реконструкцијата на етапите на дијалектната диференцијација на македонскиот дијасистем, како и во претставувањето на главните дијалектни групи формирани како резултат на претходно одвивачките процеси, карактерот на границите, односно на преодните зони меѓу тие групи, главните правци на изоглосите итн. Овие проучувања се важни и од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно од гледна точка на неговата дијалектна база. Во таа насока се издвојува студијата посветена на централните говори на западното наречје, но и централни во македонскиот дијасистем: скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот (Видоески 1998: 189–212). Нивните заеднички карактеристики се истовремено основа на стандардниот јазик. Тоа се: *Q се рефлектирало во /a/: *рака*, *џаџ*, вокалното *J е заменето со секвенцата /ol/ на поголемиот дел: *волна*, *долџо*, солза, додека /ɥ/ ја задржало својата силабична вредност: *врв*, *дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем: /i/, /e/, /y/, /o/, /a/, со симетричност во консонантизмот во однос на приznakот + звучност: /ц/ : /s/; /ч/ : /џ/.

² Податоците од пописните документи кажуваат дека во 1951 година на територијата на Република Грција живееле околу 250.000 Македонци, а според пописот од 1956 година во Пиринска Македонија живееле околу 180.000 Македонци (Видоески 1996).

/k/ и /g/ имаат широка употреба во однос на групите *шii* и *жд*: *фака*, *веџа*. Кај денталните сонанти постои тенденција да се ликвидира корелацијата по мекост, во повеќето микросистеми старото /л/ затврднало во наследената лексика: *клуч*, *недела*, додека во турцизмите уште се чува мекоста: *џел'џе*, *џел'*. /ф/ има фонемски статус, со исклучок на мали ареали. 3 л. множ. во презент завршува на *-аи*: *викааи*, 3 л. множ. на аористот и имперфектот завршува на *-а*: *викаа*, *дојдоа*.

Од горното произлегува дека македонскиот јазичен дијасистем разликува централни дијалекти/говори кај кои концентрацијата на изоглоси со централен карактер е најголема и периферни дијалекти/говори кај кои концентрацијата на изоглоси со периферен карактер е поголема. Од друга страна, начинот на комбинирањето на изоглосите носители на појави од централен карактер со изоглосите носители на појави од периферен карактер ја определуваат припадноста на периферните говори кон дадениот дијасистем. Така на пр. и Лант (1952: 5) и Конески (1952: 62) во своите Граматики на македонскиот литературен јазик зборуваат за централни и периферни (преодни) говори. Сп.: „ако зајдеме откај Скопско на север, ние навлегуваме веќе во говорна област што чини преод накај српскиот јазик, а ако одиме на исток ... забележуваме постепено преминување на нашите говори накај бугарските. Јасно е дека џериферискиџе говори не можат да дадат основа за литературниот јазик, баш џоради џој свој смесен каракџер“ (курзивот е мој, Љ. Сп.).

Или со други зборови: централните дијалекти претставуваат природна основа на литературниот/стандардниот јазик. Како што знаеме токму таков позитивен избор гледаме кај нашиот македонски јазик.

Избегнувајќи ги стапите на вулгаризацијата, може да се истакне дека во рамките на ваквото сфаќање, историјата на македонскиот писмен јазик се претставува всушност како историска социолингвистика.

Според тоа, можеме да тргнеме од хипотезата дека македонскиот јазик се наоѓа некаде на средината, според особеностите на својот граматички развој, како и според особеностите на развојот на писмениот јазик, имајќи го на едната страна рускиот, а на другата словенечкиот јазик.

4. Оттука следи дека Конески го избра својот пат, поаѓајќи од македонската посебност, бидејќи објективниот материјал го налагаше него: тој во предметот *историја на македонскиот јазик* (условно речено, и во првиот – историска граматика и во вториот дел – развој на словенската писменост на почвата на Македонија од најстари времиња до денес) ги следи оние граматички и нормативни тенденции (работно именувани како *македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард. Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ја македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин итн.

Во средина со доволно (или многу, зависно од визурата) стара писменост како што е нашата, тешко е веднаш да се изделат појавите што се случиле во најстарото минато на нашиот јазик (10–12 в.), односно тешко е веднаш да се определи кои јазични иновации непосредно се должат на развојот на живиот/дијалектниот јазик, а кои на развојот на книжевниот јазик, односно претставуваат проскриптивна норма во даден период.

Повикувајќи се на констатацијата дадена погоре дека историјата на македонскиот писмен јазик (во таа смисла – историската граматика) е независна дисциплина од историската дијалектологија на македонскиот јазик, понатаму детално ги анализирам поставките во трудовите „Историска фонологија на македонскиот јазик“ (1983, 2001), „Историја на македонскиот јазик“ (1965, 1986) на Блаже Конески во однос на историскиот развој на македонскиот јазик. Притоа, се користам и со историските факти дадени во книгите „Дијалектите на македонскиот јазик“ (1, 2, 3 – 1998, 1999, 1999) од Божидар Видоески. Како контролен материјал го земам историскиот развој на словенечкиот јазик, неговата историска граматика (Рамовш 1995, Орожен 1996а, Орожен 1996б), со оглед на состојбата во современиот словенечки јазик (Топоришич 2002).

Споредбите меѓу македонскиот и словенечкиот јазик не се случајни, туку се мотивирани од желбата поблиску да се објасни токму историјата на македонскиот јазик.

5. Бидејќи поставената погоре задача е мошне широка, морам да ја допрецизирам пред да преминам на самата анализа. Имено, во помош повикувам и една веќе подзаборавена книга под непре-

тенциозен наслов: „Македонски текстови – 10 – 20 век“ која Блаже Конески ја подготви и ја издаде заедно со Оливера Јашар-Настева³.

Книгата има поголемо значење од нејзината замислена намена на еден прирачник за студенти. Имено во неа е одразена концепцијата на проучувањата на Блаже Конески на историјата на македонскиот писмен јазик. Оваа теза ќе се обидам да ја образложам понатаму.

Малку е познато дека предметот историја на македонскиот писмен јазик Конески го именуваше со целосен назив како: историјата на јазикот на словенската писменост на почвата на Македонија од најстари времиња до денес. Овој опишен наслов имплицира неколку работи: прво, во Македонија освен словенската писменост постојат и други писмености (да претпоставиме: латинска, грчка, арапска, турска, ароманска, албанска итн.), второ, словенската писменост на почвата на Македонија има сложен карактер (в. претходно и понатаму), трето, македонската писменост во потесна смисла на зборот, е дел од словенската писменост на почвата на Македонија, но истовремено, таа е посебна според своите карактеристики.

Сега ќе се задржам на сложениот карактер на словенската писменост на почвата на Македонија и на македонската писменост во потесна смисла на зборот со цел да ја објаснам концепцијата на проучувањата на Блаже Конески на историјата на македонскиот писмен јазик.

Блаже Конески историскиот развој на македонскиот јазик (развој на фонолошкиот систем и историската граматика) го дели на два периода: стариот до петнаесеттиот век и новиот откај петнаесеттиот век. Во стариот период во првите векови по доселувањето на Словените на просторот на југоисточна Европа постепено сè уште не биле извршени некои фонетски процеси како што се метатезата на ликвидите, губењето на еровите во слаба позиција и др., процеси кои му го дале обликот на старословенскиот јазик од канонскиот период. Црковнословенските текстови набргу почнале

³ Поминати се веќе речиси три децении од нејзиното излегување како „постојан учебник“ во издание на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Меѓутоа споменатата книга сè уште ја врши функцијата за која е наменета благодарейќи на фотокопиите кои студентите по македонски јазик редовно ги добиваат на часовите по предметот историја на македонскиот јазик.

да ги одразуваат особеностите на живиот јазик на почвата на која настанувале, па така настанала познатата вокализација на еровите од типот на *сон, ден*, мешањето на носовките, навлегувањето на фонемите *ќ* и *џ* итн., именската синтагма каде падежниот однос е изразен со предлог и именски збор, процес поврзан со губењето на морфолошкиот падеж итн., реченица каде инфинитивот се изразува со *да* и лична глаголска форма, експанзија на глаголската именка во функција на инфинитив итн. Промените се завршиле пред петнаесеттиот век откако на преден план иде новата структура на македонскиот јазик која наспроти словенската структура од морфолошки тип, се означува како балканска структура од аналитички тип. Се разбира и дека писменоста се усогласила со новиот јазичен тип: појавата на текстовите со дамаскинарска содржина. Новиот период на јазичниот развој е подготовка за новомакедонската писменост.

Конески смета дека промените во јазикот се обусловени од промените што се одвиваат во општеството, промени што ги изменуваат дотогашните односи во заедницата која се служи со определен јазичен идиом⁴. Така, според него, од големо значење е моментот на паѓањето на Цариград 1204 г., како и конечната пропаст на Византија во 1453 г. Тогаш настануваат големи преселби низ територијата на целата поранешна држава што како последица има мешање на различни јазични идиоми и на разнонационално население, а во услови на непостоење на еден *lingua communis* на ниво на сексјдневна комуникација (да не заборавиме дека Византија била мултиетничка и мултијазична држава, па затоа, сепак, грчкиот не бил тоа), доаѓа до воспоставување на поинаква јазичка рамнотежа од претходната: засилена дијалектна диференцијација

⁴ Сп. Конески (2001: 120): „Самата теренска констелација погодувала за основната дијалектна поделба на мак. јазик на источна и западна група, со оглед на тоа што текот на реката Вардар од север кон југ ја дели македонската територија на источен и западен дел. Имајќи ја предвид основната поделба на мак. дијалекти, не можеме да се ослободиме од впечатокот дека некои *историски соодвесиња просито фрайирааи* (курзивот е мој, Љ. Сп.). Доста е да споменеме дека во претсловенскиот период источна Македонија ја населувале Траки и Пеони, додека западна Македонија била област на илирските племиња. Во доцниот среден век имаме феудални формации што ја покриваат западна Македонија (Кралството на Волкашин и Марко во втората половина на XIV в.) и, од друга страна, такви што ја покриваат источна Македонија (владенијата на деспот Оливер, деспот Углеша и Дејановиќи).“

на помали простори како последица на концентрација на разнодијалектно население преселено од пошироки простори, како и соживот на разнојазично население поради истите причини.

Така зборувајќи за процесот на деназализацијата низ македонските дијалекти во текот на дванаесетти-тринаесетти век, Конески (2001: 49) истакнува дека овој процес открива многу интересни појави токму за диалектната диференцијација на македонскиот јазик. Така, рефлексите на *ж* откриваат ред разлики на македонскиот терен: токму различните рефлекси на *ж* во македонскиот јазик само ја прават видлива онаа дијалектна диференцијација што постоела кон дванаесетти-тринаесетти век. Според хиерархијата, деназализацијата односно замената на носовката од заден ред со чисти вокали, е вториот според важност настан кој му се случил во минатото на македонскиот јазик, по првиот според важноста настан, а тоа е вокализацијата/замената на *ъ* > *о* и *ь* > *е*, сп. *сон*, *ден*. За разлика од првиот настан кој е обединувачки за целата македонска јазична територија, вториот е едновременно широк конвергентен процес, но и процес што на пошироката јазична периферија резултирал во ред отстапувања. Всушност од овој момент, дванаесетти-тринаесетти век, македонската јазична територија е поделена на централен појас расположен западно и источно од реката Вардар, значи тоа се денешните централни говори на западното наречје и северниот и централниот дел на источното наречје. Како една хипотетичка причина за ваквиот развој на настаните во јазичната историја, Конески на истото место (с. 49) ги наведува многуте поделби на теренот на Македонија по завојувањето на Цариград од страна на крстоносците 1204 г. што резултира со разбирливи преселби на големи групи луѓе низ целата територија на тогашната држава, вклучувајќи ја овде и Македонија како една значајна крстосница.

Историските контакти се значајни и за други фонолошки и граматички процеси. Така на пример, фонемите *ќ*, *џ* се должат на преземањето серија зборови од грчкиот и турскиот јазик, *џ* од турскиот јазик, *ива*-вокалот од контактот со турскиот, но и албанскиот јазик итн.

Во врска со ова Конески (2001: 120) заклучува: „Развитокот на фонолошкиот систем на македонскиот јазик не може да се разгледува целосно без да се има притоа предвид воздејството на

другите јазици со кои тој бил во контакт. *Добро е појавише од ваков карактер да се преиспитуваат како резултат од дејствието на културно-историскиот фактор во фонолошкиот (и граматичкиот, заб. моја., Љ. Сп.) развојок на даден јазик (курзивот мој, Љ. Сп.).*

За словенечкиот јазик важи заклучокот дека не постои една конвергентна развојна тенденција. Така ниту ѝ ниту ъ не дале еден рефлекс, туку се работи за една регионална раздробеност. Конвергентните тенденции се јавуваат подоцна и тоа преставени преку нова редуција, како и продолжување на редуцираните сегменти, сп. *vzdigniti > vzdignъь*. Обединувачка карактеристика е и губењето на тоничноста во најголемиот број на словенечките дијалекти. Тоничноста е секако поврзана со редуцијата, кај нетонските говори е многу помалку присутна отколку кај тонските (Топоришич: 1991: 654).

Оттука произлегува дека современата дијалектологија на словенечкиот јазик не може да ѝ помогне со објаснувања на историската граматика на словенечкиот јазик. Затоа историската граматика треба да ги земе предвид географските/теренските факти (многу разделени долини со високи и стрмни висови, тесните, но и честите поврзувања меѓу нив), потоа и општествените, политичките и културните, но и цивилизациските факти (германска, италијанска, унгарска управа, католицизмот наспроти протестантизмот итн., па да го покаже развојот на седумте дијалектни бази и на наречјата и гозврите во нив. Исто така, историската граматика треба да ги покаже можните влијанија на одделните наречја едни врз други и тоа на сите рамништа, почнувајќи од фонолошкото, па до преземањето на одделните регионални зборови од едно во друго наречје. Притоа, треба да се покажат оние културни појави кои придонеле на определени наречја да се развие писменоста: Трубаревскиот и Далматиновиот превод на Библијата во 16 век (в. Орожен 1996 а). Но преку ова, со право, се навлегува во сферата на историјата на писмениот/книжевниот/литературниот јазик.

6. Во рамките на стариот период на писмениот/литературниот јазик во Македонија, а тоа е периодот на функционирањето на старата словенска писменост (предимно црковнословенска) во Македонија, од деветтиот па сè до почетокот на деветнаесеттиот век, Конески ги изделува следниве настани од одлучувачки карактер за нејзиниот лик: 863 г. кога е создадена првата словенска

азбука – глаголицата и кога е направен првиот превод на богослужбените книги на словенски јазик (говорот на Словените од околината на Солун), крајот на деветтиот век кога е создаден охридскиот книжевен центар од страна на нивните ученици св. Климент и св. Наум и кога во неговите рамки се создаваат текстови обрасци за средновековната литература, како и се задржува глаголицата со што се инсистира на континуитетот на словенската писменост; пропаѓањето на Самоиловата држава (1018 г.) и настапувањето на долгиот период на византиската власт што како последица ја има големата смена на азбуките во словенската писменост во Македонија (единаесетти – дванаесетти век); ширењето на границите на српската држава на југ (крајот на тринаесетти и почетокот на четиринаесетти век) и навлегување на српската варијанта на црковнословенскиот јазик и збогатување на неговите функции како јазик на натписите во црквите како проширувањето на грчкото културно влијание на Охридската архиепископија на дијецезите на Пеќската и Трновската патријаршија.

Од ова можеме да заклучиме дека јазикот на старата словенска писменост во Македонија не можел да ја даде основата на македонскиот стандарден јазик. Причините се повеќе: канонските и постканонските текстови настанати на почвата на Македонија одразуваат еден јазичен тип кој сега не постои не само поради фактот дека живиот јазик се изменил, туку и поради фактот дека тој јазик само во мала мерка успеал да стане јазик на лаичката писменост.

Погледот на светот на средновековниот македонски човек, според Конески, е одразен во народната поезија односно приказна, односно народната легенда, па затоа во делот на оваа книга каде се застапени текстовите од десетти до петнаесетти век се наоѓаат преписи од извадоци на новиот завет кои во подоцнежните векови се прераскажувале во народот: морални совети на Исус, неговите чуда итн. Несомнено место ѝ е дадено на полемиката на Црноризец Храбар посветена на одбраната на глаголицата, сфатена како средновековен образец на ваквиот жанр каде што се брани македонското стојалиште, потоа на авторскиот текст на св. Климент којшто е похвала на св. Кирил со што се покажува поддршката на учителот од страна на ученикот итн. Текстовите од дванаесетти до четиринаесетти век ни покажуваат и некои историски настани: гладија, скапија, болести, тешки животни услови, ни го осветлуваат и ликот на писецот, а во јазикот ги одразуваат оние особености што ги нарекуваме македонска варијанта на црковнословенскиот јазик.

Пресудна улога во постепено навлегување на народниот јазик во писменоста, а со тоа и настапувањето на сцената на *македонскиот литературен јазик*, изигрува појавата на дамаскинарските текстови и македонскиот превод на дамаскиот – Крнински дамаскин што го објави П. Илиевски. И од него е земен извадок што е во духот на народните кажувања. Особено од оваа серија се истакнува извадокот од зборникот со смесена содржина кој подоцна Конески (заедно со В. Стојчевска-Антиќ) го објави под наслов „Тиквешки зборник“ според современата синтакса и стилот на народното кажување.

Во рамките на новомакедонскиот период на писмениот јазик во Македонија, а тоа е периодот од деветнаесеттиот век па сè до кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, Конески ја изделува културната диглосија како настан од одлучувачки карактер во првата половина на деветнаесеттиот век: народниот јазик е одраз на нискиот стил, додека грчкиот односно црковнословенскиот јазик е одраз на високиот стил.

Во сферата на прекилот на црковнословенската писмена традиција во јужните краишта на Македонија доаѓа до полно афирмирање на народниот/живиот јазик во писменоста: религиозната и лаичката преку што се откриваат јазикотворечките можности заложени во современиот народен јазик.

Од овие текстови (македонски текстови со грчка азбука) секако се издвојува Кониовското евангелие преведено од Павел Божигробски и печатено во Солун 1852 г. во печатницата на Кирјак Држилович како прво печатено евангелие на современ народен македонски јазик и говорот на Григор Прличев од 1866 г. кој како мото ја има библиската наредба *чувај се себе си*.

И двата текста се внесени во книгата за да го покажат настојувањето на епохата: создавање на современ христијански образован човек. Судијќи според изборот на текстовите, сферата на грчкото културно влијание се покажува понапредна од сферата со црковнословенско влијание. Може да се заклучи дека на тие терени дошло, поради позитивни импулси, до побрзо формирање на граѓанската класа. Јазикот и стилот на овие текстови не покажуваат само афирмирање на народниот јазик како писмен јазик, туку и афирмирање на синтаксички модели својствени на современите европски јазици.

Текстовите од сферата на црковнословенското влијание од првата половина на деветнаесеттиот век (текстовите на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ) нè враќаат во средновековието: го покажуваат спојот меѓу црковнословенскиот стил и стилот на народното кажување.

Како настан од одлучувачки карактер во втората половина на деветнаесеттиот век Конески го изделува создавањето на разножанровски текстови при што живиот македонски јазик учествува во помала или поголема мера. Притоа треба да се одбележи дека авторите се родум од Западна Македонија и дека нивниот јазик не е родниот говор, туку има поширока дијалектна база. Во јазичен поглед интересен е сопствениот превод на Сердарот на Григор Прличев како пример на архаизација на јазикот врз црковнословенска основа (од руска и јужнословенска провениенција), како и поезијата на Рајко Жинзифов која претставува македонско-бугарско-српско-руската мешаница. Во стилски поглед најинтересна е поезијата на Константин Миладинов како надградба на јазикот и стилот на македонската народна поезија во духот на руската романтичарска поезија.

Во национална смисла се издвојуваат текстовите на Темко Попов кои преставуваат предвесници на текстовите на Крсте Мисирков.

Патот на создавањето на современата уметничка литература Конески ни го покажува преку изборот на текстовите од народна поезија и проза како нејзина основа.

Како настан од одлучувачки карактер во првата половина на дваесеттиот век Конески го зема делењето на македонските земји од страна на учесничките на Балканските војни: Србија, Бугарија и Грција.

Текстот на Крсте П. Мисирков под наслов „Неколку збори за македонскиот литературен јазик“ е прв од серијата и одава впечаток на текст со кој се става природен крај на едно време (процес на создавање на современиот македонски литературен јазик), но и се предвестува перипетија во разврската: поделбата на Македонија.

Вториот настан од исклучително значење во дваесеттиот век е народно-ослободителната борба на македонскиот народ, кога, како во минатото, доаѓа до раздвижување на луѓето и мешање

на разните говори, кога, така да се каже, испливуваат карактеристиките на централните говори на западното наречје на македонскиот јазик кои со самото тоа стануваат вистинска основа на современиот јазичен стандард.

За Словенците од исклучително значење за развојот на современиот литературен јазик е секако преводот на Библијата на Примож Трубар кога се афирмира основата на доленското наречје, која во тоа време важела и за Љубљана. Меѓутоа овој литературен јазик во следните векови добива свои конкуренти во неколкуте регионални литературни јазици (прекумурскиот, во времето на барокот; крањскиот, во времето на просветителството), но сепак Трубаревниот превод е основна мерка. Трубар, не треба да се заборава, го дава и првиот словенечки правопис, гаматичките правила и сл. (Орожен 1996б).

Секако централна улога во создавањето на современиот словенечки литературен јазик имаат културните дејци (писатели и научници) Јернеј Копитар, Валентин Водник, Франце Прешерн (првата половина на деветнаесеттиот век, но и неговата втора половина). Аналогна ситуација, со сите огради, во Македонија имаме во делото на Марко Цепенков, браќата Миладиновци, Ѓорѓи Пулевски и, се разбира, јазичниот проект на Крсте Мисирков.

7. Последниот период, крајот на деветнаесеттиот век, па сè до денешни дни, ги разликува македонскиот и словенечкиот литературен јазик. Имено, поради неповолните историски услови (балканските војни и како последица, поделбата на македонската земја, македонскиот јазик ја доживува својата конечна стандардизација во половината на дваесеттиот век, додека словенечкиот литературен (knjižni jezik) во ова време дефинитивно ги развива своите функционални стилови, македонскиот јазик дури во најново време решава проблеми од овој тип.

8. На крајот следува да ги заклучиме следниве работи:

Историјата на македонскиот јазик според концепцијата на Конески е покажана од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно поинаку кажано, се следат неговите карактеристики тргнувајќи од сегашноста и одејќи кон минатото.

Зошто книгата е така конципирана? Затоа што во средина со најстара словенска писменост многу лесно може да се измеша општото од посебното, па така во историјата да се загубат корените

на современиот македонски стандарден јазик. Секое поинакво концептирање на книгата може да ја претвори во одделни студии посветени на историската дијалектологија на македонскиот јазик.

Историјата на словенечкиот јазик може да се следи како историска дијалектологија сè до моментот кога се развиле дијалектните бази и наречјата поврзани со нив. Од овој момент нејзината судбина се поврзува со историјата на словенечкиот литературен јазик (*knjižni jezik*).

Според тоа, историската дијалектологија ниту во македонскиот, ниту во словенечкиот случај не може да се изедначи со историската граматика на јазикот.

ЛИТЕРАТУРА

Брозовиќ 1983 – Brozović, D. 1983. Pogovor knjizi „Za makedonskiot jazik“. *Македонски јазик*, XXXIV, 89–103.

Видоески 1993 – Видоески, Б. 1993. Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектната диференцијација на македонскиот јазик. *Реферати на македонскиите слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Брајислава*, 33–54. Скопје: МАНУ.

Видоески 1996 – Видоески, Б. 1996. Дијалектите на македонскиот јазик (денешната состојба и историскиот развој). *Етнологија на Македонија*, 31–46. Скопје: МАНУ.

Видоески 1997 – Видоески, Б. 1997. Македонскиот јазик меѓу балканските словенски и несловенски јазици. *Прилози*, XXII, 1–2, 7–14.

Видоески 1998–2000 – Видоески, Б. 1998–2000. *Дијалектите на македонскиот јазик, том I, II, III*. Скопје: МАНУ.

Виноградов 1978 – Виноградов, В. В. 1978. *История русского литературного языка*. Москва : Наука.

Конески 1952 – Конески, Бл. 1952. Граматика на македонскиот литературен јазик. (Дел I. Увод. За гласовите. За акцентот). Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.

Конески, Бл., Јашар-Настева, О. 1972. *Македонски флексови – X–XX век*. Скопје: Универзитет Кирил и Методиј.

Конески 1975 – Конески, Бл. 1975. *Од јазикот на словенскиот писменост во Македонија*. Скопје: Македонска книга.

Конески 1981 – Конески, Бл. 1981. Кон македонската преродба. Македонските учебници од XIX век. *За македонскиот литературен јазик* : с. 220–330. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга.

Конески 1982а – Конески, Бл. 1982 а. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Конески 1982б – Конески, Бл. 1982 б. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Конески 1986 – Конески, Бл. 1986. *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје: Култура.

Конески 2001 – Конески, Бл. 2001. *Историска фонологија на македонскиот јазик* (Koneski, Bl. 1983. *A historical Phonology of the Macedonian Language*. Carl Winter: Heilderberg).

Лант 1952 – Lunt, H. G. 1952. *Grammar of the Macedonian Literary Language*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.

Логар 1975 – Logar, T. 1975. *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Мисирков 1903 – Мисирков, Кр. 1903. *За македонските работи*. Софија.

Орожен 1996а – Orožen, M. 1996 а. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*.

Орожен 1996б – Orožen, M. 1996 б. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika* (1996 г.).

Поповска-Таборска 1991 – Popowska-Taborska, H. 1991. *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Warszawa: Ossolineum.

Рамовш 1995 – Ramovš, F. 1995. *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (препечатено издание).

Ристовски 1992 – Ристовски, Бл. 1992. Лоза и Лозарите во македонскиот културно-национален развој (по повод стогодишнината од излегувањето на првиот број на списанието Лоза). *Современост* 9–10: 70–95.

Савицка, Спасов 1992 – Sawicka, Ir./Spasow, L. 1992. *Polski i macedoński w świetle cech fonetyki i fonologii segmentalnej – aspekt dynamiczny*. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 28, Warszawa, 213–242.

Савицка, Спасов 1997 – Савицка, И./Спасов, Љ. 1997. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: Детска радост.

Спасов, Љ. 1990 – Спасов, Љ. 1990. *Константијин М. Пејкович (јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје: Македонска книга.

Спасов 1995 – Спасов, Љ. 1995. Македонскиот XIX век наспрема македонскиот XX век (или: Прилог кон дискусијата за македонското јазично прашање во XIX век). *Педесет години на македонската наука за јазикот, 63–70*. Скопје: МАНУ.

Спасов, Ал. 1995 – Спасов, Ал. 1995. Огледот на Константин Петкович „Преглед на Светогорските старини“: с. 29–42. *Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески*. МАНУ: Скопје.

Тополињска 1992 – Topolińska, Z. 1992. Miejsce dialektologii wśród innych dyscyplin slawistycznych. *Z polskich studiów slawistycznych, seria VIII*: 249–254.

Топоришич, Ј. 1991 – Toporišič, J. 1991. *Slovenska slovnica* (проширено и дополнето издание).

LJUDMIL SPASOV

HOW BLAZE KONESKI CREATED THE CONCEPT OF THE HISTORY OF THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

Blaze Koneski was faced with one very interesting problem: after he took over the chair of Macedonian language and South Slavic languages, he had to create several courses. The process of creating courses for students was at the same time process of creating subjects for research in the field of the Macedonian language.

Some of the subjects were question of standard: it is very clear what is the subject of researching the contemporary standard Macedonian language: all aspects of the standardized form of the language from the phonology, syntax, lexicology and the subject of dialectology: description of the structure of the semantic categories in the dialects and making system of the dialects in the Macedonian language.

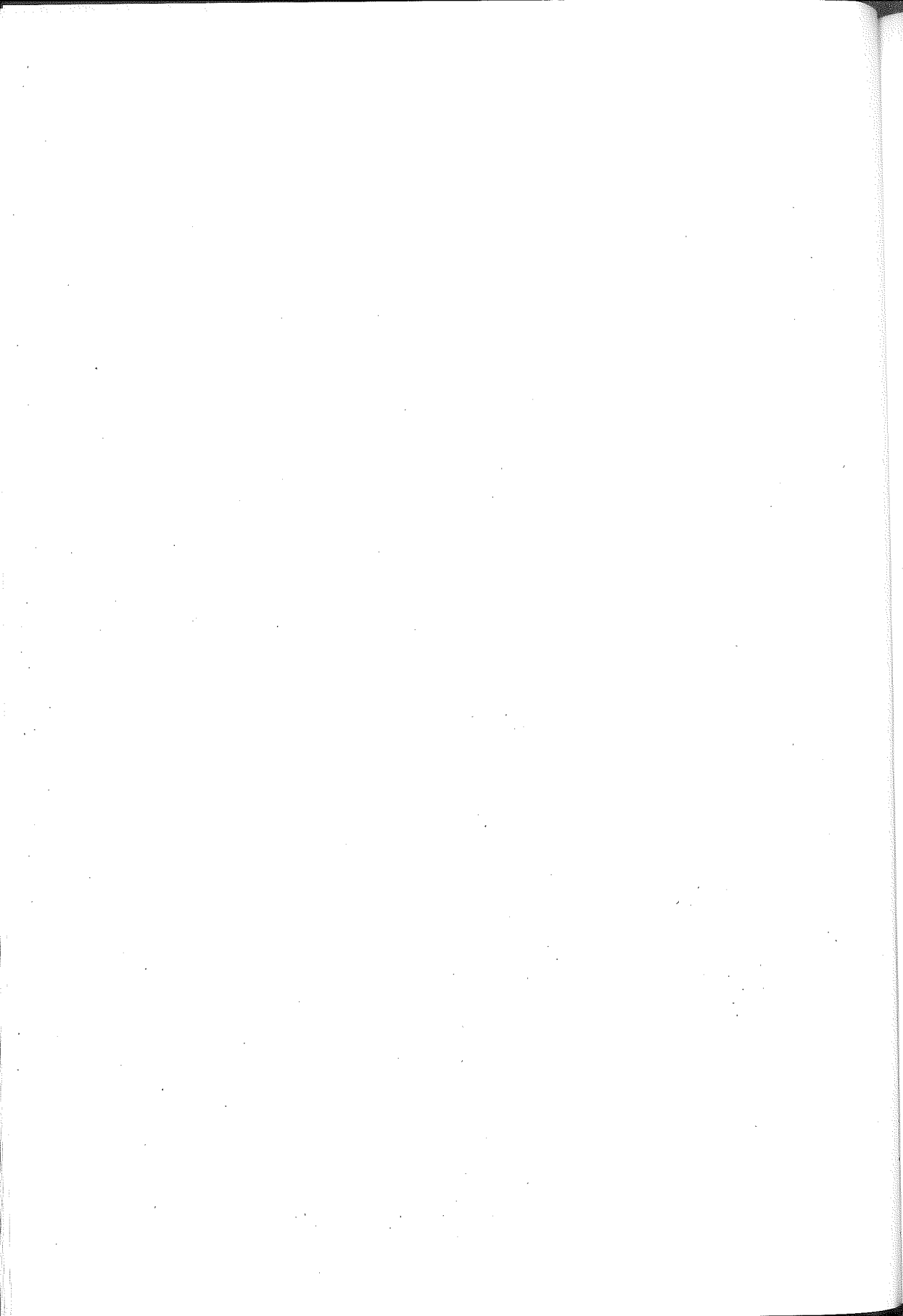
Making concept of the subject history of the Macedonian language was specific work: at first this subject is divisible into two parts, the historical grammar of the Macedonian language and the development of the norm of the Macedonian language. The part historical grammar of the Macedonian language was named as the history of the Macedonian language, and the part development of the norm of the Macedonian language was named as the history of the written language or

precisely the history of the Slavic written language in Macedonia from the oldest times till today.

With this decisions he avoids several things: if he kept the name historical grammar, then this subject in this situation should be divided into two parts- the historical grammar of the Church Slavic language in Macedonian and the historical dialectology of the Macedonian language, because it does not exist historical standardized language and because our contemporary language has its roots in the dialects and not in the Church Slavic written language tradition. Secondly, in that case we can not debate for the development of the Macedonian norm, because this part is also divisible in two new parts-the development of the norm in the Church Slavic language and the development of the norm of the standard contemporary Macedonian language (from 1945 till today).

Koneski has chosen this solution, because the material evidences implicated that:

In the subject history of the Macedonian language (in the first and the second part), he follows those grammatical and normative tendencies (working named as Macedonian) that affirm the contemporary Macedonian language standard. These tendencies appear from the oldest times (the Macedonian redaction of the Church Slavic language), the middle period (the language of the Macedonian damaskins) and we follow them multiplied till the new period (the language in the texts written by Cepenkov, Miladinovci and Ratsin etc).

МАКСИМ КАРАНФИЛОВСКИ

**ЗА НЕКОИ РАЗЛИКИ ВО ФУНКЦИОНИРАЊЕТО
НА ГЛАГОЛСКИОТ ВИД ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
И ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ**

Глаголскиот вид во словенските јазици одамна го привлекува вниманието на славистите и тој е проучуван од различни аспекти: како граматичка категорија карактеристична за словенските јазици, како појава својствена и на други јазици, во контрастивни проучувања на словенските со несловенските јазици, како и во меѓусебни споредби меѓу словенските јазици, потоа проучувани се начините на неговото образување, како и неговите карактеристики во однос на глаголските времиња, при зборообразувањето на глаголите и, секако, неговите семантички карактеристики.

Земено во целина, како категорија, глаголскиот вид има голема низа од карактеристики својствени на сите словенски јазици, што може да се потврди, меѓу другото и со фактот дека припадниците на словенските народи обично немаат проблеми со сфаќањето и усвојувањето на глаголскиот вид како категорија при учењето на некој друг словенски јазик. Во истата смисла, може да се каже и дека оние припадници на несловенските народи кои го усвоиле видот учејќи некој словенски јазик обично немаат проблеми со него учејќи друг словенски јазик.

Проблемите се јавуваат при учењето на специфичностите во неговото функционирање во секој словенски јазик одделно, особено при зборообразувањето (употребата, функциите и значењата на префиксите и суфиксите и др.), учеството на видот во образувањето на глаголските времиња и начини, семантичките и

функционалните разлики на глаголите од различни видови во секој словенски јазик одделно. Ова во секој случај се однесува и на македонскиот и на другите словенски јазици, меѓу кои постојат голем број сличности во поглед на категоријата глаголски вид, но исто така постојат и извесни разлики специфични за секој од словенските јазици земено одделно или во споредба еден со друг.

Една од најзабележливите специфичности на глаголскиот вид со која се судира секој почетник во учењето на македонскиот јазик, а кој му приоѓа нему преку рускиот јазик или преку некој друг словенски јазик (како негов роден говорител или како првонаучен словенски јазик) е учеството на глаголскиот вид во образувањето на идното време. Имено, за рускиот јазик, како и за другите источнословенски, а и за западнословенските јазици, е карактеристично директното образување на простото идно време од свршените глаголи, при што се воспоставува директна опозиција меѓу несвршениот вид, од кој се образува сегашното време и свршениот вид, од кој се образува простото идно време. Глаголските наставки при тоа немаат никаква улога бидејќи се исти и во двете времиња.

За разлика од источнословенските и западнословенските јазици, во македонскиот јазик глаголите од несвршен вид можат да образуваат сегашно време на истиот начин како и во сите други словенски јазици, како и идно време, користејќи ја само партикулата **ќе** пред глаголот. Впрочем, на ваквите глаголи, т.е. идно време од несвршени глаголи во македонскиот јазик еквивалентно во рускиот јазик е сложеното идно време, кое се образува од глаголот *быть* во сегашно време и инфинитив од некој глагол од несвршен вид (*буду читать, будешь писать* итн.). Слично е и во полскиот јазик, иако во него има два начина за образување сложено идно време: *będę myć, będę mył...* Во чешкиот јазик исто така се користат презентските наставки кај глаголите од свршен вид со значење на идно време: **udělám**, додека од несвршените глаголи се образува сложено идно време: **буду psát**. Во јужнословенските јазици не се образуваат вакви форми од несвршените глаголи, но и покрај тоа усвојувањето на овие форми и времиња, од наставен аспект, обично не претставува проблем при учењето во двете насоки.

Поголем проблем во наставата, а и воопшто во практиката, претставува идното време од свршени глаголи во македонскиот јазик, иако на прв поглед се чини дека тоа не би требало да претставува некој посебен проблем. Па сепак, говорителите на некој

од источнословенските или од западнословенските јазици (Руси, Полјаци, Чеси или други) обично имаат проблем да го прифатат македонското *ќе* пред глаголот од свршен вид, без кое е незамисливо идното време во македонскиот јазик.

Секако, ова не е некаков посебен проблем, но при учењето и при предавањето на јазиците, зависно од која страна им се приоѓа, сепак, овде има клучни разлики. За рускојазичните говорители, како и за говорителите на другите источнословенски или западнословенски јазици, доволен сигнал е глаголскиот вид, поточно речено свршениот вид сам по себе означува идност или, барем, ја исклучува сегашноста, независно од присуството на наставките, додека за македонскојазичните говорители тој сигнал не е доволен и тука недостига клучното *ќе* како сигнал без кој за нив е несфатлива и неприфатлива идноста како граматичка категорија. Колку и да изгледа ова едноставно и просто, тука грешат дури и оние кои теоретски можат за овој проблем да зборуваат на долго и на широко. Затоа и мислам дека ова претставува една важна и карактеристична разлика во природот, сфаќањето и функционирањето на глаголскиот вид во македонскиот јазик наспроти источнословенските и западнословенските јазици, секако поврзано и со функционирањето и значењето на глаголските времиња (сегашно и идно). Во рамките на минатото време (или времиња во македонскиот јазик), застапени се и двата глаголски вида и затоа таму проблемот се поставува повеќе на планот на нивното функционирање.

За проучувачите на глаголскиот вид во словенските јазици во поново време многу важна карактеристика претставува степенот на видската активност, според која источнословенските јазици, а посебно рускиот, се карактеризираат со особено висока активност на несвршениот вид, која некои истражувачи дури ја именуваат со „експанзија на несвршениот вид“ (Плотникова, 1999, 75).

Меѓу јужнословенските јазици, според Плотникова, словенчкиот јазик има максимална активност на свршениот вид и тој може да изразува и повторливост/ узуалност во сите временски планови и временски форми на индикативот, независно од конкретните услови на контекстот. (Плотникова, 1999, 75). Според неа, во српскиот и во хрватскиот јазик ситуацијата е мошне слична. Свршениот вид се употребува прилично често, тој е стилистички неутрален, но е зависен од условите на контекстот. (Плотникова, 1999, 76).

Плотникова смета дека во македонскиот и во бугарскиот јазик активноста на свршениот вид е во значителна мерка стеснета (Плотникова, 1999, 77), а Фридман (1998, 93) смета дека бугарскиот јазик има уште поголем степен на експанзија на несвршениот вид во однос на македонскиот јазик. На тој начин, може да се рече дека јужнословенските јазици се наоѓаат некаде на средината меѓу западнословенските јазици со прилично висок степен на активност на свршениот вид и источнословенските јазици со изразито висока активност на несвршениот вид. (Плотникова, 1999, 75).

Од друга страна, проучувањето на глаголскиот вид веќе е невозможно без дополнителните проучувања на видските ликови (способы действия, Aktionsart), преку кои може да се дојде до натамошни откривања на сличностите и разликите во функционирањето на глаголите и нивната семантика. Притоа, особено во рускиот јазик, важно е да се има предвид и дека функционирањето на глаголскиот вид во голема мерка зависи и од типот на ситуацијата (Маслов, 1976, 128, Падучева, 1998, 42), како и режимот на интерпретацијата (говорен или наративен) како важен параметар на контекстот (Падучева, 1998, 44).

За нас во овој случај претставува интерес можноста во рускиот јазик во определени ситуации да се употребат форми на несвршениот вид со значење еквивалентно на свршениот вид од типот на наведените примери:

Я вас **предупреждал** (= *предупредил*);

Кто **разбивал** (= *разбил*) эту вазу;

А мать **одобрjala** (= *одобрила*) твоего избранника?

Она **понимала** (= *поняла*) поэта хоть когда-нибудь? (Падучева, 1998, 46–56).

Я Вам **давала** (= *дала*) деньги. (Диалог у кассы).

Ваквата употреба на глаголскиот вид во реченици и ситуации без посебни разлики во значењата во рускиот јазик се особено чести во секојдневната разговорна практика, со што во исто време се зголемува нивната фреквенција во јазикот. Со самото тоа поголема е и фреквенцијата на несвршениот вид во однос на свршениот, што е во склад со претходната констатација во однос на експанзијата на несвршениот вид во рускиот јазик.

За македонскиот јазик ваквите значења на глаголскиот вид, сепак, главно се врзуваат за свршениот вид и тие се нормални и

очекувани во тоа значење и во тој контекст. Во секој случај, ваквата разлика во говорната руска практика создава проблеми за Македонците при учењето на јазикот и усвојувањето на говорните навики, како и при преведувањето (со свршен вид). Од друга страна, веројатно, овие специфичности и разлики можат да се употребуваат и со стилистички цели.

Поинаква ситуација од оваа, но не помалку интересна, е функционирањето на глаголскиот вид во кратките текстови со специфична комуникативна улога да се информираат и да се заинтригираат потенцијалните клиенти за она што составувачот на пораката го нуди. Станува збор за текстовите на рекламите, огласите и други слични кратки соопштенија кај кои привлечноста на пораката во секој поглед (текст, изведба, слика) игра голема улога во постигнувањето на главниот ефект – целта е да се биде забележан, пораката да стигне до можниот клиент и да се воспостави комуникација со повратен ефект, т.е. можниот клиент да се јави кај понудувачот и да стане реален клиент.

Во таквите текстови (пораки) во рускиот јазик впечатлива е паралелната употреба на двата вида во истороден тип соопштенија:

Сдам квартиру	–	Сдаю квартиру;
Продам магазин	–	Продаю дом; Продаю недорого садовый участок;
Куплю гараж	–	Покупаем и продаем тару.

Појавата и употребата на едниот или другиот глаголски вид во рускиот јазик практично во ваквите ситуации не зависи од содржината на пораките кога се тие слични во својата суштина – да се понуди нешто на продажба или да се покаже готовност да се направи некаква услуга:

Высылаем бесплатно каталог; **предлагаем** кондитерские изделия; **приглашаем** дилеров; **прошу** об услуге; **даю** уроки; **оформляем** визы итн.

Слични се по содржина пораките во кои е употребен сврше-ниот вид:

Поможем изготовить любую печатную продукцию; **сниму** квартиру; **изготовим** занавесы; **оплатим** услуги посредников; **шинторг отправит** Вам вагоны с шинами итн.

Во полскиот јазик текстовите од ист тип со кои се нуди или се бара нешто преку оглас или објава, конкурс со посредство на некој печатен или електронски медиум покажуваат слична ситуација во поглед на употребата на глаголскиот вид, т.е. свршениот и несвршениот вид се појавуваат паралелно, односно не се исклучуваат еден со друг независно од содржината на понудата. Заедничкото во сите такви пораки е понуда или барање нешто, како и готовност нешто да се изврши како услуга или да се даде нешто. Тоа може убаво да се види преку примерите со свршен вид: **Sprzedam** materiały budowlane; **sprzedam** komercyjne; **kupię** komercyjne; Firma... **kupi** nieruchomości; Komis **zakupi** każdą ilość telefonów komórkowych; **Przyjmę, dofinansuję** zadłużoną spółkę; Zadłużoną spółkę **przejmę**; **Odstąpię** leasing wyposażenia sklepu sportowego „Trend-shop-Adidas“; Praca – **dam**; Firma transportowa **nawiąże** współpracę w zakresie przewozów na terenie całej Polski; **Zamienię** dwa mieszkania własnościowe na dom; **Oddam** kotka; **Wydam** w dobre ręce śliczną czarną kotkę; Dziecko z niedosłuchem **zaopiekuje się** śpiewającym ptaszkiem; **Wynajmę** 2 mieszkania w Warszawie; **Zakupimy** każdą ilość PCV; **Przekażemy** nieodpłatnie dużą ilość skrzydeł okiennych oszklonych; **Zlecimy** ładunki powrotne... итн. Со слична содржина се и примерите во кои се употребува несвршен вид: Praca – **szukam**; **Wykonujemy** formy wtryskowe; Człowiek **czeka** na kota; Ptasek **czeka** na człowieka; **Szukam** kochającego właściciela dla 5-miesięcznego szarego, pręgowanego kocurka; **Kujemy** brąz i aluminium, **ulepszamy** ciepnie na panewki; **Skupuję** Pt, Pd, Au, Ag; **Poszukuję** mieszkania; Burmistrz gminy Stęszew **ogłasza** I przetarg ustny nieograniczony; Spółdzielnia mieszkaniowa... **oferuje**: domki jednorodzinne w Suchym Lesie; **Działamy** jak R-taxi; **Kupujemy** długi na podstawie wyroków, **placimy** gotówką; **Zapraszamy** do naszej codziennej rubryki; Firma... **prowadzi** sprzedaż oraz skup obrabiarek do metalu; Chemik dystrybutor firmy Atlas **oferuje** pełny asortyment wyrobów Atlas... **polecamy** również...; Naszym gościom **zapewniamy**...; Urząd Komitetu Integracji Europejskiej **informuje** o możliwości...; Szkoła wyższa TWP w Warszawie **przyjmuje** zapisy...

Огласите, рекламите и другите кратки текстови од сличен тип во чешкиот јазик ги имаат практично истите карактеристики како и во полскиот и во рускиот јазик. Практично и во чешкиот јазик двата глаголски вида паралелно се употребуваат во ваквиот тип кратки текстови со општо значење понуда, готовност, барање

или нудење услуга итн. како и во другите сродни јазици. Со таква содржина се примерите со глаголи во свршен вид: **Koupím** mince zlaté a stříbrné; **koupíme** pošt. známky za nejvyšší možné ceny; **Dobře zaplatím** za angličáky Matchbox...; **Zaplatíme** nejlepší možnou cenu za kvalitní vůz; **Pronajmeme** nový kompletně zařízený hotel v Lázních Jeseníky; **Prodám** pianino i křídlo, super cena; **Odměním** slušně nálezce houslí v černém hranatém pouzdře zapomenutých ve vlaku Praha - Kolín - Pardubice.; **Přijmeme** pro maloseriovou výrobu dámskou krejčovou do malého kolektivu na Praze 3; Kdo **daruje** nebo levně **prodá** pracovní stůl studentce? **Volejte** Zuzku.; итн. Содржински многу се слични пораките во кои е употребен несвршениот вид: Budoucí obchodník s cennými papíry SNC **vybírá** členy orgánů společnosti vyhovující podmínkám KCP.; **Daruji** krásná kotátka tomu, kdo je bude mít rád.; **Existuje** boží plán. Vaše budoucnost je s nim spojená. Kurz bible - zdarma.; Firma KRD, s.r.o. **nabývá** pracovní pozici; Rada hlavního města Prahy **vyhlašuje** v souladu...; „Pliva“ největší farmaceutická firma ve střední a východní Evropě **hledá**...medicínský reprezentant „**Požadujeme**“ **nabízíme**; Děkan Fakulty elektrotechnické ČVUT v Praze **vypisuje** výběrové řízení na místa... итн.

Рекламните текстови и огласите со слична содржина во словачкиот јазик покажуваат дека и во овој јазик ситуацијата е многу слична со онаа во другите западнословенски јазици: **Predám** nový RD 15 km od Bratislavy; Levně **prodám** 2 ks mobilných chatek na Senci...; **Kúpim** 1-4 izb. byt v Bratislave.; **Kúpime** 2-3 izb. byt v BA, hotovost.; **Dám** do prenájmu chalupu v Nízkyh Tatrách; **Prenajmem** kanc. priestory...; **Veymeme** do prenájmu byt v BA; **Ponúkam** penzión na ubytovanie; **Upracem** firmu...; **Ubytujem** 20 osôb vo Vysokých Tatrách; **Vybavám** pre firmy pracovné povolenie na...; **Vykupujem** textilný odpad... Až 10000,-Sk **zaplatím** za náramkové hodinky so stopkami... Nájde sa pre osamelú romantičku človek na cestu životom vo veku 25-30 rokov... **Poskytujem** služby podnikateľom; Dekan Fakulty telesnej výchovy a športu UK **vypisuje** výberové konanie na obsadenie...; Starosta Mestskej časti Bratislava - Ružinov **vychlasuje** v zmysle zákona...; **Hľadáme** šikovných, ambicioznych ľudí vo veku od 20 do 60 rokov do...; Од наведените примери може да се види дека почести се во употребата примерите со свршен вид на глаголите отколку од несвршен вид, но тоа нема поголемо значење во поглед на можноста за употреба на двата вида во ваков тип текстови.

Словенечкиот јазик е единствен меѓу јужнословенските јазици во кој свршениот вид на глаголите се употребува во малите

огласи на практично ист начин како и во западнословенските и во источнословенските јазици: **Prod**am garsonjero v stolpnici; Opremljeno trisobno stanovanje **odd**am; V vrtnem centru Rotar **odd**amo po ugodni ceni poslovne prostore; 700 m² zazidljive parcele **prod**amo; Karamboliran avto katerekoli znamke **kup**im; **Zap**oslimo osebo za pomoč v kuhinji in pri čiščenju gostišča; Ježek d.o.o. Ljubljana redno **zapos**li dve natararici s prakso...; Во огласите се користи и несвршениот вид во текстови со кои се огласува некоја понуда: **Išč**emo lastnike oz. najemnike trgovskih prostorov...; **Bar**vamo, **bel**imo, **pl**eskamo stanovanja, stopnišča, fasade.; Bojlere električne **mont**iram, **popr**avljam, **č**istim.; Stari kredit **od**plačamo!; Mlajši upokojenki **nud**im hrano in stanovanje zy pomoč pri negi invalidne osebe in v gospodinjstvu.; **Inš**taliramo in **serv**isiramo vodovodne in centralne napeljave in **iz**vajamo sanacije kopalnic; **Adap**tiramo stanovanja, hiše, **iz**vajamo vse vrste instalacij, **pol**agamo keramiko; Savinjska veterinarska postaja **raz**pisuje delovno mesto veterinarja; Steklarna Hrastnik skupina, podjetje za upravljanje družb **obj**avlja prosta delovna mesta; Upravna enota Ljubljana javnim naznanilom **ob**vešča javnost; Zaradi širitve dejavnosti podjetja **vab**imo k sodelovanju; V svoji podružnici v Ljubljani **pon**uja zaposlitev... od kandidatov **pri**čakujemo...

Во другите јужнословенски јазици (македонски, српски, хрватски и бугарски) текстовите со ваков тип рекламни или други кратки пораки или огласи со истоветна содржина како во рускиот, полскиот, чешкиот, словачкиот или словенечкиот јазик покажуваат поинаква употреба на глаголскиот вид. Во нив исклучиво се употребува несвршениот вид. Во прв ред ова се однесува на македонскиот јазик во кој за вакви пораки и текстови е карактеристична употребата на несвршениот вид: вршам секаков вид преводи; **прода**вам ексклузивни звучници; **пера**м и **пегла**м завеси; **вгра**дувам дизел мотори на Лада; **вработ**увам агенти за недвижности; **пра**вам домашни торти; **снима**ме и **слика**ме свадби, крштемки и други свечености; **купу**вам двособен стан до трети кат; **изда**вам едноособен наместен стан на студенти во Битола; **изнај**мувам двоособен стан со кујна...; **замену**вам /**прода**вам нова кука во центар за стан во центар со доплата; **мену**вам Голф 3 дизел караван за Тико...; **откупу**вам Нокиа мобилни; архитект **изра**ботува проекти со целокупна документација; **бар**ам било каква хонорарна работа; **обезбеду**ваме работа за бибиситерки во Англија; **оф**ормувам секаков вид иселенички формулари; **држ**ам часови по хемија за основно школо; **буш**ам, **крш**ам и **сеча**м секаков вид бетон; **пишу**вам соста-

ви по македонски јазик, лектири...; **сервисирам** машини за перење; итн. Затоа и преводот на руските, полските или чешките пораки од ваков тип со свршен вид на македонски е невозможен без промена на глаголскиот вид бидејќи свршениот вид на македонски јазик во ваков вид пораки е необичен.

Кај другите јужнословенски јазици земени во целина и без оглед на морфолошките формални разлики во поглед на образувањето на формите за идно време од свршените глаголи ги имаме истите карактеристики во поглед на употребата на глаголскиот вид во текстовите со карактер на рекламна понуда или оглас. Во хрватскиот јазик во ваквите текстови исто така се јавуваат исклучиво глаголи од несвршен вид: **Prodajem** novi tokarski stroj; **U stalni radni odnos primamo** djelatnika za rad na prodaji kompresora; **šaljem** VN trafo za sve TV; **Kupujem** brošuru popravak TV- prijemnika; **Proizvodimo** za autolimare“; **Iyрадујем** lopatice za vrt i lopatice za smeće; **Robu šalјemo** rouzećem; **Prodajemo** CB radio-postaje; Иста е ситуацијата и во српскиот јазик во текстовите на малите огласи: **Издајем** собу самици; **Мењам** кућу на спрат; **Продајем** два пословна простора; „Себра“ д.о.о. **расписује** конкурс за...; **Производим** машине од 2–6 метара дужине; **Купујем** еуро палете. Невозможна е употребата на свршениот глаголски вид во текстови од типот на мали огласи со слична содржина како во другите словенски јазици и во бугарскиот јазик: **Продава** или **заменя** за гарсоньера дејстващ магазин за авточасти; **Преотстъпва** павилион за бърза закуска; **купувам** от частно лице 3-стаен апартамент в центъра; **Доставяме** бетоновози; **Кърти, изхвърля** отпадък; **Паркет продава, реди, цикли**; **Отпушва** машинно; **Чисти** с „Рейнбоу“; **Чисти, пере** 0,30 лв. кв.м.; **Предричам** съдби; **Гледам** на кафе, карти Таро, **лея** куршум против страх, **развалям** магии, **права** бяла магия за обич и успех; **Разрешавам** проблеми; **Търся** фармацевт; „Глобал филмс“ **обявява** кастинг за момичета за ТВ балет; Газостанция **набира** персонал в София; Търговска фирма за разносна търговия на едро **предлага** работа на шофьори; **Давят** под наем...; Картини **изкупува, приема** на консигнация всеки ден; **Издирваме** длъжници, **връщаме** дългове; **Подарявам** коте на 4 месеца; БТА **обявява** национален конкурс; **Регистрира, променя, прекратява** фирми; Веднага **плащам** тристаен от собственик.

Пораки со глаголи од свршен вид се можни, но само кога се соопштува нешто што веќе е извршено, како на пример: **изгубен** е далматинец, мажјак... следува награда; Неуромедика за своите клиенти обезбеди бесплатни лекарства за покачен крвен притисок; итн. Впрочем, пораки од ваков тип се можни и во рускиот јазик и тогаш се користат формите на глаголските придавки (причастия): В Москве **открыт** официальный центр и др. Слична е ситуацијата во поглед на употребата на свршениот вид и во полскиот јазик: 24 listopada **znaleziono** psa rasy jagd terrier...; **Zaginął** dwuletni pies labrador...; We wtorek rano **zginęła** suczka wilczurek. Во бугарскиот јазик се исто така можни пораки од ваков тип со свршен вид: **Изгубен** тигров дог.

Употребата на двата вида е можна, без оглед на нивната фреквентност, и во рускиот и во македонскиот јазик во пораките во кои глаголите се во императив: **Играјте** и **выигрывайте!** **Закажете** по почте! **Прикоснись** и **убедись!** **Дојдете** и **уверете се!** **Играјте** лото! **Повелете!** итн. Во полскиот јазик исто така е можна употребата на двата вида во императив во ваков тип текстови на реклами или кратки огласи: **Zadzwoń i zamów;** **Przystąp** do Programu LOT dla Firm! **Odwiedź** naszą stronę internetową; **Zaprenumeruj!** **Sprawdź** szczegóły w naszych salonach! **Przekonajcie się** Państwo sami! **Zrób** w domu przedświąteczne porządki! **Posłuchaj** natury...; **Wybierz** jeden z trzech pakietów! **Zamieszkaј** na skraju ...; **Zaproś** naszych czytelników do siebie! **Zalóż** konto osobiste; **Plać** kartą Visa i **wygraj** główną nagrodę; **Jeśli** chcesz mieć dwa razy więcej wolnego czasu, **pracuj** dwa razy szybciej! **Szukaj** w dobrych księgarniach i empikach; **Czytaj** latem! **Wyglądaj** lepiej niż rok temu! итн. Може да се забележи дека, сепак, свршениот вид е почест во императивните форми во полскиот јазик, а така е и во другите јазици поради природата на ваквиот тип пораки со кои обично или почесто се повикува на извршување еднократно дејствие, а многу поретко се повикува на трајно или на повторливо дејствие. Ваквата констатација се потврдува и преку примерите од чешкиот јазик: **Využijte** naši nabídku “Zaměstnání tandem”, **zadejte** si stejný inzerát během 8 dnů.; **Vyberte** si prezidenta.; **Vaše** nabídky včetně strukturovaného životopisu **zašlete** na adresu...; **Přesvědčte** se u nejbližšího prodejce Fiat.; **Najdete** vše, co hledáte; **Studuj** a **žij** naplno.; **Volejte** zdarma; **Hledejte** job tam, kde DNES skutečně je; итн. Примерите од словачкиот јазик ја потврдуваат исто така употребата на

двата вида во императивните конструкции со исто така поголема честота на свршениот вид: **Vyhraј** Renault Thalia! **Volajte** 0977...! **Ozвите** sa nám na čisla...,alebo **pošlite** mail s opisom projektu na adresu... **Zavolajte** alebo pošlite SMS! **Telefonujte** na tel..., **mailujte** na odkazovac... **faxujte** na fax... K odkazu **uved'te** svoje meno...**Tipujte** denne s Ternom! **Kupón vystrihnite**, **nalepte** nakorespondenčný listok...a **pošlite**...**Vyplňte** paličkovým písmom, **dodržujte** medzery medzi slovami! **čitajte** Kariéru!

Истата констатација се однесува и на јужнословенските јазици. Тоа може добро да се види преку примерите од хрватскиот јазик:

Započnite sa svojom kožom.; **Otkrijte** моć mikročestica.; **Posjetite** www. Lancome.com; **Istakni** svoju ženstvenost; **Pružite** svojoj koži jedinstveno nježno iskustvo; **Osjetite** razliku; **Dodajte** malo sjaja; **Požurite**, ponuda traje do...; "Scholl" obuću **potražite** u bolje opskrbljenim ljekarnama; **Dodji** i **provjeri!** **Glasaj** i **osvoji**; **Uživaj** na suncu; **Igrajte** Ljetni kviz i **zabavite** se u vruće dane! **Igraj** i **dobij!**

Словенечкиот јазик во овој случај не се разликува од другите словенски јазици со употребата на двата вида во императивните форми: **Kupite** sedaj in del plačila odložite do sprostitev vaše varčevalne sheme v letu 2004; **Sprejmite** izziv in si zagotovite...; **Odkrijte** razliko! **Preizkusite** nov in najbolj dovršen program učenja angleščine doslej! **Pošljite** SMS na 041...! **Zbirajte** znake Bono! Letak **poiščite** na prodajnih mestih! **Poklič**i „pravo“ žensko! **Prislušuj** blondinkam! **Poklič**i in mi **povej!** **Preklop**ite na naše frekvence in **dajte** na glas! **Klič**ite 03...

Во српскиот јазик примерите од истоветните текстови покажуваат иста слика: **Решавајте** оно што можете, **читајте** „Енигму“; Брачне понуде, позајмице, пословна улагања...огласите преку европског издања „Новости“; **Учите** од светских мајстора; **Припремите се** за дочек Нове године; **Назови ме!** **Наручите** на телефоне...; **Пробајте** брже чишћење; **Позовите** нас и наши ќе стручњаци дат гаранцију за решење; **Пријавите** се на најпрестижнији избор супермодела године; **Крените** стопама...; **Осетите** свеж, ледени дах на свом лицу...; **Освојите** ручни сат! **Оставите** пушење за 7 дана; **Смршајте** 12 килограма и више – а не **гладујте!**

Бугарскиот јазик во вакви текстови не се разликува битно во поглед на употребата на глаголскиот вид во императивните форми: **Запиши** си моя номер; **абонирајте** се за вестник...; **Утре** **очаквајте** првиот талон за учасие; **Изпрати** 7 опаковки от јадки

„Кронос“ на адрес...; **Спечели** 10000 лв.; Банка ДСК Ви предлага най-доброто – **възползвайте се!**; **Заредете** своя автомобил с Гражданска отговорност в Алианс България!; „Глобул“ – **общувай** свободно!; **Подарете** си вълшебни празници!; **Спечели** със сладката игра на шоколадови бонбони!; **Набери** сега! **Доверете се!** **Купете** от „Мирела“! **Търсете** „Българска енциклопедия“ – електронно издание.; **Обадете** ни се за демонстрация! **Управлявайте** със стил!

Значи, би можело да се заклучи дека во овој тип пораки во македонскиот јазик кога се соопштува намера или понуда за извршување некакво дејствие се користи исклучиво несвршениот вид и соодветно сегашното време. За ваквата употреба на формите на сегашното време Блаже Конески во точка 331 од својата „Граматика на македонскиот литературен јазик“ пишува: *„Во врска со ујоџребайџа на сегашино време за идно дејство се развило во нашиот јазик и џосебно начинско значење на гоџовностџ и можностџ да се изврши извесно дејство.“* Во другите анализирани јужнословенски јазици (хрватски, српски и бугарски), со исклучок на словенечкиот јазик, исто така се употребува несвршениот вид на глаголите во сегашно време со исто или слично значење како и во македонскиот јазик.

Од друга страна во рускиот јазик паралелната употреба на двата вида предизвикува соодветно и употреба на два временски плана: сегашно и просто идно време, кои меѓусебно се разликуваат само по видот на глаголот. Кај анализираниите западнословенски јазици – полскиот, чешкиот и словачкиот јазик, како и во словенечкиот јазик како исклучок меѓу јужнословенските јазици, во ваков вид текстови исто така има практично паралелна употреба на двата вида, дури може да се каже и дека во нив, како и во рускиот јазик, свршениот вид е во почеста употреба. Употребата на свршениот вид и соодветно на идното време во ваков тип пораки и текстови во македонскиот јазик е необична и практично е и невозможна, а иста е ситуацијата и во другите анализирани јужнословенски јазици (хрватски, српски и бугарски). Овој факт, секако, треба да се има предвид и во наставата и при преведувањето.

Употребата на глаголскиот вид во императивните форми во анализираниите текстови од рекламно-огласен карактер покажува дека во нив може да се употребуваат двата вида во сите ана-

лизирани јазици. Притоа може да се одбележи дека во пораките со кои се нуди нешто еднократно се користи свршениот вид, додека во пораките со кои се нуди или предлага нешто со потраен карактер се употребува несвршениот вид во сите јазици. Фреквенцијата во употребата на видот е веќе друго прашање и за тоа е потребна поинаква анализа.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Авилова Н. С., Вид глагола и семантика глаголногo слова, „Наука“, Москва 1976, стр. 328.

Всеволодова М. В., Способы выражения временных отношений в современном русском языке, МГУ, Москва 1975, стр. 284.

Золотова Г. А., Соучастие лексики, морфологии и синтаксиса в осуществлении видо-временных функций русского глагола. Во: Семантика и структура на словенскиот вид Ш, Скопје 1998, стр. 23–28.

Конески Блаже, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1967, стр.552.

Маслов Ю. С., Морфология глаголногo вида в современном болгарском литературном языке, АН СССР, Москва – Ленинград 1963, стр. 184.

Падучева Е. В., Опыт систематизации понятий и терминов русской аспектологии. Во: Семантика и структура на словенскиот вид Ш, Скопје 1998, стр. 33–58.

Плотникова О. С., Особенности функционирования видового противопоставления в южнославянских языках. Во: Македонский язык, литература и культура в славянском и балканском контексте, Москва 1999, стр. 74–81.

Каранфиловски Максим, Некои карактеристики во функционирањето на глаголскиот вид во рускиот и македонскиот јазик. Во: Македонский язык, литература и культура в славянском и балканском контексте, Москва 1999, стр.82–86.

МАКСИМ КАРАНФИЛОВСКИ

**О НЕКОТОРЫХ РАЗЛИЧИЯХ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ
ГЛАГОЛЬНОГО ВИДА В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ В РАВНЕНИИ
С РУССКИМ И ДРУГИМИ СЛАВЯНСКИМИ ЯЗЫКАМИ**

(Резюме)

Глагольный вид в славянских языках, как грамматическая категория имеет ряд особенностей, свойственных всем славянским языкам.

Однако, существуют и специфичности в употреблении и функционировании в каждом славянском языке отдельно, особенно в сравнении македонского языка с другими славянскими языками.

В частности, особый интерес вызывает употребление несовершенного вида глаголов в ситуациях, когда в другом славянском языке употребляется совершенный вид, и наоборот.

МИЛИЦА МИРКУЛОВСКА

**ПОКАЗАТЕЛИ НА КАРАКТЕРИСТИКАТА
ОПРЕДЕЛЕНОСТ НА РЕФЕРЕНЦИЈАЛНО
УПОТРЕБЕНАТА ИМЕНСКА СИНТАГМА
ВО НОМИНАТИВЕН И ВО АКУЗАТИВЕН ПАДЕЖЕН
ОДНОС ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
И НИВНИТЕ ПОЛСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ**

Во македонскиот јазик **членот**, којшто е постпозитивен, е показател на определеноста на именската синтагма (ИС). Освен членот како показатели на определеноста се и показните заменки *ѝој, овој оној*, кои се препозитивни. Постпозитивниот член *-оѝ, -ов, -он* води потекло од показните заменки *ѝој, овој, оној*.

Според Б. Конески (1966: 146–147) „... службата [на членските морфемии е] да го определуваат предметот како познат...“. И понатаму „Членот *-ов, -ва, -во* служи за укажување на предмети блиски на говорителот: *човеков* (овој, овде), а членот *-он, -на, -но* за укажување на пооддалечени предмети, но сепак во опсегот на нашите чула: *човекон* (оној онаму) ... членот *-оѝ, -ѝа, -ѝо*, иде најчесто во служба на општо определување на предметот, без однос спрема неговата пространствена позиција“.

При разгледување на употребата на определени или неопределени ИС во реченичниот израз ќе тргнеме од нивното значење, а не од формата. Значи на категоријата определеност ќе ѝ пријдеме како на карактеристика на ИС.

Начинот на претставување на јазичниот материјал од македонскиот и полскиот јазик во најголема мера е според теоретските основи што ги дава З. Тополињска (1997) и С. Каролак (1999, 2002).

Рефератов ги донесува заклучоците, како и отворените прашања со кои се сретнавме при разгледување на македонските определени и неопределени ИС (со и без морфолошки показател) и соодветните полски конструкции, каде не постојат морфолошки показатели за определеност на една ИС какви што среќаваме во македонскиот јазик. И оттука се наметна прашањето дали и како во полскиот јазичен материјал ќе се пренесе соодветната информација. Тука, меѓу другото, ќе се обидам и да ја резимирам работата која се одвиваше на маргините на проектот „Дистрибуција на членот и негова функционална мотивираност во македонскиот јазик“ во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика (ИЦАЛ) при МАНУ, раководен од академик З. Тополињска и професор С. Каролак. Имено, станува збор за ексцерпиран материјал од македонскиот јазик (пред сè убава литература, преведена на полски јазик) во чиешто прибирање и обработка учествуваа студенти од групата за полски јазик и книжевност¹ при Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, Македонија, а раководени од мене (како соработник при именуваниот проект) со мериторни забелешки од страна на носителите на проектот акад. З. Тополињска и проф. С. Каролак.

Како предмет на нашата анализа се земени ИС референцијално употребени (чии конститутивни членови се пред сè називи на материјални предмети) во таканаречените фактивни реченици во актив.

Според линеарнизацијата на елементите во реченицата и македонскиот и полскиот јазик спаѓаат во таканаречените SVO (субјект-вербум-објект) јазици. Според теоријата за функционалната перспектива на реченицата (тематско рематската градба, структура на реченицата) и македонскиот и полскиот јазик како основен го имаат моделот T/P (тема/рема).

Понатаму ќе бидат претставени примерите што ја илустрираат можната карактеристика по определеност (и показателите на таа карактеристика) на референцијално употребената именска синтагма (ИС) во номинативен падежен однос (ПО) и акузативен

¹ Тоа се: Наташа Ангеловска, Анита Бучевска, Звонко Димоски, Марија Ѓорѓиевска, Оливера Јовеска, Наташа Кнежевиќ, Катерина Котлареска, Александра Стојановиќ, Александра Цибрева кои изработија семинарски и дипломски теми во уч. 2001/2002 година.

ПО². Предмет на опис нема да бидат ИС употребени неререференцијално (предикативно) (на пр. Ана е студентка; *Anna jest studentka*) и употребени генерички (*Мачките се мрзливи; Koty są leniwe*).

Како **определена ИС** (согласно со Тополињска : 1997) ја прифаќа ИС употребена референцијално, **со идентификуван референт**:

– во поттип каде конститутивниот член на ИС е **инхерентно маркиран по определеност**. Во овие ИС може да се идентификуваат учесниците во ситуацијата за којашто станува збор (тие се маркирани по определеност). Показатели се зборовите кои во своето лексичко значење (инхерентно) ја имаат вградено информацијата за определеност, а тоа се заменките за прво и второ лице еднина и сопствените имиња.

– во поттип каде конститутивниот член на ИС е **инхерентно немаркиран по определеност**. Во овие ИС учесниците во ситуацијата за којашто станува збор, како такви, сами по себе, не се идентификувани и како показатели на идентификуваноста на македонска страна се јавуваат членот или показните заменки.

Како **неопределена ИС** (согласно со Тополињска : 1997) ја прифаќа ИС употребена референцијално **со неидентификуван, но индивидуализиран референт** преку учество во ситуацијата за којашто станува збор.

1. ИС во номинативен падежен однос. Според функционалната перспектива на реченицата (Т/Р) и во двата јазика темата најчесто

² За да пристапиме кон описот на материјалот ќе се надоврземе на антропоцентричната теорија за падежни односи од Зузана Тополињска (сп.: *Користена лингвистика*). Според именуваната теорија, на ниво на простата реченица (конституирана од предикати од прв ред) се izdelуваат:

– таканаречени адвербални падежни односи (ПО) според нивната хиерархија се: номинативниот падежен однос (ПО) пред сè го означува вршителот или иницијаторот (првиот човек во ситуацијата за којашто станува збор); акузативниот ПО пред сè го означува првиот материјален предмет во ситуацијата за којашто станува збор; дативниот ПО пред сè го означува вториот човек инволвиран во ситуацијата за којашто станува збор; инструменталниот ПО пред сè го означува вториот материјален предмет во ситуацијата за којашто станува збор; локативниот ПО пред сè ги означува локализаторите, ги изразува определбите (лоцираноста) во простор или време во ситуацијата за којашто станува збор;

– таканаречен адноминативен падежен однос (ПО) што ја изразува зависноста на членовите внатре во именската синтагма, а тоа е генитивниот ПО.

е претставена со ИС во номинативен ПО. Како **немаркирана линеаризација** на реченицата (SVO) се зема редоследот:

ИС во номинативен ПО + ПИ (предикатски израз) + (...).

Како **маркирана линеаризација** на реченицата се зема редоследот:

(...) + ПИ + ИС во номинативен ПО + (...).

1.1. Идентификуван референт. Немаркиран редослед.

1.1.1. Во примерите (1) и (1') конститутивниот член на ИС во номинативен ПО е **инхерентно маркиран по определеност** (лично име) и во македонскиот и во полскиот јазик. На пр.:

(1) **Бојан** го протолкува разговорот на очите ... (ВМ.Р: 13)

(1') **Bojan** w lot pojął rozmowę ich oczu ... (ВМ.К: 15)

1.1.2. Кај ИС во номинативен ПО со конститутивен член **инхерентно немаркиран по определеност** (кои упатуваат наназад во текстот, анафора или нанапред во текстот, катафора) како показател на македонска страна можат да се јават членот или показните заменки³. Според ситуацијата во полскиот јазик ги имаме следниве ситуации:

Без дополнителни сигнали на полска страна, доволна е позицијата на ИС во номинативен ПО. Примерите (2) и (2') анафорски упатуваат на текстот, примерите (3) и (3') катафорски во самата реченица.

(2) **Возов** оди кон југ. (ВМ.Р: 122)

(2') **Pociąg** jedzie na południe. (ВМ.К: 139)

(3) **Младата вдовица**, Митанка Калиштанска, во вода до колена се потпре ... (ВМ.Р: 8)

(3') **Młoda wdowa**, Mitanka Kalisztanska, w wodzie do kolana wsparłszy się ... (ВМ.К: 8)

Со дополнителни сигнали (показна замена од типот *ten*), освен позицијата на ИС во номинативен ПО на полска страна во примерите (4) и (4'):

(4) **Писмово** значи збогум! (ВМ.Р: 155)

(4') **List ten** znaczy żegnaj! (ВМ.К: 177)

³ Се задржуваме кај примерите каде показател е членот. Не се задржуваме на примери каде показател е показна замена и редупликација на показна замена и член (на пр.: *ѝој човек; ѝој човекоиѝ*).

Во примерите (5) и (5') имаме: (ИС во локативен ПО – локација во простор или) просторна определба + ИС во номинативен ПО + ПИ на македонска страна; предлошка ИС во локативен ПО (или просторна определба) + ПИ + ИС во номинативен ПО на полска страна.

(5) Долу **песокот** чкрташе, а овде е земјата ровка ... (БК.Л: 5)

(5') Na dole skrząpiał **piasek**, tutaj zaś ziemia była pulchna ... (ВК.В: 7)

И во македонскиот и во полскиот јазик ова е честа ситуација.

Во примерите (6) и (6') имаме: ИС во номинативен ПО + (ИС во локативен ПО – локација во време или) временска определба + ПИ на македонска страна; ИС во локативен ПО – локација во време или) временска определба + ПИ + ИС во номинативен ПО на полска страна.

(6) **Авионот од Истамбул** тукушто пристигна. (БК.Л: 26)

(6') Właśnie wyładował **samolot z Istanbulu**. (ВК.В: 38)

Може да се забележи дека и во двата случаи (5), (5'), (6), (6') се работи за едноаргументен предикат и на полска страна имаме различна топиализација во однос на македонските примери.

1.2. Неидентификуван референт. Немаркиран редослед. Овие ИС во номинативен ПО ќе ги разгледаме според показателите во македонскиот јазик.

1.2.1. Референцијално употребени ИС, **тип нула**, со отсуство на показатели на определеноста (говорителот само констатира, не му е битно да идентификува). На пр.:

(7) **Задоцнет пазарција** панично подбуцнуваше магаре. (ВМР: 109)

(7') **Jakiś spóźniony wieśniak** w panice okładał osła. (ВМ.К: 110)

Илустративниот пример е интересен бидејќи на полска страна (7') имаме сигнал за неопределеност **jakiś**.

1.2.2. Референцијално употребена ИС, **тип некој**, (говорителот не знае да идентификува). На пр.:

(8) **Некои мајки** викаат од портите или од дворовите. (БК.Л: 11)

(8') **Matki** zaczynają wołać z bram i podwórtek. (ВК.В: 22)

(9) **Некои** стекнаа светска слава, ... (БК.Л: 29)

(9') **Niektórzy** osiągnęli światową sławę, ... (BK.W: 43)

Во полскиот јазик или отсуствува експлицитен показател дека 'говорителот не знае да го идентификува референтот' пр. (8) и (8') или како показател се јавува неопределена замена од типот **niektóry** пр. (9) и (9').

1.2.3. Референцијално употребена ИС, **тип еден** (варијантно со **известен**), (говорителот не сака или не гледа потреба да го идентификува референтот). На пр.:

(10) **Еден полковник** ми шепна дека ... (BM.P: 224)

(10') **Pewien Pułkownik** mi szepnął ... (VM.K: 279)

(11) **Еден роднина офицер** ми рече: ... (BM.P: 74)

(11') **Mój krewny, oficer**, powiedział mi: ... (VM.K: 85)

(12) **Еден Германец** убиен од еден нашинец. (BM.P: 115)

(12') **Jakiś Niemiec** zabity przez naszego człowieka. (V.M: K134)

(13) Само **едно старче** седнало спрема нив во првиот ред, да не се знае дали посматра или дреме. (БК.Л: 35)

(13') Tylko **jakiś staruszek** usiadł przy nich w pierwszym rzędzie, ale nie wiadomo, czy patrzy czy drzemie. (BK.W: 50)

(14) **Еден човек** талка изнемоштен по океанот и милосрдните води го исфрлуваат на еден брод кој изгледа пуст. (УЕ.О: 8)

(14') **Człowiek** płynie po oceanie i życzliwa toń rzuca go na okręt, który robi wrażenie opuszczonego. (UE.W: 9)

Македонските примери (10) и (11) сугерираат дека 'говорителот не сака да го идентификува референтот', додека останатите (12), (13) и (14) дека 'говорителот не гледа потреба да го идентификува референтот'⁴.

На полска страна како показатели за типот 'говорителот не сака или не гледа потреба да го идентификува референтот' се јавува неопределена замена од типот **pewien** пр. (10'), **jakiś** пр. (12') и

⁴ Овие размислувања се појавија во разговор со проф. Тополињска и за нивна верификација (или постоење и на други нијанси кои ги внесува показателот *еден*) потребни се поголеми истражувања врз јазичен материјал.

(13'). Лексичкиот показател може да отсутствува, пр. (14'). Во примерот (11') имаме ситуација кога со помош на посвојна замена од типот **тој**, говорителот ни дава до знаење дека 'не сака да го идентификува референтот'.

Интересна е ситуацијата на ИС во номинативен ПО, каде на полска страна отсутствува експлицитен показател дека 'говорителот не знае да го идентификува референтот' пр. (8') или 'не сака или не гледа потреба да го идентификува референтот' (14').

1.3. Идентификуван референт. Маркиран редослед. Кога ИС во номинативен ПО се наоѓа по ПИ.

1.3.1. ИС во номинативен ПО, со конститутивен член **инхерентно маркиран по определност**, со маркиран редослед (во актив) не беа сретнати во ексцерпираниот материјал. Такви примери за македонскиот јазик, како појдовен при оваа анализа, не се сосема прифатливи.

1.3.2. ИС во номинативен ПО, со конститутивен член **инхерентно немаркиран по определност**, (со анафорско или катафорско упатување во текстот) во македонскиот јазик можат да се јават со показател член или показна замена (сп.: 1.1.2.). На полска страна, кога се работи за едноаргументни предикати немаме дополнителни показатели. На пр.:

(15) ... се разврескаа **момчињата**, ... (ЖЧ.ГВ: 129)

(15') Rozkrzyczały się **dzieci**, ... (ŽČ.WW: 111)

На полска страна можат да се јават дополнителни сигнали (показна замена од типот **ten** или посвојна замена од типот **twój**). На пр.:

(16) Мало ти било **лозјенцево**. (БК.Л: 5)

(16') Rzeczywiście wielka **ta twoja winnica** nie jest. (БК..W: 117)

Освен во следниот пример (17') (кој се чини е маркиран како идиом), не се сретнати примери каде на полска страна ќе имаме немаркиран редослед (ИС во номинативен ПО + ПИ). На пр.:

(17) Му играа **вилиците**. (ЖЧ.ГВ: 54)

(17') **Szczęki** mu dygotały. (ŽČ.WW: 48)

1.4. Недентификуван референт. Маркиран редослед. Овие ИС во номинативен ПО ќе ги разгледаме според показателите во македонскиот јазик.

1.4.1. Референцијално употребена ИС, **тип нула**, со отсуство на показатели на определеност (говорителот само констатира, не му е битно да идентификува). На пр.:

(18) Среди болезливото светло застапа **голобрадец** во зелено ... (БМ.Р: 126)

(18') W kręgu anemicznego światła stał **golowąż** w zielonym mundurze ... (VM.K: 127)

(19) Само пред станицата стоеше **стражар регуларец**, а не фашист ... (БМ.Р: 196)

(19') Tylko przed budynkiem stacyjnym stał **strażnik, prosty żołnierz**, a nie faszysta ... (VM.K: 197)

Се забележува и на македонска и на полска страна дека на прво место е определба за време/место (ИС во локативен ПО).

1.4.2. Референцијално употребена ИС, **тип некој**, (говорителот не знае да идентификува). На пр.:

(20) ... во домот влегол **некој лош ветар** ... (ЖЧ.ГВ: 54)

(20') ... wdarł się **zły wiatr** ... (ŽČ.WW: 24)

1.4.3. Референцијално употребена ИС, **тип еден**, (говорителот не сака/не гледа потреба да идентификува). Примерите се со едно-аргументни предикати и во македонскиот и во полскиот јазик. На пр.:

(21) Еве иде и **еден поп** со крстена вода. (БК.Л: 15)

(21') A oto i **pop** ze święconą wodą. (BK.W: 26)

(22) Под кожиштето на мојот барабан со години чмае **една диплома**, ... (БМ.Р: 49)

(22') Pod skórą mojego bębna od lat tkwi **dyplom**, ... (VM.K: 56)

На македонска страна во пр. (21), (22), (23) имаме определба за место или време (или ИС во локативен ПО) + ПИ + ИС во номинативен ПО. На полска страна определбите за место или време (или ИС во локативен ПО) се пред ПИ, пр. (22') и по ПИ пр. (23').

Информацијата дека говорителот не сака/не гледа потреба да го идентификува референтот може да ја носи заменката **taki**.

(23) Таму често доаѓаше **еден стар морнар** што го имаше помина-
то целиот свет ... (ЗХ.МП)

(23') Przychodził tam często **taki stary marynarz**, przemierzył cały świat
... (ZH.MN:165)

2. По овој преглед на референцијално употребени ИС во номинативен ПО во македонскиот и полскиот јазик може да се резимира следново:

– ИС во номинативен ПО, пред сè претставува тема на кажаното и таа сугерира определност, идентификуван референт и во двата јазика;

– показателите (од типот *еден, некој ...; jakiś, niektórzy, pewien ...*) се потребни за да се добие експлицитна информација за тоа дека се работи за неидентификуван референт. При што во полскиот јазик отсуството на показател од овој тип нè насочува да бараме дали референтот е идентификуван или неидентификуван во околниот поширок контекст;

– кога се работи за немаркиран редослед (освен ако не се работи за едноаргументни предикати) има поклопување меѓу македонскиот и полскиот јазик;

– за полскиот јазик (ако инсистираме на определеноста) поексплицитен е немаркираниот редослед особено кога се работи за двоаргументни и повеќеаргументни предикати;

– кога се работи за маркираниот редослед (ако инсистираме на определеноста) македонскиот јазик со своите морфолошки показатели (член, показни заменки) е пофлексибилен отколку полскиот јазик. Маркираниот редослед и во двата јазика најчесто се реализира според моделот: определба за место или време (или ИС во локативен ПО) + ПИ + ИС во номинативен ПО.

3. ИС во акузативен ПО. Според функционалната перспектива на реченицата (Т/Р) и во македонскиот и во полскиот јазик ремата најчесто е претставена со ИС во акузативен ПО. При претставувањето на ИС во акузативен ПО како **немаркирана линеаризација** на реченицата (SVO) ќе го земеме редоследот:

(...) (најчесто ИС во номинативен ПО) + ПИ + ИС во акузативен ПО.

Како **маркирана линеаризација** на реченицата ќе го земеме редоследот:

ИС во акузативен ПО + ПИ + (...).

3.1. Идентификуван референт. Немаркиран редослед.

3.1.1. ИС во акузативен ПО, со конститутивен член **инхерентно маркиран по определеност** (лично име) (и удвојување на објектот на македонска страна), како во пр.:

(24) **Ја** виде **Калина** кога мина под прозорците. (ВМ.Р: 30)

(24') ... dostrzegł **Kalinę**: przeszła zmęczonym krokiem pod oknami. (VM. K: 31)

3.1.2. Наредните примери се илустрација за ИС во акузативен ПО, со конститутивен член **инхерентно немаркиран по определеност**, каде на македонска страна показател е членот (и се јавува удвојување на објектот). На пр.:

(25) **Ја** пеевме **химната**. (ЏКЧ.ГВ: 101)

(25') Spiewaliśmy **hymn**. (ŽČ. WW: 87)

(26) ... почекај малце да **си го** испијам **винцево**. (БК.Л: 119)

(26') ... poczekaj krzyknę, aż skończę swoje **winko**. (BK.W: 135)

(27) **Ја** чекаше **својата казна**, **своето понижување** кои со ништо не ги заслужи. (ЏКЧ.ГВ: 158)

(27') Stojąc w kącie czekał **na karę**, na niezasłużone upokorzenie. (ŽČ. WW: 138)

На полска страна или немаме сигнали на определеност (25'), (26'), (27'), или можат да се појават и дополнителни сигнали (показна замена од типот **ten**), на пр.:

(28) Еден далечен куршум **го** задуши **дишењето** на ноќта ... (ВМ.Р: 110)

(28') Jakiś odległy strzał zdławił **ten oddech** nocy ... (VM.K: 126)

(29) ... да **ги** почестиме **момчињава!** (БК.Л: 89)

(29') ... poczęstujemy **tych młodych ludzi!** (BK.W: 103)

(30) ... ела избричи **го човеков!** (БК.Л: 119)

(30') ... chodź ogolić **tego człowieka!** (BK.W: 86)

3.2. Неидентификуван референт. Немаркиран редослед. ИС во акузативен ПО од овој тип ќе ги разгледаме според показателите во македонскиот јазик:

3.2.1. Референцијално употребени ИС, **тип нула**, со отсуство на показатели на определеност (говорителот констатира, не му е битно да идентификува). На пр.:

(31) Кога се завидели, погодив **кола** и **амали**, го испразнив станот, ја качив и неа на колата ... (ВМ.Р: 209)

(31') A gdy się rozwidniło, wynająłem **wóz** i **tragarzy**, opróżniłem mieszkanie, ją też wsadziłem na **furę** ... (VM.K: 237)

(32) Задоцнет пазардија панично подбуцнуваше **marape**. (ВМР: 109)

(32') Jakiś spóźniony wieśniak w panice okładał **osła**. (VM.K: 110)

(33) Огнобиецот извади криво **ноже** во коскена држалка, ... (ВМ.Р: 199)

(33') Zbój wydobył **brzytwę** z kościanej pochwy, ... (VM.K: 198)

3.2.2. Референцијално употребени ИС, **тип некој**, (говорителот не знае да идентификува). На пр.:

(34) Тој единствено соопшти **некојси закон** за животот со војни. (ВМ.Р: 71)

(34') Po prostu stwierdził, że istnieje **pewna prawidłowość** życia w czasie wojny. (VM.K: 82)

(35) Тој слуша отаде како **некое придушено смеење**, кикотење. (БК.Л: 13)

(35') ... **jakieś przytłumione śmiechy**, chichoty. (BK.W: 24)

(36) ... девојчето има **некој свој цртеж** на изложбата. (БК.Л: 20)

(36') ... dziewczynka ma na wystawie **jakiś swój rysunek**. (BK.W: 33)

На полска страна како показател дека 'говорителот не знае да го идентификува референтот' се јавуваат показатели од типот **rewien, jakiś**. И во македонскиот и во полскиот јазик примери од овој тип не се многу чести.

3.2.3. Референцијално употребени ИС, **тип еден** (варијантно со **извесен**), (говорителот не сака/не гледа потреба да идентификува). На пр.:

(37) Денеска читав една книга, се опишува животот во Кина.
(БК.Л: 69)

(37') Czytałem dziś książkę o życiu w Chinach. (ВК.В: 91)

На полска страна пр. (37') нема информација дека 'говорителот не сака да идентификува'.

3.3. Идентификуван референт. Маркиран редослед (во актив), кога ИС во акузативен ПО се наоѓа пред ПИ.

3.3.1. ИС во акузативен ПО, со конститутивен член **инхерентно маркиран по определеност**, со маркиран редослед во актив (од типот **Ана** ја виде Јанко) не се вообичаени (прифатливи?) за македонскиот јазик, освен типот (Ана ја видов/видовме, а Кате не ја видов/не ја видовме) кога на површината отсуствува ИС во номинативен ПО. Вакви примери не се сретнати во ексцерпираниите примери.

3.3.2. ИС во акузативен ПО, со конститутивен член инхерентно **не-маркиран по определеност** (со маркиран редослед, во актив), показател на определеноста е членот (и удвојување на објектот).

(38) Даровите ги спушти на креветот широк колку за двајца, ...
(ВМ.Р: 213)

(38') Podarunki złożył na łóżku szerokim na dwoje, ... (ВМ.К: 212)

(39) Момичката твоја ја видов и ја аресав. (ВМ.Р: 24)

(39') Dziewczynkę twoją ujrzałem i spodobała mi się. (ВМ.К: 25).

Сретнатите примери покажуваат дека полскиот превод го следи македонскиот оригинал при маркираниот редослед на ИС во акузативен ПО, и исто така отсуствува ИС во номинативен ПО.

3.4. Неидентификуван референт. Маркиран редослед (во актив), кога ИС во акузативен ПО се наоѓа пред ПИ. Тоа се примери од типот: **Книга** читам [а не списание], **Некоја книга** читам [а не списание] или **Една книга** читам [а не списание]. Во ексцерпираната литература не се сретнати примери од овој тип.

4. За референцијално употребените ИС во акузативен падежен однос (во актив) можеме да го резимираме следново:

- и во македонскиот и во полскиот јазик во најголема мера се чува позицијата на ИС во акузативен ПО по ПИ во актив;
- употребата ИС во акузативен ПО како определена е многу почеста отколку како неопределена;
- ИС во акузативен ПО, во активни реченици, во многу ограничени случаи може да се појави со маркиран редослед како определена и скоро воопшто како неопределена.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица:

Конески, Блаже: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик (дел 1 и 2)*. – Скопје : Просветно дело, 1966. – 349 с.

Миленковска, Соња: Линеаризација и референцијална карактеристика на именската синтагма во акузативен однос. – *Славистички студии* 10 [Посветен на проф. Зузана Тополињска], 2002, 259–268.

Миленковска, Соња: Линеаризација и референцијална карактеристика на номинативните (субјектните) именски синтагми. – *Македонски јазик* 53, 2002, 123–129.

Панчевска, Ангелина: Дистрибуција на заменките во македонската и во полската реченица. – *Македонски јазик* 51–52, 2000–2001, 193–202.

Панчевска, Ангелина: Просторна информација изразена со заменки и членски морфемии. – *Славистички студии* 10 [Посветен на проф. Зузана Тополињска], 2002, 331–342.

Тополињска, Зузана: *Грамајтика на именската фраза во македонскиот литературен јазик (род, број, ѝсоченоси)*. – Скопје : МАНУ, 1974. – 155 с.

Тополињска, Зузана: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија 1. Синтакса 1*. – Скопје : МАНУ, 1995. – 323 с.

Тополињска, Зузана: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија 1. Синтакса 2*. – Скопје : МАНУ, 1997. – 247 с.

Тополињска, Зузана: *Полски ~ македонски. Грамајтика конфронтација 3. Студии од морфосинтакса*. – Скопје : МАНУ, 2000. – 182 с.

Латиница:

Karolak, Stanisław; Nowakowska, Małgorzata: *Jak stosować rodzajnik francuski. Część 1*. – Warszawa : PWN, 1999. – 424 s.

Karolak, Stanisław: Gramatyka kontrastywna przedimka (rodzajnika) francuskiego i angielskiego. – Częstochowa : EDUCATOR, 2002. – 273 s.

Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia I pod red. Z. Topolińskiej. – Warszawa : PWN, 1984. – 397 s.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ПРИМЕРИ

Кирилица:

(БК.Л) Конески, Блаже: *Проза. Лозје, Дневник њо многу година*. – Скопје : Култура, 1990. – 319 с.

(ВМ.Р) Малески, Владо: *Разбој*. – Скопје : Култура, 1969. – 524 с.

(ЗХ.МП) Херберт, Збигњев: *Писмото*. (Есеј од збирката есеи *Мртва природа и узенџија*. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1993.). – СУМ 3, 1994, 82–91.

(ЖЧ.ГВ) Чинго, Живко: *Големата вода*. – Скопје : Македонска книга, 1974.

(УЕ.О) Еко, Умберто: *Осировањ од претходниот ден*. – Скопје : Детска радост, 1994. – 593 с.

Латиница:

(БК.В) Koneski, Blaže: *Winnica*. – Łódź : Wydawnictwo Łódzkie, 1983. – 214 s.

(УЕ.В) Eco, Umberto: *Wyspa dnia poprzedniego*. – Warszawa : PIW, 1995. – 397 s.

(ВМ.К) Maleski, Vlado: *Krosna*. – Warszawa : PIW, 1974. – 513 s.

(ŽČ.ВВ) Čingo, Živko: *Wielka woda*. – Warszawa : Czytelnik, 1984. – 141 s.

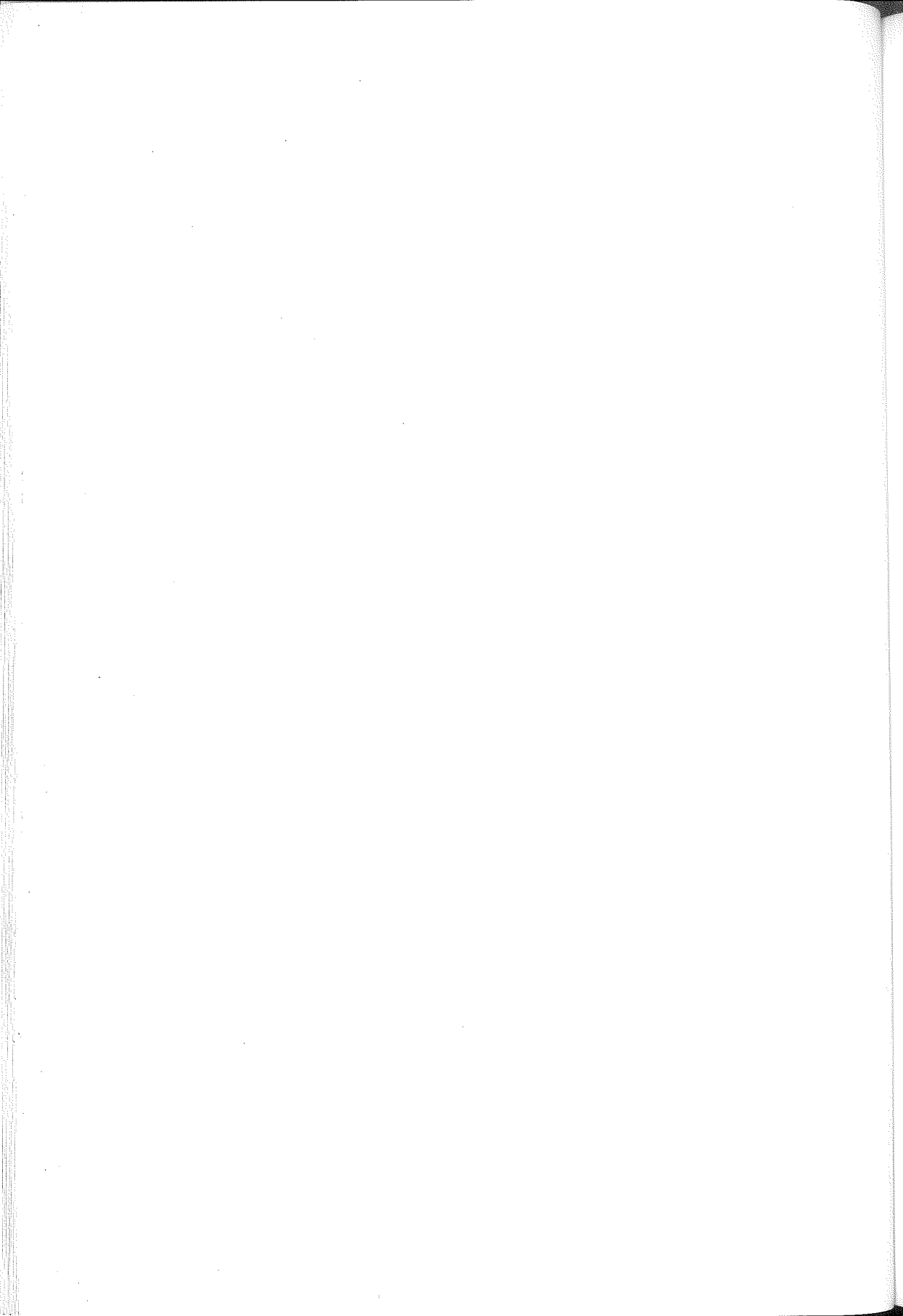
(ЗН.МН) Herbert, Zbigniew: *Martwa natura z węzłami*. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1993. – 181 s.

*MILICA MIRKULOVSKA***MARKERS OF DEFINITNESS IN THE NP USED REFERENTIALLY IN
NOMINATIVE CASE RELATIONSHIP AND ACCUSATIVE CASE
RELATIONSHIP IN MACEDONIAN AND ITS POLISH EQUIVALENTS**

(Summary)

The category definitness : indefiniteness of the noun phrase (NP) in Macedonian language typically rendered by means of the article as well as lexical exponents (demonstrative pronouns, prepositions) word order etc. Polish codes this information with demonstrative pronouns, prepositions, word order. Cf. *Чекорийџе се оддалечуваа, џласовийџе со нив, чекорийџе веќе не се слушаа џод ваџонџи, само ќе се истџркалаше џо некој џрејџсмрџички џовик и рафали, мноџу рафали. Kroki oddalaly się wraz z nimi glosy, kroków juź nie bylo slychać pod wagonem, dotoczył się jakiś przedśmiertelny krzyk i serie, duźo serii.*

The author in this paper makes an attempt to represent the function of the article (bound morphemes) in Macedonian language if the NP is used in context or is context free and its Polish equivalents that code the same information.

СНЕЖАНА ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА
НА ПРИРЕДЕНИТЕ ВРСКИ СО А, НО И И
ВО МАКЕДОНСКИОТ ВО СПОРЕДБА
СО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ**

Во рамките на класификацијата на зборовните групи, морфолошката или пак синтаксичката, сврзниците се окарактеризирани како неменливи, односно како службени зборови. Ваквото карактеризирање може да се прифати со дополнување дека сврзниците, и покрај постојаноста на својата форма – неменливоста, во рамките на морфологијата, можат да бидат соодветно толкувани преку нивната функција што е директно поврзано со нивната појава како основни модификатори на различни видови конекции, во рамките на синтаксичката класификација. Меѓутоа, практично е невозможно да се врши квалификација и класификација кај сврзниците, особено кога се третираат како лексички статии во одделни речници ако не се има предвид нивната функција, односно нивниот третман на синтаксичко ниво, бидејќи одделни сврзници, во зависност од контекстот, се употребуваат и како партикули од кои се развиле или како модални зборови, преку кои го прошириле своето поле на дејствување. Од друга страна, пак, сврзниците се јавуваат како појдовна точка во традиционалната синтакса за поделбата на паратакса и на хипотакса, односно за издвојување на одделните видови сложени реченици.

Преку дефинирањето на сврзниците „како граматички зборови со кои се изразуваат односите меѓу јазичните единици (реченични членови или реченици) и тоа со нивно поврзување“ (Л.

Минова-Ѓуркова, 1997: 8–9) се истакнува улогата на сврзниците како директни показатели на видот на можните врски и како „средства со кои се врши поврзување на елементите во јазичниот текст“ (Л. Минова-Ѓуркова, 1997: 7).

Основната функција на сврзниците е да помогнат да се воспостави некаков вид врска која семантички ќе биде проникната и од природата на самиот сврзник. Кон ова сосема оправдано е размислувањето дека „сврзниците не се пасивни изразувачи на односите, туку негови активни оформувачи“ (Е. Дограмаџиева, 1968: 10). Така, преку сврзникот може во прв момент формално да се окарактеризира видот на односот меѓу деловите кои ги врзува тој, потоа во рамките на тој основен однос да се класифицираат разни видови и нијанси на односи.

Предмет на нашето истражување се сврзниците *но*, *а* и *и* првенствено како основни обележувачи на врски, поточно како врски каде што се воспоставува во основа приреден сооднос, општо третиран како противставување, сопоставување и надоврзување.

Овде се обидуваме да дадеме еден преглед посветен на *но*, *а* и *и* во македонскиот јазик во споредба со другите словенски јазици каде што се јавуваат овие сврзници, со основна цел да се разгледа природата на видовите на конекциите што навестуваат спротивност, разлика, контраст и сл. Оваа проблематика не е многу обработувана во македонската лингвистика.

Сврзниците *но*, *а* и *и* се разгледувани во рамките на одделни трудови посветени на сложената реченица, секако и во рамките на истражувањата за сврзниците што се окарактеризирани како спротивни и како составни, кои помагаат при изразувањето спротивни и составни односи меѓу деловите што ги врзуваат, особено меѓу дел-речениците во составот на сложената реченица. Застапеноста на истражувањата поврзани со *но*, *а* и *и* е неизбежна и во рамките на граматиките и синтаксите на словенските јазици, во различен обем и од различни аспекти. Во голем број трудови појавата на *но* се смета како знак за спротивна врска, па *но* се третира во некои како еден од основните словенски спротивни сврзници, *а* како сврзник со кој се манифестира послабо изразена спротивност и *и* со надоврзувачки сооднос. Историски гледано, овие сврзници ги среќаваме со различна фреквенција во сите словенски јазици во различни периоди од нивниот развој.

Најобемна студија посветена на оваа проблематика претставува *Зборничкој* посветен на словенските приредени сврзници, составен од проширени и преработени трудови кои произлегуваат од Тркалезната маса организирана од Институтот за славистика и балканистика при РАН, во декември 1995 година, во Москва. Статиите во зборникот (*Славянские сочиниѝ, елѝны союзы*, Москва 1997) им се посветени на приредените сврзници *a*, *no* и *и*, со актуелизирање на прашањето за нивната функционална семантика. Може да се забележи дека постапката и методот при разработката на оваа проблематика не се совпаѓа кај одделни автори, а наедно може да се согледаат различни размислувања околу третманот на овие сврзници. Така, преку статиите на: В. С. Ефимова, Т. М. Николаева, Л. Л. Касаткин и на Р. Ф. Касаткина, Е. В. Падучева и Т. М. Фужерон, добиваме една претстава за сврзникот *no* во словенските јазици, особено во рускиот јазик. Компаративните истражувања и различниот систем на претставување на оваа проблематика нуди голем број решенија на обработка на приредените сврзници и различни внатрешни класификации на значењата, претставени во една општа рамка, но од различен аспект. Така, Л. Л. Касаткин и Р. Ф. Касаткина ја разгледуваат синонимната употреба на *ну* и *но* во руските дијалекти и во рускиот јазик кај иселениците во САД. Тие го третираат *но* како текстуален конектор преку кој се иницира однос на несоодветство. Изделуваат 4 односа меѓу деловите поврзани со *но*, а како најкарактеристични соодноси се наведени оние каде што се јавува спротивно-ограничувачки однос и спротивно-отстапен. Т. М. Николаева ги проследува *a*, *но* и *и*, нивниот историски развој и предлага една од можните анализи на овие сврзници во словенските јазици. Т. М. Фужерон, пак, ја разгледува тематско-рематската структура на конструкциите со сврзниците *но* и *a*, од една страна, и на *и* и *a* од друга страна. Авторката ги поткрепува своите анализи со експериментално-фонетски истражувања. Е. В. Падучева предлага еден општ модел на семантичко-синтаксичка структура на речениците поврзани со *но* и со *a*, како надополнување на нејзината дотогашна работа на оваа проблематика, истакнувајќи дека одделните соодноси меѓу деловите поврзани со *но* и со *a* се поттикнати од соодветните структури. В. С. Ефимова ги прикажува специфичностите на *но* во старословенскиот јазик и влијанието на грчкиот јазик при првите преводи.

Навидум овој Зборник дава целосна слика околу употребата на *a*, *но* и *и*, особено во рускиот јазик, во сите сфери и во раз-

лични временски периоди. Третманот на овие сврзници, на ваков начин е поттикнат од фактот што тие се еден вид врска која ги спојува словенските јазици, не само со нивното формално присуство туку и со начинот на кој се употребуваат тие. Меѓутоа, таа слика не би можела да се замисли без примери од македонскиот јазик, бидејќи токму овие сврзници, а особено сврзникот *но* целата своја специфичност ја покажуваат во примерите на македонски што не се земени предвид во онаа мера која би била потребна за да се поткрепат некои општи сознанија, особено во некои статии што ги третираат сите словенски јазици; Со исклучок на еден пример од македонскиот јазик наведен во статијата на Т. М. Николаева. Фреквенцијата и можностите на *но*, *а* и *и* во македонскиот јазик, третирани одделно или во паралелни истражувања на примери со употреба на *а* и *и*, би ја дооформиле целосноста што се очекува со самиот наслов на Зборникот. Токму тоа беше една од причините да се разгледаат *но*, *а* и *и* во македонскиот јазик.

Интересот за овие сврзници во словенските јазици е несомнено голем. Така, О. С. Мељничук (1966), разгледувајќи ја структурата на реченицата во словенските јазици како основен критериум за класификација на сложената реченица, го смета присуството, односно отсуството на сврзникот и природата на неговата функција. Меѓу другото, овој автор им отстапува соодветен простор и на сложените реченици со спротивниот сврзник *нџ/но*, и со состваниот *и*, поставувајќи го *но* како основен сврзник кога станува збор за спротивен однос меѓу деловите поврзани со него, а *и* како основен при надоврзувањето.

Интересен пристап кон истражувањата што ја опфаќаат оваа проблематика има и К. Викторова (1968), која од своите испитувања врз материјали од современиот бугарски јазик смета дека копулативните и адверсативните паратактични реченици треба да се разгледуваат врз бинарен принцип кој би бил добра основа за класификација во паратаксата. Таа нагласува дека ваквиот принцип може да се применува до моментот на одделување на различни поттипови врз основа на семантички критериум. Ваквиот став на Викторова произлегува од анализите на функцијата на семантичкото јадро на копулативниот и адверсативниот сврзник, коишто ги налагаат односите меѓу речениците што ги врзуваат. Авторката врши компаративни анализи на примери со сврзникот *но*, како клучен спротивен сврзник во современиот бугарски јазик, пара-

лелно разгледувани со примери со сврзникот *и*. Слични размислувања можеме да забележиме и кај К. Попов (1968) кој, во врска со современиот бугарски јазик, смета дека семантичкото јадро на спротивното и на составното врзување е истакнато преку функцијата на сврзниците.

Улогата на сврзникот како обележувач на видот на односот меѓу деловите кои ги поврзува ја истакнува и Л. Беднарчук (1971) кој, разработувајќи ја конструкцијата на сложената паратактивна реченица во индоевропските јазици, укажува на видовите односи што се јавуваат меѓу дел-речениците во составот на сложената реченица.

Потребата од паралелни истражувања на составните и на спротивните сврзници се покажала и во другите несловенски јазици. Литературата посветена на *but* во англискиот јазик ни помогна во согледувањето на некои видови односи кои во македонскиот јазик се согледуваат во врските воспоставени со *но*, особено преку трудовите на Р. Лакоф (1971) и Ч. Е. Осгуд (1980). Р. Лакоф прави еден обид да ги прикаже координативните конекции преку паралелни истражувања на примери од сложени реченици составени од два дела поврзани со *and*, *or* и *but* во англискиот јазик, без да завлегува во натамошни можни класификации кои би произлегле од семантиката на поврзаните делови. Сличен приод среќаваме и кај Ч. Е. Осгуд, кој паралелно ги разгледува *and* и *but* преку структурите каде што ги среќаваме овие сврзници, поаѓајќи од структурата кон семантиката и разгледувајќи ги паралелно функциите на овие сврзници во англискиот јазик.

Првичните анализи при определувањето на можните релации со *но*, *а* и *и* нè натераа да ползуваме две рамништа. Во определен број примери *но*, *а* и *и* може да се следат како врска меѓу два дела, како што го прави тоа Е. В. Падучева врз примери во рускиот јазик (1997: 37, 38), условно дел А и дел Б (*А но Б*; *А а Б*; *А и Б*), додека пак еден голем број примери бараа *но*, *а* и *и* да бидат разгледувани на ниво на врзан текст, бидејќи непознавањето на содржината на текстот не ни даваше вистинска определба за видот на односот воспоставен меѓу деловите кои ги врзува *но*.

Во литературата што ја третира оваа проблематика се нудат различни пристапи за да се прикаже структурно-семантичката природа на она што го нуди врската воспоставена со *но*, *а* и *и* или

пак со некои слични сврзници кои се јавуваат како нивни соодветници. Првото прашање беше да се види што може да поврзат *но*, *а* и *и*, односно што може да опфатат деловите општо земени како А и Б.

Токму затоа ги третиравме структурите поаѓајќи од оние со минимум конституенти, па сè до оние предвидени со максимален број форми. Имено можни се комбинациите како што се следниве:

А		Б
збороформа	НО А И	збороформа
збороформа		дел-реченица
дел-реченица		збороформа
збороформа		сложена реченица
сложена реченица		збороформа
дел-реченица		дел-реченица
дел-реченица		сложена реченица
сложена реченица		дел-реченица
сложена реченица		сложена реченица
пасус		нов пасус

Ваквиот шематизиран структурен пристап многу лесно може да се примени од теоретска гледна точка и не е нешто што не било употребувано, на пр. сличен пристап претпочита А. Лазарова (1981) во врска со сврзникот *но* во современиот бугарски јазик, интересирајќи се само за формата на изразот и за правилноста на структурата. Меѓутоа, семантиката на примерите каде што се јавуваат *но*, *а* и *и* во македонскиот јазик нè натера во секој структурен дел да ги разгледуваме другите показатели за видот на врската, а ваквото поставување на семантички план повлекува со себе и разгледување на логичката поставеност на поимите за да се открие поставениот однос меѓу нив. Во рамките на таквата поставеност на деловите поврзани со *но*, во логиката (Ј. Јосифовски, М. Илиевски: 1989) соодветствуваат односите на: 1. контраст, како однос меѓу два координирани поими кои меѓусебно се одалечени и антонимно поставени, на пр: млад – стар, црн – бел и сл.; 2. контра-

дикторност, како однос меѓу еден поим и неговата негација, на пр.: човек – нечовек; 3. диспарентност, како однос меѓу поими кои толку многу се разликуваат што не можат да се споредуваат, на пр.: чекан – слон и сл.

Сепак, ако тргнеме од структурата на деловите, некои од овие соодноси се јавуваат во определени структури поврзани со *но*, а некои не. Така, во структури кога *но* ќе се јави како врска меѓу одделни лексеми (лексема *но* лексема) пример за логична поставеност меѓу поимите со сооднос контраст ќе биде: *Тие беа во некаква далечна, но блиска роднинска врска.* (Д. Башевски, 1980: 87); *Грбе беше млад, но сѐпар соговорник.* (Ст. Симјановски, 1994: 176)

Во ваквите структури среќаваме и примери на контрадикторност, на пр.: *Почувствувува некоја сакана, но несакана шойлина.* (В. Неделковски, 1988: 91) додека, пак, примери на лексеми поврзани со *но* како поими меѓу кои ќе се јави однос на диспарентност нема. Затоа такви примери има кога ќе се поврзат други видови структури со *но*.

Ова ни покажува дека целосното преземање на теоријата на односите меѓу поимите од логиката не може да се употреби при нашите јазични анализи во различните структури, туку треба да се употреби само она што може да се потврди со примери врз македонскиот јазик. Од друга страна, пак, некои структури се карактеристични за одделни периоди во развојот на македонскиот јазик и за определени функционални стилови.

Имајќи ги предвид досегашните сознанија за развојот на службените зборови во праиндоевропската епоха, не може да се каже дека постоела некоја голема разлика меѓу сврзниците и партикулите (Ј. Бауер, 1972, 22–30). Службените зборови функционираше како врска, а истовремено и како изразувачи на некакви нијанси во значењето (Б. Ристовска, 1993: 149). Така започнал и процесот на разграничување на функциите од партикули, кон партикули-сврзници и сврзници (Т. М. Николаева, 1985: 17). Најстарата фаза на функционирање која стоела на граница меѓу наведените зборовни групи не се изгубила одеднаш, туку постапно се диференцирала (Т. М. Николаева, 1997: 4). Од тој процес останале и до денес некои позиции каде што може да се согледа функцијата на некои сврзници како партикули или како партикули-сврзници. Токму затоа на нив треба да се гледа како на реконструкција на

некои најстари типови врски. Нивната генеза може да се следи само со анализа од најстарите примери, при што се доаѓа до неизбежната констатација дека определени процеси во јазикот се одвиваат во континуитет со послаба или пак со изразена фреквенција.

Во тие рамки е вклучен и процесот на еволуцијата на *но* и реконструкцијата што може да се постави за да се согледа неговата етимологија. Поаѓајќи од истражувањата на Т. В. Гамкрелидзе и на В. В. Иванов за индоевропскиот јазик, а во тие рамки и за структурата на реченицата во него, на иницијалната, апсолутно прва позиција се јавувал комплекс од клитики, изоморфни поранешни граматички модели од полнозначни зборови. Меѓу нив едно од најважните места, според овие автори, имала единечната партикула **nu//*no* која била во апсолутно иницијална позиција (Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, 1984: 359). Тие ја поврзуваат оваа партикула со словенското **нѹ* и со руското **но*. Таква слична етимологија за руското **но* претпочита и М. Фасмер, поврзувајќи го со руското *ныне* и со неговите соодветници во старите јазици (М. Фасмер, 1987: 77).

А. Меје, разгледувајќи го развојот на сложената реченица во индоевропскиот јазик, го разгледува **ни* како партикула, во неговата првична функција, на почетокот на реченицата, а таа функција се развила постапно со развитокот на сложената реченица, поврзувајќи ги исказите, при што се развиле конструкции со карактеристичен сооднос (А. Меје, 1938: 375).

Ваквите размислувања се поткрепени и од Т. М. Николаева, која руското **но* го поврзува со индоевропското **нѹ*, третирајќи го како „конектор-актуелизатор“ преку кој се навестува нешто „суштествено и актуелно“ (Т. М. Николаева, 1997: 5).

Така постапно се развивало *но* во словенските јазици. Во „Етимолошкиот речник на словенските јазици“ *но* веќе е третирано како врска меѓу искази со спротивно значење (*Etimologicky slovník*, Прага 1980: 502). Авторите на речникот сврзникот *нъ* го поврзуваат со индоевропското *na, no/no, нѹ*, па оттаму и формата *нѹ* во старите текстови може да се поврзе во овој контекст.

Т. М. Николаева во своите трудови посветени на оваа проблематика наведува дека *но* е присутно во сите словенски јазици, а таква е состојбата и со *а* и со *и*. Разликата е во временскиот период кога се јавува и кога настапува со својата фреквенција, односно во

периоди кога е активен и кога е во пасивниот лексички фонд на одделен јазик. Исто така, предвид треба да се има и процесот на кодификација на словенските јазици, кој го поттикнува насочувањето на јазичните процеси. Оваа авторка предвид ги зема и функционалните стилови и разговорниот јазик, дијалектите, за да констатира дека во некоја од можните функции (партикула, партикула-сврзник, сврзник) во определен период или во континуитет *но*, *а* и *и* се јавуваат во сите словенски јазици (Т. М. Николаева, 1997: 6).

Имајќи го предвид карактерот на морфолошката структура на *но*, *а* и *и* тие спаѓаат во исконските (прости) старословенски сврзници (В. Ф. Кривчик, Н. С. Можејко, 1974: 164). Таквиот третман на *но*, *а* и *и* е искажан и од Бл. Конески во *Грамајќикајѝа на македонскиој лийтерайурен јазик* (Бл. Конески, 1976), што се однесува до *но* во поглед на неговата форма и неговата фреквенција. Конески го нагласува силното руско влијание, кое овозможило возобновување и реактивирање на стариот сврзник *но* во современиот македонски јазик (Бл. Конески, 1982: 121–122).

Но, *а* и *и* во македонскиот јазик се јавуваат од најстариот период, во континуитет, па сè до денес, секако со различна фреквенција што ја диктирала историјата на македонскиот јазик и во различни споеви преку кои се открива нивната функција.

*

Со кодификацијата на македонскиот јазик во 1945 година се стави крај на некои стихијни движења, се отвори простор за јазично планирање и се востановија принципите за изградба на литературниот јазик. Појавата на првите печатени текстови по кодификацијата го покажуваат стремежот да се воспостави една норма која ќе се почитува до онаа мера до која има основа да биде третирана како норма. Селекцијата при подборот на јазичните средства била поттикнува и од конкретните потреби. За разлика од *а* и *и* кои се присутни постојано во сите сфери на употребата на македонскиот јазик, *но* доживува еден вид актуелизација во новонастанатата положба со македонскиот јазик, која не би била можна ако немало доволно простор за развој, особено во писмениот јазик. *Но* во македонските дијалекти и во разговорниот јазик бил во фаза на мирување сè до 1945 година. Сепак, неговата појава во пишаните текстови во XIX век и во првата половина од XX век, од една страна,

а од друга влијанието на рускиот јазик во повоениот период, може да се сметаат како поттикнувачи на неговото возобновување. Позицијата на *но* не може да се објасни само како јазична појава и не може да се разгледува изолирано само во рамките на јазикот бидејќи е очигледно дека изборот на *но* веќе покажува желба за прикажување на едно повисоко ниво, а тоа е забележливо до оној степен кога *но* со својата фреквенција ќе се наметне во писмениот јазик. Позицијата на *но* до 1945 год., особено во XIX век, се вклопува во една општа тенденција, а тоа е стремежот да се избегнува несловенската лексика, па оттаму и во XIX век може да се зборува за стандардизирана форма кога свесно се вршел изборот на словенската лексика, а притоа се одело на еден поширок територијален опфат. Тоа што по 1945 год. *но* со леснотија и со брзина се активирал се должи на неговата позиција, гледано од историски аспект.

Вториот сврзник кој е предмет на оваа тема е сврзникот *а*. Тој спаѓа меѓу најстарите словенски сврзници. Во современиот македонски јазик е еден од најфреквентните сврзници. Ваквата честа употреба на *а* се должи на неговата функција. Имено, тој може да поврзува делови меѓу кои се воспоставуваат три можни соодноси, и тоа: спротивставување, сопоставување и надоврзување (Л. Минова-Гуркова, 1981: 105). Сопоставувањето и надоврзувањето се карактеристични кога станува збор за *а*, додека пак спротивставувањето можеме да го сметаме како дополнителна функција која не му е карактеристична. Примерите ни покажуваат дека формално *но* може да се јави речиси во сите позиции каде што се јавува *а*, а тоа значи дека зафаќа дел од неговите функции. Онаму каде што деловите поврзани со *а* воспоставуваа сопоставувачки или надоврзувачки однос, овој сврзник е речиси незаменлив. Разликата е во тоа што појавата на *но* во некои нетипични примери носи нијанса на спротивност, а во примерите каде што се јавува однос на сопоставување или пак на надоврзување употребата на *но* е неприродна, што може да се должи на индивидуален избор. Од друга страна, *а* не може да се јави во најголем број позиции што ги среќаваме со *но*. Според фреквенцијата, сврзникот *а* е најчесто употребуван во современиот македонски јазик во сите функционални стилови, наспрема останатите спротивни сврзници. Ваквата честота се должи на неговата улога да врзува делови кои се надоврзуваат или пак се сопоставуваат по некој начин.

Тоа се однесува на примерите кога *a* ќе поврзе делови кои воспоставиле надоврзувачки однос, на пр.: *Крвџа му се научи на лошо, а лошојџо е џшаму, во џрадојџ.* (Сл. Јаневски, Село зад седумте јасени: 67); *Ти си власџџ, а власџа е народна.* (Сл. Јаневски, Село зад седумте јасени: 70); *Молчеше, а џшоа џо расџламџување џриџџа-ениојџ џоџсмев на џленејџојџ беџалец.* (Сл. Јаневски, Село зад седумте јасени: 364)

Во слични примери кога ќе се јави *но* се развива спротивен однос, на пр.: *Посакува да ја фаџџи (свејџулкаџџа), но џшаа се исџеџнува како вжарен камиџик и џак џајсува сред дебелџџе џоли на ноџџа.* (Д. Башевски, Нема смрт додека свони: 35)

Исто така нетипични се примерите со *но* кога имаме сопоставување на дејства, вршителите или на временски отсеци. Таквите примери најприродно се среќаваат со сврзникот *a*, на пр.: *...маџи-ниџџе рабоџџеа без џрекин, а рударџџе коџаа во јамиџџе.* (Б. Павловски, Уткини соседи: 119); *Полејџо се будеше, а сонцејџо џо заливање мирисојџ на ораниџџџе.* (Б. Павловски, Уткини соседи: 87)

Многу ретко може да се јават слични примери со *но*, речиси по исклучок. Таков е следниов пример каде имаме сопоставување врз основа на временски сооднос, пр.: *Се џокаја џосле, но џоџаџи џраша:...* (Сл. Јаневски, Две Мари: 64)

Сепак, во примерите кога ќе се јави *но* соодносот се менува и добиваме сосема поинаква информација. Присуството на *но* во ваквите примери го менува видот на односот, поточно сопоставувањето се преобразува во спротивставување.

Најголемата близост меѓу *a* и *но* е во оние примери кога *a* врзува делови меѓу кои се развил однос на противставување. Спротивноста во примерите врзани со *a* може да се појави во неколку разновидности (Л. Минова-Ѓуркова, 1994: 229). Речениците може да развијат однос на противставување со *a* кога содржински се во семантичка опозиција или пак кога одделни зборови се опозициски поставени, пр.: *Тие џи убиваџџи ваџиџџе синови, а вие им носџџе леб.* (П. Ширилов, Црноборје: 139); *Мачно му беше да збори, а лесно џесна да џоџфаџџи.* (Ѓ. Абаџиев, Арамиско гнездо: 76)

Најблиску до примерите каде што се среќава *но* се оние примери со *a* кога ќе се јави негација во некој од деловите; особено во примери кога се одрекува првото, а се нагласува второто дејство пр.: *Да узнаам, само да узнаам кој е џојџиџџо рекол, или не рекол а*

ѝомислил, дека не сум срекен! (Вл. Малески, Војната, луѓе, војната: 145); *Знаевме, ѝака ќе биде, не сакавме, а знаевме.* (Вл. Малески, Војната, луѓе, војната: 68); *Тоа за нас би било сѝас, а ѝише не сакаа никој да се сѝаси.* (П. Наковски, Постела за чемерните: 22); *Почнаа да врнаѝ доцни есенски дождови и ѝадна ѝрваѝа слана, а ѝисмо од Аѝосѝол немаше.* (А. Филип, Терорист: 51)

Тоа што последниве примери сѝ почесто се јавуваат со сврзникот *но* или пак со *ѝуку* обично кога се јавува негација во делот А, е само еден од показателите кои говорат за позицијата на *а* во рамките на спротивните сврзници во македонскиот јазик. Сепак, *а* со сите свои можности рамномерно се употребува во разни функционални стилови.

*

Сврзникот *и* е најфреквентниот сврзник во македонскиот јазик, а наедно и најизразит составен сврзник. Вообичаено за *и* е да поврзува делови кои воспоставуваат составен однос преку кој со самостојна смисла се развива исказот во ист правец. Со овој сврзник се врзуваат одделни збороформи, изрази или реченици, а деловите што ги поврзува тој се приредени, самостојни во голем степен, и тоа почнувајќи од наједноставните и од семантички и од структурен аспект. *И* и *но* се спротивно поставени меѓу себе затоа што едниот го означува основниот спој на единството на сродното, а другиот основниот спој на единство на спротивното. Врската меѓу овие два најизразити сврзници во македонскиот јазик ја гледаме во две структурни рамништа. Првото е кога *но* се јавува како врска меѓу две лексеми. Ваквите примери се вообичаени за *и*. Разликата е во тоа што *и* во такви споеви ги покажува своите големи можности, додека пак *но* покажува дека се поврзани едновремено две спротивно поставени лексеми, на пр.: *ѝолека но сиѓурно // ѝолека и сиѓурно; брзо но ѝочно // брзо и ѝочно.*

Односот меѓу лексемите директно е предизвикан од самиот сврзник. Таков е следниов пример: *Неѝознаѝ и разбирлив јазик.* (Ј. Вladoва, Воден знак: 94), кој лесно би можел да добие поинаква конекција со употребата на *но*.

Вториот пример е кога со сврзникот *и* ќе се поврзат одделни реченици при што *и* ќе се јави како единствен идентификатор на составниот однос меѓу речениците, на пр.: *Троѝаше и не му*

о̀т̀ворија... (Просветена жена, 1991); *Тој ја осмисли ѝреј̀с̀й̀авај̀а и не ја реализираше.* (Екран, 1992)

Ваквите примери се особено чести во печатот. Во нив резултатот е чуден и го прави целиот исказ необичен. При ваквите случаи мора да се земат предвид моментната временска ориентација и познавањето на темата, бидејќи вториот дел бара пошироко познавање на проблематиката. Од тоа ќе произлезе дека неочекуваното во тие рамки било можно и очекувано. Употребата на *но* во вакви и слични примери ја менува целата информација, а односот меѓу речениците се трансформира во спротивен бидејќи имаме исполнет услов за да се изврши некакво дејство, а во втората реченица се јавува дејство спротивно од очекуваното. Вакви примери среќаваме и во уметничката литература, најкарактеристични се примерите што ги сретнавме во делата на Сл. Јаневски, нивната бројност говори дека не се работи за случајност или за грешка, пр.: *Пиел и ѝехарој̀ не се ѝразнел.* (Сл. Јаневски, Чудотворци: 63); *По восј̀анието се врај̀и во Емборе и никој не го ѝречека.* (П. Ширилов, Црноборје: 102); *Се обидел да се ѝрој̀еѓне и не можел.* (Сл. Јаневски, Чудотворци: 65); *Војводај̀а знаеше дека се вршај̀ ѝовршински минарања на којовије и ѝоа не го исј̀лаши.* (Б. Павловски, Уткини соседи: 94); *Луѓето ве чииаај̀ и не разбираај̀ нишио.* (Т. Арсовски, Куќа на четири ветра: 24)

Во рамките на ваквите примери со сврзникот *и* може да се вбројат и оние кога зад *и* ќе се јави некој лескички конкретизатор од типот *сеј̀ак*, *ѝак* и сл., со што се сигнализира можен спротивен однос, пр.: *На концептј̀ој̀ на ѝодгој̀овкије за одбрана, во овој ѝериод му ѝреј̀ходеше долгогодишно надг̀радување, и сеј̀ак не дојде до негово целосно заокружување.* (Д. Стефановски, Јавните установи и служби и системот за одбрана во Република Македонија: 117)

Употребата на *но* или на некој друг спротивен сврзник во таквите примери ја потсилува спротивноста додека пак употребата на *а* овозможува да се развие сопоставувачки сооднос.

*

Истражувањата вршени на дијахрониски план покажуваат дека *но*, *а* и *и* во македонскиот јазик се јавуваат од најстариот период, во континуитет, па сè до денес. Разликите се во различната фреквенција и во различните споеви, преку кои се открива

нивната функција. Примерите со *но*, *а* и *и* во стариот јазик сведочат дека тој се јавувал како карактеристика на еден повисок стил со воспоставени структури и методолошки системи, бидејќи станува збор за писмени форми и содржини кои задоволувале определена потреба и кои се пренесувале од преведувачите и од препишувачите. Примерите со *но* во старите македонски текстови укажуваат на една фаза во развитокот на структурите каде што го среќаваме овој сврзник, едновременно посочуваат на видовите односи што се развиле меѓу деловите кои ги врзува тој. Присуството на *но*, вообичаено, иницира спротивност која може да биде содржинска или да е потсилена со појава на одрекувањето, на антоними или со соодветни лексички конкретизатори и сврзници кои го овозможуваат нијансирањето на основниот однос.

Во рамките на историските истражувања, можеме да издвоиме неколку периоди од развојот на *но* во македонскиот јазик, почнувајќи од најстарите текстови, текстовите во средниот век, XIX век, почетокот на XX век до кодификацијата – до 1945 година. Природата на врските воспоставени со *но* ни понуди еден третман на примерите, историски гледано, во два периода. Првиот е најстариот период, почнувајќи од најстарите македонски текстови, во овој дел се вклучени и текстови од средниот век (Тиквешкиот зборник) и некои други материјали (Крнинскиот дамаскин). Вториот дел од дијахронијата хронолошки го опфаќа XIX век па сè до 1945 год., поточно до кодификацијата. *Но* во старите македонски текстови не врзувал одделни лексеми. Појавата на *но* во такви структури може да се следи кон крајот на XVIII век. Семантичката анализа на примерите со сврзникот *но* во стариот јазик покажуваат дека се воспоставувале два основни соодноса: спротивност и градација (како еден вид надоврзување). Појавата на градацијата во примерите каде што го среќаваме *но* е потикната од присуството на лексички конкретизатори или од присуството на сврзникот *и* како модификатор на врската. Анализите врз текстовите од XIX век и од првата половина на XX век овозможуваат да се согледа една состојба со *но* меѓу писмениот и разговорниот јазик.

Сврзникот *а* се јавува како основен и речиси незаменлив кога се работи за сопоставување и еден вид слабо изразено спротивно надоврзување. Односот на надоврзување го доближува до примерите со *и* кој се јавува како основен составен сврзник. Во поглед на структурната поставеност може да се забележи дека за

но се јавуваат како природна средина максималните структури, а за *и* оние со минимален број конституенти. *Но* е карактеристичен при воспоставување на релации што претставуваат спој на спротивности, притоа се создава врска на единство на спротивното, додека пак *и* го означува единството на спојот на сродното, за *а* поставеноста е таква што во едни примери оди кон едното, а во други кон другото, но основната логична поставеност на деловите е да гради единство на различното или во при сопоставеност на деловите што ги врзува.

Споредувајќи ги истражувањата за оваа проблематика во македонскиот јазик и во другите словенски јазици, може да се забележи една блискост меѓу македонскиот, рускиот, бугарскиот и српскиот јазик во поглед на употребата на *но*, *а* и *и*. Особено кога станува збор за сврзникот *но*, може да се каже дека неговата употреба во македонскиот јазик е со иста развојна тенденција како и во рускиот и во бугарскиот јазик.

Анализата на примерите со *но*, *а* и *и*, особено третманот на овие врзувачки средства во словенските јазици, ни ја покажува очигледната генетска блискост на словенските јазици. Разликите се во хронолошката епоха и во нивната функцијата или во нивната позицијата во определен словенски јазик; така, нешто што го нема во некој современ словенски јазик може да се пронајде во некоја постара состојба и спротивно.

Забелешка: Дел од согледувањата претставени во овој реферат се пошироко елаборирани во докторската дисертација „Сврзникот *НО* во македонскиот јазик (дијахронија, синхронија, перспективи)“, одбранета во јуни 2001 год. на Универзитетот „Св. Кирил и Методи“ – Скопје

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Бауер Ј. *К војросу о возникновении и развитии шийов сложного предложения (на материале чешкого языка)*, в. Вопросы славянского языкознания, 6, Москва 1962.
- Борковский И. В. *Синтаксис древнерусских грамматик*, Москва 1958.
- Валгина Н. С. *Синтаксис современного русского языка*, Москва 1973.
- Веновска-Антевска С. *Сиропивнајта реченица кај македонскиите автори од XIX век*, Скопје 1998.

- Викторова К. *Сложни съчинени съединителни и йройивсїави-
їелни изречения в съвремения бълґарски книжовен
език*, в. История и съвременно състояние на бълґар-
ския книжовен език, Известия на Института за
бълґарски език, XXVI, София 1985.
- Грамаїшка на* автори: З. Генедиева-Мутафчиева, С. Георгиев, А.
съвремения бълґарски Лазарова, Р. Ницолова, Ј. Пенчев, С. Петрова, К.
книжовен език, ѿом Попов, С. Стефаков-Брезински, София 1983.
III, Синїаксис
- Дограмаджиева Е. *Обсїојайїелсїивениїе изречения в книжовния сїа-
робълґарски език*, София 1984.
- Дограмаджиева Е. *Сїурукїура на сїаробълґарскоїо сложно съчинено
изречение*, София 1968.
- Ефимова В. С. *Нъ и друїе союзы в сїарославянском*, в. Славян-
ские сочинителъны союзы, Москва 1997.
- Јосифовски Ј., *Лоїшка*, Скопје 1989.
Илиевски М.
- Касаткин Л. Л., *Союзы и часїици А, НО и НУ в русской диалек-
їной речи*, в. Славянские сочинительны союзы,
Москва 1997.
Касаткина Р. Ф.
- Кершине Р. Б. *Особеносїи сочинения (сложные йредложения) в
йисъменных йамяїниках древнерускоїо и сїарорус-
скоїо языков*, в. Восточные славянски языки, исто-
рия, культура, Москва 1985.
- Конески Бл. *Грамаїшка на македонскоїо лиїераїурен јазик*,
Скопје 1976.
- Конески Бл. *Псїорија на македонскоїо јазик*, Скопје 1965.
- Конески Бл. *За македонскоїо лиїераїурен јазик*, Скопје 1981.
- Кривчик В. Ф., *Сїарославянскїй язык*, Москва 1974.
Можейко Н. С.
- Крючков С. Е., *Современный русский язык, (Синїаксис сложного
йредложения)*, Москва 1977.
Максимов Л. Ю.
- Лазарова А. *Към харакїерисїикаїа на сложниїе изречения със
сїюза но в съвременния бълґарски език*, в. Бълґар-
ски език, год. XXXI, кн. I, София 1981.
- Лалевић М. С. *Синїакса срїскоїо језика*, Београд 1951.
- Јапон В. М. *Смислова сїурукїура сложного йредложения и
їексїи, К йїиїолоїи внуїриїїексїиових ойношениїи*,
Москва 1986.
- Мельничук О. С. *Развїїок сїурукїури слов'янскоїо речения*, Київ 1966.

- Минова-Ѓуркова Л. *Појави на блискозначноста кај сложениите реченици во македонскиот јазик*, Предавање на XVI семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1983.
- Минова-Ѓуркова Л. *Реченициите со сврзнички а во македонскиот лингвистички јазик*, в. Зборник на Филолошкиот факултет, Зборник во чест на професорот Б. Видоески, Скопје 1981.
- Минова-Ѓуркова Л. *Кон класификацијата на сложенаите реченица*, XIX научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1993, 87–91.
- Минова-Ѓуркова Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје 1994.
- Минова-Ѓуркова Л. *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*, Скопје 1997.
- Николаева Т. М. *Сочинительные союзы А, ИО, И: история, сходство и различия*, в. Славянские сочинительные союзы, Москва 1997.
- Николаева Т. М. *Функции частиц в высказывании*, Москва 1985.
- Падучева Е. В. *Егоцентрическая семантика союзов А и ИО*, в. Славянские сочинительные союзы, Москва 1997.
- Попов К. *Съвремен български език*, Синтаксис, София 1962.
- Попов К. *Синтаксисни и семантички карактеристики на сложните изреченија во современниот български език*, в. Словенски филолог 10, София 1968.
- Ристовска Б. *Функциите на сврзнички А во македонските црквенословенски текстови*, в. Прв научен собир на млади македонисти, 149–155, Скопје 1993.
- Русская грамматика, том II, Синтаксис*, автори: Е. А. Брызгунова, К. В. Габучан, В. А. Ицкович, И. И. Ковтунова, И. Н. Кручинина, М. В. Ляпон, А. Ф. Прияткина, И. П. Святогор, И. Ю. Шведова, Москва 1954.
- Современный русский язык – Синтаксис*, редакција: Е. М. Галкина-Федорук, Москва 1957.
- Стевановић М. *Грамматика српскохрватског језика*, Београд 1951.
- Трубачев О. Н. *Этимологический словарь славянских языков* (редактор), Москва 1974.
- Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1987.
- Фужерон Т. М. *О некоторых особенностях русских сочинительных союзов. Союзы И и А, Союзы А и ИО*, в. Славянские сочинительные союзы, Москва 1997.

- Холодов Н. Н. *Строение и значение сложносочиненных предложений с союзом ИИ*, в. Русский язык в школе, бр. 1, стр. 71–77, Москва 1974.
- Хабургаев Г. А. *Старославянский язык*, Москва 1974.
- Щерба В. Л. *Грамматика русского языка*, часть II, Синтаксис, Учпедгиз 1948.
- Bauer J. *Vyvoj českého souvětí*, Praha 1960.
- Bauer J. *Ukoly a metody rekonstrukce praslovanske syntaxe*, Syntactica slavica, Brno 1972.
- Bauer J. *Probléma rekonstrukci praslavianško složnoho predloženia*, Syntactica slavica, Brno 1972.
- Bednarczuk L. *Zagadnienie formalnej klasyfikacji spójników*, в. Lingua Posnaniensis, т. 10, стр. 79–90, Poznań 1964.
- Bednarczuk L. *Indo-european parataxis*, Kraków 1971.
- Bednarczuk L. *Polskie spójniki parataktyczne*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- Bednarczuk L. *Spójnik adwersatywny w polskim i innych językach słowiańskich*, в. Rocznik Slawistyczny, т. XXXIV, стр. 25–35. Wrocław, Warszawa, Kraków 1965.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia* автори: М. Grochowski, S. Karolak, Z. Topolińska, Warszawa 1984.
- Katičić R. *Sintaksa hrvatskoga knjičnog jezika*, JAZU, Zagreb 1986.
- Krejdlin G., Padučewa E. *Značenje i sintaksičeskie svojstva sojuza a*, в. Naučno-tehničeskaja informacija, serija 2, 9, Warszawa 1974.
- Kurz J. *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslovenského*, Praha 1972.
- Lakoff R. *Ifs, ands and buts about conjunction / Studies in Linguistic Semantics*. Ed. by Ch. Fillmore, D. Langendoen., 115–150, New York 1971.
- Osgood Ch. E. *Lectures on Language Performance. Lecture VI: Pollyanna and Congruence Dynamics: From Yang and Yin to and or but*, 63–103, Tübingen 1980.
- Polański K. *Składnia zdanie złożonego w języku górnołużyckim*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1977.
- Slovník jazyka staroslověnského* редактор: Kurz Jozef, Praha 1966.

- Svoboda K. *Soúveti spisovne čestiny*, Praha 1972.
- Tokarz E. *Składnia zdań złożonych współrzędnie w języku słoweńskim*, Katowice 1977.
- Vondrak W. *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912.

SNEŽANA VENOVSKA-ANTEVSKA

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF CONJUNCTIONS "A", "NO" AND "I" IN SLAVIC LANGUAGES

(Summary)

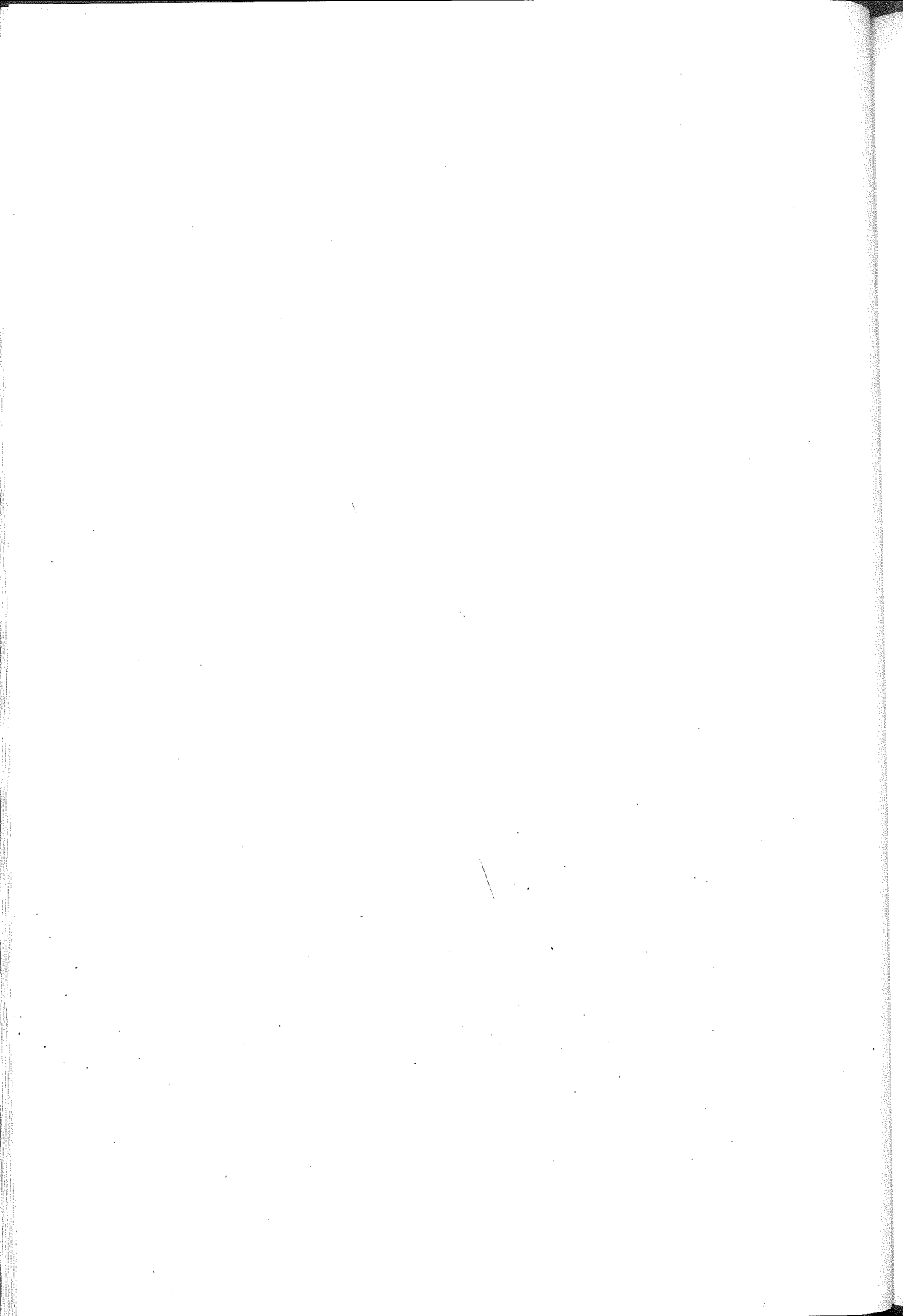
The comparative studies and different systems for the presentation of this issue (topic), are offering a lot of solutions for the elaborations of the independant connections and various internal classifications of meaning, that are presented in a general framework but from different point of view (aspect).

The structural-semantic analysis of the examples with "a", "no" and "i" is presented in the Macedonian language in comparison with the other Slavic languages.

"A", "no" and "i" are found in the Macedonian language in continuity since the ancient time up to date, but of course with different frequency that was directed by the history of Macedonian language, and in different appearance that could define their function.

The analysis of the examples with "a", "no" and "i" and especially the treatment of these connecting means in slavic languages are presenting the obvious genetic (similarity) clasness of slavic languages.

The differences are in the chronollogical appearance and in their function or in their position in certrain slavic language; so, something that is not existing in certain slavic language, could be found in some older condition, or opposite.

ЕМИЛИЈА ЦРВЕНКОВСКА

ЗА ТЕРИТОРИЈАТА НА ОХРИДСКАТА КНИЖЕВНА ШКОЛА

Книжевен центар и книжевна школа. По завршувањето на Моравската мисија дел од учениците на Кирил и на Методиј се спуштаат кон словенскиот југ. Тука тие продолжуваат со својата преведувачка дејност и формираат центри на писменоста. Во најстариот период на словенската писменост словенскиот југ познава два големи центри кои прераснуваат во школи на писменоста – тоа се Преславската книжевна школа во Бугарија и Охридската книжевна школа во Македонија. Секако треба да се прави разлика помеѓу книжевен центар и книжевна школа, што веќе повеќепати било предмет на интерес на славистиката.

Што се подразбира под книжевна школа? Кога зборуваме за ракописите од црковнословенскиот период обично велíme дека ѝ припаѓаат на одредена книжевна школа, односно ги класифицираме според определени карактеристики што ги поседуваат (Угринова-Скаловска 1986: 51). Но, под поимот книжевна школа не треба да се подразбираат само група заеднички карактеристики, ниту институција тесно врзана за еден локалитет. Таа не треба да се разбира ни како единствен скрипториум, книжевна работилница во која писмени луѓе „граматици“ препишувале или преведувале на словенски јазик книги наменети за црквата. Под поимот книжевна школа исто толку треба да се подразбира и поширока и подолготрајна книжевна дејност на поголема или помала територија, со заеднички јазични и правописни карактеристики. (Угринова-Скаловска 1986: 52). Во науката често под поимот книжевна школа

се подразбира манир на пишување, низа од правописни и јазични карактеристики. Според различните решенија за одредени категории во историјата на српската писменост се издвоиле три правописни типа кои се нарекуваат школи (Јерковиќ 1980: 21). Тоа се трите српски ортографски школи: Рашката, Босанско-хумската и Ресавската. Според Богдановиќ треба да се разликува поимот книжевна школа од поимот книжевен центар. Според него, во историјата на јужнословенските литератури се смета дека книжевната школа се карактеризира со единство на графиката во стандардот на нејзиниот тип и форма, единство на правописот во ортографската норма и единство на книжевната традиција којашто е цврсто сврзана со определен круг творци (Богдановиќ 1983: 106). Сепак, некогаш дел од овие карактеристики ја даваат само општата слика на епохата, а не се специфика само на одредена школа. Поимот книжевен центар е близок до поимот за скрипториум, но сепак не е еднаков со него. За да биде еден манастир книжевен центар не било доволно да има само писарска работилница и библиотека, туку е неопходна и определена продуктивност, односно нужна е размена на литературната материја (Богдановиќ 1983: 108). Еден книжевен центар веројатно имал и самостоен мотив за конституирањето (култот на Јован Рилски за Рилскиот манастир; на св. Сава за Милешево, ќе додадеме и св. Климент Охридски за Охрид или св. Гаврил Лесновски за Лесновскиот манастир). Еден центар можел да претендира и за определена ролја во животот на црквата. Всушност, книжевните центри се создаваат за потребите на црквата и сè до крајот на XVIII век носат силно религиозен облик (Динев 1946–1947: 401).

Во Бугарија се изделуваат две поголеми книжевни школи и тоа постарата, Преславска и подоцна Трновската книжевна школа која со реформите на патријархот Евтимиј одиграла важна улога во реформите на словенската писменост пошироко.

Во Македонија во книжевната традиција се изделуваат две значајни книжевни школи – Охридската и Лесновската кои имале свои центри во Охрид и во Лесновскиот манастир. Двете школи не ги сфаќаме како врзани само за определена тесна територија. Кога се зборува за Лесновската школа, која е од понова дата и својот процут го доживува во XIV век, се знае дека таа зафаќала поширока територија, а не само еден манастирски локалитет. Во рамките на оваа школа дејноста се одвивала, покрај во Лесновскиот манастир,

во повеќе скрипториуми: манастирот Карпино, Сарандопорскиот скрипторски центар (Осоговски манастир), манастирот Матејче, Марковиот манастир и други (Бицевска 200: 22–25).

Охридската книжевна школа уште во почетоците на своето формирање имала авторитет на значаен книжевен центар заради личноста на нејзиниот основоположник Климент Охридски. Несомнено најсилна фигура што директно го продолжува кирилометодиевото дело. Климент ги воведува во употреба во Македонија богослужбените книги преведени од двајцата браќа и нивните соработници, сам преведува богослужбени книги, познато е дека првиот словенски превод на Цветниот, а веројатно и на Посниот триод е негово дело. За да се поддржи словенската богослужба потребно било да се создадат кадри од словенски духовници. За таа цел Климент основа училишта во поголеми и помали средишта во областа и во нив подготвува ученици (Динеков 1946–47: 404).

И Охридската книжевна школа, особено силен културен и црковен центар уште од IX век, покривала територија поширока од самиот Охрид. Обично во литературата повеќе значење му се придава на југозападниот и на централниот дел на Македонија, односно епископската област на св. Климент наречена Кутмичевица. На оваа територија се настанати повеќе ракописи со правописни, морфолошки и лексички карактеристики кои ја одликуваат Охридската школа. Овде сакаме да покажеме, преку примери од неколку ракописи, дека оваа територија треба да се прошири и на јужномакедонскиот ареал. Посебно се izdelува една група ракописи што по повеќето свои признаци ѝ припаѓаат на Охридската книжевна школа, а според одредени локални дијалектни црти се поврзуваат со јужномакедонските (егејски) говори. Тоа се: Добромировото евангелие од XII век, најстар ракопис од македонска редакција, Григоровичевиот паримејник од крајот на XII и почетокот на XIII век, Хлудовиот триод од XIII век и Погодиновиот псалтир од XIII век.

Во темава што е предмет на наш интерес се вкрстуваат два значајни сегменти што ѝ даваат белег на историјата на словенската писменост: значењето на Охридската книжевна школа и значењето на јужномакедонските говори.

Охридска книжевна школа. Охридската книжевна школа се одликува со низа специфики на различни рамништа. Пред сè, се

изделува со својата конзервативност и директно продолжение на кирилometодиевската традиција (Рибарова 1986: 60). Ова секако има врска со личноста на нејзиниот основоположник – Климент Охридски.

Почитувањето на кирилometодиевската традиција, што претставува еден вид конзервативизам, во рамките на Охридската книжевна школа се изразува преку употреба на глаголското писмо. Дел од старословенските глаголски ракописи се со македонско потекло и тие се од овој центар. Тоа се Асемановото евангелие и двата синајски ракописи – Синајскиот псалтир и Синајскиот еухологиј. На овој простор може да се зборува за еден континуитет на традицијата изразен токму преку употребата на глаголското писмо. Имено, и во подоцнежните векови се гледаат траги од глаголската писменост во македонските ракописи. Така, на пример, во Битолскиот триод од XII век, како и во Шафариковиот триод од тој период има цели редови испишани со глаголица. Во македонските кирилски ракописи е честа и употребата на буквите со бројни вредности како во глаголицата, а има и други потврди за глаголско влијание (Угринова-Скаловска 1970).

Во поглед на правописните и фонолошките карактеристики на ракописите од Охридската книжевна школа ќе истакнеме само некои. Тука во прв ред треба да се спомене таканареченото мешање на назалите во одредени позиции, а особено зад γ : така во овие ракописи се среќава $\gamma\delta\sigma$, $\mu\gamma\delta\tau\kappa\zeta$, $\zeta\gamma\delta\tau\iota\epsilon$ и сл. Карактеристичен рефлекс има назалот од заден ред, κ , кој се заменува со темен вокал, како што е тоа во охридскиот говор денеска. Така во Охридскиот апостол има $\mu\kappa\iota$ а во Болоњскиот псалтир $\nu\zeta\delta\alpha$. Иако, општо земено, во овие ракописи ретко се врши деназализација, а тоа е поврзано со долгото задржување на назалниот изговор во југозападните македонски дијалекти. Освен со темен вокал, κ се заменува уште и со α , но оваа замена е карактеристична за ракописите од сиот македонски терен, така што не можеме да ја вброиме меѓу спецификите само на охридските ракописи. Вакви, да ги наречеме општомакедонски, одлики се уште и замената на $\alpha > \epsilon$, $\gamma > \sigma$, $\delta > \epsilon$. Од фонолошките карактеристики ќе споменеме уште дека јат се употребува по парните меки согласки во зависност од глаголската графиска традиција. S се употребува етимолошки и неетимолошки. Затврднувањето на консонантите е јасно изразено.

Низа морфолошки карактеристики се врзуваат со ракописите од охридскиот круг. Меѓу останатите тука спаѓаат употребата на постарите форми на аористот, аорист со наставката -шж што доведува до изедначување на парадигмите на аористот и на имперфектот (испз^нишж, възвратишж) најверојатно поттикната од морфолошките аналогии, постарите форми на минатите партиципи, употреба на старата форма на кондиционалот. Во ракописите од Охридската школа рано е потврдена наставката -ме за 1л. множ. през. есме, имаме, вџроџеме во Охридскиот апостол. Оваа црта исто така претставува еден изразит македонизам и е раширена кај ракописите од сиот македонски терен.

Постои и една низа карактеристики на оваа школа што се одразени на лексички и на зборообразувачки план.

За авторитетот на Охридската книжевна школа зборува влијанието што таа го имала во Македонија и надвор од границите на Македонија. Ова влијание се одразило на правописен, на јазичен и на книжевностилски план. Правописните и јазичните норми на оваа школа не се единствени на македонски терен, но нивната доминантност во средновековната македонска писменост ја документираат и текстовите од други скрипториуми во кои, во различна мера, се присутни охридските норми (Рибарова 1986: 66).

Јужномакедонските говори. Важноста на јужномакедонските говори е голема не само за македонската дијалектологија или историска дијалектологија туку воопшто за развојот на словенските книжевни јазици. Само да се потсетиме дека оваа периферија на словенскиот јазичен ареал, крајниот југ, всушност претставува центар за воспоставување на јазичната норма на првиот словенски книжевен јазик. По прифаќањето на македонската теорија на Ватрослав Облак и на Ватрослав Јагиќ стана јасно дека овие македонски говори, од околината на Солун, ја дале народната основа на првиот книжевен јазик на Словените – старословенскиот. Од тие причини овие говори уште од XIX век го привлекувале вниманието на низа странски слависти. Така со овој јазичен ареал се занимавале, било со собирање на материјал на самото место било со анализа на односните говори, имиња значајни за славистиката, како што се: Облак, Јагиќ, Мазон, Вајан, Голомб, Малецки, Верковиќ и др.

Оваа зона на билингвизам и тоа словенско-несловенски, односно македонско-грчки е особено интересна покрај за славистите, секако и за балканистите. Освен интерференциите во однос на јазикот, на културите, тука се среќава и интерференција во однос на писмата. На овој терен се среќава употреба на различни азбуки, па така има сочувани текстови напишани со кирилица и со грчко писмо.

Од текстовите значајни за историјата на македонскиот јазик ќе ги споменеме Македонското речниче од XVI век напишано со грчко писмо, а носи обележја на костурскиот говор, потоа четирите евангелски текстови од втората половина на XIX век: Трлиското евангелие од 1861 год. од Неврокопско, Кониковското евангелие од 1852 год. од Ениџевардарско, Кулакиското евангелие од 1860 год. од Солунско и Евангелието од Бобошчица од 1870–1880 год. од Корчанско. Овие текстови се настанати на поширокиот појас на јужномакедонските говори.

Но, предмет на анализа на овој реферат се ракописи од постариот, односно речиси од најстариот период на словенската писменост за кои сметаме дека се настанати на овој терен. Имено, во неколку ракописи што ѝ припаѓаат на македонската редакција на црковнословенскиот јазик може да се откријат јазични карактеристики што покажуваат дека тие ракописи се настанати на јужномакедонски терен. На ова место сакаме да прецизираме дека под јужномакедонски говори овдека ги земаме предвид говорите на потегот од серско-лагадинските, преку солунско-воденските (долновардарските), до костурско-корчанските.

За ракописите. Ракописите во коишто се среќаваат јужномакедонски јазични црти, па според тоа сметаме дека се настанати на јужномакедонски терен, се Добромировото евангелие, Григоровичевиот паримејник, Хлудовиот триод и Погодиновиот псалтир¹. Треба да се претпостави дека и во други ракописи ќе се откријат вакви дијалектни карактеристики, но засега имаме увид само во овие четири.

Во однос на Добромировото евангелие и на Григоровичевиот паримејник веќе во науката е искажано мислење дека имаат јуж-

¹ Примерите од ракописите се дадени од следниве извори: за Дбм според ексцерпцијата на Јагиќ (Угринова-Скаловска, Десподова 1992); за Григ според ексцерпцијата на Рибарова (Рибарова 1994); за Пог според магистерскиот труд на Цубалевска (Цубалевска 1993, ракопис); за Хлуд според моја сопствена ексцерпција (Црвенковска 1996, ракопис).

номакедонска дијалектна основа. Покрај антологиската студија на Јагиќ за Добромировото евангелие (Јагиќ, в. Угринова-Скаловска, Десподова 1992), за овој ракопис пишува и Конески и во своите статии посветени на Добромировото евангелие тој ги открива аргументите кои одат во прилог на тоа дека се работи за јужномакедонски ракопис. За Григоровичевиот паримејник се има искажано Рибарова (1994) која прецизно ја утврдува неговата дијалектна основа.

Ќе ги разгледаме одделно особеностите на секој од овие ракописи што укажува на можната врска со јужномакедонските говори.

Добромирово евангелие. Ова најстаро македонско евангелие покажува врски со глаголската писмена традиција. Употребува едноеров правопис со њ. Ракописот му претходи на периодот на мешање на носовките (само ретко има примери како *лѡба*, *изѡна*). Јагиќ укажува на македонското потекло на ракописот според тоа што во него се наоѓа замена на *з* > *о* и на *ж* > *а*. Прашањето околу дијалектната средина во којашто е настанат текстот го поставува Конески и тој смета дека во *Дбм* е одразен еден јужномакедонски дијалект (Конески 1976а). Лексемите како *кошоуѡна*, *патѡль* се карактеристични за Македонија. За формата *патѡль* со замена *ѡ* > *а* Јагиќ го наведува мислењето на Драганов и Стоилов дека, во Висока, во Македонија, се изговара *пентѡлут*, па така напишаната форма *патѡль* има локална позадина (Јагиќ, в. Угринова-Скаловска, Десподова 1992: 15). Конески ја исклучува можноста *Дбм* да биде поврзано со Солунско. Тој ја бара неговата дијалектна основа поназапад, кон Костурско и Корчанско.

Во *Дбм* како особено важна ја истакнуваме појавата на преглас на *а* зад *ш*, *ж*, и *ѡ*. Додека прегласот на *а* во *ѡ* (графиски претставено со *ѡ*) зад палатализираните *р'*, *л'*, *н'* и *с'* се среќава во *Дбм* но и во други споменици од црковнословенската писменост што му припаѓаат на јусовскиот период и претставува една од правописните одлики на македонската варијанта на црковнословенскиот, таквиот преглас зад непарните палатали *ж*, *ѡ*, *ш* кој е одразен во *Дбм*, претставува регионално ограничена појава која е најизразена во јужниот регион (Угринова-Скаловска, Десподова 1992: 16). Освен зад *ѡ*, *ж*, *ш* (*ѡѡ м. ѡа: ѡѡемь 55a7,11, ѡѡсь 14a6, 55a12, 69b10, 78a7, 120a2, ѡѡша 18b20, 110a20, ѡѡѡѡи 178b9, пѡѡѡль 170b19,*

злпечѹѣтълѣ 130b14, ськопѣѹѣ 23b14, печѹѣше 161a1, оѹѹѣше 146b11, облаѹѣше са 60a10; жѣ м. жа: оѹжѣсь 26a1, 44a18, 46a2, жѣлостъ 127b4, бѣжѣ 20a12, можѣше 100a7, лежѣло 179b5, осажѣте 120a17, дрьжѣвж 32b20, слоѹжѣаше 160b9, множѣе 12b12, 74b15; шѣ м. ша: слышѣ 11a6, 130b10, 158b3, оѹслышѣ 32a18, 90b8, 157a8, 158a3, слоѹшѣѣжи 53a7, възношѣше са 121a9, приношѣахж 98a6), преглас на а има и зад ѹ, жд (ждѣ м. жда: граждѣне 100b16, моѹждѣаше 31a1, исхождѣахж 44b15, прибождѣахж 44b13, ѹоѹждѣахж са 59b20, саждѣахж 96b2; ѹѣ м. ѹа: отѣѣѹѣѣти 19a5, 85b12, 107b5, сѣѣѹѣѣшж 109b2, завѣѹѣѣ 111a3, обѣѹѣѣшж 17a3, прѣѹѣѣше 116b10, плаѹѣѣниѣеж 117b3). Покрај овие примери, паралелно се среќаваат и такви без преглас зад соодветните консонанти. Зад ѹ, односно замена на ѹа со ѹѣ има само во еден пример: отриѹѣѣти са. Зад з ваква замена не се среќава.

Овој преглас се јавува во коренски слогови и во слогови на основата. Го нема во флексијата: ѹѣша, мжжа. Јагиќ истакнува дека групите ѹѣ, жѣ, шѣ и ждѣ, ѹѣ, се толку бројни: има околу 400 примери во ракописот (Конески 2001: 16) што на нив мора да се гледа како на особен признак на овој текст (Јагиќ, в. Угринова-Скаловска, Десподова 1992: 42). Ова претставува жива особеност на говорот на препишувачите. Соодветна ситуација, преглас на а > ä (> е) денес има во целиот појас на јужномакедонските говори: *жаба, чаша, шјарка* во Сухо и Висока, Солунско, *жаба – жиб’аиша*, Корчанско, *чеша*, Костурско, Кукушко (Конески 2001: 15). Како што истакнува Конески (2001: 16): „Интересно е дека во говорот на Бобошчица и денес е уште дејствен еден онаков модел каков што е видлив во *Дбм*: преглас зад непарните меки консонанти во одделни лексеми, но не и во флективните наставки: сп. *чаша, фчјс, болничјф, жјаба, жјали, жјар, шјарка, Бобошчјанин*, но *ѣрижа, к’ожа, д’уша, в’аша, к’ашча, ѣл’оча* итн.“, но не и во граматички наставки (*ѣрижа, душа*). Истото го забележува и Видоески (1998: 348), дека во околината на Корча, во двете села Бобошчица и Дреновени, меѓу сочувваните архаизми е и прегласот на /a/ во /ä/ под акцент и во /e/ во неакцентиран слог зад палатален консонант: *јаѓне, жјаба – јер’емче, ѣ’ојес*.

За потесна определба на дијалектната основа на *Дбм* помага тоа што во него има говор во кој а при деназализација совпаднал со ѣ: свать (м. свѣтъ), сѣмѣ (м. сѣма). Тоа, според Конески, ги исклу-

чува југоисточните македонски говори во Солунско и во Серско каде што има различни рефлексии на *л* и на *ѓ*.

Конески укажува и на некои лексички елементи што го врзуваат *Дбм* со јужните говори. Примерот дѣѣ лапыѣѣ, каде што пишуваѣот го заменил зборот *лейѣѣ* со *лаѣѣ*, укажува на Костурско каде што постои лексема лапка со значење јаболко. Исто и кај Видоески (1999: 100)². Глаголот сѣлагаѣѣ во *Дбм* (во други евангелија, *Зоѣ*, *Мар* и *Трнов* е помѣшлѣѣѣ) со значење ‘се слага’ односно ‘мисли’, ‘смета’ е распространет во западните македонски говори. Потоа глаголот неслоушаѣѣ (м. отзмѣѣѣѣ са мене во *Зоѣ*, *Мар* и *Трнов*), односно слоушати во значење ‘е послушен’, ‘се потчинува’ е обичен во македонскиот јазик.

Близината со грчката јазична средина во *Дбм* се согледува и преку некои непеведени зборови *аминѣ*, *аминѣ* леѣо *оиминѣ* место глаголѣѣ *вамѣ* или преку замена на зборот *римлѣѣ* со грѣци: и пришеѣѣѣ грѣци *возмѣѣ* и *мѣѣ*сто и *аѣѣ*ѣѣѣ. Вакви замени можело да има само таму каде што словенските препишувачи биле билингвални, а евентуално, според Јаѣиѣ, и Грѣците умееле да пишуваат словенски кодекси (Јаѣиѣ, в. Угринова-Скаловска, Десподова 1992: 34). Очигледно е дека се работи за област на судир на две културни традиции. Во употребата на формата грѣци м. *римлѣѣ* препишувачот извршил историска актуализација бидеѣѣѣ за него не била далечна мислата дека токму Грѣците (Ромеите) можеле да дојдат и да ја потчинат земјата и народот (Конески 1976а: 7).

Дбм ја претставува дијалектната средина на препишувачите, а е ракопис кој ги следи најдобрите традиции на Охридската книжевна школа меѓу кои една од најизразените е следењето на глаголската традиција изразено преку употребата на *ѣ* за *ѣ* и за *ѣ*.

² Интересно е да се забележи дека зборот *лаѣѣ* за јаболко е сочуван и во некои конзервирани говори на наши преселници во Турѣија. Станува збор за Македонѣѣ што живеат во Кападоѣија, во с. Мустафа Паша (околу градот Синасон) и во Ургуп. Потекнуваат од селата Жервен, Сервич (Сорович) меѓу Лерин и Воден и од Забордени, сите се села во Егејска Македонија. Преселени се околу 1924 год. Тие од својот речник ги изделуваат следниве лексеми: „дечки *ѣ*: машки потомѣѣ, круши, лапки (јаболки), зарделии (кајсии), црниѣѣ, ореви, чупка (чупа – девојка), в. фељтон: Волшебниот свет на Кападоѣија, 5, Зборувате ли по „нашки“!?, Нова Македонија, 19 октомври 1998, 7.

Григоровичев паримејник. Ова е ракопис од крајот на XII, почетокот на XIII век. Употребува само *z*. Најкарактеристично за овој ракопис е мешањето на *ѣ* со *ѧ*, а тоа е очигледно поврзано со глаголската традиција. *ѣ* и *ѧ* се мешаат и со *л* (Угринова-Скаловска 1981–1982). Според Рибарова (1994: 94), во јазичниот узус на писецот на *Гриѡ* не постои критериум според кој тој би можел да ги разликува позициите со етимолошко *ѣ* од позициите со етимолошко *ѧ*. Слична состојба до денес е зачувана, целосно или делумно, во некои периферни јужномакедонски говори.

Во ракописот се ретки случаите на деназализација, и тоа *ж* > *z*, *вzзѣиѣѣхз* да *виждз* (1 едн. през.). Ваква деназализација се јавува во ракописите од Охридската книжевна школа (*Дбм*, *Охр*, *Биѣ*, *Бон*), како и пошироко во ракописите што се поврзуваат со јужномакедонска подлога.

Особено карактеристична црта на ракописот, што овозможува попрецизно негово лоцирање, претставува замената на *zi* со *z*: *вzтиѣ* 17v24, *вzтиѣ* 80r13, 87v25, *вz(стz)* 1v7, 9r16, 19v4, *сz зѣмнзми* 18v15, *помzшлѣи* 20r7 *покрзвѧхж* 28r4, *вzшнѣго* 29r7, *вzсхитити* 30r7, *вzшж* 75r7, *сzмzслзи* 32v20, *тz (< тzi)* 49r11, 77r8, *вz поѣстзни* 104v18 и сл. Оваа појава јасно покажува на задржувањето на посебниот изговор на *zi* во јазикот на препишувачот. Мешањето на *zi* со *z* денес претставува регионално обележана појава позната во височкиот говор (Рибарова 1994: 97).

Во *Гриѡ* *ч* ја чува мекоста: *пѣѣѣлз*, *пѣѣѣлз*. Има појава на редукција на вокалите: *своѣѣмоѣ*, *ѣгоѣ*, *поѣслѣшн*.

Уште една важна карактеристика на *Гриѡ* е употребата на форми на *-ои* кај сложената тврда промена на придавките: *великои*, *доброи*, *ѣблѧѣнои* и сл. Во овој случај *Гриѡ* се надоврзува на состојбата одразена во постарата македонска писменост и позната во дијалектите од Солунско. Завршокот *-ој* кај сложените придавки е познат во денешните дијалекти во Зарово и во Висока.

Според своите особености *Гриѡ*, констатира Рибарова, може да се лоцира пошироко во јужномакедонските говори, потесно, во него е одразен дијалект од Солунско.

Хлудов триод. Ова е ракопис од XIII век. Во него се употребува само њ. Овој ракопис користи ѓ м. а зад непарните палатали, особено зад ч: чѣшж, печѣлми, шмрачѣше. За консонантскиот систем е карактеристична замената на групите -га - со -дг-: тодга 40r22, 41v24, 57v31, 66r22, 78v26; едга 105r3, 107r10, 109v31; инодга 146v13, 84v21. Ваквата метатеза кај прилозите е присутна и во други стари текстови како што се *Дбм*, *Јов* (Конески 1983: 63).

Во врска со ѓ *Хлуд* покажува најголемо отстапување од нормата и се приклонува кон другите ракописи од јужномакедонска провениенција. Тука се среќава мешање на ѓ со ња во иницијална позиција, што е очигледна врска со глаголската традиција. Во *Хлуд* се среќава замена на ѓ со а зад ц во најразлични позиции во зборот: цалаление 145v26, цалование 54r10, 58v19, цаловавши 19v22, цаловати 11v8, 23v35, цалочемз 139v30, цаломждрзиж 73v13, цал 146r9, рѣцамз 139v30, рѣцате 107r22.

За неразликувањето во употребата на ѓ и на а зад непарните меки консонанти укажува и обратната појава, т.е. употребата на ѓ м. а зад ч: чѣшж 39r17, 41r18, печѣли 114r30, 176r7, 178v5, 57v25, печѣлми 123v34, 60r7, печѣлзми 105r14, печѣлз 18v35, 135v8, 146v1, шмрачѣше са 105r5, шмрачѣшца 26r32, шмрачѣшцихъ 64r6, шблѣчєнз 81v24, шблѣчєнз 68r32, шблѣчєнь 38v32. Промената на а во ѓ зад ч е регионално маркирана на јужномакедонските говори (Видоески, Конески). Оваа појава ја има и во *Дбм* и во *Дбј*. Нејзините резултати се нивелирани во одредени морфолошки категории, ја нема во падежни завршоци и не е обична за презент.

Во лексиката на *Хлуд* има голем број грцизми: понт м. море (понта 97v21, понтѣ 169v24, поньтоь 176v1), хламида м. риза (хламида 111r31) и сл. Лексиката во паримејниот текст на *Хлуд* покажува врски, особено во архаизмите, со *Гриѓ*.

Погодинов псалтир. Ракопис од XIII век. Едниот писец употребува з, а другиот њ. Со ретки примери е потврдена деназализацијата на ж во з: жѣдааше 41r3, 62r2.

Има примери на замена на *зи* со *з*: нав'кше 30г20, аз'ком' 31гб, н'нѣ 31гб. Слични промени се познати во *Гриѡ*, а денес се среќаваат во височкиот говор.

Мекоста на *ч* се чува, па зад него се врши преглас на *а* во *ѣ*: *чѣша* 32г33, *вѣлнѣти* 98г9, *чѣмына* tit92г, покрај *печалѣж* са 118г23, *печалина* 118г28. И кај други непарни согласки во *Поѡ* се чува мекоста *шюмаѣ* 92г4, *навлѣшо* са tit138г, 143гб, *множѣше* 90г7 и сл.

За *Поѡ* е карактеристична појавата на в-протетичко: *сѣжзѣ* 103г22 (*сѣжзѣ* во *Бон*), *вжжѣмѣ* 32г9 (*жжѣмѣ* во *Бон*). В-протетичко, како што забележува Видоески, е стара дијалектна изоглоса што упатува на југоисточниот ареал. Го има во серско-драмско-лагадинските говори: во драмскиот говор *в'аж е*, *в'аглин*, *в'адика*; во Серско *в'адица*; во костурските *ваглен*, *важ'ица*; во костурско-корешчанскиот *в'оглен Руп*, *в'аглен Поз*, *важ'ица Вамб*, *веж'ица Ти*, *важ'ица Поз*; во Леринско *ваглен*, *важ'ица*.

Поѡ има допирни точки со Охридската книжевна школа но сепак, според споменатите фонолошки особености тој се поврзува и со југоисточната дијалектна област (Цубалевска, ракопис 1993; 23).

Во четирите ракописи ги посочивме само оние особености што можат да се изделат како јужномакедонски. Од нив една се среќава дури во три од четирите ракописи, а тоа е прегласот на *а* > *ѣ* во *Дбм*, *Хлуд* и во *Поѡ*.

ЗАКЛУЧОК

Може да се претпостави дека на територијата што ги опфаќа јужномакедонските говори постоел средновековен скрипториум (или скрипториуми). Овие ракописи во голема мера ги почитуваат традициите (правописни, фонолошки, морфолошки, лексички) на Охридската книжевна школа. Тоа наведува на заклучок дека под поимот Охридска книжевна школа треба да подразбираме територија многу поширока од Охрид со околните села, дека таа имала влијание и на територијата на западна и на јужна Македонија и опфаќала повеќе скрипторски центри.

БИБЛИОГРАФИЈА

Бицевска 2000, Правописни и фонетски особености во ракописните од северна Македонија од XIII и XIV век, Скопје.

Богдановиќ 1983, Д. Богдановиќ, Книжовна школа и книжовно средиште, *Palaeobulgarica/ Старобългаристика*, VII (1983), 4, 106–109.

Видоески 1984, Б. Видоески, Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик, Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје, 53–77.

Видоески 1998, Б. Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик, том 1, Скопје.

Видоески 1999, Б. Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик, том 2, Скопје.

Динсков 1946–1947, П. Динсков, Книжовни средишта в средновековна Бугарија, Исторически преглед, III, 4–5, Софија, 407–425.

Иванова-Мирчева 1987, Д. Иванова-Мирчева, Старобългарските книжовни средишта като „езикови школи“, во: Въпроси на българският език до възраждането, Софија, 177–187.

Јерковиќ 1988, В. Јерковиќ, Средновековне ортографске школе код Срба, Југословенски семинар за стране слависте, 31, Београд, 19–28.

Конески 1976а, Б. Конески, Белешки за Добромировото евангелие, Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука, I, 1–2, Скопје, 5–9.

Конески 1976б, Б. Конески, Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик, Годишен зборник на Филолошкиот факултет, 2, Скопје, 13–22.

Конески 1983, В. Koneski, A Historical Phonology of the Macedonian Language, Heidelberg.

Конески 1986, Б. Конески, Охридската книжовна школа, Климент Охридски, Студии, Скопје, 9–24.

Конески 2001, Б. Конески, Историска фонологија на македонскиот јазик, Скопје.

Рибарова 1986, З. Рибарова, Охридските традиции во јазикот на македонската средновековна писменост, Климент Охридски, Студии, Скопје, 56–78.

Рибарова 1994, З. Рибарова, Основни правописни и фонетски особености на Григоровичевиот паримејник, Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Скопје, 93–99.

Угринова-Скаловска 1970, Р. Угринова-Скаловска, Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од 12 и

13 век, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на универзитетот во Скопје, книга 22, Скопје 1970, 571–580.

Угринова-Скаловска 1981–1982, Р. Угринова-Скаловска, Околу правописот на ѣ и ѣа, Македонски јазик XXXII–XXXIII, Скопје, 727–733.

Угринова-Скаловска 1986, Р. Угринова-Скаловска, За средновековните книжевни школи во Македонија, Климент Охридски, Студии, Скопје, 51–56.

Угринова-Скаловска, Десподова 1992, Добромирово евангелие II, Скопје.

Црвенковска, ракопис, Е. Црвенковска, Јазикот и стилот на триодот (врз материјали од македонските триоди од XII–XIV век), докторска дисертација, Скопје 1996.

Џубалевска, ракопис, М. Џубалевска, Лексиката на коментарот кон погодиновиот и Болоњскиот псалтир, магистерски труд, Скопје 1993.

EMILIJA CRVENKOVSKA

ON THE TERRITORY OF OHRID LITERARY SCHOOL

(Summary)

The term literary school in the Church Slavonic period does not mean only a group of common characteristics or an institution close connected with a certain locality or with the unique scriptorium. This term also means widespread and long-term literary activity on the bigger territory with common linguistic and orthographical characteristics. This can be seen through a numerous examples from the Macedonian Church Slavonic manuscripts as The Dobromirovo Gospel, Parimejnik of Grigorovitch, Hludov Triodium, Pogodinov Psalterium etc., which belong to the traditions of the Ohrid Literary School. In these manuscripts some south Macedonian features can be seen. One of the most characteristic features is the change of *а > ѣ* after *ж, ц, џ*; than the change of *ѣ > ѣа* and *ы > ѣа*, the presence of the dialectal lexis and of untranslated Greek words.

According to the presence of south Macedonian features in manuscripts from Ohrid the conclusion can be made that on the territory which is covering south Macedonian dialects once existed medieval scriptorium (or scriptoria) which was a part of the Ohrid Literary School.

БОРИС МАРКОВ

ЗА ЗАСТАПЕНОСТА НА ИМЕНСКИТЕ СУФИКСИ ОД ТУРСКО ПОТЕКЛО ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Именските образувања со суфикси од турско потекло се дел од турцизмите, коишто се среќаваат во разни области од лексиката на јужнословенските јазици¹. Самите турцизми, независно од нивната застапеност и фреквенција, влегуваат во основните карактеристики на лексиката од споменатите јазици, коишто со тоа својство се разликуваат како од западнословенските така и од источнословенските јазици.

Со исклучок на словенечкиот јазик, во разгледуваните јазици со посредството на турскиот јазик се навлезени повеќе именски суфикси, од кои позатврдени се: *-ана*, *-лак* (буг. *-лџк*, ср. и хрв. *-лук*), *-лија* и *-џија* (*-чија*). Бројот и фреквенцијата на заемките со посочените суфикси во одделните јужнословенски јазици варира. Меѓутоа, освен во заемки, споменатите суфикси се застапени, со некои исклучоци, и во именки образувани од подруга (нетурска) основа, т. е. во хибридни образувања. Кај суфиксите *-лија* и *-џија* (*-чија*) по пат на перинтеграција во српскиот јазик се изделе определени суфиксни деривати, а суфиксот *-лак* во македонскиот јазик влегува во состав на суфиксните хибриди *-оџи-лак*, *-иџи-лак*, *-ачлак* (в. стр. 9).

¹ Најмалку се присутни во словенечкиот јазик, од кое П. Р а д и ќ веројатно тргнува – терминот *јужнословенски јазици* да го замени со терминот *балкански* или *балканословенски јазици*.

Суфиксот -ана : тур. *-hane* > *-ane* од перс. *hana* „дом“². Застапен е во именки, образувани од именска основа, коишто обележуваат место (просторија).³

Во ОР на **бугарскиот јазик** со посоченото значење се регистрирани само неколку заемки, повеќето од кои се оквалификувани со ознаките „устар. , нар.“ и сл.: „*механа Т, салхана А, шабахана А, шаарајана А, хајсана А*“, кон кои може да се додаде и заемката *кафене* „< *kahve hane*“ (БЕР), макед. *кафеана*, ср., хрв. *кафана*.

Српскиот и хрватскиот јазик^{*} во врска со споменатиот суфикс се разликуваат од бугарскиот и македонскиот јазик пред сè со неговото присуство во голем број заемки и образувања со подруга основа (своја или западноевропска), како и со фактот дека дадениот суфикс се среќава со две форми: *-хана* и *-ана*. Првата од двете форми (*-хана*) во речниците на споменатите јазици е одразена главно во заемки од турскиот јазик и, според Радич⁴, обично е застапена во краишта населени со муслиманско население. Втората форма (*-ана*), меѓутоа, се среќава како во заемки така и во примери со подруга основа (своја или западноевропска). Примери со двете форми се регистрирани во RWS, од кој за илустрација можат да се приведат следните:

-hana: džebhana, dershana, divanhana, hastehana, mehana // mejana, musafirhana, salhana, ...tophana; -ana: barutana, čajana, džebana и džebhana, hapsana, kafana, krečana (тур. *kireçhane*), *mezilana, tabakana, ćumurana* и др.

Еден дел од приведените и други такви заемки во современниот српски и хрватски јазик се подзаборавени или непознати за повеќето од населението. Во РСКЈ тие имаат квалификации: тур.,

² Во турскиот јазик претставува распространет и продуктивен суфикс со кој се образувани низа примери, како од домашна така и од западноевропска основа, сп.: „*peynirhane* (сыроделие М), *ticaretane* (торговий дом М), *yetimhane* (сиротски дом); или: *birhane* (пивара; ресторан во кој се точи пиво), *konsoloshane* (конзулат), *gazhane, postahane* см. *postane* М (пошта), *telegrafhane, ...*“ RWTSP.

³ А. Н. Кононов, *Грамматика современного турецкого литературного языка*, Москва, 1956, 112.

* Материјалите за овие два јазика се дадени заедно затоа што така тие стојат во изворните текстови што се користени.

⁴ *Турски суфикси у српском језику са освртњом на сѝање у македонском и буѓарском*, Београд, 2001, стр. 79.

истор., покраински збор, а кај некои од нив се упатува на форма со конкурентен суфикс (*ледана* в. ледара) или дадената заемка се преведува со свој збор *dershana* (учионица, разред); *menzilhana* (поштанска станица, пошта).

Меѓутоа, аналогно на почесто употребуваните заемки, суфиксот *-ана* во низа примери минал на подруга основа (своја или западноевропска). Еден дел од хибридниите образувања се исто така регистрирани во RWS, сп.: *crepana, dvorana* „од *dvor i -ana perz. hana mjesto dvornica*“ (P. Skok, ER), *kukuruzana, oružana, pilana, sirana, svilana, sokolana, staklana, streljana; ciglana, kuglana* и др.

При разгледувањето на суфиксот *-ана* Радич одбележува дека со него во српскиот литературен јазик се образуваат именки од именска основа (*ледана*) и поретко од глаголска и придавска основа (*врцана, сирељана; мривана*), а присутен е и во сложени образувања од типот *електроочеличана, термоелектрана*. Освен во именки со полна, неизменета и поретко изменета основа (*сѝаклана; ждрейчана*), се среќава и во примери со неполна основа (*каѝрана*). Изведенките со суфиксот *-ана*, меѓу кои, по наше мислење, се провлекле и некои заемки од типот *баруѝана, думрукана, калхана* (топионица бабра;...), *сумурана*, Радич ги класифицирал во две семантички категории, од кои првата (место или просторија) е поделена на шест подгрупи, а втората (предмет или направа) се развила од првата категорија (место) по пат на поместување на семантичкото тежиште кон категоријата средство: „*циглана* (пеќ за печење цигала), *ледана* (апарат, уред за производњу леда; хладњак, фрижидер)“, стр. 82.

Изнесениот материјал покажува дека во современиот српски јазик не само што се присутни изведенки со суфиксот *-ана*, туку на зборообразувачки план се видливи и определени иновациски процеси. Добра илустрација за тоа претставува современиот жаргон, во кој иновациите многу повеќе напреднале, сп.: „...*ѝалачинкана* (продавница тестенине), *ѝсихана* (лудница), ...*кулана* (затвор),...“; или: „*Маркеѝана, Денѝана* (називи бакалнице, одн. приватне стоматолошке ординације у Београду)“, стр. 83.

По пат на метафоризација семантичката сфера во жаргониот се проширила на значењето л и ц е (носител на својство), сп.: „*баруѝана* (зрела жена), *кречана* (излапела особа), *челичана* (мишићав мушкарац), *ледана* (фригидна, хладна дјевојка, одн. жена)“,... или минала во апстрактно значење: „*кречана* (излапелост), *че-*

личана (мишићавост), *мувана* (1. гужва; 2. покрет; 3. опасност); ...“ (84). Во сферата на жаргонската лексика се вклучува и сложениот суфикс *-иана*, можеен дериват на *-ана*, којшто се среќава предимно како хиперпродуктивен, одн. специфичен жаргонски маркер: „...*гајбијана* (1. соба, стан; 2. затвор; 3. врата у ногометној игри; 4. гол у ногомету; 5. кућа); *ловијана* (новац); ...*хийијана* (хипици); ...*џезијана* (џез); *чешијана* (1. претраживање; 2. проверка),...“ (86).

И покрај присутните елементи на поширок семантички распон од значењето место кон апстрактно и сродното збирно значење, како и кон значењето предмет, основно кај образувањата со суфиксот *-ана* во српскиот јазик е месното значење и нивната предимно колоквијална употреба. Извесен број такви образувања сепак вршат притисок на јазичнолитературната норма, поради што тие понекогаш можат да се сретнат и во јазикот на медиумите (особено во оние со забавни содржини), но и во настапи на одделни политичари и сл., сп.: „...*сељана* (место где се окупљају неуки, прости људи); *флијерана* (просторија са флиперима, машина за игру и забаву); ...прави *циркусану* од парламента; ... *кулијана*...: енгл. *cool*“ (85).

Сепак, во зборообразувачкиот систем на српскиот литературен јазик суфиксот *-ана*, според Радиќ, има главно периферна улога, што се потврдува од фактот дека во РСКЈ повеќе од половината примери имаат лексикографски квалификации: „турцизам (*барутана, диванхана, ђумрукана*...), покрајинска реч (...*иилана, свилана*), индивидуална реч (*врцана, кошарана*), застарела реч (*ракијана*) и др“; или се упатува на форма со конкурентен суфикс, на пр.: „*ледана* в. ледара, *иивана* в. пивара“ (85–86).

На определена застапеност и продуктивност на суфиксот *-ана* укажуваат и мнозина автори на нормативни граматички на српскиот и хрватскиот јазик (А. Белиќ, М. Стевановиќ, Ж. Станојчиќ и Љ. Поповиќ; Маретиќ; Брабец / Храсте; Бариќ / Лончариќ; Бабич), како и автори на одделни студии и статии од србохрватистиката, од кои главно С. Стаховски смета дека посочениот суфикс „Во современиот српскохрватски литературен јазик е непродуктивен“ (86).

По прашањето за продуктивноста и застапеноста на суфиксот *-ана* во одделните семантички категории, гледиштата на граматичарите се делумно неизедначени. Радиќ притоа констатира: „Иако на први поглед парадоксално, управо западна, тзв. хрватска

варијанта је, за разлику од других турских суфикса, овом суфиксу давала значајно место у свом творбеном систему... (исп. *кисикана*, *сладорана* и др.), стр. 87. Внимание привлекуваат исто така и неколкуте словенечки примери, одбележени од R. Jugančič: „*astahana, dembelhana, divanhana, salhana, sandukhana, tophana*“ (88), од кои, меѓутоа, во SSJ ниеден не е регистриран.

Македонскиот јазик. Суфиксот *-ана* е исто така застапен во заемки (од турскиот јазик) и хибридни образувања, најчесто со значењето место (просторија) и далеку поретко збирно и апстрактно значење: „*койилјана kopilad*“ (PMJ); *Ший-џарана* (разг.); или „*дембелана* (разг.) *lenjivost, lenstvovanje*“ (PMJ). Заемките со значењето место се притоа најчесто оквалификувани со арх., сп.: „*абдесана* (арх.) *abdesluk, abdesana, айсана, баруџана, џумрукана* (арх.), *кафеана* (арх.), *мезилана* (арх.), *џаџирикана* (арх.) 1. patrijaršija; 2. *исџор*. ohridska arhiepiskopija; *салана* vrsta drvenih venjaka на којима се суши *pastrma, soha*; *џабана* (работилница за обработка на кожи) *tabakana*; *џарайана* (арх.) 1. (работилница за сечење на пари) *tağarana*; 2. *izobilje sredstava, predmeta i sl.*“ (PMJ), спрема кои е образувано и *џулана* „*siglana* в. туларница“ (PMJ).

Во PMJ или во *Правојисоџи на македонскоџи лџиџературуен јазик* се регистрирани и извесен број хибридни образувања, коишто се навлезени со посредството на некогашниот српскохрватски јазик, сп.: *челичана* (фабрика за челик) *čeličana, шеќерана, џилана, солана*; или: *куџлана* (место за куглање) *kuglana* < герм. *Kugelbahn*; *џермоелекџирана* П и *џермоџенџирала* PMJ. Во дневниот печат се среќаваат и примерите *џоџлана* (рус. *џеџлоџенџиралџ*); *џереџана* : „потоа заминувам на тренинг во *џереџанатаџа*“ (Утр. в.).

Суфиксот *-лџ / -лџ / -лџ / -лџ* (буг. *-лџк*, макед. *-лак*, ср. и хрв. *-лук*) претставува многу продуктивен афикс со кој во турскиот јазик се образуваат именки од именска и придавска основа или од број. Најмногубројни се оние со именска основа, коишто обележуваат: 1) месност – обрасната со растителност или што има она коешто произлегува од основата: *findiklik* (лескарник); *kumluk* (песокливо место); 2) просторија во која се чува она што е содржано во основата: *kömiirlik* (јагленарник; јама за јаглен); 3) предмет: *gözlük* (очила); 4) установа; звање: *direktörlük* (дирекција; директорство); 5) занимање и др.: *doktorluk* „1. и 2.“, *çobanlık* „1. и 2.“. Некои именки од овој вид имаат цела серија од значења сврзани со основата од која се образувани (Кононов, 106–107).

Споменатите значења најмногу се одразени во српскиот јазик, во кој суфиксот *-лук* е, впрочем, најраспространет и најпродуктивен. Разгледуваните јужнословенски јазици тука се разликуваат меѓу себе со бројот на преземените заемки, со застапеноста на одделните значења и особено со нееднаквата распространетост на хибридни-те образувања (со можни нови такви примери).

Во ГСБКЕ и други граматика на **бугарскиот јазик** суфиксот *-лук* се одминува. Сепак низа именки (предимно заемки) со посочениот суфикс, главно со значењата: а) својство; б) занает, и в) предмет, – се одбележени во речниците на бугарскиот јазик, од кои во ОР се регистрирани, на пр.:

а) Својство или дејство: *агалук* А, *бекјарлук* Т, *душманлук* Т, *колајлук* Т, *маскарлук* А, *мискинлук* Т, *ортаклук* Т, *пазарлук* А, *пехливанлук* Т, *пишманлук* Т, *рахатлук* А, *резилук* Р, *селямлук* А, *фукарлук* А, *хаджилук* А, *хайлазлук* А, *шмекарлук* А; *батакчилук* М, *гурбетчилук* Т, *дџебчилук* М, *келетордџилук* М, *рушветчилук* М; или: *серлук* Р, *сербезлук* А; сп. и *адџамилук*: „Какви не *адџамилуци*“ (ДГ, С).

б) Занает: *џолгерлук* А, *сарафлук* М, *табаклук* Р, *терзилук* А, *хамаллук* А; *абадџилук* Т; *арабадџилук* М, *ашчилук* М, *бахчевандџилук* Р, *бозадџилук* М, *бостандџилук* М, *боядџилук* М, *мутафчилук* Р;

в) Предмет: *бохчалук* А, *џамлук* А, *џошеклук* А, *мезелук* Р, *миндерлук* Т, *пармаклук* А арх. (рус. *перила*), *хастарлук* А.

Аналогно на почесто употребуваните заемки, суфиксот *-лук* минал и на примери со домашна или подруга основа, од кои во ОР се среќаваат: *войниклук* Т (и *аскерлук* Р), *даскалук* А, *докторлук* Т, *ловџилук* (и *авџилук* М), *мајсторлук* Т, *пџџерлук* А, *сватлук* А; или: *фустанлук* Р (гр. *fustani*); *цигарлук* А; сп. и „*воденичарлук*, *џандарлук*, *џелезарлук*, *зидарлук*, *златарлук*“ РБЕ. Примерите од овој вид во бугарскиот јазик имаат изразито разговорен карактер. С. Стојанов притоа укажува на некогашната продуктивност на овој суфикс и на неговото спорадично минување на домашна или подруга основа, како и на емоционално-експресивните особености на изведенките.

Српскиот и хрватскиот јазик. Споменаваме дека од бугарскиот и македонскиот јазик се изделуваат со поголема застапеност на заемките, како и со поголема распространетост на су-

фиксот *-лук* во хибридни образувања. Одбележаните од А. Кононов значења и подзначења на овој суфикс (в. стр. 5) речиси сите се среќаваат, повеќе или помалку, и во српскиот јазик. Ова сепак не значи дека заемките од овој вид во српскиот и хрватскиот јазик секогаш наполно ги запазиле сите значења што ги имаат во турскиот јазик, сп. *babalık* „1. – 4.“ М и ср. „бабалук *ѝокр*. 1. тазбина; 2. очевина“ РСКЈ. Од друга страна, кај одделни заемки изгледа се развило и дополнително значење, сп.: *комишлук* (1. соседство; 2. соседи). Голем број заемки и хибридни образувања со суфиксот *-лук* се регистрирани во RWS, само што многу од нив сепак имаат лексикографски квалификации од типот „арх., истор., разг., покрајинска реч, индивидуална реч“. Со или без посочените ознаки се среќаваат, на пр.:

Својство или дејство (сврзано со основата) „, *akšamluk*, *gazdaluk*, *mahmurluk*, *muštuluk*, *noksanluk*, *rahatluk*, *sevdaluk*, *bečarluk*, *hastaluk*, *namčorluk*; *pezevenkluk*; *ačikluk*, *čurukluk*, *javašluk*, *jogunluk* и *jogunstvo* T, *reziluk*; или: *baškalkuk* (*baška*), *džabaluk adv.*, *čokluk* (< *çok*), *jokluk*...

Занает одн. занимање: *bakaluk* „трговина бакалском робом; бакалска роба“ (РСКЈ), *berberluk*, *kasapluk*, *saračluk*, *terziluk*; *arabadžiluk*, *aščiluk*, *kazandžiluk*, *kujundžiluk*...

Предмет: *boščaluk*, *dušekluk*, *jagluk*, *jorganluk*, *minderluk*, *učkurluk*, *čibukluk*, *čiviluk*...

Хибридни образувања: *gadaluk* и *gadiluk* „гадост, прљавштина“ (РСКЈ), *ciganluk* (= *ciganština*), *poganluk* (= *poganština*), *tvrdičluk*, *kukavičluk* (*kukavištvo*), *lopovluk*, *nitkovluk*, *lenštiluk*, *obešenjakluk*, *prostakluk*, *svinjarluk* (*svinjarija*); *babičluk* (занимање бабице, акушерство) РСКЈ; или: *nesretluk* (< *nesretan*), *nestašluk* (= *nestaštvo*): или: *argatluk* (< *argat* < гр. *argates*) и *argatovanje*, *majstorluk* (*majstorija*), *advokatluk*, ...*gurmanluk* (фр. *gourmand*) „1. и 2.“; или со значењето предмет: *prsluk*.

Врз основа на постојната домашна и странска литература за суфиксот *-лук*, Радіќ (63–79) одбележува дека образувањето на изведенки со посочениот суфикс во српскиот литературен јазик станува од именски основи (*лажовлук*, ...*манџулук*), од придавки (*блесавлук*, *дивљалук*, *ѝроданлук*) и, поретко, од глаголска основа (*крканлук*, *мазлук*). Сепак одделни, доста изолирани примери се изведени и од другите зборовни групи, сп.: *назадлук* (РСАНУ); *ахалук* (РМС). Суфиксот *-лук* е присутен и во сложено-суфиксни

творби (*ѓоросечлук, данѓублук, крухоборлук, неверлук*). Изведенките со посочениот суфикс се класифицирани во четири семантички категории, од кои првата и втората категорија имаат свои подгрупи... Примерите од првата семантичка група (апстрактно значење), според авторот, покажуваат дека суфиксот *-лук* мора да се смета за продуктивно средство за образување на именки со апстрактно значење. Слично на образувањата со другите турски суфикси, кај низа образувања со суфиксот *-лук* се присутни елементи на стилско-семантичка интензификација, кое веројатно се одразило на неговата хиперпродуктивност; сп.: *ѓрабежлук, зеленашилук, раскошилук; или: крииичарлук, банкротилук, денунцијашилук, идиошилук* и др. (72–73).

Кон овој странски суфикс нормативните граматика на српскиот и хрватскиот јазик имаат донекаде неизедначен пристап. Авторите најчесто патем одбележуваат дека се употребува и во домашни зборови (*безобразлук, ѓоѓанлук*), а некои од нив го споменуваат и значењето простор (*абацилук, босѓанлук, кујунцилук*). Во граматиката на И. Брабец, М. Храсте и С. Живковиќ се посочени изведенки со а п с т р а к т н о значење (*безобразлук, несѓашлук*). Повеќе внимание на овој суфикс му посветил Ст. Бабиќ, којшто констатира дека од именски и, поретко, од придавски основи со *-лук* се образуваат именки со а п с т р а к т н о значење (*лоѓовлук; несѓашилук*), но делумно и збирни именки (*комшилук; циганлук, кришћанлук*). Според Бабиќ, во хрватскиот литературен јазик тој е „slabo plodan“.

Македонскиот јазик. Разгледуваниот суфикс е исто така застапен во голем број заемки и хибридни образувања (најчесто со а п с т р а к т н о значење). Паѓа в очи притоа дека некои од регистрираните примери во RWS не се среќаваат во РМЈ, сп.: „*akšamluk, bajramluk, hastaluk, jogunluk, noksanluk, rızaluk, ... bařkaluk, řokluk, jokluk*“ и др. Од друга страна, во РМЈ се регистрирани примери коишто не се среќаваат или не се обични во српскиот и хрватскиот јазик, сп.: *азѓанлак* (разг.) *ludost, ludoriја, razuzdanost; ајлазлак* (буг. *хайлазлак*) (разг.) *lenstvovanje, besposlićenje; ербайлак* (разг.) *spособnost, okretnost, umeřnost; овардалак* (разг.) *izdařnost, galantnost; сајѓиллак* (разг.) *pořtovanje, uvařavanje; или: баздриѓанлак* (арх.) 1. *trgovina tekstilom; 2. tekstilna roba; самсарлак* (тур. *simsarlık*) разг. 1. (водење на самсарска работа) *samsarenje; 2. (она што се плаќа на самсарот) samsarına; или: јакалак* *grudnjak od řifona ili platna, в. грлушник; софра-*

лак (разг.) platno koje se meće ispod trpeze; *цамлак* (разг.) 1. vitrina, izlog; 2. okviri za staklo na prozorima.

Во еден дел од регистрираните примери со суфиксот *-лак* РМЈ укажува и на конкурентната домашна форма или наставка, сп.: *аѓалак* и *аѓување*, *арѓаѝлак* и *арѓаѝување*, *ѝазарлак* и *ѝазар*, *ѝазарење*; или: *мамурлак* и *мамурносѝ*; *беќарлак* и *беќарсѝво*, *мај-мунлак* и *мајмунсѝво*; или: *берберлак* в. берберство; *ѓурбеѝлак* в. гурбетчиство; *чивчилак* в. чивчиство; или *абаѝисѝво* (= *абаѝилак*), *казанѝисѝво*, *калаѝисѝво* и др. Суфиксот *-лак* е присутен и во хибридни образувања, еден дел од кои се регистрирани и во РМЈ: *боѓаѝлак* в. богатство; *свеѝилак* в. светост; *ѓослак* (= *ѓосѝење*): „И овој *ѓослак* долго ќе се памети“ (ЈЛ,П); *деверлак* (разг.) = *деверсѝво*; *домаќинлак* в. домаќинство; *сѝоѝанлак* в. домаќинство РМЈ; *јунаклак* в. јунаштина; или: *војниклак* (разг.) *vojnička služba*; сп. и *солдаѝлак* (разг.) *soldačija, soldatija*; *докѝорлак* (разг.), *ѓоведарлак* в. говедарство; *овчарлак* (разг.) в. овчарство; *ѝадарлак* (разг.), *рибарлак* (разг.) в. рибарство); *ѝисарлак* (разг.) в. писарство; *ѝисаѝеллак* (ирон. разг.) в. писателство РМЈ; сп. и *ѝрѓовилак* (разг.) „трговија, тргување“; *инженерлак* (ЈЛ,П) в. *инженерсѝво*; *ѝарѝизанлак* (разг.) в. партизанство; *црноборсаѝилак* (КЧ, Р); *ѝоферлак* (Вест).

Во врска со суфиксот *-лак* одбележување бара и фактот дека влегува во состав на хибридните суфикси *-оѝилак*, *-ѝѝилак* и *-ачлак*:

-оѝилак < *-оѝ-ија* и *-лак*: *ѓнасоѝилак* (разг.) „1. в. гнасота; 2. (обично pl.) покриени делови од човечкото тело“ РМЈ; *ѓревоѝилак* (дијал.) в. гревота; *лошоѝилак* (разг.) в. лошотија; *ѝросѝоѝилак* (разг.) в. простотија; *ѝросѝоѝилак* – *срамоѝилак* РМЈ; сп. и *ѝобедилак* (арх.) „голема беда, неволја: не му се тегне *ѝобедилакоѝ*“ РМЈ; или: *ѝроклеѝилак* (разг.) в. проклетија;

-ѝѝилак < *-ѝѝи-ја* или *-ѝѝи-на* и *-лак*: *будалиѝѝилак* (разг.) в. будалштина; *ѓолемѝѝилак* (разг.) в. големштина; *ѓаволѝѝилак* (разг.) в. ѳаволштина, ѳаволија; *ѓуѝѝѝилак* (разг.) *siganluk, siganštija*; *ѝиѓаниѝѝилак* (разг.), *маѓариѝѝилак* (разг.) в. маѓарштина (РМЈ); сп. и *ѓраѓаниѝѝилак* (= *ѓраѓаниѝѝина*): „Доста пак сака да го покаже *ѓраѓаниѝѝилакоѝ*“ (СП, КЖ); *македонѝѝилак* (СП, КЖ); *човеѝѝилак* (= *човеѝѝина*): „ни зрнце мерак, ни зрнце *човеѝѝилак*“ (СП, КЖ); *мудроѝѝилак* (МЦ, МНП); *немаѝѝилак* (разг.) в. немаштија, немаштина (РМЈ);

-ачлак < *-ач-ка* и *-лак*: *дуѝачлак* (разг.) в. дупачка; *ѝѝѝачлак* (разг.) в. питачка; *ѝѝѝачлак* му е занаетот (РМЈ).

Суфиксот -лија. Во разгледуваните јазици претставува адаптирана форма на турскиот афикс *-li / -li / -lu / -lü*, со кој се образуваат предимно придавки, но кој служи и за образување на називи за лица со можни четири значења (К о н о н о в, стр. 104–105). Останува нејасно, меѓутоа, зошто не е споменато и значењето предмет (?). Покрај адаптираната форма (*-лија*), општа во споменатите јазици е и појавата двојна функција (придавска и именска) кај некои од примерите, сп.: *борчлија* (разг.) „1. неизм прил.; 2. суц. м. и ж. р. должник, -ица (МРР); буг. *мераклия* (хрв., ср., макед. исто) „неизм. прил. и суц. большой любитель, -ница, охотник до чего-л.“ (БРР); макед. *џараллија* (ср., буг. исто) „неизм. прил. и суц. богатый человек, богач“ (МРР). Придавската функција е сепак далеку пораспростанета од именската. Во разгледуваните јазици се изразени и други особености, коишто бараат одбележување.

За **бугарскиот јазик** е карактеристично дека суфиксот *-лија* (со ретки исклучоци) е застапен главно во заемки, коишто упатуваат на лице или предмет со својства што произлегуваат од основата. Во ОР се регистрирани главно заемките:

акълия Т, *белялия* Т, *джумбушилия* Т, *захметлия* Т, *ихтибарлия* Р, *кабахатлия* Т, *кавгалия* М, *кибритлия* А, *кусурлия* Т, *късметлия* А, *кярлия* М, *махмурлия* Т, *мераклия* А, *масрафлия* Т, *маразлия* Р, *паралия* А, *сефалия* А, *табиятлия* Т, *тевекелия* Т; или: *берекетлия* Т, *гайтанлия* А, *каймаклия* А „неизм. прил. со сливками, с пенками (о кофе и др.)“ (БРР), *памуклия* А, *пискиолия* А, *чардаклия* Р, *шербетлия* А; или: *еснафлия* Т; *османлия* А и *османец* истор. турок (БРР); или *татлия* суц.

Образувањата со подруга (нетурска) основа се ретки: „*кремъклия* А (пушка) и *кремъклийка* „ружје, зажигающеся кремнем“, *пиперлия* А, *фасонлия* Т „неизм. прил. фасонистый“; или *куражлия* А „неизм. прил. разг. смелый, мужественный“ (БРР).

Српскиот и хрватскиот јазик. Покрај двојната (придавска и именска) функција кај еден дел од заемките со суфиксот *-лија*, посочените јазици во ограничен број придавски образувања (предимно во говорот на муслиманското население) ја запазиле и изворната форма *-ли*, којашто Радик ја разгледува дури одвоено од суфиксот *-лија* во одделот „Ситније појаве“ (95–99). Во RWS суфиксот *-ли* е застапен во примери, голем дел од кои се среќаваат

напоредно со формата *-лија*. Во РСКЈ за нив најчесто се дадени квалификаците „*џур.*, *засџар.*“ или се укажува на конкурентната форма со домашен суфикс, а кај некои е даден превод, сп.:

arkali (1. и 2.), *belajli*, *burmali* и *burmalija*, *čehreli* „лијера izgleda u licu“ (Šk), *čefli* и *čefli*, *čemerli*, *čošeli*, *džumbušli* и *džumbušlija*, *kadifli*, *kadifeli* „*џрид.* *неџром.* *засџар.* кадифан“ (РСКЈ) и *kadiflija* („у атрибуцској служби“ РСКЈ), *kalajli џрид.* *неџром.* и *kalajlija* „суц. оловяная тарелка“ Т, *kumašli...mermerli*, *mukaetli* и *mukaetlija*, *patukli* „*џур.* *засџ.* в. памучан“ (РСКЈ), *saburli*, *sedefli* и *sedeflija*, *sertli*, *sevapli* и *sevaplija*, *srčajli* или *srčali* „*џрид.* *неџром.* који је од срче, стаклен“ (РСКЈ), *šajakli* в. шајачки (РСКЈ), *šikli* „*nacifren*, *dotjeran*“ (Šk), *šimširli* „*џрид.* *неџром.* шимширов“ (РСКЈ), *tabijatli* и *tabijatlija*, *tertibli* „*uredan*“ (Šk), *varakli*. Аналогно на посочените заемки, суфиксот *-ли* минал и на домашна основа во примерот „*злаџајли џрид.* *неџром.* златан, позлаћен“ (РСКЈ).

За разлика од формата *-ли*, којашто се среќава главно во заемки, формата *-лија* е застапена не само во заемки од типот: *bojlija* „стасита особа“ РСКЈ, *budžaklija*, *zanatlija*, или: *čardaklija*, *odžaklija*, туку и во голем број образувања со домашна и друга основа: *јауклија засџ.* (вереница, зарученица, драга (РСКЈ), *манасџирлија* (монах), *варошлија* „см. варошанин“ Т, *мршајлија* (мршоња); *џуберџеџлија*, *режимлија*, *универзиџеџлија*; или: *оџаклија* „овчинный тулуп (мехом на ружу)“ Т, *сџомаклија*,...; или: *Нишлија*, *Сарајлија*, *Бечлија*,... Така, заедно со своите деривати: *-алија* (*бркаклија*, *злаџалија*, *дуџалија*), *-ајлија* (*бркајлија*, *новајлија*; *џочајлија*), *-анлија* (*дуџанлија*; *Врањанлија* / *Врањанин*), *-елија* (*џранчелија*, *џрошелија* в. трошација), *-лија* претставува продуктивен суфикс (Радиќ, 115–119). Изведенките со суфиксот *-лија*, според Радиќ, во српскиот литературен јазик се образуваат од именки (*мраклија*, *кабинейлија*), придавки и прилози (*боџаџлија*, *новајлија*; *наџредлија*) и, поретко, од глаголска основа (*везлија*, *џочајлија*,...), стр. 35. Кај посочените образувања авторот изделува четири семантички категории + групата жител на дадено место или крај. При втората семантичка категорија (лице со надворешни карактеристики) е одбележено дека одделни примери се блиски до оние од првата категорија...

Образувањата со суфиксот *-лија* во српскиот литературен јазик во голема мера имаат стилско обележје, па со самото тоа и

периферен статус во творбениот систем. Радик притоа забележува дека такви образувања во литературниот јазик има сè помалку, а во некои нормативни граматика на српскиот литературен јазик споменатиот суфикс е и наполно одминат (43). Суфиксот *-лија* е сепак влезен во творбениот инвентар на хрватскиот литературен јазик. Во рамките на дериватот *-ајлија*, во граматиката на Бариќ / Лончариќ тој е вклучен во категоријата носител на својство, но главно во хибридни образувања коишто имаат пејоративно значење (*бркајлија*, *дуѓајлија*, *новајлија*). На овој суфикс повеќе се задржува Ст. Бабиќ, којшто истакнува дека малиот број примери на *-лија* претставуваат архаизми, провинцијализми, фолклоризми или историзми, но независно од тоа *-лија* спаѓа во продуктивни суфикси, со кој се образуваат нови зборови, како од домашна така и од странска основа, главно „погрднице“. Повеќето автори на студии и статии од областа на србохрватистиката укажуваат дека посочениот суфикс не ја изгубил својата продуктивност, особено на стилски план (фамилијарност, иронизирање, пејоративност), 43.

Македонскиот јазик. Во поглед на функциите, значењата и др. особености во образувањето, суфиксот *-лија* најчесто оди заедно со соседните словенски јазици, од кои се изделува главно со извесни посебности. Во однос на српскиот јазик, бројот на заемките е сепак далеку поограничен. Изворната форма *-ли* оставила ретки траги, дел од кои се регистрирани во РМЈ, кој, покрај квалификациите арх., нар. поез., разг., упатува и на конкурентната форма со суфиксот *-лија* или со домашен суфикс (*-ен* и *-лив*), сп.: „*колакли(ја)* *adj. indecl. колаклија сабја* kriva sablja; *назли* и *назлија* (нар. поез.) mio, drag, voljen, *џансурли*, *џансурли* (нар. поез.) в. пансирен; *џансурли* *кошула...*; и *џансурлија*, *џансурлија...*; *сабарли* (арх. стрплив) saburli; *џаџли* (арх. сладок, вкусен); или: *караџозли(ја)* srnook; *фиданбојли(ја)* koji je vitka stasa“ РМЈ.

Слично на примерите со формата *-ли*, голем дел од заемките со формата *-лија* во РМЈ исто така ги имаат квалификациите арх., разг., а кај некои се упатува и на домашна конкурентна форма... Се среќаваат, меѓутоа, и заемки коишто се, повеќе или помалку, типични за македонскиот јазик, сп.: *абрашлија* в. абрашлив, *адејлија* (арх.) koji se drži običaja, *бербајлија* и *бербајен* prljav, nečist, *буџурлија* в. бутурлив, *џајлелија* (разг.) *adj. indecl. brižan*, ... neraspoložen, *дикајлија* (арх.) *adj. indecl.* в. внимателен РМЈ, *зарлија* (разг.) koji ima sreće u (hazardnoj) igri, *јашилија* (арх.) пожилой, в летях (МРР), *кубелија* svodan, *сојлија* (разг.) из хорошей семьи,

хорошего происхождения МРР, *ѿаксирѿиѿлија* (разг.), *ѿаѿаѿклија* в. мадлест (РМЈ), спрема кои суфиксот *-лија* минал и на примери со домашна или подруга основа, познати како хибридни образовања, сп.: *бесалија* (< *беса* < алб. *besë*) „човек што стои на зборот“; *мусѿаклија*; или: *дарбалија* *adj. indecl.* (арх.) в. даровит, надарен, *свездалија* (разг.) „симпатичен, мил“, *офѿиѿкалија* (разг.) в. турбекулозен, *усѿиѿлија* (арх.) в. устат, *ѿрмежлија* (дијал.) в. громовник; или: *зѿлобалија* (нар. поез.) *сабја зѿлобалија* в. зглобница 2 (РМЈ); сп. и. *сѿѿавајлија*: „има ли маж од мајка роден, *сѿѿавајлија*, *фиданбојлија*, *статистичар јали математичар*“ (НМ).

Што се однесува до значењето жител на дадено место, крај или област, кое во српскиот јазик е доста обично, тоа во минатото и кај нас било распространето, но денес е запазено главно во одделни народни говори, притоа со тенденција кон потиснување од страна на суфиксите *-ец* и *-чанец*, сп.: *ѿосѿиварлија* (арх.) в. гостиварец, *дебарлија* (арх.) в. дебранец, *дебарчанец*, *крајовалија* (арх.) в. кратовец, *-чанец*, *ѿаѿѿеѿкалија* (жител на *Паѿѿеѿка Река*, Скопско), *чичевалија* (жител на с. *Чичево*); или: „*ѿорничеѿлија*, *милеѿковалија* (почесто: *милеѿковчанец*, *муинлија* (почесто: *муинчанец*), *ѿурновалија* (почесто: *ѿурновчанец*)“...⁵ И покрај забележливата реткост, посочениот вид образувања оставиле трага во значителен број фамилни имиња, – образувани според местото на живеењето или престојот на основоположникот. Таквите примери се чести и во соседните словенски јазици, а кај нас се застапени со суфиксите *-ли*, *-лија*, *-ли-ев*, *-ли-ев-ски*, *-ли-ски*, на пр.:

-ли: *Грамосли*, *Иракли*, *Захо Разлокли* (г. *Разлоѿ*) ММ, Т, *Сѿанболи* ММ, Т;

-лија: *Вароѿлија* (*Вароѿ*, дел од Прилеп), *Војниѿалија* и *Војниѿалиев*, *Куковалија*, *Куковалиев* и *Куковски* (с. *Куково*), *Росоклија* (с. *Росоки*, Дебарско);

-ли-ев, *-ли-ев-ски*, *-ли-ски*: *Балванлиев* (с. *Балван*, Штипско), *Бансколиев*, *Граѿковалиев*, *Дебарлиев*, *Козјаклиев*, *Крајовалиев*; *Пенуѿлиски* (с. *Пенуѿино*, Штипско).

Суфиксот *-ѿија* (*-ѿија*). Во разгледуваните јужнословенски јазици настанал по пат на адаптација на турскиот суфикс *-ci* / *-ci* / *-ci* / *-ci* (по основи на вокал и звучна согласка) и *-ѿi* / *-ѿi* / *-ѿi* / *-ѿi* (по основи на безвучна согласка), со кој во турскиот јазик, по пра-

⁵ Т. Стаматоски, *Македонска ономаѿѿика*, Скопје – 1990, 230.

вило од именски основи, се образуваат именки со значењата: лице со дадена дејност или занимање и л и ц е со својства од основата (Кононов, 102). Во споменатите јазици именките со *-џија (-чија)* ги имаат следниве особености:

Бугарскиот јазик. Авторите на ГСБКЕ при разгледувањето на наставките со значењето л и ц е од машки пол ги одбележиле и оние „от чужд произход“, во кои, покрај шест западно-европски наставки, е опфатена и турската наставка *-џија (-чија)*, којашто се среќава во голем број апелативи од турско и арапско потекло, сп.: *„абаџија, бакърџија, чорбаџија, бояџија, халваџија, прангаџија, бозаџија, ...чохаџија, джебчија, симидчија, ...батакчија, кебапчија* и пр.

Същата наставка обаче е станала много продуктивна, поради което с неа се образуват съществителни нарицателни имена за лица мъже и в нај-ново време от различни домашни и чужди думи, напр.: *шегаџија, лимонаџија, содаџија, будкаџија, мозаикаџија, двойкаџија, тройкаџија, маркаџија, кифлаџија, картаџија, ловџија, циркаџија, бюфетчија, гратисчија* и пр.“ (55).

Хибридниите образувања со суфиксот *-џија (-чија)* можат од ОР и други извори да се илустрираат и со примери од типот: *варџија* (вар), *лустраџија* Р (нгр. *lustro*), *ваксаџија* А, *семкаџија* Т, *сладоледчија* Т; или: *бетонџија* А, *каналџија* А, *поџаџија*, *трамвајџија* Т, *кинематографчија* А, *фотографчија* А, *шлепчија* А (герм. *Schleppkahn*); или: *завераџија* А, *потераџија* М, *превратаџија* А, *сметкаџија* Т; сп. и *язваџија* (ДЗ, ПИ) „человек, страдающий язвой желудка“ (БРР); или: *евтинџија* Т, *скъпчија* А; или: *гуляџија* А „човек, който обича да гуляе < гуляя (по рус. гулять = живея разпуснато, пиянствувам“) РЧДБЕ, *плячкаџија* А, *свирџија* А; или со западноевропска основа: *алармаџија* Т, *комитаџија* А, *курортаџија* Т, *модаџија* Т, *скандалџија* А, *журчија* Р (фр. *jour*); сп. и *комплотаџија* (ДГ,С); *митингаџија*: „Той беше, който правеше да гонят Стамболовите *митингаџији*...“ (ДГ, С).

Српскиот и хрватскиот јазик. Значителната распространетост на заемките и хибридниите образувања со суфиксот *-џија (-чија)* во овие јазици се дополнува со творбени (зборобразувачки), стилски и други особености. Радик забележува дека независно од

тоа како завршува основата (звучна или безвучна согласка) кон која се додава посочениот суфикс, во современиот српски јазик речиси напoлно преовладал аломорфот *-џија*: „*инџереџија, меџиџија, џрџиџија, џроџиџија*“. На овој начин морфолошката разновидност на странската морфема (*-џија / -чија*) во јазикот примател се сведува на една форма (*-џија*). Посилно отколку во соседните словенски јазици е изразена и појавата суфиксни деривати: *-аџија* (*филмаџија; џуџаџија*), *-еџија* (*џлавеџија, силеџија*), *-енџија* (*џреленџија < џрело*), *-иџија*), чијашто проблематика е посебно разгледана во „Суфиксни деривати“ (109–115). Од друга страна, одделни примери напоредно се среќаваат со *-џија*, и *-чија* или со суфиксите *-џија* и *-лија*, *-аџ*, сп.: *аџиџија* и *аџиџиџија*; или *занаџиџија* и *занаџлија*, *дусџабанџија* и *дусџабанлија*, *џабандџија* и *џабанлија*, *џабанаџ*.

Во RWS со суфиксот *-џија* (*-чија*) се регистрирани голем број заемки, како и образувања со подруга основа. Покрај заемки коишто се употребливи во современиот јазик (сп.: *bozadžija, buregdžija, čevapčija*; или: *inadžija, badavadžija*), регистрирани се и примери со лексиколошки квалификации: *џур.*, *арх.*, *разџ.*, *исџор.*, *џокр. реч.* кај кои РСКЈ и др. речници најчесто упатуваат на конкуретен суфикс или на домашен збор, сп.: *dželebdžija* тур. (трговац стоком), *čizmedžija* арх. в. *obučar, ekmekdžija* или *furundžija* покр. в. пекар, *kapidžija* арх. в. вратар РСКЈ, *sajdžija* в. часовничар Т; или: *jabandžija* (странац) и сл.

Бројот на регистрираните во RWS образувања со подруга основа е исто така значителен, само што и кај некои од нив речниците упатуваат на конкурентниот домашен суфикс (*-ар*, *-ник*, *-аџ*, *-ија*), сп.: *млекаџија* см. млекар Т, *оклобџија* „оклопник“ РСКЈ, *воскарџија* в. воскар, *враџарџија* в. вратар РСКЈ; *амрелџија* или *амбрелџија* (< итал. *ambrello*), *бифеџија* и *буфеџија*, *бомбонџија*, *ликерџија*, *фармаџија*, *бейџонџија*, *малџереџија*, ... *џрамаџија*; или : *џлобџија* в. глобар РСКЈ, *џрџиџија* в. пркосник, *ваџарџија*, *винџија* в. винопија РСКЈ, *забуџанџија* и *забуџанџи*, *џеренџија* в. теренац РСКЈ; или: *крџеџија* (крпач) РСКЈ, *ловџија* см. ловац Т, *џљачкаџија* и *џљачкаџи*, *џравџија*, *џроџиџија* см. трошач Т, *џаливџија* см. шаљивац Т; *лармаџија* и др.

Во српскиот литературен јазик суфиксот *-џија* (*-чија*), според Радич, служи за образување на изведенки од именски основи (*бомбонџија, џџарџија*), глагол (*зџрџиџија, дрмаџија*) и, поретко, од придавска и прилошка основа (*џуџаџија; бадаџија*), а прису-

тен е и во сложено-суфиксни творби (*дангубџија*, *нокодобиџија*). Кај изведенките со овој суфикс споменатиот автор izdelува три семантички категории, од кои првата има две, втората – три, а третата – две подгрупи. Изделените семантички категории, особено нивните подгрупи, се меѓусебно доста блиски и испреплеткани, на кое, впрочем, укажува и авторот (21). Во понатамошното излагање е одбележано дека изведенките со суфиксот *-џија* /*-чија* се среќаваат „у класи особа, са основним значењем вршиоца радње, које се често приближава значењу особе са одређеном особином. Између ових значења, а посебно нјихових подзначења, понекад је тешко успоставити оштрију границу јер се она лако преливају једно у друго,...“ (22). Различните контексти притоа можат дополнително да определуваат различни конотативни вредности... Врз сето изнесено се констатира дека основното, изворното значење (вршител на дејство) кај споменатите образувања во српскиот литературен јазик е во извесна мера надминато, „при чему се тежиште знатним делом померило према квалификативности, односно категорији носилаца особине“ (23). ...Макар што овој суфикс се нашол во творбениот инвентар речиси на сите нормативни граматички на српскиот јазик, јазичната норма сепак успешно ги избегнува повеќето иновации (25).

Македонскиот јазик. И покрај многуте совпаѓања и сличности со соседните словенски јазици во однос на присуството и употребата на заемките и хибридниите образувања со суфиксот *-џија* (*-чија*), македонскиот јазик се izdelува од споменатите јазици (или од едниот) со извесни особености. Тука спаѓаат пред сè примери коишто не се среќаваат, односно не се употребливи во посочените јазици. Еден дел од таквите примери се регистрирани во РМЈ:

„*баждарџија* (арх.) *baždar*; *џазозаџија* (арх.) 1. *proizvođač krakera*; 2. *prodavač krakera*; *динкаџија* *vodeničar* за *ljušćenje pirinča*“ ; или: „*абериџија* (арх.) *habernik, vesnik*; *илеџија* в. *илјаџија* (разг.) *podvaladžija, prevarant*; *истїеџија* (дијал.) *prosilac*; *јаланџија* (разг.) *lažov, фајдеџија* (разг.) *zelenáš*“ ; или: „*бањаџија* *banjar, ilidžar* в. *бањар*; *костенџија* в. *костенар*; *илиџарџија* (арх.) *siglar, opekar* који прави *čerpič*; *исїолџија* в. *исполичар*; *чейвртїчија* в. *исполичар*“; или: „*женкарџија* в. *женкар ženskar, ženskaroš*; *комїирџија* (разг.) *ljubitelj krompira*; *љубовџија* в. *љубовничар = ženskar(oš), zavodnik*; *ораџија* (разг.) *igrač kola, vešt majstor* и *igranju kola*“; или: „*карїџија* (разг.) *kartaroš*; *їаролџија* (разг. ирон.) *parolaš*“; или : „*џолемџија* (разг.) *naduvenko, ohol čovek*“; или: „*врева-*

-ција (-чија) : Самарџија (< тур. *semerci...*), Тулаџија, ...;

-ци-ев (-чи-ев) : Абаџиев, Доџанџиев, Казанџиев, Орџанџиев, Пајџионџиев, Салџиев; Самарџиев, -џиски, Сайџунџиев, -иовски, Симџиџиев, Куркџиев, Фурнаџиев, Чеџмеџиев, Шеџерџиев, -џиски; Пакеџиџиев; сп. и Гаџдаџиев и Гаџдарџиев;

-ци-ев-ски или -ци-ов-ски (-чи-ев-ски), -џи-ски (-чи-ски) : Бахчеван-џи-ев,-ски, Калаџџиев и Калаџџиски, Керамџиџиев,-џи-ски, Кириџиевски, Сурлаџиоски, Тоџиџиевски Баруџиџиски, Кафеџи-ски, Механџиски, Ханџиски; Телеџрафџиски; сп. и Масларџиовски.

Согледувања. Разгледаните суфикси во јужнословенските јазици имаат нееднаква застапеност, како и извесни свои особености. Општо за земките со споменатите суфикси е дека еден дел од нив веќе не се употребуваат или имаат ограничена употреба, поради што во речниците на споменатите јазици добиле лексикографски квалификации: арх., истор., покр. збор, разг. Посочените суфикси најраспространети и најпродуктивни се, повеќе или помалку, во српскиот јазик, во кој придобиле и определени зборообразувачки особености, вклучувајќи го тука и постоењето на повеќе деривати на *-лија* и *-џија*. Суфиксот *-ана* најмалку траги оставил во бугарскиот јазик (во ОР се регистрирани само четири заемки + *кафе-не*). За разлика од *-ана*, суфиксот *-лак* во македонскиот јазик (во бугарскиот јазик *-лък*) е далеку пораспространет не само во заемки туку и во образувања со подруга основа, при што во македонскиот јазик влегува и во состав на хибридниите суфикси *-оџиџилак*, *-џиџиџилак*, *-ачлак*. Најраширен и најпродуктивен во сите разгледувани јазици е суфиксот *-џија* (*-чија*).

Преземените суфикси го немаат изворниот гласеж на соодветните турски суфикси. Нивното затврдување во споменатите јазици станало по пат на фонетско и морфолошко приспособување кон домашните суфикси, при што, повеќе или помалку, минале и на примери со подруга основа. Слично на чешките афикси: *-eř*, *-iř*, *-oř*, *arci*⁶, тие во посочените јазици речиси престанале да се сфаќаат како странски афикси.

⁶ Фр. Травничек, *Грамматика чешского литературного языка*, Москва – 1950, 287.

СКРАТЕНИЦИ

- БЕР Български етимологичен речник.
- БРР С. Чукалов, Българско-руски речник, София – 1960.
- ДГ Д. Ганчев, Спомени за княжеското време, София – 1973.
- ИС, ВЛ И. Сланштанец, Времиња и луѓе.
- КЧ, Р, К. Чашуле, Раскази.
- М Д. А. Магазаник, Турецко-рускиот словарь, Москва – 1945.
- МЦ М. Цепенков, Македонски народни приказни, 1–6.
- МРР Р. П. Усикова, Македонско-руски речник, Скопје – 1997.
- ОР Обратен речник на современиот български јазик, София – 1975.
- П Правопис на македонскиот литературен јазик, Скопје – 1970.
- РМЈ Речник на македонскиот јазик, I, II, III, Скопје, 1961–1966.
- РСКЈ Речник српскохрватског книжевног језика, Нови Сад – Загреб.
- РЧДБЕ Речник на чуждите думи во българскиот јазик, София – 1982.
- СП, КЖ С. Попов, Крпен живот.
- Т, СРС И. И. Толстой, Сербско-хрватско-рускиот словарь, Москва – 1970.
- Р. Skok Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb.
- RWS J. Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des serbokroatischen, Wiesbaden.
- RWTSP Rückläufiges Wörterbuch der türkischen Sprache, Leipzig – 1970.
- SSJ Slovar slovenskega jezika, I–V, Ljubljana – 1970–1991.
- Šk Ab. Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo – 1966.

BORIS MARKOV

**DER ZUSTAND DER NOMINALLSUFFIXE TÜRKISCHEN URSPRUNG
IN DEN SÜDSLAVISCHEN SPRACHEN**

(Summary)

Mit der Vermittlung der türkischen Sprache sind in südslavischen Sprachen (mit Ausnahme der Slovenischen) folgende nominale Suffixe durchgedrungen: -*ana*, -*luk* (mazed. -*lak*, bulg. -*lqk*), -*lija* -*džija* (-*čija*) u.a. Die Gestaltungen mit dem Suffix -*lija* neben Hauptbedeutung (die Person oder der Gegenstand mit dem Merkmal aus dem Stamm) begegnen sich auch mit der Bedeutung Bewohner oder Familienname; die Substantive mit dem Suffix -*džija* (-*čija*) treten ebenso mit der Bedeutung des Familiennamens.

Die genannten slavischen Sprachen in diesem Fall unterscheiden sich von einander hauptsächlich mit der ungleichen Quantität der Entlehnungen mit diesem oder jenem türk. Suffix, wie auch mit der ungleichen Verbreitung und Produktivität der Exemplaren mit eigenem Stamm. Die Entlehnungen mit dem Suffix -*ana* im Bulgarischen sind sehr selten und es gibt kein Exemplar mit eigenem Stamm. Dieses Suffix ist aber sehr verbreitet in der Serbischen und Chroatischen Sprache nicht nur in den Entlehnungen sondern auch in den Exemplaren mit eigenem Stamm.

Im allen genannten slavischen Sprachen ist sehr oft das Suffix -*džija* (-*čija*) in den Entlehnungen wie auch in den Exemplaren mit eigenem Stamm.

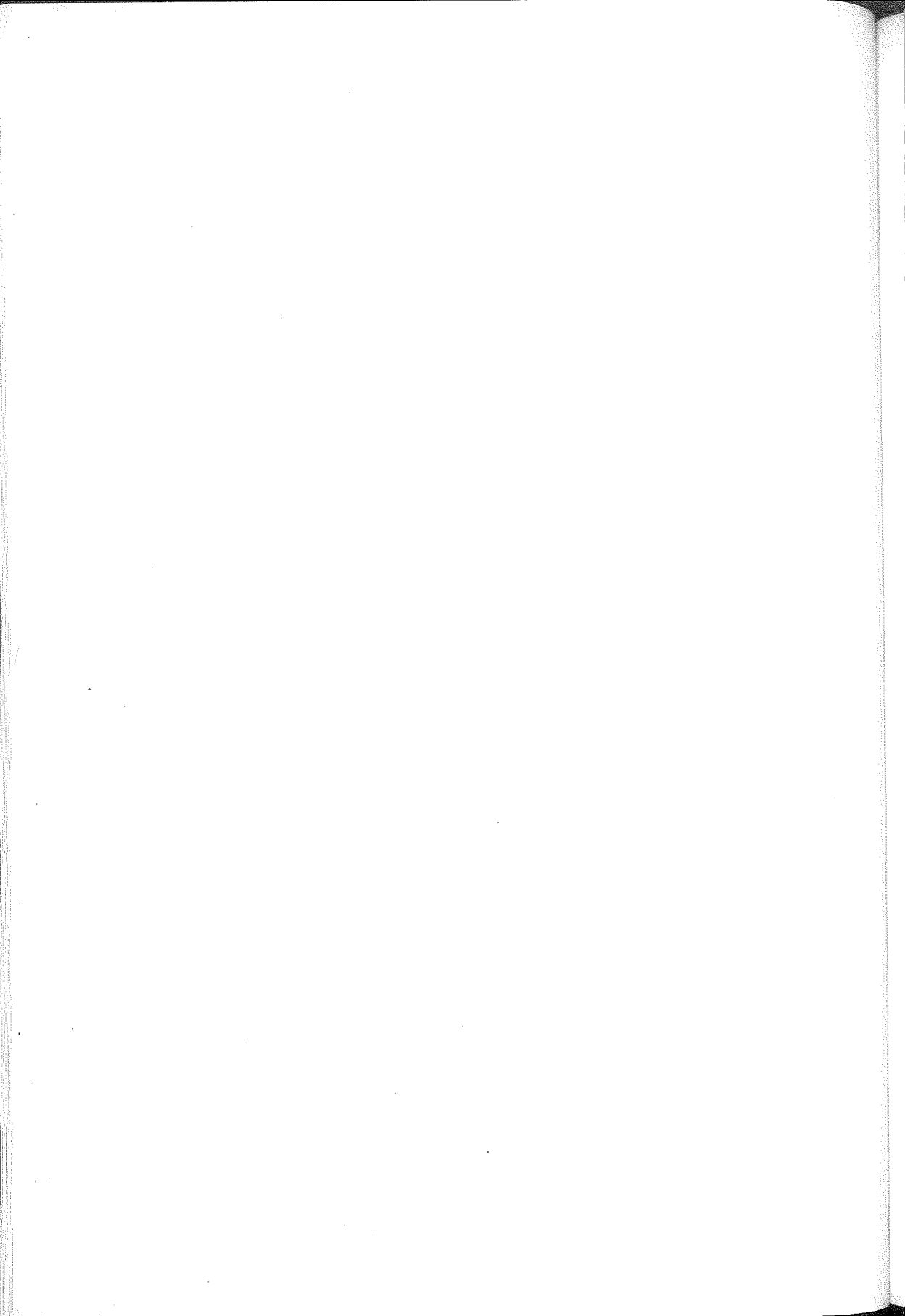
Die Erscheinung der sogenannten hybriden Suffixe ist besonders verbindet mit dem Suffix -*lak* im Mazedonischen, vgl.: -*otilak* (<-*otija* und -*lak*), -*štilak* (<-*štija*, -*ština* und -*lak*), -*ačlak* (<-*ačka* und -*lak*). Z.B.:

-*otilak*: "ѣнасойи́лак (разг.) v. гнасота, ѡросйойи́лак, срамойи́лак" (PMJ);

-*štilak*: "ѡлемийи́лак (разг.) v. големшти́на" (PMJ), немаийи́лак, v. немашти́ја, немашти́на;

-*ačlak*: "ѡуйачлак (разг.) v. дупачка, ѡийи́ачлак (разг.) v. пита́чка" (PMJ).

II. ЛИТЕРАТУРА И ФОЛКЛОР

МИЛАН ГУРЧИНОВ

**ПРАШАЊЕТО ЗА КОНТИНУИТЕТОТ,
ДИСКОНТИНУИТЕТОТ И ЛИТЕРАРНОСТА ВО РАМКИТЕ
НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНА ИСТОРИЈА**

Прашањето што овде го разгледуваме беше често третирано кај претставниците на постарата генерација на македонски книжевни историчари. И акад. Харалампие Поленаковиќ и акад. Блаже Конески во таа насока ни дадоа во своите трудови драгоцените патокази. Особено некои од прилозите на Конески не изгубиле ништо од својата актуелност. Притоа мислиме на неговата студија „Македонскиот јазик во развитокот на другите словенски јазици“ (1968) во која тој им дава достоин и аргументиран одговор на сите кои се обидуваа да го оспорат идентитетот на македонскиот јазик, неговата богата традиција и неговите историски корени. Во заклучокот, тој нагласува дека секој народ има легитимно право на својот јазик и својата историја, не пропуштајќи да додаде дека „овој принцип е здрав и има широчина кога допушта во таа историја да биде содржано не само она што за него е карактерно, туку и сè она што кај него се јавува како заедничко со другите народи, дури до степенот на културното заедништво, доколку тоа постоело. Секако, подвлекува Конески, ние сме должни да зборуваме за заедништво затоа што јужнословенските народи беа секогаш тесно поврзани меѓу себе и тие имаа во различни периоди заеднички државен живот“.

Начелните прашања сврзани со особеноста на нашиот историски развиток Конески ги третира и во другите свои трудови, од кои некои непосредно се однесуваат кон нашата тема. Тука мислиме

на статијата „Јазикот на македонската народна поезија“ (1971) во која тој го разгледува односот помеѓу фолклорот и уметничката литература, прашање што непосредно ја тангира темата за континуитетот, дисконтинуитетот и литерарноста во нашата културна традиција и нашиот книжевно-историски развиток.

Авторот ги поставува темелите на едно прифатливо современо гледиште кога во својата студија пишува „Јазикот на народната поезија претставува обработено средство на уметничкиот исказ во неговата вековна усна традиција. Наспрема говорниот јазик на народот, јазикот на секојдневната комуникација се јавува во посебна функција што се определува од уметничкото создавање и доживување, како и од потребата да се паметат постојните творби во усното предание“.

Ова е мошне важна дистинкција која најчесто се превидува кога се споредуваат народната и уметничката поезија. Затоа Конески и вели во продолжението дека јазикот на основоположникот на новата македонска поезија Кочо Рацин исто така не можеме да го израмниме со јазикот на народната песна, како и што и сета негова поезија не можеме да ја претставиме како реплика на народната поезија. Во завршниот дел од својата студија авторот на сличен начин ќе го објасни и поетскиот јазик на претставниците на новата македонска поезија, онаа што започна да се создава по 1945 год. т.е. по кодификацијата на македонскиот литературен јазик и која многумина ја сфатија како прост препис на народната поезија. Авторот зборува за нов поетски јазик кој е продуктивен во смисла што творечки ја користи лексиката, мелодиката, дури и метафориката на народната поезија, ја збогатува и создава нови поетски облици во тој дух.

Ваквите сфаќања можат во најмала мера да послужат како доказ дека прашањето за континуитетот на книжевната традиција на македонскиот историски развиток не може да се посматра едностраночно и линеарно, дека тоа треба да се третира само доколку еманира книжевни, т.е. уметнички квалитети, дури и на нивото на народното творештво. Исто така, дека и продукцијата што ја нуди богатиот македонски фолклор може да има свое вистинско значење само доколку го сфатиме не како проста замена и надополнување на празнините во историскиот процес, туку доколку и него го сфаќаме и толкуваме, при сите неспорни разлики, како креативно-вредносна уметничка творба.

Македонската книжевна историографија пристапи пошироко кон прашањето за континуитетот, дисконтинуитетот и литерарноста во моментот кога отпочна работата врз првата историја на македонската литература во рамките на Институтот за литература во 1983 година. Притоа беше организирана поширока дебата во основа на која се најде мошне осетливото и суштественото прашање за *периодизацијата* на македонската книжевност.

Во расправата се искристализираа главно две стојалишта: според првото, нашата периодизација треба да го следи она што во другите европски и балкански литератури веќе беше прифатено и од кое не би требало многу да се отстапува, и второ, кое го постави понагласено прашањето за литерарноста и кое поаѓаше од ставот дека поради атипичниот развој на нашата книжевност во минатото периодизациската шема во нашиов случај неминовно треба да добие поинаков изглед. Главниот камен на сопнување беше третирањето на преминот од средновековната и старата литература кон онаа гранична линија од крајот на 18 и почетокот на 19 век, од кој меѓу сите балкански литератури го добиваат атрибутот „н о в и“. Според гледиштето на авторот на овој текст, кое тој го застапуваше и тогаш, но и денес, таквиот атрибут кога е во прашање македонската литература се судрува со извесни тешкотии со оглед на фактот дека нашата литература подолго од другите на Балканот не располагаше со свој национален јазик и во најголем свој дел не можеше да го заслужи атрибутот „литература“. Се разбира, прашањето беше мошне чувствително и можеше да добие различни толкувања, особено доколку ваквите разлики се поврзуваат со определени идеолошко-политички тенденции. Веројатно, поради тоа, изостана поширока јавна дебата и полемика, но студиите и текстовите во кои се застапуваат различни ставови беа напечатени и се наоѓаат во оптек. Во таквата ситуација се појавија автори од помладата генерација во чии трудови ставот според кој не може да се негира фактот дека во историскиот развој на македонската литература има периоди на застој и стагнација, прекини и дисконтинуитети започна да се критикува и да се отфрла во името на „современите поетички и естетички визии, придобивки на 19 и 20 век.“ Се истакнуваше неопходноста писмената и усната јазично-уметничка и книжевна традиција да се посматраат интегрално, т.е. да се прошири парадигмата на поимот книжевност во насока спрема статусот и кодот на книжевноста низ историјата. Ваквото, во основа

прифатливо стојалиште го застапуваше Катица Ѓулавкова, која заправо се надоврзуваше на она што на еден значаен Меѓународен компаративистички научен собир одржан во Охрид во 1981 година, веќе беше формулирано како научна хипотеза на следниов начин:

Нагласувајќи ја потребата од компаративните истражувања и проучувања на нашата книжевно-историска традиција, авторот пишуваше:

„Не може да се одмине фактот дека Македонија во текот на цели пет векови стенкаше под ропството на Отоманската империја и дека во текот на сиот овој период некаква континуирана книжевна активност тешко да можеше да се организира на начин како што тоа се случуваше во другите делови на Европа. Но, како компензација на тоа гледаме богат развој на фолклорот чиешто различни пројави и жанрови ја сочувале сè до денес својата висока уметничка вредност. Тоа не гони, вели авторот, на претпоставката дека во нашиов случај народната усна книжевност не претставува само претходница на пишаната литература, како што тоа обично се мисли, нешто неизградено и рудиментарно, туку една креативна дејност, иако различна, но мошне блиска, паралелна и комплементарна на оваа последнава. Отаде, во наши услови не е сосема оправдано да се зборува за дистинкцијата фолклор-пишана литература како што се прави во европските литератури (кои имаа слободен и непречен развој), туку станува можно да се зборува за фолклорот како своевидна *компензација* на пишаната литература со која него го поврзуваат низа комплементарни карактеристики“.

Помеѓу ставот кој се залагаше за еден посовремен приод кон оваа материја, и туку-што цитираниов, има бездруго доста коинциденции, но постојат и некои диференцијални разлики што ќе треба да ги расветлиме.

Најнапред, при сето уважување на неопходниот историски код кој настои да одбегне едно редуccionистичко сфаќање и сведување на книжевноста исклучиво врз одделните творечки личности и нивните остварувања, останува фактот дека е тешко да се зборува за континуитетот на нашата средновековна книжевност а да не се спомнат клучните личности и дела кои на таквиот континуитет му даруваат смисла и го оправдуваат. Отаде, „продолжениот среден век на македонската книжевност“ кој така остро се оспорува во оваа нова книжевно-историска визура не мора да биде резултат на недоволно проучените периоди во атипичниот развој на

македонската книжевност низ вековите туку само објаснување на нејзиниот нерегуларен развиток што не значи признавање на празнината или отсуството на какви-годе други сродни пројави на духовен и културен план од страна на народот, туку само значи – признавање на отсуство на значајни дела и личности кои тој интервал го обележиле на сличен или приближен начин, како што е тоа случај со другите балкански народи. Ние можеме многу потемелно, отколку досега и со многу нови аргументи да објасниме зошто во сиот овој период такви личности и книжевни дела отсуствувале, но не треба да заклучуваме дека отсуството на таквите дела и личности произлегува од „судирот помеѓу концепциите на западноевропските и средноевропските книжевности и нивните поетички системи со оние на византиско-цивилизациониот круг“ на кого бездруго ние поблиску му припаѓаме.

Настојувајќи да ја дефинира поблиску својата теоретска позиција, повикувајќи се на српскиот книжевен историчар Новица Петковиќ, авторката вели: „Критериумите што се применуваат во изучувањето на историскиот развиток се условени од типот на културата и од типот на книжевното творештво на кое тој тип му припаѓа.“ Секако, ќе речеме и ние, само најнапред ќе треба да се согласиме што од нашата книжевна продукција од тие периоди може да се поведе под поимот „книжевно творештво“, зашто, доколку тоа не го расветлиме можеме да западнеме во хипотетички импровизации од типот на оние периодизациски шеми што се појавија изминатава деценија во пазувите на нагласено-патриотската наука кои горново, во основа прифатливо стојалиште, го доведуваат до екстрем, изедначувајќи го она што е израз и потврда на книжевното творештво, со она што со него немаат многу допирни точки¹.

Она што за денешниот книжевен историчар, според нас, е најсуштествено кога станува збор за атипичниот историски развиток на една национална литература е неопходноста – при сите смени на периоди на закочен или забрзан развој, при сите плими и осеки низ кои тој развој поминувал, да се открие и изнесе на свет-

¹ Таква е „Периодизацијата на македонскиот литературно-културен развиток“ што ни ја дава книжевниот историчар, акад. Блаже Ристовски во која сиот материјал е исклучиво под знакот на историско-националниот критериум, во која малку се уважува *литерарноста* на културно-историските феномени и која, доколку имаше своја оправданост во минатото, тешко би можела денес да се прифати како современ придонес во унапредувањето на методологијата во проучувањето на нашата книжевна историја.

лината на денот постоењето на една длабока и непрекинлива река од творечката продукција на народот во која најсилно доаѓала до израз неговата духовна потенција и која имала своја најдлабока потврда и во далечното минато, низ вековите, сè до најновите времиња, кај сите балкански народи, а кај македонскиот посебно ја добивала токму во народното творештво, во фолклорот!

Ваквите согледувања, веднаш ќе речеме, постојат не само во кругот на македонската книжевна наука и историографија. Нив ги има и кај другите словенски народи. Ќе си дозволиме овде да се повикаме на истакнатиот словенечки книжевен историчар и теоретичар проф. Фран Петре и на неговата концепција за „недржавните народи“ во којашто спаѓаат оние „народи кои живееле во туѓи држави, бидејќи немале можност да создадат своја, или истава ја изгубиле“. „Со исклучок на српската книжевност која во средниот век имала своја држава, делумно хрватската и далматинско-дубровничкиот период, – нашите книжевности, пишува проф. Петре, беа книжевности на недржавните народи и нивната книжевност имаше различен тек од онаа на слободните народи.“ Авторот доаѓа до слична научна хипотеза по однос на местото на фолклорот кај недржавните народи. Низ долгите векови на народното опстојување усната книжевност постоела и била создавана, останувајќи вон рамките на официјалната и признаена книжевност. Но сите аргументи зборуваат во прилог на анонимните народни остварувања. Таквото остварување, вели истиот автор, има своја уметничка вредност, додека записите и црковните текстови тоа не се и веќе со самото тоа првите заслужуваат да влезат во книжевната историја. Се разбира, заклучува Петре, не во духот на романтичарското интересирање за народната традиција, туку како пандан кој во уметничка смисла е рамноправен на феудалната и подоцна граѓанската поезија. „Зошто тогаш нив да не ги третираме и обработуваме рамноправно како литературно дело, кога како доживевани исповеди и обработен уметнички израз поседуваат несомнени уметнички квалитети?“

Ваквите погледи, како еден нов и современ став за односот помеѓу народната и уметничката литература особено кај народите со испрекинат или атипичен развиток, беше потврден и од практиката на новата македонска литература по 1945 година, а македонската критичка и книжевно-историска мисла ја покажа во своите проучувања во 70-те и 80-те години од изминатиот век нивната це-

лосна оправданост. Така, во рамките на туку-што отпочнатите компаративни студии во Македонија, на Меѓународниот симпозиум во Охрид 1981, како што веќе истакнавме, ние го изнесовме ставот мошне близок на оној што го застапува проф. Петре.

Елаборирањето на овој сооднос врз начелата на модерната научна книжевно-теоретска и компаративна мисла ни овозможува да ги согледаме длабоките корени на трајната духовна традиција која на нов начин им дава импулси на современата поетска експресија и модерниот поетски јазик и врши исклучителна функција во еманципацијата на поетскиот израз кон модерниот сензибилитет на современиот поет. Од Рациновите „Бели мугри“ (1939) до најновите остварувања на младата поетска генерација што се јави на преминот помеѓу 20 и 21 век, пред нас се многубројните примери на поетскиот идиом поникнат врз хумусот на овој плодотворен амалгам на дрвното и модерното.

Во средината на 20 век во македонската книжевност среде доминацијата на доктрината на социјалниот реализам започна да се обликува еден мошне интерес феномен по однос на културната меморија и нејзините длабоко запретани митски и архетипски словеи кој ја оплоди нашата нова литература со неочекувани и сугестивни уметнички остварувања и облици. Станува збор за една епоха кога во поволни услови по Втората светска војна во 50-те години сета македонска култура започна забрзано да се движи кон една нова поетика во која отвореноста кон инационалните искуства и универзализмот добиваат примарно значење. Наместо соцреализмот кој долго време доминираше во источно-европските земји, македонското творештво се отвори за искуствата на европската книжевна и уметничка авангарда од првите децении на 20 век, онаа од Западна Европа, но и од Русија, за поетиката на симболизмот, футуризмот, експресионизмот, посебно надреализмот. Модернизмот, иако задоцнет, се покажа мошне плодотворен за големиот културен подем во литературата, но и во ликовните уметности и во други области.

Она што за нашава тема е посебно парадигматично, тоа е фактот дека, таквиот *забрзан развој* и таквата интернационализација на уметничкиот израз придонесоа не за оддалечување од корените и духовната традиција од минатото, туку обратно, за нејзиното уште поизразито присуство. Тоа стана мошне карактеристично не само за поетското творештво на Блаже Конески, клучната лич-

ност на нашата културна ренесанса, туку и за голем број други поети. А се потврди и преку настапот на една нова книжевна плејада која надоаѓаше непосредно од пазувите на македонското село, како најверен чувар на националната духовна традиција и чишто извонредни стихови беа најтесно поврзани со оној подземен и траен континуитет што го спомнавме претходно. Преку стиховите и збирките на Радован Павловски, Петре Андреевски, Петар Бошковски, Јован Котевски дојде до израз една своевидна синтеза помеѓу архетипската граѓа и митската свест која беше преточена во една модерна експресија која се наслонуваше на европските поетски искуства, продуцираше високи креативни дострели кои станаа битно обележје на современата македонска поезија и нејзин знак за распознавање во мапата на европската поезија од 20 век. Оваа своевидна и малу очекувана синтеза во времето на големите промени што настапија со технолошката револуција и наметливите електронски медиуми даде извонредни резултати не само во поезијата туку и во прозата и во драмската уметност. Би ни бил потребен далеку поширок простор овде нив да ги наброиме. Сепак, ќе го изделиме името на исклучително даровитиот и предвреме починатиот белетрист Живко Чинго (1936–1987) чишто творби ни потврдија дека магичниот реализам со својата исконска народна сила и фантазија е феномен кој го среќаваме во различни облици кај различни народи во Европа и во светот. Токму ваквите примери и особености на нашиот книжевно-историски развиток треба да ни послужат како патоказ за натамошните и уште позадлабочени истражувања на прашањето што овде го третираме. До колку се согласиме дека ваквите остварувања се автентични уметнички творби во кои минатото и современоста прават еден неразделен амалгам станува беспредметно прашањето дали еден народ во чии пазуви таквите дела се појавуваат имал испрекинат или перманентно континуиран историски развиток. Нема отаде никаква потреба да се запаѓа во национална пристрасност и да се инсистира на древните континуитети за да се претставиме исто толку стари или постари од другите. Накусо, треба добро да се пазиме од еден вид на аксиолошкиот релативизам кој наполно го игнорира фактот дека книжевното дело, доколку е тоа, а не нешто друго, при сите свои различни страни обележја претставува една автохтона уметничка вредност.

Заклучуваме со увереноста дека македонската литература и нејзиниот нерамномерен развиток во минатото можат да бидат и

натаму од интерес за книжевната наука пред сè од следниве два аспекти:

1. Најнапред, преку сфаќањето дека кај народите со такво минато народното творештво, фолклорот се појавуваат како една богата, компензациона творечка активност во која се содржани и се чуваат бројните особености на етничкиот, јазичниот, етнографскиот, културниот и духовниот идентитет на еден народ. Врз таа основа можеме да следиме како низ векови на најразлични посегања и опресии опстојува и доаѓа до целосен израз културната меморија и творечката потенција на народот која само чекала погоден момент, поволни историски услови да се изрази и вообличи во дела на уметничката литература која преку придонесот на одделните индивидуални творци го афирмира творечкиот гениј на еден автохтон и посебен народ.

И второ, дека таквиот брз и динамичен подем во една модерна епоха кога се одигрува во тесен допир со културното наследство од минатото, тоа го прави пред се во функција на новите чисто естетски задачи и потреби. На таков начин културната меморија и сочуваното духовно благо како темел и слободната циркулација и апсорпција на инационалните искуства и универзалните вредности како надградба, образуваат цврста синтеза врз која израснува и се развива оригиналноста на новите и современи уметнички облици.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ѓурчинов Милан, „Синтеза на фолклорниот елемент и модерната поетска експресија во новата македонска поезија.“ Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес, Загреб–Љубљана, Скопје, 1978.

Ѓурчинов Милан, „Фолклорното наследство и современата македонска литература“, *Indiana Slavic Studies*, X, 1999, Toronto.

Ѓурчинов Милан, „Кон прашањето за теоретско-методолошките основи на историјата на литературата. Проблеми на периодизацијата“, „Спектар“, бр. 8, 1986.

Конески Блаже, „Македонскиот јазик во развитокот на словенските јазици“, Скопје, 1968.

Конески Блаже, „Јазикот на македонската народна поезија“, Скопје, 1971.

Ристовски Блаже, „Периодизација на македонскиот литературно-културен развнот“ (Во јужнословенски контекст). Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава, Скопје, 1993.

Ќулафкова Катица, „Атипичниот континуитет на македонската книжевна историја“, во кн. „Копнеж по систем“, Скопје, 1992.

Ќулафкова Катица, „Континуитетот на македонската книжевна историја“ Исто, Скопје, 1992.

Djurčinov Milan, "Perspectives et possibilités des recherches comparatistes en Macédoine", Actes du colloque de L'AILC, Skopje, 1984.

Djurčinov Milan, "L'oral et l'écrit dans la pratique des écrivains macédoniens," Skopje, 1991.

Paternu Boris, "Suvremena slovenačka poezija kao evolucijski problem", "Umjetnost riječi", br. I, 1987, Zagreb.

Petre Fran, "Periodizacija književnosti tzv. neдржавних народа", "O istoriji jugoslovenskih književnosti", "Putevi", 3, 1965, Banja Luka.

MILAN DJURČINOV

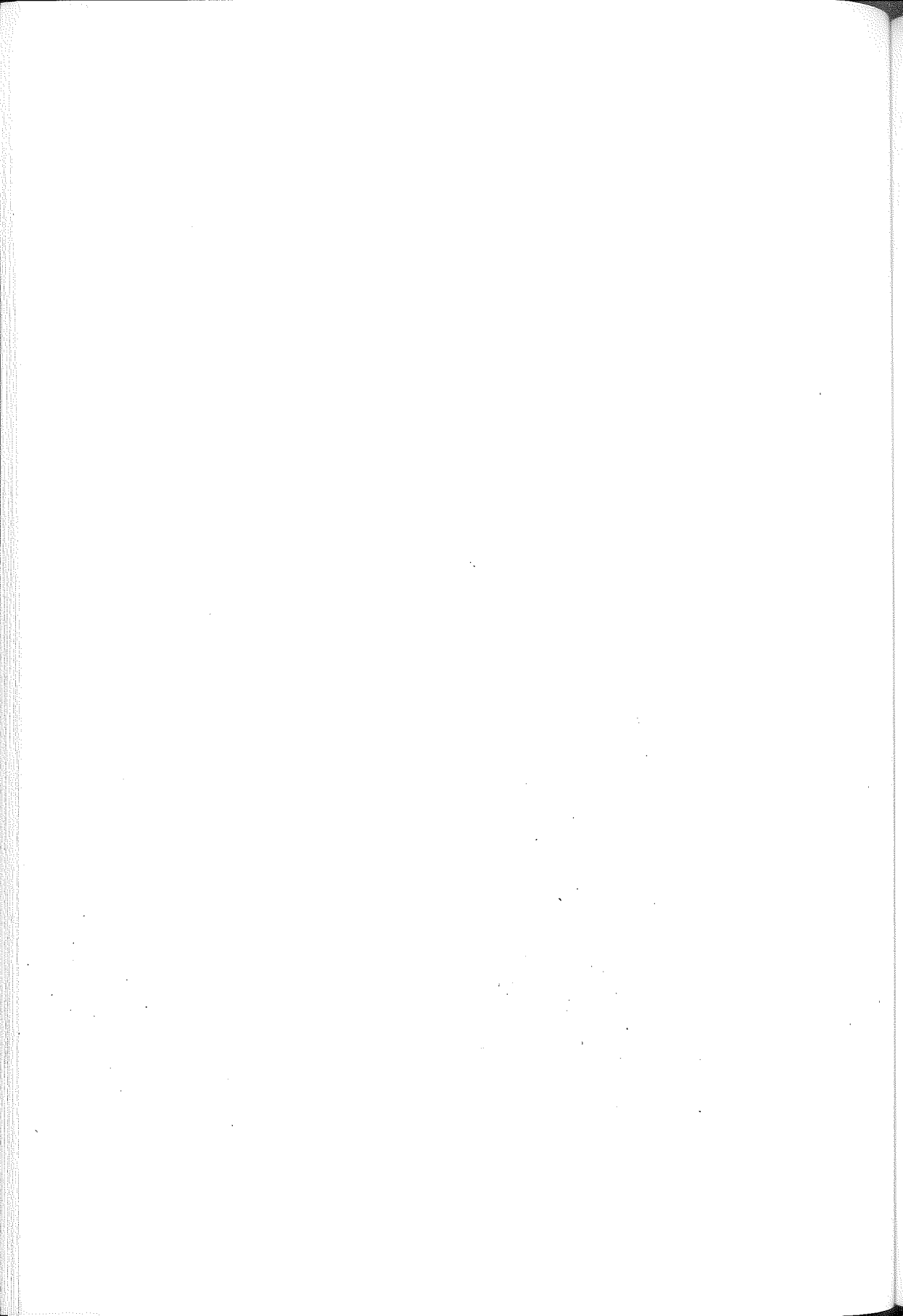
LA QUESTION DE CONTINUITÉ, DE DISCONTINUITÉ ET DE LITTÉRARITÉ VUES DE L'ASPECT DE L'HISTOIRE LITTÉRAIRE MACÉDONIENNE

(Résumé)

Ce problème a été déjà traité à l'époque des représentants de la génération précédente des spécialistes littéraires (H. Polenaković, B. Koneski, D. Mitrev), mais c'est dans les années 80-tes du XXe siècle qu'il a été envisagé dans un contexte théorique plus large où on a commencé le travail sur la grande Histoire de la littérature macédonienne en plusieurs volumes. A ce temps-là cette question avait suscité des différents points de vue: Il s'était initiée une certaine polémique entre ceux qui considéraient que dans le développement historique de la littérature chez les Macédoniens n'existait pas, à proprement parler, de discontinuité et ceux qui tenaient que le refus total de l'idée de discontinuité serait injustifiée du point de vue scientifique. D'après ces derniers, le fait que le peuple macédonien a été privé, pendant de longs siècles, de son état légitime n'a pas pu empêcher la possibilité de ses activités spirituelles, culturelles et littéraires (ce qui s'est exprimé particulièrement dans son folklore). Ce point de vue a été exposé de la part de Milan Djurčinov au Congrès de

AILC à Laïden 1997, et figure aussi dans ses nombreuses études sur le pluralisme culturel et le polylinguisme des écrivains balkaniques dans le passé, mais aussi dans les premières décénies du XXe siècle.

Tout cela confirme l'attitude qu'en dépit de certaines approches rigides, la question de la continuité et la discontinuité peut avoir son explication scientifique convaincante, basée sur la matrice d'un large traitement culturologique qui a eu son essor dans la science littéraire de l'Europe et du monde entier justement ces dernières décénies.

ТОМЕ САЗДОВ

ФОЛКЛОРНОТО ПОТЕКЛО НА ТРАДИЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

Мошне честата творечка практика кај македонските писатели од сите генерации во своите литературни творби, на различен начин, да ги користат достоинствата на народните умотворби продолжува и во делата на најсовремените литературни творци. Угледувањето и влијанието на креативните елементи беше евидентно и во претежно стихуваните дела на малобројните македонски писатели уште од периодот на националните и културните преродбенски процеси на македонскиот терен (во текот на XIX век). Некои од делата на тие преродбенски поети претставуваат недостижани постигања во целокупната историја на литературата кај Македонците, какви што се елегијата на првиот вистински македонски уметнички поет Константин Миладинов (1830–1862) „Тга за југ“ и поемата „О' Арматолос“ на најталентираниот стихотворец на македонската преродбенска литература Григор Прличев (1830–1893). Со таа своја поема напишана на грчки јазик македонскиот поет „ја освои првата награда на атинскиот универзитетски конкурс за 1861 година и беше овенчан со ловоров венец.

Традицијата македонските писатели да ги создаваат своите дела по углед на фолклорното творештво, односно од нив да се инспирираат, продолжува и во нашата современост. Всушност, дури и бујниот процут на македонската книжевност по II светска војна, посебно на поезијата, доаѓа до покреативно користење на народното поетско творештво. Оваа појава воопшто не е случајна, ниту неприродна, зошто по конечното ослободување (1945 година) ма-

кедонскиот народ добил непречени можности за брз и целокупен културен развој. Се појави плејада писатели кои настојуваат во македонската книжевна продукција да ги застапат сите литературни жанрови. Иако за постоењето на македонската книжевност – како што веќе беше истакнато – може да се зборува за периодот на XIX век, вистински, перманентен и комплетно развиен книжевен живот кај Македонците започнува од крајот на II светска војна па наваму. Тоа е и разбирливо, со фактот дека македонскиот народ го добил својот литературен јазик дури во 1945 година, како и скоро сите други поважни елементи на културен и просветен живот: настава по училиштата на македонски јазик, публикативни можности (печатница, издавачки куќи, весници и списанија), Универзитет, Академија на науки и уметности, итн. Тогаш дошло и до силна и извонредна литературно-творечка продукција, која не само по обемот, туку и по квалитетот импонирала, така што во прашање беше своевиден феномен кој уште трае! Посебно впечатлива беше стихуваната книжевна практика, така што македонската поезија е навистина извонредно постигање.

Но и овој значаен факт, впечатливиот развој токму на стихуваните книжевни жанрови, кои и по квантитетот и по своите естетско-уметнички вредности ги надминуваат прозните жанрови, може да се објасни со релацијата на современата македонска книжевност со богатото фолклорно поетско наследство на овој народ. Не би бил можен развој на современата поезија на Македонците без нејзината творечко-инспиративна поврзаност со богатата и естетско-уметничка народна поезија. Примерите со делата на поголем број македонски писатели ја потврдуваат оваа своевидна неизбежност.

Творештвото на македонските писатели од првата половина на XX век, посебно авторите кои живееле и работеле во периодот помеѓу двете војни, претставува продолжение на книжевно-творечката практика од XIX век, кога индивидуалното литературно творештво било под мошне забележливо влијание на фолклорната традиција, односно своевиден мост помеѓу литературното творештво на XIX век и повоената, современа македонска литература.

Така, меѓу авторите кои живеат и пишуваат во првата половина на XX век најмногу е застапена драмската литература и, се разбира, поезијата. Како истакнати драмски писатели во овој

период се јавуваат Војдан Чернодрински (1875–1951), Антон Панов (1905–1968), Васил Иљоски (1903–1995) и Ристо Крле (1900–1975), а како поети Кочо Солев-Рацин (1908–1943), Коле Неделковски (1912–1941) и Венко Марковски (1915). Сите овие автори се инспирираат од фолклорното творештво на својот народ, користејќи ги обилно неговите примери.

Драмските дела на Војдан Чернодрински, еден од основоположниците на македонската театарска литература, содржат и народни песни. Всушност, овој писател прв внел народна поезија во уметничката драма. Сакајќи да го потенцира и националниот карактер на својата најзначајна театарска творба – драмата „Македонска крвава свадба“ (печатена во 1900 година во Софија), тој во нејзиниот текст ставил десет македонски народни песни, некои од нив се влезени во редот на најпопуларните такви фолклорни примероци кај Македонците. Овие песни имаат соодветна пратечка функција во свадбарските и трудово-битовите, како и жетварските сцени на драмата, бидејќи Македонецот не пее само во свадбените моменти, туку и кога работи. Песните, посебно лирските, се користат во некои пасажи на текстот на оваа и како елементи на потенцирање на битовиот амбиент во кој драмското дело се случува, како и за зголемување на лиричноста на монолозите на женските ликови, така што народните умотворби воопшто не можат да се третираат како екстериерен материјал во однос на основниот драмски текст. Може да се констатира дека овие две изразни фактури – народната песна и драмскиот текст – претставуваат хомогено единство.

Во таква или слична улога се наоѓаат народните текстови и кај другите остварувања на македонските драмски писатели. Така во драмата на Антон Панов „Печалбари“ една од најпопуларните во македонската драмска литература се наоѓаат 13 народни песни, а драмата „Бегалка“ на Васил Иљоски – 21, а во драмата „Антица“ од Ристо Крле дури 27! И во овие драмски дела некои од застапените народни песни спаѓаат во редот на најпопуларните македонски песни.

Присуството на фолклорниот материјал во текстовите на овие драмски писатели придонесуваат за пореалистично прикажување и одраз на соодветните општествени прилики на македонскиот терен. Народните песни во македонските драми се јавуваат

и како илустрација и дополнување на текстот, односно на соодветната драмска ситуација а многу често и ги заменуваат монолозите. Понекогаш текстовите на народните песни се толку успешно проткаени низ дијалозите што делуваат како да се слеани со нив, како да се испеани од самите личности за себе. Драмските ликови успеваат со народните стихови, како со соодветно изразно средство, да ги искажат своите чувства, желби, страдања, бидејќи фолклорните текстови се јавуваат во функција на јасна илузија на сметка на својата положба. Кога, на пример, во споменатата драма „Антица“ од Р. Крле, на свадбата на главниот лик Антица ќе се запее песната *Боџ да бие, Русе, ѝвојѝа мајка, шѝо ѝе дава кај шѝо нејќеш*, неправедната судбина на младата Антица станува евидентна, која само поради волјата на своите родители (од социјални, материјално-финансиски побуди) се мажи за несаканиот старец – младоженец. Стиховите на оваа народна песна имаат функција поетски да ја подвлечат големата мака, длабоката тага на несреќната девојка во положба на невеста и преку нив туѓата судбина (онаа од народната песна да се идентификува со сопствената (Античината).

Значи, народните умотворби во македонските драмски текстови се јавуваат како *стилско-изразно средство*, но и како *јорака*. Тие, меѓутоа, се јавуваат и како функција на *ѝемаѝа*, како *извор*.

Но, народните умотворби, во многу поголема мерка, се јавуваат како *ѝема* и *јорака* во областа на современата македонска поезија. Скоро секој позначаен македонски поет на XX век ги црпи мотивите од богатата ризница на македонскиот поетски фолклор. Така творештвото на основоположникот на современата македонска поезија Кочо Солев-Рацин, е скоро во целост оформено во духот и стилот на македонската народна поезија. И во поглед на јазикот, и во поглед на стилистичките средства, особено во однос на версификативниот систем на поетиката, песните на К. Рацин се многу блиски на народните.

Како исклучителен познавач на колективниот стих на својот народ, К. Рацин не можел, но и не сакал, да се откаже од благотворното влијание на фолклорното творештво врз својата поезија. Пред сè, Рацин се послужил со метричко-версификативниот систем на народната поезија, така што повеќе од половината од неговите песни версификативно се оформени со метричката комбинација на македонската народна поезија—дактил—трохеј—дактил

(5 + 2 + 5 = 8), односно *осумсложен стих*¹, К. Рацин не води сметка за надворешната рима, туку повеќе за внатрешниот ритам и силабичноста на стиховите, што е одлика на народната поезија. Употребата на нечленувани форми на именките (што е секогаш случај кај народните стихови) е, исто така карактеристика на Рациновите песни:

Зошто ми зошто остана
кошула недоткаена?
Кошула беше даровна...
(„Ленка“)

Сличен е случајот и со творештвото на Рациновиот другар – соборец Коле Неделковски. И овој македонски поет и револуционер ги напишал своите песни со стилистичките средства карактеристични за македонската народна поезија. Посебно е воочлива застапеноста на словенската антитеза, а во таа смисла убедлива илустрација претставуваат неговите песни „Ропство“ и „Одродени“. Инаку, и кај овој поет наоѓаме вообличени песни со речникот на народната поезија и „типичен стил на народната експресија“². И во поглед на метриката на поезијата К. Неделковски е во духот на македонската народна песна: најчесто неговите песни се оформени во *осмерец*, цезура по IV слог.

Во делата на Блаже Конески, еден од првите и најзначајните повоени македонски писатели, можат да се издвојат повеќе примери *инспирирани* од народното поетско творештво. Така, неговата песна „Тешкото“ е напишана во чест на најпопуларното македонско народно оро „тешкото“; всушност претставува попродлабочен поетски опис на содржината на тоа оро. Песната „Одземање на силата“, повторно е во врска со една од најубавите македонски народни јуначки песни – „Марко Крале ја губи силата“, позната во повеќе варијанти, но и во прозна форма како народно предание. Во песната „Болен Дојчин“ Блаже Конески во духот на основната идеја на истоимената народна песна ја искажува пора-

¹ Лазо Каровски, Ритамот на Рациновата поезија, Зборник VI Рацинови средби – „Македонска народна и уметничка литература“, Титов Велес, 1969.

² Димитар Митрев, Лириката на Коле Неделковски, „Литературен збор“, Скопје, 1958, бр. 2.

ката за смислата на човековото постоење во функција на борба против злото. И некои други стихови од овој поет се инспирирани од стиховите на народните умотворби, не само од песните, туку и од расказите, народните преданија и легенди, како, на пример, песната „Стерна“ спрема фолклорниот запис на Марко Цепенков³, „Марковиот манастир“ и „Везилка“.

Славко Јаневски, исто така, често се инспирирал од поетското народно творештво. Во песната „Додолска песна за Марко Крале од Прилепа до гибелта му“ (составен дел на неговата поетска збирка „Евангелие по Итер Пејо“, Скопје, 1968), тој го вообличил мотивот на грижата на совеста кај човекот, набројувајќи ги Марковите жртви од народните песни за Муса Кесеџија и Детето Дукадинче. Инаку, неговата збирка на стихови „Евангелие по Итер Пејо“, повторно, го трансформира ликот на овој народен итрец, најпопуларниот хумористичен лик во македонското раскажувачко народно творештво.

И во овој случај може да се укаже на низа совпаѓања во стиховите на С. Јаневски со оние од народната поезија. На пример, во песната „Сентиментално писмо“ (од споменатата збирка песни „Евангелие по Итер Пејо“) во VI строфа се наоѓаат стиховите:

Думба, думба дивина,
’рти златен зоб.
Јавни коња пауна
и патувај в гроб,

кои се многу слични на овие стихови од македонските народни песни за деца, од кои една се наоѓа во Зборникот на Браќа Миладиновци:

Думба, думба дивина,
јавни коња пауна.

Но, не само во доменот на современата поезија, туку и во современото македонско прозно творештво се среќаваат елементи на влијание и поврзаност со народните умотворби. Така, еден од хронолошки првите македонски писатели по II светска војна,

³ „Езерата и стерната“. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, Софија, 1897, том XIV.

учителот Ванчо Николески, својата збирка „Приказни од моето село“ ја напишал по мотивите од народните приказни.

Романите на Стале Попов (1902–1965) имаат безброј фолклорни елементи, кои под перото на овој извонреден раскажувач, посебно во неговиот роман „Крпен живот“ (1953), се целисходно творечки репродуцирани. Стале Попов најчесто користи пословици и поговорки, народни преданија и легенди.

Во делата – романи и раскази – на Владо Малески и Живко Чинго, исто така, се среќаваат мноштво елементи позајмени од народната проза, се разбира, творечки транспонирани, преработени со современ литературен израз и експресија.

Ова се само најевидентни и најкарактеристички примери за фолклорното потекло на традицијата во современата македонска литература.

Како општа опсервација на оваа тема може да се забележи релативно помало користење на народното творештво од страна на македонските прозаисти, за разлика од преобилната застапеност на фолклорот во стихуваните жанрови на современата македонска литература.

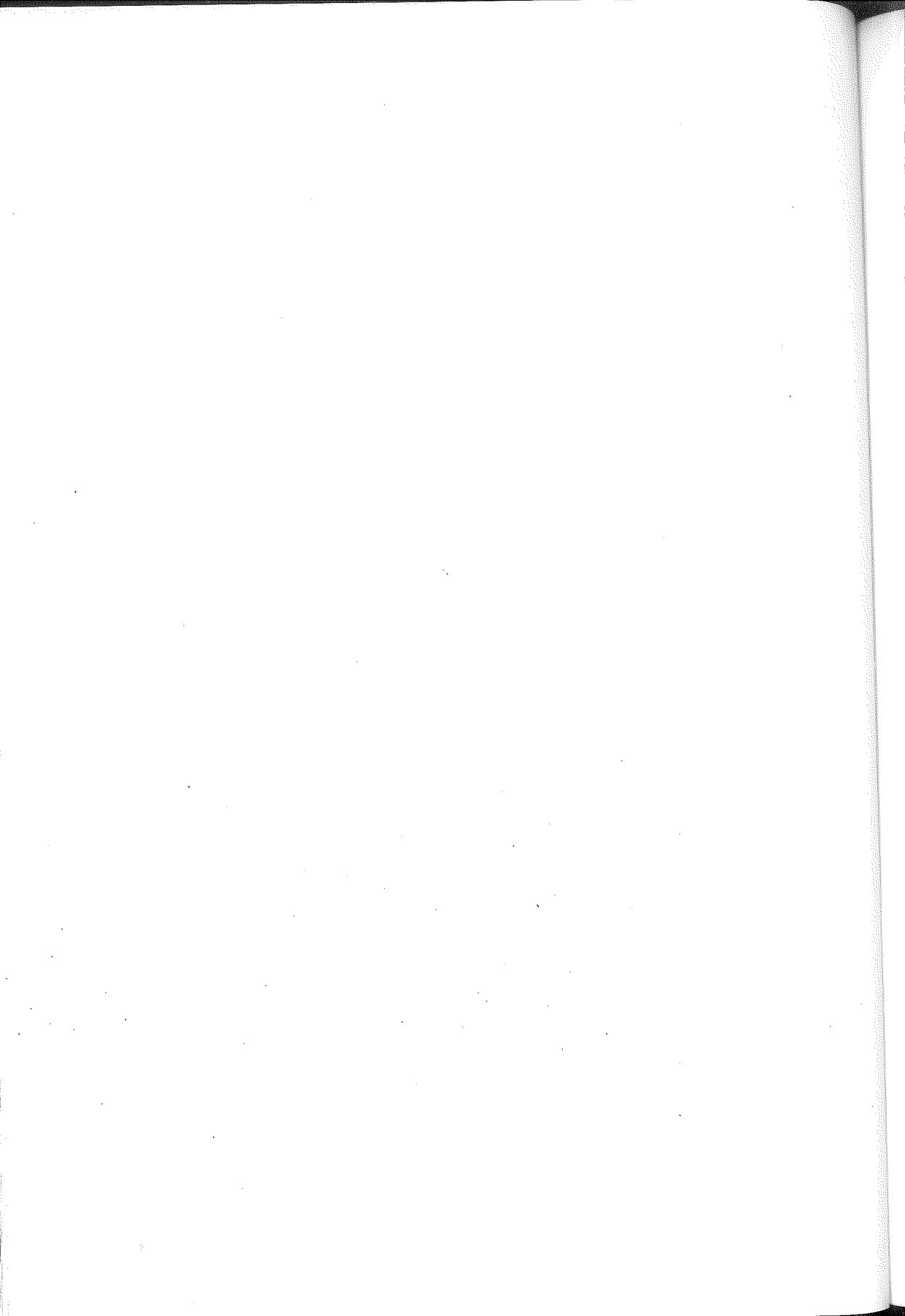
TOME SAZDOV

THE FOLK ORIGIN OF TRADITION IN CONTEMPORARY MACEDONIAN LITERATURE

(Summary)

The constant creative practice of Macedonian writers of all generations (for instance: starting with the writers of the revival – J. H. Konstantinov – Dzinot, R. Zinzifov, brothers A. and K. Petkovik, K. Miladinov and Gr. Prlicev, or the writers between the two World Wars – V. Cernodrinski, R. Krle, V. Iljoski, A. Panov, K. Racin, K. Nedelkovski, V. Markovski and others) had an aim to use the folk texts in various ways in their literary works. The practice has been going on even in the works of the modern literary generations.

So, the postwar generation and contemporary poets, novelists and play-writers incorporate folk works, mostly legends, myths, stories and verses in their literary works. Also, the author of this work points out the most evident and the most characteristic examples of the folk tradition types in contemporary Macedonian literature.

ВАСИЛ ТОЦИНОВСКИ

ПРЕВОДИТЕ ОД СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ НА МАКЕДОНСКИОТ 19 ВЕК

Македонската литература во 19 век како одраз на традицијата и континуитетот на писменоста од претходните векови ја опкружуваат и следат неповолни политички, економски и духовни услови и секако една од најпоразителните состојби на нејзината територијална дезинтеграција. Преводот како посебен творечки предизвик и резултат има стожерно место и значење не само како книжевна, културна комуникација, туку и како неспорно влијание во создавањето и на сопствената национална литература. Во сите времиња и различни општествени прилики преводот бил и останува извонреден творечки подвиг на освојување нови вредности од цивилизацијата на човештвото. За него знаменитиот Блаже Конески со сопственото искуство како преведувач едноставно и мудро зборува за „сладоста на нашиот збор во туѓи содржини“. Притоа истакнувајќи дека „отсекогаш преведувањето спаѓало меѓу најважните духовни активности на човека. Тоа го гледаме веќе од заемностите во усното творештво на различните народи. Ред творби се прекажувале од еден на друг јазик, а тоа значи дека на своеобразен начин се преведувале. Додека расказните форми нуделе голема слобода на варирање во рамките на извесни композициони шеми, а сообразно и со прозодиските и други својства на даден јазик, – во кратките лирски форми следењето на мелодијата можело да доведе до исказ поблизок до денешното сфаќање за преводот. Во случаи на многустрана поврзаност во една културна сфера, како на балканскиот

терен, може дури да се зборува за непосреден контакт и на нивото на јазикот на народната поезија“.¹

Богатата и разновидна преведувачка дејност на Македонците во 19 век не била цел сама за себе. Таа не е само во функција на приопштување на дела од религиозната и црковно-поучителната литература, потоа исклучително значајната учебничарска книжнина, одделни наслови од уметничката и научната литература и други творби. Нивното приопштување од еден на друг јазик, од една во друга културна средина како едно од најмоќните средства за просветување на македонскиот народ и неговото влегување во големото семејство на културните европски народи се рефлектира и во отворање и ширење на мрежата на книжарници, библиотеки и читалишта. Најчесто преведувачите се јавуваат и како издавачи на сопствениот труд. Иако најчесто формирани и дејствувајќи вон од границите на Македонија, тие стануваат и прераснуваат во значајни центри на македонството. Таквото шаренило од активности и ги создава најблагопријатните услови за појавата, конституирањето и афирмацијата на македонската уметничка литература.

Јазикот не е само елементарно средство за исказ и за создавање на една национална литература. Со него таа најверливо ги потврдува традицијата и континуитетот, ја обезбедува сопствената иднина и иднината на својот народ. Воведувањето на македонскиот говорен јазик во повисоката форма на пишуван литературен јазик, во таа сопствена борба за опстојба го има централното и клучно значење. Со неа противречностите и недоразбирањата, развојот и перспективите се зголемуваат и се изоструваат. Страната која се злагала за „среден“ бугарско-македонски литературен јазик и била предводена од Партени Зографски, кој бил следен од Димитар В. Македонски, Кузман Шапкарев, Рајко Жинзифов, Спиро Гулапчев, Никола Поп Филипов и други се покажа само како миг и желба за формирање на заеднички јазици за блиски, соседни народи. Реалноста и иднината застапа на страната од „македонистите“ која се залагаше за посебен македонски литературен јазик на чело со Ѓорѓи Пулевски.

По црквенословенската фаза, вториот период исполнет со временската дистанца од 15 до крајот на 18 век ја донесуваат пре-

¹ Блаже Конески, Сладоста на нашиот збор во туѓи содржини, Преведувачот во потрага по авторот, изд. Советот на меѓународната средба на книжевните преведувачи, Тетово, 2002, стр. 39.

родбенската активност на Македонците, која ја исполнува третата фаза и го осмислува македонскиот 19 век кој претставува без дилеми најзначајниот период во македонската преведувачка дејност. А таа, преведувачката дејност ја добива мислата и смислата во елементарната побуда текстовите да се преведуваат на јазикот на народот за кого тие се наменети. Народната литература како елементарен извор и преводната литература стануваат темели над кои се појавува, надградува и афирмира оргиналната македонска книжевност.

На сите тие процеси не ретко несовладливи пречки биле туѓите интереси и пропаганди. Сложеноста до гордиев јазол ја предизвикуваат влијанијата во македонскиот 19 книжевен век во чии први децении доминира грчкото, па српското и секако најмоќното и долгорочно руско влијание кое ја исполнува втората половина на векот и со несмалено темпо се одразува речиси и во севкупноста на првата половина од 20 век. Нивната борба за културна еманципација се одгласува и во критиките за продирањата и влијанијата на „западната поразација“. Се преведуваат и се објавуваат значајни автори и дела од руски, полски, чешки, словачки, српски, хрватски, словенечки и други словенски јазици. Во Институтот за македонска литература при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во рамките на научноистражувачкиот проект „Континуитетот и македонската културно-литературна традиција во 19 век“ кој се работеше од 2000 до 2002 година, и ја имахме среќата да бидеме негов раководител, завршена е монографијата за „Преводите на македонскиот 19 век“. Во овие страници од нашиот текст чиј број нормално, има и логичка ограниченост, ќе се обидеме само да сумираме и назначиме одделни автори, дела и прашања на назначената тема.

Јоаким Крчовски (по 1750–1820) е првиот автор во новата македонска книжевност. Тој е првиот македонски писател и преведувач кој го воведува народниот јазик во литературата. Мошне популарната книга на Крчовски „Сија книга глаголемаа Митарства“ доживела пет изданија (Букурешт 1843, Цариград 1853, Белград 1860, Русе 1868 и Белград 1874). За ова познато дело кое почесто било интерес на науката, никој не го поставил и одгатнал прашањето за нејзиниот извор. По пишувањата на Марин Дрнов, Антон Поп Стоилов, Бојан Пенев, Ванчо Тушевски децидно покажува дека за составување на своите „Митарства“ како прамодел

Крчовски можел да ги земе од ракописниот зборник на житието на св. Василие Нови, чиј составен дел чинат 20 Теодорини Митарства. Ракописот е со руска црковнословенска редакција и бил пишуван 1804 година во манстирот Хилендар. Потоа ракописниот зборник кружел низ Македонија за што на последната страница од корицата постојат записи коишто даваат конкретни сведоштва за ова тврдење.² Партени Зографски (1818–1876) е еден од најчужените луѓе на Македонија од средината на 19 век, кој заедно со Димитар Миладинов се централни личности на македонската преродба. Со завршените богословски студии се јавува како високообразован човек, одличен познавач на рускиот, стогогрчкиот, латинскиот, еврејскиот, строхалдејскиот и францускиот јазик. НепокOLEBLИВ и доследен борец за тоа да се отфрлат туѓите јазици во просветните институции и богослужбата, отворајќи училишта во кои ќе се учи на народен јазик, како и со активностите за промена на фанариотските владици и поставување на народни црковни старешини со обновувањето на Охридската архиепископија. Борбата за македонски писмен јазик и за национална свест е долгорочна и макотрпна. Во нејзините челни редови е и Зографски. Оттука „вистинска современа македонска филолошка дејност сепак започнува со статиите и учебниците на високошколуваниот Партениј Зографски (1858–1859), кој направил и прва јазична паралела помеѓу карактеристиките на македонскиот и бугарскиот јазик“.³ Уште во 1858 година, во својот буквар на македонски јазик ги советува Македончињата: „Учи напред книга на својот јазик, после, ако имаш време, учи и на други јазици“.

Натанаил Зографски (1820–1906) развил богата преведувачка дејност на корисни и поучителни книги. Во 1844 година, неговиот трет превод на книгата „Святительское поучение къ новопоставленнаго священника, което е исписано изъ правилата на святы апостоли и святы отцы“, ги има децидните податоци дека: „превел од словеноруски јазик во полза на бугарското свештенство монах Натанаил Атонозографски“. Во 1847 година, излегла и втората книга од „светото поучение“ на Филарет Московски „Сокращений катихизис“ со авторската идентификација дека ја превел од словен-

² Ванчо Тушевски, Јоаким Крчовски и изворите на некои од неговите дела, изд. НИО „Студентски збор“, Скопје, 1985, стр. 57–115.

³ Блаже Ристовски, Историја на македонската нација, изд. Македонска академија на науките, Скопје, 1999, стр. 20.

норуски на словенобугарски монах Натанаил.⁴ Во одговорната општествена работа тој секако со задоволство превел, публикувал и печател поголем број на световни книги, одвоивме само две, како насушна потреба на образованието и просветувањето на народот со долгорочните и системни интереси во целите и задачите на Егзархијата чиј висок службеник бил и како такви ревносно ги извршувал.

Михаил Костенцев (1822–1929) од познатото штипско семејство на македонски просветители, во 1881 година го издал својот прв и досега единствено познат превод од руски јазик на „Писмовник“, а како издавач се јавува неговата книжарница во Софија.⁵ Покрај богатата писателска, публицистичка и научна дејност Константин Д. Петкович (1824–1897), развил и богата преведувачка дејност. Секако притоа, посебно треба да забележиме дека тој е потписник на првиот труд од славистиката на македонски јазик и печатен во издание на Руската академија на науките во 1853 година.⁶ Од оставнината е публикуван и неговиот руско-македонски речник од 1848 година.⁷ Првиот превод му е „Фонетика на бугарскиот јазик“ од Франц Миклошиќ, печатена во 1852 година. Станува збор за труд кој е само потврда повеќе за авторовите убедувања дека перспективата за духовната и политичката еманципација на македонскиот народ е во рамките на сесловенското зближување. Мирољуб Стојановиќ опстојно проследувајќи ги неговите животни и творечки врвици запишува дека тој е оној „кој даде едно од првите фонетски упатства со кое надвосмилено се прави разлика не само меѓу македонскиот и бугарскиот јазик, туку и меѓу дијалектите во самиот македонски јазик. За оваа прецизна динстикција не треба да има чудење, бидејќи овој надарен Македонец со панславистичка ориентација добил високошколско образование кај Исмаил Иванович Срезњевски, еден од петмината големи руски слависти на своето време кои ги интересирала таканаречената Европска Турција и кои заради проучување на јазикот, културата и обичаите

⁴ Българската възрожденска интелигенция, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, София, 1988, стр. 447.

⁵ Ленка Татаровска, Народна ризница, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2000, стр. 207–245.

⁶ Харалампие Поленаквиќ, Избрани дела, кн. 3, изд. Македонска книга, Скопје, 1989, стр. 223–318.

⁷ Људмил Спасов, Константин Д. Петкович, изд. Македонска книга, Скопје, 1990, стр. 150.

како и заради прибирање значајни ракописи од манастирите ширум Балканот, ги посетиле и нашите краеве“.⁸

Во истата таа 1852 година, во издание на Руската академија на науките се печати првиот македонски препев на „Либушниот суд“, дел од мистификацијата на „Краледворскиот ракопис“ од чешкиот писател-мистификатор Вацлав Ханка, истакнат панславист и овој превод на македонски јазик е прв наш превод од чешки јазик. Препевот го направил по барање на неговиот професор Срезневски, и во изданието покрај македонскиот препев, објавен е еден анонимен бугарски препев, оригиналниот текст и препев на старословенски јазик, како можност на непосредно компаративно проучување на различните јазици. Во 1853 година, во Цариград, го превел и го издал од словенечки на бугарски јазик, макар со извесни македонизми, расказот „Борис“ од словенечката авторка Јосифина Урбанчич-Турноградска. „Со појава на оваа книшка се покажа уште еднаш големото пријателство на Константина кон хрватските и словенечките писатели кои другаруваа кога Петкович престојувал во нивните земји, зближени најмногу во името на словенската солидарност што сесрдно ги имаше обземено духовите на интелектуалниот словенски свет“.⁹

Основоположникот на новата македонска поезија Константин Миладинов (1830–1862) во 1858 година, во Москва, го објавил преводот на антиунијатската брошура на отец Јоан Флеров „О православних церковных братствах в юзападной Росии“. Иницијативата за нејзиното издавање произлегла од соработката и другарувањето со претставниците на Славјанскиот благотворителен комитет. Всушност, тој го превел, односно го напечатил само уводниот дел од книгата, и тоа историскиот трактат во којшто се говори за условите во коишто, во некогашна југозападна Русија, во текот на 16–18 век се основале црковните братства со цел да се заштити православието и руската народност.¹⁰

Во книжевната дејност на Никола Поп Филипов (1832–1896) централно место имаат неговите преводи. Од славјански на народен јазик ги превел „Житието и страданието на Св. Великомаченица

⁸ Миролуб М. Стојановиќ, Во едрата на книжевните немири, изд. НИО „Студентски збор“, Скопје, 1987, стр. 200.

⁹ Ванчо Тушевски, Студии за браќата Константин и Андреја Петковичи, том 1, изд. Менора, Скопје, 2000, стр. 29.

¹⁰ Харламбие Поленаковиќ, Студии за Миладиновци, изд. Мисла, Скопје, 1973, стр. 127–128.

Екатерина“ (1887), „Полезни скаски“ (1888) и во неговата оставнина биле регистрирани уште три необјавени преводи. Но истражувачот Иван Катарџиев не дава податоци за кои автори и дела станува збор.¹¹ И книжевната дејност на Мелетиј Зографски (1832–1891) ја исполнуваат преводи за разни книги од црковен карактер. Ги бележиме: „За святите тайнства в Православната църква и за отношението до тях на православните“ (1867), „Изяснение на православното богослужение...“ (1867), „Догматическо богословие на Православната католическа восточна църква“ (1869) и „Отговори на најглавните възраения против истинната вяра“ (1880). Авторската идентификација е дека сите се преводи од руски јазик и биле печатени во Санктпетербург.

Во значајната учебничарска дејност на Кузман Шапкарев со насоката дека тоа се преводи, за нас интересни се шестиот (1870) и седмиот (1874, 1866, 1874) учебник. Боро Мокров го одвојува Шапкарев како еден од најпопуларните и најплодните издавачи на преродбата „и не само што се одликува со бројноста на издадените книги, туку тој е и прв кај кого издавањето за разни учебници, доаѓа до израз посебноста на македонскиот јазик, поради што е и често критикуван од бугарските општественици“.¹² На националната посебност посебно укажува Блаже Ристовски. „Дури и самиот Шапкарев во предговорот на своите учебници јасно ги назначува целите и ги покажува средствата за успехот за процесот на бугаризацијата на македонскиот јазик и налагањето на бугарската национална свест во Македонија. Тој исто така укажува дека послешните учебници се повеќе го зголемуваат обемот на овие негови учебници „на македонското наречје“. Не случајно Бугарското читалиште во Цариград во 1869 година, го ангажира токму Шапкарев како член на една комисија што требало да ги „преведува“ бугарските учебници (главно на Данов) на „македонско наречје“, а пак самиот Петко Р. Славејков уште по излегувањето на првите пет учебника така некритичко ги исфрлува во неговата „Македонија“ како пример во бугарското учебничарство воопшто.¹³

¹¹ Иван Катарџиев, Просветител и литерат, Утрински весник, Скопје, год. 3, бр. 506, 27 февруари 2001, стр. 16.

¹² Боро Мокров, Краток преглед на првите печатени книги во Македонија, Библиотекарството во Велес и Велешко, изд. Друштво за наука и уметност, Велес, 1991, стр. 119–120.

¹³ Блаже Ристовски, Сознајби за јазикот, литературата и нацијата, изд. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2001, стр. 224–225.

Учителот и црковниот пеец Михаил Поп Филипов (1835–1910) знаел дека не се доволни само неговите дејности во училиштето и со проповедите. Низ сопствената работа чувствувајќи ја потребата на народен јазик да се преведат дела со религиозен карактер, па од славјански ги приопштил „Царица Семирамида“ (1885), „Повест за некој цар и син му“ (1886) и „Последование малаго освјаштенија води“ (1898).

На страниците од „Цариградски вестник“ Андреја Д. Петкович (1837–1897) објавува препев на три басни од Иван А. Крилов: „Вранја в павунови пера“ (бр. 462, 1859), „Младо дрвце“ (бр. 467, 1860) и „Сочинител и разбојник“ (бр. 479, 1860). Со тоа се јавува и како прв преведувач на прославениот руски баснописец на македонски јазик. И самиот поет, со дарба и знаење во тајните на поетскиот исказ, неговите препеви кои поседуваат поетско мајсторство се всушност нови авторски творби. Се земаат темите, мотивите и пораките и низ системот на сопствено создавање тие се пренесуваат според потребите и сфаќањата на новата културна средина за нивна комуникација со читателите.¹⁴

Една од најбележитите творечки индивидуи во македонскиот 19 век Рајко Жинзифов остварува и најкомплексен и вредносен преведувачки опус. Во 1863 година ја издал својата прва и единствена стихозбирка „Новобългарска збирка“ која содржи оригинални стихотворби и препеви од руски – „Слово за походот Игорев“, од украински – стихови и поеми од Тарас Шевченко, и од чешки – одломки од „Краледворскиот ракопис“ на Ханка. Ја превел и објавил песната „Молитва“ од Михаил Ј. Лермонтов. Неговите препеви од бугарската книжевна критика биле остро критикувани. Всушност таквиот однос се должи на опозицијата што Жинзифов најенергично ја води спрема оние фактори што ја негирале рамноправната застапеност на македонскиот јазик во формирањето на литературниот јазик, кој според него требало да биде заеднички за Македонците и Бугарите. Според Александар Спасов ваквиот став и однос на Жинзифов, во понатамошната линија, претставува една мошне значајна етапа во создавањето на нашите луѓе за потребата од конечно создавање на самостоен македонски литературен јазик. Во таа насока и е настојувањето да му презентира на Срезневски еден таков речник, наменет за Русите,

¹⁴ Васил Тоциновски, Живата поетска реч на Андреја Д. Петкович, Современост, Скопје, год. 38, бр. 4, април 1988, стр. 38–45.

кој, иако под заеднички наслов „бугарски“, всушност го одразува рамноправно македонското и бугарско лексичко богатство.¹⁵

Димитар В. Македонски (1847–1898) со своите учебници, објавени нешто пред учебниците на Шапкарев, одигра значајна улога во организираните напори да се образуваат македонските деца на својот мајчин јазик. Ретко образован ги знаел и владеел турскиот, грчкиот, рускиот, германскиот, францускиот и италијанскиот јазик. Од нив превел повеќе книги. Еден од нив е „Политиката и силата на Русија и лигата на Балканските држави“ објавена во 1897 година, и единствено за неа не се оставени податоци за тоа од кој јазик е преводот.

Македонскиот сепаратист Спиро Гулапчев (1852–1918) ширењето на народните идеи го остварувал со отворање на библиотека и читална, како печатар и знаејќи го извонредно добро рускиот јазик со бројни преводи. Станува збор за негови преводи на многу значајни автори и дела од руската литература. Гулапчев имал свои омилен автори кои не биле само препрочитувана лектира, туку и биле преведувани, не ретко со негови предговори и поговори и печатени во неговата печатница. Еден од тие автори е рускиот критичар и публицист Дмитриј Иванович Писарев, од плејадата на Чернишевски и Доброљубов и првиот негов превод е делото „Уништување на естетиката“ во 1890 година. Истата година ги објавил и „Погледите на англиските мислителци за умствените потреби на сегашното општество“. Во 1891 година објавил уште два преводи од Писарев. Тоа се неговото познато дело „Мислечкиот пролетаријат“ и обемниот труд „Историските идеи на Огист Конт“. Вториот негов омилен автор е Лав Николаевич Толстој кого најмногу го преведувал и објавувал. Како посебни книшки за најмладите во 1891 година ги публикувал: „Кавкаскиот пленик“, „Три статички (за трудот, раскошот и жената)“, и „Господ забава, но не заборава“, книшка која потоа имала второ издание во 1892 година и трето издание во 1899 година. Следуваат „Моите кучиња“ (1899), „Крајцеровата соната“ (1890), „Раскази од животот на кучињата“ (1895) и „Еден черкески заробеник“ (1895). За најмладите читатели ќе ја преведе и ќе ја отпечати во 1891 година и коледната приказна на Глеб Успенски „За чесните луѓе“, која имала и второ издание во 1893 година. Следуваат години на нови преводи

¹⁵ Александар Спасов, Избор, изд. Македонска книга, Скопје, 1986, стр. 203–206.

и несомнено Гулапчев е еден од најплодните преведувачи на македонскиот 19 век.

Одгласите за преводите на Гулапчев се ретки и негативни. За неговата личност и дело аргументирано пишува Блаже Ристовски и децидно одредува дека „тој брцна во најчувствителната сфера на македонското национално прашање, поставувајќи ги на отворена сцена трите основни прашања: јазикот и правописот на Македонците, нивната народност и политичко-државното решение како излезна солуција. Во книгата Гулапчев („Еден оглед по етнографијата на Македонија“, б.м.) се изјаснува за еден заеднички, но бугарско-македонски литературен јазик со „упростен“ правопис, во кој да најдат рамноправно место „како мизиските и тракиските зборови, така и македонските“. Тоа беше извесно враќање кон некогашната мисла на Партенија Зографски што толку го вознемируваше цариградскиот преродбенски круг на Славејков“.¹⁶ Појавата на преводите на рускиот еп „Слово за полкот Игорев“ (1898) и на „Пан Тадеуш“ (1901) од Ефрем Каранов (1852–1927) предизвикале големо внимание во книжевните и научните кругови и покренале вистинска бора. Тие биле негативно оценети и тоа главно поради „дијалектниот јазик“. Во преведувачкиот опус на Каранов се и книгите „Најновата фурна за печење на сливи“ (1904) и „Воспитување на капризните деца“ од Т. Рукавишников (1905). Останува вредносниот податок дека тој е првиот македонски преведувач од полскиот јазик. Покрај од овој јазик, прведувал од руски и српски јазик. Препевот на знаменитот руски еп „Слово за полкот Игорев“ критиката го оценува дека „е многу слободен. Преведувачот вметнува нови мисли и состојби, кои не се среќаваат во текстот. Затоа неговиот превод е сосема неточен, непоетичен и сосема издолжен. Воопшто, преводот на Каранов, направен 37 години по оној на Жинзифов не стои повисоко од последниот. И тој превод на „Слово за полкот Игорев“ е тежок, тромав, мачен за читање, и во него се губи поезијата, која така природно зрачи од оригиналот“.¹⁷

Навредите кои одат до крајни граници за препевот на „Пан Тадеуш“ истакнуваат: „Но има еден голем камен од кого г. Каранов често се сопнувал, а тоа е нашата прозодија. Г. Каранов поседува една ретка особина, која тука се обрнала во еден битен, пора-

¹⁶ Б. Ристовски, Историја на македонската нација, стр.129–130.

¹⁷ Б. Ст. Ангелов, „Слово о полку Игореве“ на български, Учителско дело, София, бр. 28, 17 февруари 1951, стр. 2–3.

зителен недостаток. Можеби тоа е парадокс, но ние чувствуваме, дека токму тука е интригата за севкупниот неуспех на преводот. Г. Каранов прекрасно го знае својот дијалект и изгледа, оти тој со него се користи во сите домени на својата дејност, па и тука, во својот превод на Мицкиевич, тој многу се користел со него. Така, тој ни го нуди Мицкиевич со „Пан Тадеуш“ во малку смешен и оригинален накит на западниот Бугарин. Остава го тоа, но често неговите дијалектни зборови се сосема непознати на широкиот круг читатели: а тоа многу ја нагрдило јасноста и релјефноста на ликовите и сликите. Покрај тоа, Каранов си дал и многу слобода, кога си игра со акцентот на зборовите за целите на размерот: еден и ист збор ќе го сретнете ту со акцентот на западниот, ту со акцент на источниот говор. Благодарейќи на тоа, восприемањето на поемата, исполнета со толку чувства и восхит, со толку тага и очајувања, под таа барокна форма излегува сосема нејасна и невозможна, дури тешко се разбира. Човек треба да застанува, да ја расчленува фразата, да ја одгатнува мислата: така се уништува целосниот впечаток, се обезличува ефектот на севкупниот зафат. Една паралела на овој резултат со преводот направен од Вазов покажува, колку тој стои долу по степенот на силата, по интензитетот на чувствата и по пластичноста на ликовите. Човек треба да се сообрази со тие своевидни форми на преведувачот, треба да мине цели страници, без да почувствува некаква наслада, за дури отпосле да се вникне во широката, спокојна, епска слика на една цела култура,“¹⁸

„Простачкиот“ јазик на препејувачот Каранов низ бројните одгласи за неговите преводи и препеви го земаме како една мошне впечатлива илустрација за обидите на Македонците кои било што да создадат и објават вон од нормите на бугарскиот литературен јазик било најостро и безмилосно осудувано, негирано и уништувано. Од обидите на Григор Прличев до Ефрем Каранов. Јасно дека и негативните оценки за препевите на Каранов со обидот за воведување на македонскиот јазик во литературата, се грев кој најжестокото бил жигосан од бугарската книжевна критика од времето на нивната појава до денешни дни, и би рекле повод повеќе за општествен прогон. Тие критики, како што забележуваат и неговите критичари, ќе го натераат натаму да не се занимава со оваа работа

¹⁸ Б. А., Адамъ Мицкевичъ, Панъ Тадеушъ, Мисълъ, София, год. 11, кн. 8, Октомвриј 1901, стр. 513–514.

и да го заборава преводот како чин на творечка креација. Неговата личност и дело се само уште еден пример на разнебитување и негирање на појавите за изборување на национални и социјални права и слободи за Македонија од страна на долгорочните и неумоливи туѓи пропаганди.

Преводите од руски јазик на Трајко Китанчев (1858–1895) на бугарски јазик добивале пофални оценки и биле наградувани. Релевантен знак за таа негова активност е дека тој е првиот преведувач од руски на бугарски јазик на новелите „Шинел“ (во три продолженија во списанието „Мисълъ“, 1894) и „Невскиот проспект“ (исто така во три продолженија, „Мисълъ“, 1894) од Николај Василевич Гогољ и на романот „Дон Кихот“ (1893–1898). Првиот том од 508 страници, е превод на Трајко Китанчев сработен додека бил во затвор и за него ја добил наградата на литературно-научното списание „Мисла“. Во 1894 година, бил објавен и неговиот превод на обемното дело на Бокл Хенри Том „Историја на цивилизацијата на Англија“ за кој критиката ќе забележи: „за преводот, ми се чини, му припаѓа на еден литературен работник, кој од скромност никогаш самиот не си го кажува името, на покојниот Китанчев. Најтопло ја препорачуваме книгата на сите оние, кои во литературата бараат сериозно и корисно четиво, на сите оние, кои заслужено сакаат да го носат името учен човек“.

Одвојуваме една мисла на Гане Тодоровски од неговите пишувања за Китанчев. Пробугарската теза за националната припадност на Македонците, со ништо не може да ја помати неговата најчиста љубов Македонија која во животните и творечки врвици останала чиста и високоморална љубов кон татковината, на служењето на нивните идеали за сестран слободен живот, напорите за нејзиното културно-политичко еманципирање.¹⁹ Таквиот влог на Македонците во бугарската литература е навистина голем, импозантен и резултантен. Приматот секако му припаѓа на оној кој има и умее да дарува и подарува. Оттука и само во еден краток преглед наспоменуваме уште некои учени Македонци кои со своите преводи во бугарската литература оставиле сопствени и незаобиколливи знаци. Професионалниот преведувач дојранчанецот Димитар Брзицов (1858–1931) кој преведувал од грчки, турски, италијански, француски, руски и полски јазик. Неговото преведувач-

¹⁹ Гане Тодоровски, Зборот и непокорот, изд. Мисла, Скопје, 1992, стр. 370–371.

ко дело е обемно и доминираат преводите од руски јазик. Познатиот лингвист, фолклорист и етнограф велешанецот Димитар Матов (1864–1896) знаел повеќе јазици – грчки, руски, германски. За двата негови преводи на „Живот, дејанија, исповеданија и кратко изложение за чудесата на св. отец наш Климент, бугарски архиепископ“ и за книгата на скопскиот архиепископ „Животот на св. Климента, блгарски архиепископ“ (1896) нема податоци од кои јазик се преводите, но секако дека тоа се словенски извори. Учителот и преведувачот од руски јазик Иван Смиленов (1865–1948) ги објавил „Раскази од царството на животните“ (1897) романот „Големиот лес“ (1902) и „Домашна гимнастика за здрави и болни“ (1903). Учителот охриданиецот Климент Караѓулев (1868–1916) преведувал од руски и српски јазик и објавил четири книги: „Краток учебник по теорија на поезијата“ со додаток од фрагменти на Аристотеловата „Поетика“ (1896), „Новели“ од Франсоа Шатобријан (1898), комедијата на А. Хаџиќ „Љубовта не е шега“ (1899) и драмскиот текст „Љубовното писмо“ од Коста Трифковиќ (1899). На страниците од многу весници и списанија, како и во посебни книги преводи од руски јазик објавувал охриданиецот Евтим Спространов (1867–1931). Ги забележуваме книгите „Физиологија на производителноста“ (1897), „Прикаски за мало и големо“ од Всеволод Гаршин (1898), „Современото психологическо движење“ од И. Оршански (1900), „Живот, дела и страданија на светите евангелисти и на светите апостоли“ (1904), а во неговиот фонд во архивот на Бугарската академија на науките е сочуван препевот на поемата на Иван Мажураниќ „Смртта на Смаил-ага Ченгиќ“, едно од знаменитите дела на хрватската книжевност. Учителот и собирачот на народни умотворби, издавач на весници и списанија велешанецот Георги Палашев (1872–1926) е преведувач од германски, руски, англиски и француски јазик. Покрај трите книги, низ бројни весници и списанија редовно објавувал преводи на белетристичка проза.

Преведувачката активност на македонските писатели и културни дејци во 19 век, не ја потврдуваат само нивната ученост и просветеност, туку и дарбата за нови читања, за приопштување на знаменити автори и дела од еден во друг јазик и од една во друга културна средина. Таа активност на творечко љубопитство и креативност има пресудно значење и во конституирањето и афирмацијата на сопствената национална уметничка книжевност и во бор-

бите за кодификација на македонскиот литературен јазик. Токму таквиот потход наидувал на жив интерес кај критиката и науката и без исклучок бил критикуван и казнуван. Но процесите и вредностите на македонскиот книжевен 19 век го посеале семето и во зачекорувањето во 20 век, нив ги крунисува Крсте Мисирков со својата капитална книга „За македонците работи“.

VASSIL TOTSINOVSKI

LES TRADUCTIONS FAITES DES LITTÉRATURES SLAVES EN MACÉDONIEN AU XIXe SIÈCLE

(Résumé)

Dans la tradition et la continuité du XIX siècle en Macédoine, la traduction avait occupé une place et une signification importantes non seulement comme une communication littéraire et culturelle, mais aussi comme une influence dans la création de sa propre littérature nationale. Ces contacts et influences dominèrent les littératures et les langues de peuples slaves de sorte que les engagements d'un grand nombre d'éducateurs macédoniens concernant la création d'une langue commune littéraires slave ne furent pas accidentels. Leur lutte pour l'émancipation culturelle fut également retenue dans les critiques portant sur la pénétration et l'influence négative du "désastre occidental". Les écrivains macédoniens les plus importants du XIX siècle furent à la fois des traducteurs laborieux et estimables des littératures slaves. Constantin et Andrey D. Petkovich, Raïko Jinzifov, Constantin Miladinov, Traïko Kitantchev, Eftim Sprostranov, Dimitar V. Makedonski, Mikhaïl Costencev et autres avaient traduit et publié des auteurs et des ouvrages importants des langues telles que la langue: russe, tchèque, serbe, slovène, polonaise etc. Certaines de leurs traductions avaient rencontré un vif intérêt parmi les critiques, mais dans la plupart des cas ils furent exposés à la critique pour avoir traduit en macédonien et celui-ci n'ayant pas été codifié en tant que langue littéraire. L'activité de traduction des écrivains macédoniens du XIX siècle ne confirme pas seulement leur érudition et leur aptitude civilisatrice, mais aussi leur don de nouvelles lectures, de communiquer une oeuvre littéraire d'une réalité culturelle à l'autre.

НАУМЕ РАДИЧЕСКИ

**ТЕМАТОЛОШКО-ИМАГОЛОШКИТЕ РЕЛАЦИИ
МЕЃУ МАКЕДОНСКИОТ КУЛТУРЕН ПРОСТОР
И ЛИТЕРАТУРИТЕ НА ДРУГИТЕ
ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ НАРОДИ**

1.

И националните литератури и (меѓу)литературните заедништва¹ егзистираат и се развиваат долгорочно. Оттука, колку и да можат да се изделат како посебни категории, тие секогаш се изразуваат едните преку другите. За разлика од другите сфери на компаративистиката, кои во својот аналитички потход поаѓаат од, па дури и примарно остануваат активни врз поединечните и маргиналните предмети на аналитичките споредби, за тематолошките и за имаголошките сфери примарно се интересни подрачјата каде што се поклопуваат или каде што се сечат две или повеќе еднонационални или повеќенационални литературни субјекти. Специфичноста, пак, кога е во прашање македонската (национална) литература, односно јужнословенското литературно заедништво, на кое таа, со оглед на етничката, јазичната и географската блискост, и најприродно му припаѓа, е во тоа што, во својот најстар, заводишен, период, таа може скоро и да се поистоветува со тоа заедништво. Старата македонска литература е, имено, она јадро од кое нешто подоцна произлегуваат, се одделуваат и се развиваат, но не секаде во исти околности и под исти услови, не само останатите

¹ Во врска со прашањето на меѓулитературните заедништва види: Д. Ѓуришин, „Проблеми на меѓулитературните заедништва“. Во кн. Диониз Ѓуришин, „Теорија на споредбеното проучување на литературата“, Наша книга, Скопје, 1987, стр. 305–347. Самите, со исто значење, го користиме терминот литературно заедништво.

јужнословенски, туку во еден добар дел и некои од останатите словенски литератури. Секако, тоа се, пред сè, литературите на православните словенски народи, кои се развиваа врз основите на единствената православна средновековна литература. Предмет, пак, на нашево сегашно интересирање се токму некои аспекти од односите меѓу македонската литература и другите национални литератури од јужнословенското литературно заедништво. Тоа се тематолошките и имаголошките релации меѓу македонскиот егзистенцијален и културен простор и литературите на останатите јужнословенски народи.

Тематолошките и имаголошките сфери од литературната компаративистика, и кога е во прашање само јужнословенскиот литературен контекст, односно во рамките на јужнословенското литературно заедништво, се не само многу испреpletени и неедноставни, туку се и извонредно богати, а со тоа и исклучително интересни за проучување. Иако имаат меѓусебно нерамномерен развој, и покрај поединечните високи резултати во минатото, сепак, овие литератури ниту поединечно, ниту како литературно заедништво, за долго време не успеваа да фатат вистински развоен чекор со поразвиените словенски и европски литератури.

Тоа е особено забележливо кога е во прашање македонската литература, односно литературата што, во минатото и во современоста, примарно се создава на македонскиот јазичен и егзистенцијално-културен простор, а во одделни случаи и под посебни околности и надвор од него. Не е непознато дека таа беше не само фундаментална, туку во средновековието за долго време и водечка литература како на јужнословенскиот, така и на словенскиот културен простор пошироко. Во поново време, пак, сè до Втората светска војна, поради неповолните историски околности во коишто се најде македонскиот народ, македонската литература навлезе во процес на длабоко заостанување зад другите јужнословенски литератури.² Таквата состојба со успех ја надраснува дури во најново време, поконкретно во времето по Втората светска војна, во кое таа завлезе во процесот на нејзиниот забрзан развој. Развивајќи се скоро половина век во контекстот на, главно по политички пат оствареното, југословенско литературно заедништво и, покрај

² Во врска со ова повеќе види во: Н. Радически, „Развојните специфичности на македонската книжевност во поширокиот книжевен и културен контекст“, „Книжевен контекст“, бр. 3, Институт за македонска литература, Скопје, 1999, стр. 49–58.

своите иманентни, дотогаш недојдени до израз потенцијали, современата македонска литература најприродно го прифати и, во својата забрзана развојна трансформација, на почетокот од тој период плодотворно го искористи посредништвото до актуелните процеси во европските и во светските литератури што ѝ го овозможуваа другите литератури што се создаваа и што се развиваа во тогашна, во социјалистичка Југославија.³

2.

Излеземе ли од рамништето на развојните тенденции, не можеме а да не видиме дека секој посериозен пристап кон развојните процеси во македонската литература не губи од предвид дека таа настанува на еден културен простор кој во антиката и квантитативно и квалитативно партиципирал во создавањето на европската култура. Но, не толку литературата, колку самиот тој простор како една хармонична комплексност, во поново време станува исклучително интересен, особено за другите литератури од јужнословенскиот културен ареал. Македонскиот егзистенцијално-културен простор со тоа станува вистински обединувачки топос за литературите што го сочинуваат јужнословенското, ако не дури и балканското литературно заедништво. Македонската земја, нејзиното историско минато, македонскиот народ и култура возбудава, брануваа и поттикнуваа да мечтаат или да пишуваат за неа многу креативни личности уште во времето на ренесансата. Така, за Далматинците Винко Прибоевиќ (XVI век) и Андрија Качиќ Миошиќ⁴ (XVIII век), како и за Иван Гундулиќ, Антун Вrameц⁵ и други писатели и културни дејци од јадранското приморје, Македонија беше интересна како земја на Александар, односно на средновековните македонски владетели, на цар Самоил и на неговите наследници.

За претставниците на патријархалниот романтизам во српската литература, пак, за Вук Караџиќ, Сима Милутиновиќ Сарај-

³ М. Ѓурчинов, „Можности за компаративното проучување на поновата македонска книжевност во југословенскиот книжевен и културен контекст“. Во: М. Ѓурчинов, „Проникнувања. Прилог на југословенското книжевно заедништво“, Наша книга, Скопје, 1986, стр. 145–154.

⁴ Bršljanski, „Kačićeve pjesme u Makedoniji“, „Nova revija vjeri i nauci“, god. II, br. 4, Dubrovnik, 1923, 360/369; H. Polenaković, „Kačićeve pesme u Makedoniji“, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 38, JAZU, Zagreb, 1954, 261–273.

⁵ N. Radojčić, „O izvorima Vramčeve Kronike (1578)“, „Rad“ JAZU, 235, Zagreb, 1928, 32.

лија, Прота Матија Ненадовиќ и Никифор Нинковиќ, Македонија се откриваше многу повеќе преку ликовите на некои нивни современици. А тоа беа главно Македонци, кои, како браќата Петар и Јован Чардаклии или како Петар Ичко, главните дипломатски кадри на востаничка Србија, понесени од некои пошироки ослободувачки идеи, се вклучиле во виорот на воените случувања од почетокот на XIX век. Одвај две-три децении подоцна, и пак во рамките на новата српска литература, која во тоа време имаше најмногу можности за тематски свртувања кон Македонија (како поради просторната непосредност или близина, така и поради самиот нејзин карактер), предмет на креативен интерес на српските драматурзи од првата половина на XIX век повторно ќе бидат протагонистите од средновековната историја на Македонија. Најубави примери за тоа се историската драма „Владимир и Косара“ (1829) од Лазар Лазаревиќ и историската трагедија „Владислав“ (1842) од Јован Стерија Поповиќ.⁶ Врз македонска тематска подлога Стерија ја создава уште и песната „Марко Бочарис“, посветена на Марко Бочварот, Македонец кој имал забележливо и предводничко учество во грчкото востание од 1821 година.⁷ Забележливо е дека во српската литература при крајот на XIX век за Македонија пишуваат веќе и автори кои имале непосреден контакт со оваа земја. Таков е примерот со Воислав Илиќ, а особено со Бранислав Нушиќ,⁸ кој не само што повеќекратно престојува во, туку и води потекло од Македонија.⁹ Хрватските (Петар Прерадовиќ, Аугуст Харамбашкиќ) и словенечките писатели како Лука Светец, Јосип Палиаруци Крилан и Симон Грегорчич и во ова време би се рекло дека само ја спомнуваат Македонија без и да знаат самите нешто повеќе, нешто изворно за неа.

Кога е во прашање, пак, самиот почеток на XX век, односно Македонија од времето на Илинденското востание, изненадува

⁶ Ј. Деретиќ, „Историја српске књижевности“, Нолит, Београд, 1983, 283, 285.

⁷ Х. Андоновски, „Марко Бочвар (1790–1823)“, „Разглед“, Скопје, 19 ноември 1953 год.; Т. Симовски, „Од каква народност е Марко Бочвар или Боцарис“, „Гласник на ИНИ“, I, Скопје, 1957, 1, 99–111.

⁸ Г. Ковијаниќ, „Неколико података о Нушиќевом раду на унапређењу Народного позоришта у Скопљу“. Во: „Бранислав Нушиќ 1864–1964“, Зборник Музеја позоришне уметности, Београд, 1965, 312–319; А. Стерјовски, „Нушиќ во Битола“, „Развиток“, год. VII, Битола, 1969, бр. 4, 297–310.

⁹ Д. Влатковиќ, „Порекло Бранислава Нушића“, „Стремљења“, год. I, Приштина, 1960, бр. 3, 210–211.

фактот што на илинденските настани најмногу се одзваа, односно и креативно и хуманистички најзабележливо реагираа литературните претставници на од Македонија најоддалечениот од јужно-словенските народи – словенечкиот. Станува збор пред сè за Антон Ашкерц, најзначајното име на словенечката поезија од епохата на реализмот. На мотиви од востаничките акции на македонските револуционери тој ги напиша песните „Надежда Гарева. Македонска драма“ и „Македонскиот востаник“.¹⁰ Со нив се кореспондентни уште неколку песни на Ашкерц, потоа песната „Храбрата Македонка“, потпишана со иницијалот М-е, зад кој се претпоставува дека стои поетот Фран Ксавер Мешко, како и песната „На македонската земја“, чијшто автор останува анонимен. Кон словенечките поети се приклучува бугарскиот поет Пејо Јаворов.¹¹ Тој беше дури и активен учесник во македонското национално-револуционерно движење, па во времето на и непосредно по Востанието тој создаде повеќе социјално-револуционерни песни на македонски мотиви, како и уште две позначајни остварувања во проза: „Гоце Делчев“ (1904) и „Ајдучки копнежи. Спомени од Македонија 1902–1903“ (1908).¹² Илинденската тема не беше премолчена ни од некои помалку познати автори од српското јазично подрачје.

Во годините по Илинденското востание, македонските теми во литературите на другите јужнословенски народи се вистински оптоварени од политичките прилики и особено од целите на пропагандите на некои од тогашните држави на Балканот. На тоа му плаќаат дањок дури и автори како Петар Кочиќ и Милутин Ускоковиќ. Имаголошката функција на нивните творби со тоа само се сведувала до поддршка на сликата што за Македонија ја пласирала официјалната политика на српската држава. Таквите состојби успева да ги надрасне извонредниот стилист Симо Матавуљ, кој во расказот „Наумова слутња“ (1908), оствари високо автентична и сугестивна слика на Македонецот печалбар. Зависноста и политичкото слепило не можат да ги надраснат ни многу литературни

¹⁰ А. Aškerc, „Četrti zbornik poezij“, Ljubljana, 1904, str. 145–151, 191–193; Н. Радически, „Илинденското востание во словенечката книжевност“, Годишен зборник на Филолошкиот факултет, Скопје 1992/93, кн. 18/19, 311–320.

¹¹ Г. Тодоровски, „Пејо Јаворов (1877–1914)“. Во: Г. Тодоровски, „Вонмакедонски литератури“, Наша книга, Скопје, 1990, стр. 140–149.

¹² За значителното присуство на мотивите од Македонија во бугарската поезија од тоа време, види: М. Милетич – Букурещлиева, „Македонија во българската поезија“, Македонски научен институт, Софија, 1929.

творци кои на македонски теми пишуваат во годините околу Балканските и Првата светска војна. Некогаш дури и независно од нивните креативни можности и резултати, како во случајот на човечки скромниот и хуманистички предиспонираниот Алекса Шантиќ¹³ или на Милутин Боиќ,¹⁴ кој имаше посебен слух за македонскиот простор. Ни во тоа време, пак, не многу познатите хрватски (Анте Тресиќ Павичиќ, Рикард Каталиниќ Јеретов, Божо Ловриќ, Бранко Машиќ) или словенечки (М. Плут, А. Сушник и др.) автори, во нивните белетристички, а неретко повеќе публицистички текстови, повеќе вербално ја спомнуваат, а тематски одвај благо ја допираат самата Македонија.

Кога се во прашање современите литератури на јужнословенските народи, процесот на меѓусебните тематски интерференции е и навистина не само побогат, поразновиден, туку и творечки посуптилен, а со тоа и попредизвикувачки. Така, мноштво модерни писатели од XX век, како во периодот меѓу двете светски војни, така и по Втората светска војна, час потресно, а час возбудливо, час во знакот на словенското единство, а час мечтателски или интроспективно ја внесуваат Македонија не само како исклучителна тематска преокупација, туку и како суштествен дел од нивните креативни проекции. Па ако во ренесансата и во барокно-просветителската епоха Македонија беше интересна првенствено како земја на најголемиот освојувач на сите времиња Александар Македонски, за претставниците на современите литератури на другите јужнословенски народи таа беше и е интересна како едно целосно егзистенцијално и културно милје. Многу од тие автори, како Мирослав Крлежа („In extremis“, „Zastave“) и Иво Андриќ („Крај светлог Охридског језера“, „Долином Радике и даље“), така Добри Димитријевиќ („Голема жалба“) или Мара Хусова („Po odgonu in druge zgodbe“), како Растко Петровиќ¹⁵ („Пустиниак и меденица“, „За кичевское, за македонское“, „Бурлеска господина Перуна бога грома“ и др.) или Миодраг Павловиќ („Охридски дани“, „Поздрав

¹³ Н. Радически, „Мотивите и поимите од Македонија во поезијата на Алекса Шантиќ и Јован Дучиќ“. Во: Н. Радически, „Релации и континуитет“, „Григор Прличев“, Скопје, 1996, 122–136.

¹⁴ Н. Радически, „Македонските мотиви на Милутин Боиќ“, зборник „Деветнаесетти Рацинови средби“, Титов Велес, 1982, 293–304.

¹⁵ Н. Радически, „Македонија у стваралаштву Растка Петровића“, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, кн. 11, св. 2, Београд, 1982, 299–316.

Атосу“ и др.), така и Михаило Лалиќ¹⁶ („Успут записано“, „Раскид“, „Ратна среќа“ и др.) или Душан Костиќ¹⁷ („Крајеви и људи“, „Путовања“ и др.), Оскар Давичо („Меѓу Маркосовим партизанима“), Јуре Каштелан („Skoplje u tvoјim očima“) итн., во нивните поетски, патописни, раскажувачки или романескни проекти, имаат различни креативни методи и различни пристапи кон македонските теми. Оттука и различноста во пристапот кон нивните дела, особено во пристапот кон имаголошката функција на нивните дела. Главно поради ослободувањето од влијателната улога на политиката, но и поради ослободувањето од некои ограничувања и ниски предрасуди кај авторите, имаголошката функција на нивните дела е веќе квалитативно поинаква, па може да функционира и во прилог на вистината за Македонија и за Македонците како во минатото, така и во актуелното време.

3.

Од извонредно широкиот спектар на македонски теми во литературите на другите народи од овој простор¹⁸ може да се констатира дека во контактот со другите литератури и култури од јужнословенското подрачје, на тематолошки план во минатото Македонија далеку повеќе давала отколку што примала, поточно отколку што користела. Најпрво процесот на длабоко заостанување, потоа за долго време неостварената нова кодификација на македонскиот јазик и од тоа произлезената, ако не дури и неизбежна преобразба во полилингвална литература, но и некои други непогодности значително ја намалуваа, па дури и ја оневозможуваа нејзината способност за примање.

¹⁶ Н. Радически, „Македонски теми во делото на Михаило Лалиќ“, Во: „Книжевно-културните врски помеѓу Македонците и Црногорците од најстари времиња до денес“, МАНУ, Скопје, 1987, 179–196.

¹⁷ Н. Радически, „Песник и Македонија. Маргиналије уз пјесничко и путописно дјело Душана Костића“, „Стварање“, год. XLII, Титоград, 1987, 7–8, 830–834.

¹⁸ Во врска со ова упатуваме на нашиот труд „Македонија во книжевноста на другите југословенски народи“, Скопје, 1989, докторска дисертација (ракопис), Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, како и на објавениот библиографски труд: Н. Радически, „Македонија во книжевноста на другите југословенски народи. Почетна и основна тематска библиографија“, „Спектар“, Скопје, 1990 (VIII), 16, 209–274. Во смисла на тоа, упатувачка е и веќе спомнатата библиографија на Марија Милетич-Букурештлиева.

На имаголошки план, пак, делата со македонски теми што настануваа во контекстот на другите јужнословенски национални литератури придонесуваа за формирањето на вистинската слика (претстава) за Македонија во одредени средини, земји, народи и култури. Во тоа, се разбира, кога станува збор за времето до периодот меѓу двете светски војни, тие не ретко беа оневозможувани од, односно не можеа да се носат со далеку посилните просветни или политички пропаганди, на кои понекогаш им подлегнуваа и некои навистина талентирани литературни творци. Особено оние на кои им недостасувале посериозни познавања на македонското минато, на македонската земја, како и на богатата традиција и на автентичните вредности на македонската култура. Но кога станува збор за времето од меѓувоенниот период наваму, состојбата квалитативно се менува, па со тоа, всушност, се определува, се осмислува и генералното имаголошко сознание на Михаил Бахтин, што е искажано во неговата „Естетика словесного творчества“ (1986), а е содржано во констатацијата дека „туѓата култура, само во очите на другата култура, се открива себеси поцелосно и подлабоко“.¹⁹ Ако вистинската смисла на имаголошките релации е во тоа дека, запознавајќи го другиот, преку таквото запознавање се запознаваме, односно подлабоко се откриваме и самите себеси, тогаш не може а да не се рече дека на планот на таквите релации, всушност, и најсуштински се темели развојот не само на културата, туку и на човештвото воопшто.

Сепак, не смееме да испуштиме од предвид дека, погледнато од аспект на македонската литературна развојност, ова прашање е и нешто посложено. Таквата зголемена сложеност произлегува од фактот што македонската литература за долго време беше и навистина полилингвална. Тоа не е непозната појава во литературниот свет, како во минатото, така и во поново време, па и денес. Мноштво Македонци, и тоа не само од редот на оние што живејеја надвор од нивната земја, туку и во татковината, создаваа литература на некој друг јазик – како на соседните бугарски (Христо Смирненски, Никола Вапцаров, Димитар Талев, Крсто Белев итн.), српски (Коста Абрашевиќ, Ангелко Крстиќ, Коста Рацин, Милисав Антониевиќ Дримколски), албански (Стерјо Спасе), така и на некои подалечни јазици, на руски (Димитрија Чуповски), на фран-

¹⁹ Цитирано според: Е. Шелева, „Метод и прошетка (Компаративистиката денес)“, „Книжевен контекст“, бр. 3, Институт за македонска литература, Скопје, 1999, стр. 28.

цуски (Ганчо Хаџипанзов), на англиски (Стојан Христов) и други. Пишувајќи на овие јазици, секој од нив, на овој или на оној начин, не можел а да не припаѓа пред сè на литературите што се создавале на тие јазици. Затоа, погледнато токму од наш, од македонски аспект, во пошироката расправа за тематолошко-имаголошките релации во контекстот на јужнословенското литературно заедништво не може а да не биде допрено и прашањето за појавата на еден забележлив број автори во некои од јужнословенските литератури, особено во бугарската и во српската, кои се од македонско национално потекло.²⁰

Оваа појава, иако не е непозната и во светот пошироко, во нашиов случај е толку честа, масовна дури, како резултат не само на задоцнетото државно конституирање на Македонците, туку и на за долго време недовршениот процес на нормирање на современиот македонски јазик. Започнат уште во средината на XIX век од страна на Партенија Зографски, овој процес не доби успешна завршница ниту во времето на македонското национално-револуционерно движење кон крајот на XIX и во почетокот од XX век. По Димитар Матов (1864–1896) и Трајко Китанчев (1858–1895), со прашањето на кодификацијата најсериозно беше преокупиран Крсте Мисирков, вистински антиципатор, дури најзначаен модерен македонски антиципатор, но не помалку и аниматор, како и идеолог на македонскиот национален развој. Услови за кодификација беа создадени дури во времето на/по НОВ на македонскиот народ (1941–1945), кога вардарскиот дел од Македонија, како држава на македонскиот народ, стана конститутивна единка во полувековната модерна југословенска федеративна заедница.

Заедно со ропството и со поделеноста на македонската земја, македонските интелектуални и креативни потенцијали спомнативе неповолни состојби ги оттргнуваа од нивниот матичен културен простор и ги насочуваа кон културните центри на соседните народи. Колку и да имаа свест за нивниот македонски национален произлез, па дури и припадност, сепак, тие се развиваа во културен контекст на други, на соседните народи, создаваа на нивните јазици и примарно партиципираа во нивните литератури. Свесни за некои скоро неразрешливи дилеми на литературната наука, во рамките на нашиов прилог не се задржуваме посебно на мошне сложеното

²⁰ Види на нашиот труд „Македонци што пишуваа на други јазици“, Скопје, 1983–1984, ракопис, депониран во Институтот за македонска литература во Скопје.

прашање за нивната литературна припадност. Оттука, однапред ги прифаќаме сознанијата дека тие не можат а да не припаѓаат кон две, а понекогаш дури и кон повеќе национални литератури (од некое потесно или пошироко литературно заедништво) истовремено. Тоа прашање е навидум така едноставно решливо ако стоиме само пред дилемата за литературната припадност на овие автори. Но, е далеку посложено ако истото го ставиме во тематолошка, а особено во имаголошка проекција. Така, гледано исклучиво од тематолошки аспект, не можеме а да не констатираме дека појавата на таквите автори, без исклучок, редовно придонесува за зголемување на богатството од македонски теми во литературите на соседните народи. Благодарејќи особено на овие автори, иако не и само на нив, македонските теми претставуваат маркантни појави како во бугарската,²¹ така и во српската,²² а не се незабележливи и во хрватската, словенечката, во црногорската и босанската литература. Мноштво од авторите, имено, што ги презентира Марија Милетич-Букурештлиева во нејзиниот веќе одамнешен библиографски труд се по потекло Македонци и мотивската преокупација со Македонија за нив е далеку повообичаена отколку за бугарските писатели од немакедонско потекло.

Спротивно на тоа, таквото тематско богатство вистински го усложнува аналитичкото претставување на имаголошките претстави во другите литератури за македонската земја, за македонскиот народ и култура. Ги усложнува бидејќи македонските теми во делата на овие дводомни автори, иако имаат ист активитет во литературниот простор на кој се појавуваат, тие ја немаат истата појдовна, истата настанувачка подлога што ја имаат оние автори што пишуваат на македонски теми без да имаат генетска врска со македонскиот народ. Освен тоа, и оние автори што имаат македонско национално потекло, можно е да пишуваат на теми и од некое друго национално, односно од некое друго географско и јазично подрачје. Романот на Ангелко Крстиќ „Трајан“, на пример, во еден дел дејствено се случува надвор од Македонија, во Србија и во

²¹ Види: М. Милетич-Букурештлиева, цит. книга, како библиографскиот дел, така и поетскиот избор.

²² Да се види нашиот во целина необјавен труд „Македонија во книжевностите на другите југословенски народи“, особено неговото поглавје „Писатели Македонци кои пишувале на српскохрватски јазик“ (стр. 544–602), како и библиографскиот прилог „Библиографија на писателите Македонци кои пишувале на српскохрватски јазик“ (стр. 693–697).

Романија. Со тоа тој има двојна имаголошка функција (па дури и позиција). Ја задржува, од една страна, позицијата што ја имаат авторите од српско етничко потекло, но ја има и позицијата што би ја имал и некој од автор Македонец и на македонски јазик пишуван роман чие дејство, целосно или делумно, би се случувало исто така во Србија. Такви се примерите како со романите на Зоран Ковачески „Семејна фреска“ и „Летачи на метли“ или со „Бреслики“ и „Чун“ од Томе Момировски, кои во еден дел се исто така дејствено поврзани со Србија. Покрај сите овие околности, не можеме а да не завршине со сознанието дека македонските теми во литературите на другите јужнословенски народи, како и претставата за Македонија во нив, е прашање кое бара далеку поширок аналитички пристап отколку што му овозможуваме во однапред ограничениот простор на овој прилог.

НАУМЕ РАДИЧЕСКИ

**ТЕМАТОЛОГИЧЕСКО-ИММАГОЛОГИЧЕСКИЕ ПУТИ,
СВЯЗЫВАЮЩИЕ МАКЕДОНСКИЕ ЭКЗИСТЕНЦИОНАЛЬНО
КУЛЬТУРНЫЕ ПРОСТОРЫ И ДРУГИЕ
ЮЖНОСЛАВЯНСКИЕ НАРОДЫ**

(Резюме)

Тематологическо-иммагологические сферы литературной компаративистики в южнославянском литературном обществе представляют собой предмет, очень интересный для изучения. Несмотря на то, что все эти литературы имеют неравномерное развитие и, каждая из них достигла высоких результатов в прошлом, все-таки эти литературы ни в отдельности, ни вместе длительное время не могли идти в шаг с более развитой славянской и европейской литературой. Македонская литература, принесящая свой вклад в антику, создавая европейскую культуру, в новейшее время становится исключительно интересной для других литератур южнославянских народов. Македонская земля, македонский народ и культура возбуждают, волнуют, заставляют мечтать или писать о ней. О Македонии писали знаменитые имена с эпохи Возрождения до сего времени, начиная с Прибоевича и А. К. Милошича до современных писателей XX века – Р. Петровича, И. Андрича, М. Крлежи, М. Лалича и др.

Если в эпоху Возрождения и Барокко Македония была интересна, как страна победителя всех времен Александра Великого, то теперь она стала предметом интереса на экзистенциональном и культурном плане. Отсюда и исключительно широкий спектр македонских тем в литературе других народов на этих просторах, а на иммагологическом плане – произведения на македонские темы отражают настоящую картину о Македонии в отдельных странах.

РУЖИЦА ЈАНЧУЛЕВА

КОНТРАСТИВНИ КООРДИНАТИ ВО СТРУКТУРАТА НА ДЕЛОТО НА ПУШКИН И ГОНЧАРОВ

Ако терминот „контрастивни координати“ го разбираме според Ејхенбаум со значење дека светот се движи преку спротивностите, тогаш овие насоки во архитектониката на литературниот текст ги разбираме како амбивалентност на постоењето: реалистично-романтично, практично-непрактично, прагматично-идеалистично. Во наведените асиметрични парови не постои хиерархија на примарни и секундарни значења. Во единствената компаративна слика примарна е идејата за двојноста на светот во кој има проза, но има и стихови; има мраз, но има и пламен, во кој постои и умот и срцето, вечното и секојдневното, сказната и животот. Според Ц. Тодоров опозицијата помеѓу метонимичкиот и метафоричкиот пол на дискурсот, т.е. меѓу миметичкото и семиотичкото читање на еден текст не е апсолутна, туку постои во определен степен.¹

Во романот „Евгениј Онегин“ и во романот „Капетановата ќерка“, ликовите се поставени на контрастивни координати: Евгениј – Ленски, Татјана – Олга, Грињов – Швабрин. Пушкин го гради контрастот како директно спротивставување на карактерните црти потенцирајќи ги разликите, а не сличностите: Онегин и Ленски се спротивни „как волна и камен, стих и проза, лед и пламен“. Татјана поседува внатрешна убавина, а Олга – надворешна, Грињов е добар дворјанин, Швабрин лош; Гончаров ја продолжува линијата на Пушкин во конституирањето на личностите на контра-

¹ Тодоров, Цветан, „Увод у фантастичну књижевност“, „РАД“, Београд, 1987.

стивни координати: Обломов – Штолц, Олга – Пшеницина, Рајски – Марк. Кај Гончаров спротивставувањето се применува пред сè, во служба на расветлување на основната идеја и на главната водечка мисла. КОНТРАСТИВНИТЕ КООРДИНАТИ НА КОИ ГИ КОНСТИТУИРА СВОИТЕ ЛИКОВИ ГОНЧАРОВ, ЈА СОЧИНУВААТ ОСНОВАТА НА СТРУКТУРАТА НА НЕГОВОТО ДЕЛО (310). Според Хопкинс, постојат два вида на паралелизам – еден каде што е опозицијата јасно изразена, и друг каде што е таа хроматска. Кон изразено означениот вид паралелизам припаѓаат метафората, споредбата, параболата, каде што ефектот се бара во сличностите на работите, и антитезата, контрастот, каде што тој се бара во разликите.

Според Ј. Лотман² контрастивната поставеност на ликовите кај Пушкин нема конструктивна улога во делото, додека во „Обична историја“ на Гончаров „диалогическии конфликт Адуевых является как основа структуры произведения. В плане литературной традиции споры Петра Ивановича и Александра Адуевых более зависимы от эпизода споров Онегина и Ленского в „Евгении Онегине“ – с той существенной разницей, что в романе Пушкина споры героев охарактеризованы суммарно и не играют конструктивной роли“. Неуспешниот литерата А. Адуев како да продолжува да го живее животот на Ленски за кој Пушкин ќе каже:

„может быть поэта обыкновенный ждал удел
и с годами утратив пыл души он
расстался б с музами, женился
подагру б в сорок лет имел,
пил, ел, скучал, толстел, хирел.
И наконец, в своей постеле
скончался б посреди детей,
плаксивых баб и лекарей“.

Кај Пушкин, главните ликови се поставени како носители на две спротивности што се обидуваат да одговорат на прашањето за целта и смислата на животот. Кај Гончаров, носителите на различното индивидуално разбирање на смислата на постоењето се

² Лотман, Л. М., „И. А. Гончаров“ во „Истории русской литературы“ в 4-х томах, том. 3. Ленинград, 1982, с. 168.

во постојан дијалог, како обид да се чујат и двете страни во видувањето на единствениот универзум. Според Роман Јакобсон двата основни начина во вербалното однесување се: селекцијата и комбинацијата. Селекцијата се врши врз база на еквивалентност – сличност или различност, синонимија и антонимија, додека комбинацијата е базирана врз блискост. Јакобсон ја истакнува превласта на метафората над метонимијата во поетскиот текст, т.е. смета дека развојот на дискурсот може да се одвива долж две различни семантички црти: една тема може да воведи друга или по пат на нивна сличност, или по пат на нивно соседство. За првиот случај како најпогоден назив го зема метафоричниот пат, а за вториот метонимскиот пат, бидејќи првиот свој најгустен израз наоѓа во метафората, а вториот во метонимијата. Поетскиот дискурс за разлика од дискурсот на прозата зборува за римата, ритамот, реторичките фигури. Во дискурсот на прозата најчесто се употребуваат термините: ликови, дејство, атмосфера³.

Она што ликот на Татјана го носи со себе како потенцијал и како прашање за долгот кон себе си и кон другите, Гончаров виртуозно го развива во психолошките нијанси на своите хероини. Исто како и Татјана Ларина, и Олга Иљинска е ангел, олицетворение на чиста, поетска душа. Евгениј Онегин не ја остварува среќата со Татјана, а Обломов исто така нема сили да живее во сегашноста туку однапред загледува во иднината во која Олга можеби ќе престане да го сака.

Според Е. Красношчекова⁴ во првиот дел од романот Обломов потсетува на Пушкински јунак, соединувајќи ги во себе двете тенденции во руската литература, пушкинско-лермонтовска и гоголевската традиција.

И покрај тоа што романите на Гончаров ги соединуваат во себе двете тенденции во развитокот на романот во руската литература, сепак останува впечаток дека доминира Пушкиновиот критериум за идеалот како главна и водечка мисла што ги поврзува литературните јунаци на неговата трилогија. Главната мисла што се провлекува низ трилогијата на Гончаров е мислата за идеалот на апсолутна хармонија, што писателот го потврдува во многубројните искажувања за посилено влијание на Пушкин, наспроти

³ Jakobson, Roman, Morris Halle: „Temelji jezika“, Globus, Zagreb, 1988 s. 71.

⁴ Красношчекова, Е. „Обломов“ И. А. Гончарова, Изд-во Художественная литература, Москва, 1970, с. 90.

влијанието на Гогољ на неговото дело. За Гончаров, Пушкин е оној што ги дава вечните обрасци, ликови и мотиви во литературното дело на писателот. За нас е уште поважно, на кој начин е искажан односот на Гончаров кон традицијата, посебно кон пушкинската традиција, во делата на неговата трилогија. Во првиот роман „Обична историја“, главната идеја на делото ја искажува Александар Адуев, во врска со практичниот, прозаичниот карактер на Петар Адуев: „Дядюшка у меня, кажется, добрый человек, – писал он в одно утро к Пospелову, – очень умен, только человек весьма прозаический, вечно в делах, в расчетах... Дух его будто прикован к земле и никогда не возносится до чистого, изолированного от земных дрызгов созерцания явлений духовной природы человека. НЕБО У НЕГО НЕРАЗРЫВНО СВЯЗАНО С ЗЕМЛЕЙ, И МЫ С НИМ, КАЖЕТСЯ, НИКОГДА СОВЕРШЕННО НЕ СОЛЪЕМСЯ ДУШАМИ... сильных впечатлений не знает и, кажется, не любит изящного: оно чуждо душе его; я думаю, он не читал даже Пушкина (1,44).⁵

Очигледно е дека Александар Адуев е воспитаник на Пушкин. Негов идеал е Пушкин, а Пушкиновиот идеал е водечката мисла во делото на Гончаров. Александар Адуев го чита Пушкин и се обидува да ја пронајде Пушкинската хармонија на душата и телото. Во него се разгорува борба помеѓу двете спротивности во животот – душата и телото, тој не може да ги сплоти тие два принципи и сè кај него преминува во сомнение и хаос. Безизлезноста на ситуацијата, ненаоѓањето мост што би го поврзал духовното и земното, Александар се обидува да го пронајде во повторното заминување во селото. Тој му се обраќа на градот:

Прощай, прощай, город,
Где я страдал, где я любил,
Где сердце я похоронил.

Исто како Онегин и Алеко, и Александар оди во природата да ја измие својата душа, да ја воскресне! „К вам простираю объятия, широкие поля, к вам, благодетные веси и пажити моей родины: примите меня в свое лоно, да оживу и воскресну душой! Тут он прочел стихотворение Пушкина: „Художник варвар кистью сонной...“.

⁵ Гончаров, И. А., Собрание сочинений в восьми томах. Москва, 1952–1955, стр. 44.

Стиховите на Пушкин ги читаме и на 290 страна од романот „Обична историја каде што главниот јунак ги позајмува зборовите од романот „Евгениј Онегин“: „Боже мой! Как здесь хорошо! – говорил он под влиянием этих кратких впечатлений, – вдали от суеты, от этой мелочной жизни, от того муравейника, где люди

...в кучах, за оградой,
Не дышат утренней прохладой,
Ни вешним запахом лугов.

Литературните јунаци на Гончаров ја бараат смислата на сопствената егзистенција, се фрлаат во виорот на животот, но не наоѓаат мост помеѓу срцето и разумот, небото и земјата. Ова во голема мера асоцира на творештвото на Љермонтов и на драмата на неговата поетска мисла. Во своето дело, Пушкин пред сè, ја искажува поезијата, хармонијата и убавината на постоењето на човекот, на неговата личност и општествено-историскиот развик. Во делото на Гогољ доминира нарушена хармонија, човекот е приземнет, личноста е осакатена, без ништо духовно во себе. „НЕБО НЕРАЗРЫВНО СВЯЗАНО С ЗЕМЛЕЙ“ би можело да се однесува на неговите литературни јунаци. Имено, делото на Гогољ е протест против тоа приземнување и заборавање на духовните стремежи и идеали на човекот. За разлика од Пушкин, Гогољ го става акцентот врз дисхармонијата на постоењето. Во своите дела тој ќе му даде предност на фантастичното во постоењето, но подоцна, неговото перо го привлекува нарушената хармонија во која идеалот не постои, а доминира материјалната егзистенција во сета своја оголеност и бесмисленост. Во своите дела Гончаров тргнува од една реална постоечка дисхармонија и тој е во потрага по мостови што ќе ја воспостават рамнотежата на световите и ќе доведат до Пушкиновска хармонија. Затоа, за нас е поприфатливо да сметаме дека делото на Гончаров е упатено повеќе кон делото на Пушкин. Всушност, творечката постапка на Гончаров е директно условена од индивидуалното разбирање на авторот на современиот живот и на естетскиот идеал од животот прикажан во уметничкото дело. Оттука и оправданото незадоволство на Гончаров од третманот на неговото дело: „Мне грустно и больно и то еще, что во всех моих трех романах публика и критика не увидели ничего более, как только одни – картины и типы старой жизни, другие – карикатуру на новую и только“ (VII, 162). Писателот како да укажува на

фактот дека паралелно со сижето што ја одразува логиката на реалните закони на современиот живот, тој го развива и она сиже што во себе ја носи апсолутната вистина за вечната суштина на човековото постоење. Писателот предвидел дека „этот мир творческих типов имеет как будто свою особую жизнь, свою историю, свою географию и этнографию когда-нибудь, вероятно, сделается предметом исследования“ (VIII, 253). Во трите романи на Гончаров главниот јунак е исправен пред вечните прашања за смислата на човечкото постоење, во барањето хармонија помеѓу мечтата и можноста за реализација на својата личност. Дури и флегматичниот Обломов, кој сè знае и сè разбира, а нема ни сили, ни волја, заклучува дека поетскиот идеал на животот постои само во мечтите, а не и во стварноста. Обломов ќе каже: „А наша лучшая молодежь, что она делает? Разве не спит, ходя, разъезжая по Невскому, танцует?... Я их не трогаю, ничего не ищю; я только не вижу нормальной жизни в этом. НЕТ, ЭТО НЕ ЖИЗНЬ, А ИСКАЖЕНИЕ НОРМЫ, ИДЕАЛА ЖИЗНИ, КОТОРЫЙ УКАЗАЛА ПРИРОДА ЦЕЛЮЮ ЧЕЛОВЕКУ... (IV, 181–182).

Симетричното повторување и спротивставување на граматичкото значење станува уметничка постапка кај Пушкин. Во статијата „Поезија на граматиката и граматиката на поезијата“ Р. Јакобсон истакнува дека во Пушкиновата поезија функцијата на морфолошките и синтаксичките средства се преплетува, се натпреварува со уметничката улога на тропата, често надвладува во стиховите и се претвора во главен, дури и единствен носител на нивната скриена симболика... Постоењето на контрастите, сличностите и допирните точки помеѓу различни времиња, сингулар и плурал, глаголски видови и родови – сето тоа се користи како т.н. средство во композицијата на некои теми. Искажани преку меѓусебно контрастирање, граматичките категории делуваат како поетски слики, т.е. вешто сменување на граматичките лица станува средство на напрегната драматика.

Според Јакобсон сликата на селекцијата, распоредот и поврзаноста на различни морфолошки класи и синтаксички конструкции може многу да изненади со неочекувани, видливи симетрички разместувања, пропорционални конструкции, вешти нагласувања на еквивалентни форми и нагласени контрасти.⁶

⁶ Јакобсон, Роман., „Лингвистика и поетика“, Нолит, Београд, 1966. (Поезија граматике и граматика поезије), с. 72–97.

Следејќи го начинот на творечката постапка на Пушкин во поврзувањето на ликовите пред сè преку разликите, а потоа и преку сличностите Гончаров ја пишува својата теорија на романот во која ја објаснува архитектурата на литературниот текст.

Гончаров смета дека „архитектурата“, т.е. градбата на делото претставува толкав голем напор што ја голта целата умствена дејност на авторот: да ускладуваш, да го вградиш учеството на ликот во главното дејствие, нивните меѓусебни односи, организацијата и движењето на настаните. Гончаров заклучува дека на уметникот, ЛИЦАТА И ТИПОВИТЕ МУ ГИ ПОДАРУВА ФАНТАЗИЈАТА, а потоа со помош на разумот, уметникот прави план, програма. Во тоа единство на ФАНТАЗИЈАТА и УМОТ, Гончаров му одделува особено место на улогата на уметничкиот инстинкт. „Я не говорю о самых лицах, типах: они даются художнику даром, почти независимо от него, растут на почве его фантазии. ТРУД ЕГО – ТОЛЬКО ОБРАБОТКА, ОТДЕЛКА ИХ, ГРУППИРОВКА, УЧАСТИЕ В ДЕЙСТВИИ. Нельзя одолеть всего этого одним умом: приходит на помощь не зависящая от автора сила – ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ИНСТИНКТ. Ум разбивает, как парк или сад, главные линии, положения, придумывает необходимости, а приводит это в исполнение и помогает сказанный инстинкт“ (VIII, 112).

Според ова искажување на Гончаров, во ФАНТАЗИЈАТА на писателот се раѓаат ликовите, а умот го трасира главниот ѓд на дејството, при што сцените и деталите се раѓаат како сами од себе.

Ако се земе предвид дека типовите како Обломов, Гончаров не можел да ги набљудува во голем број „примероци“, точно е дека тој со силата на својата имагинација замислил литературен тип кој го синтетизирал набљудуваното. Ако ликовите растат на почвата на фантазијата на писателот, неговиот главен труд се состои во техничка обработка. Својата мисла за растењето на ликовите на почвата на фантазијата на писателот, Гончаров ја пообјаснува понатаму: „Не могу, не умею! То, что не выросло и не созрело во мне самом, чего я не видел, не наблюдал, чем не жил, – то недоступно моему перу! У меня есть (или была) своя нива, свой грунт, как есть своя родина, свой родной воздух, друзья и недруги, свой мир наблюдений, впечатлений и воспоминаний, – и я писал только то, что переживал, что мыслил, чувствовал, что любил, что близко

видел и знал, – словом, писал и своју жизнь и то, что к ней прира- стало“ (VIII, 130). Интелектот и емоциите на писателот се почва на којашто расте доживеаното. Фантазијата на писателот не измислува, туку на нејзината почва растат впечатоците и спомените. Резултат на пишувањето – литературното дело зависи и од авторската волја, свеста и искуството, но и од почвата на којашто никнувало навеаното во стварноста. Објаснувајќи ја творечката постапка, Гончаров укажува дека не постои формула за творење што може да се научи. Секој автор има своја постапка, во чиј творечки дух не може да се проникне: „Говорят – интересно, даже поучительно, как он работал у себя в мастерской, что предполагал первоначально и что отвергнул потом. Полезно – де изучать приемы творчества и т.д. И все неправда. Пользы никакой: ПРИЕМАМ ТВОРЧЕСТВА НА НАУЧИШЬСЯ. У всякого творца есть свои приемы. Можно только подражать внешним приемам, но это ни к чему не ведет, А В РАБОТУ ТВОРЧЕСКОГО ДУХА ПРОНИКНУТЬ НЕЛЬЗЯ (VIII, 130).

И покрај ваквото децидно искажување за неможноста да се проникне во творечкиот дух на писателот, бидејќи намерата на писателот е вонтекстуална категорија и како таква се пројавува низ други облици и форми, Гончаров сепак прави обиди токму преку наведените критички статии да ја објасни својата творечка постапка.

Во оригиналната творечка постапка на Гончаров наоѓаме силно влијание на Пушкин во однос на контрастивните координати на ликовите во структурата на романите. Непрактичниот Обломов и практичниот Штолц се двете основни магистрални линии на романот на Гончаров, додека контрастот помеѓу Онегин и Ленски е во служба на осветлување на ликот на Онегин.

А. Флакер забележува дека „романите на Гончаров носат во себе некоја правилност и имаат заеднички особености. Во центарот на вниманието се луѓето што не успеваат во животот – руски образовани дворјани. Спротивставени им се активни, успешни луѓе како силни контрасти“.⁷ И во самата личност на неактивниот Обломов се мешаат силните контрасти: небото и земјата, сказната и животот. „Сказка у него смешалась с жизнью, и он бессознательно грустит подчас, зачем сказка не жизнь, а жизнь не сказка“ (IV. 121).

⁷ Флакер, А., „Руски класици XIX столеќа“, Загреб, 1965.

Во пропорционалните конструкции на романите на И. Гончаров, контрастите се понагласени отколку во делото на А. Пушкин. Распоредот и поврзаноста на видливи симетрички разместувања и АМБИВАЛЕНТНИ форми, само ја потврдуваат оригиналноста на И. А. Гончаров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тодоров, Цветан., „Увод у фантастичну књижевност“, РАД, Београд, 1987, с. 171.
2. Лотман, Л. М., „И. А. Гончаров“ во „Истории русской литературы“ в 4-х томах, т. 3. Ленинград, 1982, с. 168.
3. Jakobson Roman, Morris Halle, 1988: Temelji jezika, Globus, Zagreb, s. 71.
4. Краснощекова, Е., „Обломов И. А. Гончарова“, Изд-во Художественная литература, Москва, 1970, с. 90.
5. Гончаров, И. А., „Собрание сочинений в 8-ми томах, Москва, 1952–1955, с. 44.
6. Jakobson, Роман., „Лингвистика и поэтика“, Нолит, Београд, 1966 (Поезија граматике и граматика поезије), с. 72–97.
7. Флакер, А., „Руски класици XIX столећа“, Загреб, 1965, с. 75.

РУЖИЦА ЯНЧУЛЕВА

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ КООРДИНАТЫ КАК ОСНОВА СТРУКТУРЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. ПУШКИНА И И. ГОНЧАРОВА

(Резюме)

О схематичности и повторении, переходящих из поколение в поколение, как о готовых формулах, указывал еще А. Веселовский, а Владимир Пропп в „Морфологии сказки“ подчеркивал, что несмотря на повторение сюжетов и мотивов, они не объясняют специфичности однообразия сказок. Само слияние мотивов в сюжет, их группировка и распределение зависит от постоянной композиционной структуры. Группировка

особых функций главного героя и персонажей в некоторой мере представляют основу сюжетной структуры сказки.

Опираясь на пушкинскую и гоголевскую традицию, А. Гончаров продолжает создавать модель художественного замысла творений Пушкина, т.е. продолжает линию А. Пушкина в конструировании личностей при помощи сопоставительных координатов. Онегин-Ленский, Татьяна – Ольга, Гринев – Швабрин. Онегин и Ленский противоположны как стих и проза, как лед и пламя. Татьяна представляет внутреннюю красоту, а Ольга – внешнюю. Гринев – добрый дворянин, а Швабрин – плохой. У Гончарова контраст находится в службе рассветления основной идеи и представляет основную структуру его творений.

ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ

А. С. ПУШКИН НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНА И КУЛТУРНА ПОЧВА НА КРАЈОТ ОД ХХ ВЕК

Учествувајќи на меѓународната научна конференција „А. С. Пушкин и светската култура“ која, во организација на Филолошкиот факултет од Москва, се одржа во февруари 1999 година по повод 200-годишнината од раѓањето на основоположникот на новата руска книжевност, јас во својот реферат се обидов да го проследам неговото присуство во македонската книжевна и културна средина. Притоа, во зависност од историско-културниот развој на македонскиот народ, процесот на восприемањето на Пушкиновото творештво кај нас условно го поделив на три периода со тоа што последниот (трет период) го лоцирав во последната декада од сега веќе минатиот век којшто се совпаѓа со развојот на Македонија како самостојна суверена држава. Иако во таа пригода констатирав дека во сите три периоди Пушкин кај нас не само што е еден од најомилените и најпреведуваните руски писатели кој истовремено извршил и најплодотворно влијание во формирањето на новата македонска книжевност, сепак, останав докрај недоречен за третиот период кој сè уште беше во тек. Сега, со моето учество на 13 конгрес на славистите во Љубљана, по временска дистанца од три години, ми се укажува можност да се обидам да ја дозаокружам сликата за присуството на овој голем руски поет во македонската книжевна и културна почва кон крајот на ХХ век.

Ако за претходните етапи од присуството на Пушкин во Македонија може да се каже дека тоа оди во насока од негово читање во оригинал кон приопштување на поголемиот дел од неговото творештво на македонски јазик, но и со негово значително

влијание во формирањето на новата македонска литература, во последната декада на XX век, интересот кон големиот руски писател не опаѓа, туку, напротив, тој и натаму останува еден од најпреведуваните странски автори со што, всушност, се прави континуиран обид докрај да се заокружат препевите и преводите на неговите најпознати дела. Карактеристично за овој период е и тоа што за првпат се појавуваат и неколку значајни антологиски изданија од руската поезија во кои, како што ќе видиме, водечко место му се посветува токму на Александар Пушкин. Освен тоа, значително е зголемен интересот за научно осветлување на неговото творештво, особено на компаративен план, за што сведочат неколку значајни трудови, објавени во Македонија, Русија и Чешка во кои се истражуваат импулсите на неговото творештво кај пооделни поети или процеси во појавата и развојот на современата македонска поезија од XIX и XX век.

Најголема заслуга за присуството на Пушкин во Македонија на крајот од XX век, бездруго, му припаѓа на нашиот познат поет и препејувач Ефтим Клетников. За него сега слободно може да речеме дека се издвојува во еден од водечките Пушкинисти во нашата земја. Дека е тоа така ќе го потврди сето она што ќе го презентирам понатаму во својов текст.

Откако во 1986 година го подготви досега најобемниот избор од творештвото на најголемиот руски поет на XIX век, што во пет тома, и со негов мошне инспиративен предговор, го издаде скопската издавачка куќа „Наша книга“, Клетников точно пред 10 години, односно во 1993 година, го прави изборот и препевот на книгата за Пушкин, која под наслов „Одбрани творби“ ја отпечати скопска „Мисла“. Кон ова издание тој го пишува и својот предговор во којшто мошне исцрпно го запознава македонскиот читател со животот и делото на големиот руски поет. Истата година, овој наш истакнат поет и препејувач ја издава и својата прва антологија на руската поезија која под наслов „Руско сосвездие“ ја издава „Македонска книга.“ Тој е автор на препевите, на предговорот и на текстовите за поодделните поети што се опфатени во овој негов антологиски избор. Во него Клетников, меѓу седуммината истакнати руски поети од XIX и XX век, водечко место му посветува на Пушкин кого го застапува со 18 песни од различни периоди на неговото творештво. Пред нив се наоѓа фотографија и пригоден текст на седум страници во кој авторот го претставува овој руски поет како „исклучителна појава во руската литература... гениј кој

во сите жанрови во кои се реализира остварува резултати што ја пробиваат рамката на епохата во која дејствува – во случајот XIX век.¹ Во понатамошниот свој текст, Клетников го проследува животниот и творечкиот пат на рускиот писател, задржувајќи се посебно на неговите најзначајни творечки остварувања. Во заклучокот, Клетников ја изнесува следнава констатација, која според мене, е сосем точна и сè уште актуелна: „Пушкиновата поезија крие во себе богати слоеви за анализа. Таа, покрај објективната реалност, врзана за времето и просторот во кој настанала, содржи и една подлабока субјективна реалност, врзана за деликатните психолошки преживувања на поетот, на недосегливите длабочини на неговото битие. Оттука, иако најмногу анализирана од поетските дела на руските поети, Пушкиновата поезија на парадоксален начин, изгледа дека сепак е најмалку откриена.“²

Како своевидна надogradба на овој антологиски избор, Клетников во 1998 година издава уште една книга со наслов „Руски поети XIX и XX век“, во која се опфатени 18 руски поети меѓу кои, и овојпат водечко место му се посветува на Александар Пушкин. Иако предговорот и текстот за Пушкин кон овој антологиски избор се речиси исти како и во неговата претходна книга, сепак, заслужува да се истакне тоа што овде рускиот поет е застапен со неколку нови препеви од кои слободно може да се заклучи дека тие се направени со високо препејувачко мајсторство.

Во чест на одбележувањето на 200-годишнината од раѓањето на Пушкин, во 1999 година излегоа од печат два нови тома од неговото творештво под наслов „Одбрани творби“ и овојпат во избор, редакција и белешки на Ефтим Клетников.

Во првиот том на ова капитално издание, освен опстојниот предговорот, чиј автор сум јас, а во кој давам широка претстава за животниот и творечкиот пат на поетот, даден е богат избор од лириката и сказните на Пушкин. За одбележување е тоа што некои творби од рускиот автор првпат се препеани во ова издание. Препевот од руски го имаат направено повеќемина веќе афирмирани македонски препејувачи меѓу кои, освен Клетников, се: Петар Т. Бошковски, Србо Ивановски, Ефтим Манев, Анте Поповски, Михаил Ренцов, Ѓорѓи Сталев, Гане Тодоровски, Паскал Гилевски, Вера Чејковска и Влада Урошевиќ.

¹ Ефтим Клетников, Руско сосвездие, Македонска книга, Скопје, 1993, стр. 15.

² Исто, стр. 21.

Преку вториот том од книгата, македонскиот читател има можност за првпат на едно место да се запознае со најпознатите поеми од Пушкин, какви што се, на пример, „Руслан и Лјудмила“, „Кавкаскиот заробеник“, „Цигани“, „Полтава“ и други, чии препејувачи се: Матеја Матевски, Ефтим Клетников, Горѓи Сталев, Гане Тодоровски и Петар Бошковски. На крајот од овој том дадена е кратка белешка за секоја од препеаните поеми.

Освен со Одбраните дела во пет книги, за кои говоревме погоре, со овие најнови два тома во издание на „Наша книга“ од Скопје, на македонскиот читател му се дава уште една можност интегрално да се запознае со најзначајните остварувања од севкупното творештво на Александар Пушкин. Тоа, всушност, е и последниот избор од творештвото на големиот руски писател во Македонија до крајот на минатиот век. Кога велам дека тоа е последен избор, би сакал овде посебно да потсетам дека годинава се навршуваат точно 50 години од излегувањето на првата книга – избор од поезијата на Пушкин на македонски јазик, која во далечната 1953 година ја подготви Горѓи Сталев, кој и до ден-денес е еден од неговите најзаслужни препејувачи во Македонија.

Се разбира, само со преводите и препевите, за кои говорев досега, ни оддалеку не се исцрпува присуството на Пушкин во македонската книжевна и културна почва од крајот на XX век. Неговото творештво, како и во претходните, така и во овој период, продолжува да влијае врз македонската поезија. Така, на пример, еден од нашите најистакнати современи македонски поети Радован Павловски, поттикнат од двестегодишнината од раѓањето на рускиот поет, ја напиша песната „Средба со Александар Пушкин“, која првпат ја прочита токму на еден свечен собир посветен на тој јубилеј.

Сакајќи да укаже на универзалноста на Пушкиновата поезија, во почетокот на песната, нашиот поет истакнува дека:

„Да се сретнеш со Поетот
никогаш не е доцна
ни во Пушкиново ни во сегашно време, кога
со гласот на поетот и народот
пее вселенска Русија...“

Откако ќе укаже на величието на рускиот Поет (Пушкин – з.н.), чии песни ги памети секој и насекаде, па дури и вселенскиот патник, Радован Павловски, својата песна ја завршува со следниве стихови:

За љубов малку време треба:

Демонот на љубовта: Онегин – Пушкин – Татјана,
житие се народно, Сила божествена на Генијот
на славјанската лира – Александар Сергеевич Пушкин.

Ова е само еден пример за тоа дека импулсите и поттиците од Пушкиновата поезијата продолжуваат да се чувствуваат во македонската книжевност и кон крајот на XX век, а со оглед на многуте ретроградни процеси што се случува кај нас и пошироко во овој период, тие ќе продолжат да се чувствуваат и во новиот милениум.

Во 1999 година, која УНЕСКО ја прогласи за година на Пушкин, во Македонија се одржаа голем број приредби и свечени собири посветени на 200-годишнината од раѓањето на генијалниот руски поет. Притоа во печатот, на радиото и телевизијата беа организирани специјални написи и емисии во кои за Пушкиновото творештво и за неговото влијание во развојот на современата македонска поезија пишуваа и говореа повеќемина наши истакнати поети, препејувачи, професори и научници. Од сите нив овде посебно би го издвоил Свечениот собир во МАНУ, што се одржа на 26 мај 1999 година, на кој за Пушкиновото дело и пораките што зрачат од него зборуваше академик Милан Ѓурчинов во својот мошне инспиративен реферат насловен со симболичен наслов „Хармонија во хаосот“ и со поднаслов (Пушкин – човек – дело – пораки). Патем да нагласам дека не случајно го спомнувам овој наш истакнат книжевен критичар, теоретичар и компаративист и над сè долгогодишен професор по руска литература, бидејќи со неговото име годинава е поврзан еден значаен јубилеј – 40 години од неговиот прв избор и предговор кон книгата „Одбрани творби“ од Пушкин, која во 1963 година ја објави скопската издавачка куќа „Кочо Рацин“. Оттогаш па сè до денес тој е еден од нашите најпознати афирматори и проучувачи на Пушкиновото творештво при што посебно ги истражува неговите поттици во формирањето на современата македонска поезија.

Но, да се вратиме сега на најновиот труд што академик Ѓурчинов го презентира на погореспомнатиот Свечен собир во МАНУ. Откако уште во почетокот ќе стави до знаење дека преведувањето на Пушкиновите дела на македонски јазик придонело Пушкин да стане еден од најомилените светски автори кај нас, тој посебно се задржува на импулсот на неговото творештво во Македонија и притоа додава: „Од средината на XIX век, сè до најново

време неговата поетска реч зрачи и го еманира своето воздејство врз творештвото на македонските писатели од различни генерации и различни определби“.³ Освен тоа, истакнувајќи дека она што Пушкин го прави вековит и класик тоа е неговата чудесна моќ да ја пронајде *хармонијата во хаосот*, нашиот истакнат научник на крајот од својот труд го искажува уверувањето дека стиховите на Пушкин и понатаму ќе ги наоѓаат своите верни читатели (потцртаното е на Ѓурчинов – Д. Р.).

За присуството на Пушкин во македонската книжевна и културна средина кон крајот на XX век, освен академик Ѓурчинов, имаат пишувано и други македонски и руски истражувачи, од кои овде ќе ги спомнам најзначајните. Најпрвин би ја спомнал колешката Ружица Јанчулева со нејзиниот напис „Бесмртниот Пушкин“ којшто, исто така, е посветен на 200-годишнината од раѓањето на рускиот поет. Во него таа укажува на она што е највредно во неговото творештво по што тој и понатаму продолжува да го привлекува вниманието на многумина руски писатели и критичари.

Иако, можеби ќе звучи нескромно, сепак, не можам да не го спомнам и сопствениот придонес во афирмирањето и проучувањето на Пушкиновото дело во Македонија, особено ако се има во предвид фактот дека јас со свој труд бев единствен учесник од нашата земја на меѓународната научна конференција „А. С. Пушкин и светската култура“, која се одржа од 2–4 февруари 1999 година на Филолошкиот факултет во Москва. Мојот труд, во којшто го истражувам присуството на големиот руски писател во Македонија низ еден подолг период, е публикуван во Зборникот на трудови од таа конференција⁴. Освен на овој, јас сум и автор уште на неколку други компаративистички трудови за Пушкин кои што ги имам презентирани на домашни или меѓународни научни конференции и кои се публикувани во одделни зборници и списанија, но не е упатно јас да говорам за нив.

Од позначајните научни трудови посветени на темата „Пушкин и Македонија“, бездруго, заслужува да се спомне трудот

³ Види: М. Ѓурчинов, „Хармонија во хаосот“, во кн.: Облик и смисла, МАНУ, Скопје, 2000, стр. 299.

⁴ Види: Д. Ристески, „Пушкин в македонској литературној и културној среде“, во кн.: „Универзитетски Пушкински сборник, Издательство Московского университета, 1999, стр. 492–496.

„Восприятие творчества А. С. Пушкина в Македониѝ“⁵, чиј автор е рускиот истражувач и професор на Московскиот Филолошки факултет Ала Геннадиевна Шешкен. Овој труд е публикуван во книгата од Институтот за славистика при Руската академија на науките „А. С. Пушкин и мир славянској культуры“ (2000), која, исто така е посветена на 200-годишнината од раѓањето на поетот. Во него авторот мошне опстојно го проследува присуството и рецепцијата на Пушкин во Македонија од средината на XIX век до осамостојувањето на нашата држава во 1990 година. Притоа таа посебно се задржува на најзначајните преводи и препеви на Пушкиновите дела на македонски јазик, на импулсите на рускиот поет во развојот на македонската поезија како и на најзначајните научни трудови за рускиот автор што се објавени во нашата земја.

Мојот преглед за присуството на Пушкин на македонската книжевна и културна почва кон крајот на XX век би го завршил со книгата на Иван Доровски „Мицкевич, Пушкин и Балканот“, којашто на чешки јазик ја издаде Филозофскиот факултет од Брно во 2001 година. Во неа, во поглавјето „Рецепцијата на делото на Александар Сергеевич Пушкин на Балканот“⁶, овој истакнат научник од македонско потекло посебно се задржува на рецепцијата на Пушкиновото дело во Македонија, особено во поезијата на Рајко Жинзифов, Константин Миладинов, па сè до периодот по Втората светска војна, кога, како што самиот вели, „Пушкин станал еден од најпреведуваните руски писатели“.⁷

Од материјата што ја презентирав погоре, сам по себе се наметнува заклучокот дека и кон крајот на XX век творештвото на големиот руски писател Александар Сергеевич Пушкин продолжува со несмален интензитет да го привлекува вниманието на македонската книжевна, културна и начна јавност и слободно може да се претпостави дека тој со своето творештво, со оглед на новонастанатите процеси што се случува не само во татковината на поетот, туку и пошироко, би можел да биде актуелен во Македонија и во новиов милениум.

⁵ Види: А. Г. Шешкен: „Восприятие творчества А. С. Пушкина в Македониѝ“, во кн.: „А. С. Пушкин и мир славянској культуры“, Росийская академия наук, Институт славяноведения, Москва, 2000, стр. 73–80.

⁶ Ivan Dorovský, Mickiewicz, Puškin a Balkan, Brno, 2001, str. 37–66.

⁷ Исто, стр. 60.

ЛИТЕРАТУРА

1. Руско созвездие, Македонска книга, Скопје, 1993.
2. Руски поети XIX и XX век, Култура, Скопје, 1998.
3. А. С. Пушкин, Одбрани творби, том 1–2, Наша книга, Скопје, 1999.
4. Универзитетски Пушкински сборник, Издательство Московского университета, 1999.
5. Литературен збор, 1–2, Скопје, 1999.
6. А. С. Пушкин и мир славянской культуры, Российская академия наук, Институт славяноведения, Москва, 2000.
7. М. Ѓурчинов, Облик и смисла, МАНУ, Скопје, 2000.
8. Д. Ристески, Македонско-руски книжевни релации, Скопје, 2001.
9. Ivan Dorovski, Mickiewicz, Puškin a Balkan, Brno, 2001.

*ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ***А. С. ПУШКИН НА МАКЕДОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЈ
И КУЛТУРНОЈ ПОЧВЕ КОНЦА XX СТОЛЕТИЈА**

(Резюме)

Автор статьи разрабатывает присутствие творчества А. С. Пушкина в литературной и культурной среде Македонии в последнем десятилетии XX столетия. С целью показать, что этот выдающийся русский писатель является одним из наиболее переводимых иностранных авторов, он особо останавливается на переводах его творчества в отдельных книгах, антологиях и т.д. Кроме этого, автор обращает внимание и на культурные манифестации, посвященные 200-летию со дня рождения Пушкина, проводимые в Македонии.

Указывая на то, что А. С. Пушкин оказал большое влияние на появление и развитие македонской литературы, автор приходит к выводу, что своим творчеством он и в новом столетии может быть актуальным в Македонии.

ЈАСМИНА МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

ПОМЕЃУ ИСТОРИЈАТА И ПСЕВДОИСТОРИЈАТА

Во својата суштина, на некој начин, секое книжевно дело содржи историја, т.е. нешто историско. Блиската врска што во минатото постоела меѓу историјата и книжевноста се согледува и во изворното значење на зборот историја, кој на старогрчки¹ значи испитување на нештата, кажување на она што се осознава, прера-скажување. Книжевното дело е историја во онаа смисла во која за него може да се рече дека евоцира одредена стварност, настани што се случиле, ликови кои се препознаваат како ликови од реалниот живот. Но, тоа истовремено е обработено со наративниот дискурс затоа што постои раскажувач, кој ја релативизира историјата и ја пренесува со сопствен поглед. Во тој процес веќе не е битна веродостојноста на самите настани, туку начинот на кој раскажувачот овозможува да ја осознаеме стварноста презентирана во книжевното дело.

Всушност, во расказот може да се забележат два тека на формирачки елементи, кои се различни по својата природа, понекогаш и спротивставени. Донесено до крајни консеквенци, прера-скажувањето на одбраните историски факти го става акцентот на вистинитоста на приказната. Инаквиот лик на раскажување настанува кога спознајниот интерес ќе го препушти местото на интерпретацијата. Во развиената историска нарација тие заемно се преплетуваат и се надополнуваат правејќи ја сложената слика на историската стварност поверојатна и поубудлива. Без поетската имаги-

¹ Етимологијата на старогрчкиот збор *historéō* покажува дека таа значи да се испитува или кажува нешто. Види во *Povjest svijeta, Naprijed, Zagreb, 1990, str. 1.*

нација, со која во книжевната интерпретација се дополнуваат историските факти, книжевното дело не би ја имало раскажувачката убедливост. Од минатото нас не нè дели само времето, туку и енигмата за тоа како нешто се случило, а тоа незнаење нè наведува да ја реконструираме приказната користејќи ја сопствената имагинација. Слична постапка на повторно преживување на минатото во главата, според оксфордскиот филозоф Колингвуд², користи секој историчар. Тој слободно, според сопствени убедувања, ја раскажува и ја создава историјата исто како и писателот своето дело.

Тие два тека на формирачки елементи во различни дела се различно застапени. Во расказот „Човекот што ја јадеше смртта“³ Борислав Пекиќ книжевно, смислено и убедливо ја претставува историјата прикажувајќи ја постреволуционерната атмосфера во Франција на крајот на XVIII век. Историјата во овој расказ не е прикажана надворешно туку внатрешно, онака како што се отсликува во свеста и психата на единката. Писателот така постапил како да ја имал на ум Броделовата⁴ теорија на историјата според која само оние промени што влијаат врз животот на индивидуата се важни, пунктуални и историски затоа што тие се и крајни носители на историските промени. Сета заднина на човековите постапки, која за официјалната историографија останала недостапна, го сочинува јадрото на Пекиќевата приказна. Нешто слично можеме да кажеме и за расказот на Луан Старова „Сталиновата слика“⁵, каде што преку суптилното психолошко осветлување на светот на јунаците прецизно е прикажана информбировската атмосфера во Македонија. Јунаците преку своите судбини ја искажуваат трагедијата на целата нација или на временскиот период. Очигледно е дека нивните доживувања се проекција на она што се случува околу нив во поширокиот контекст на одредени книжевно-историски збиднувања. Смеслата на нивната егзистенција е сместена во светот и во историското време, а не во конкретно одредените личности. Затоа таквите јунаци секогаш повеќе кажуваат за светот во кој дејствуваат и за времето во кое живеат, отколку за своите вна-

² Тоа е постапка која го диригира изборот и толкувањето на фактите. Всушност низ тој процес тие стануваат историски факти. Халет Кар, Едвард. Што е историјата, Култура, Скопје, 1990, стр. 25.

³ Peќi, Borislav., Novi Jerusalem, Nolit, Beograd, 1988, str. 121.

⁴ Riker, Pol., Vreme i priča, prvi tom, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993, str. 130.

⁵ Старова, Луан., Татковите книги, Македонска книга, Скопје, 1992, стр. 85.

трешни светови. Нивната поврзаност со одделните лични доживувања на историјата е само привидна, затоа што внатрешниот живот главно се исцрпува во стремежот да се сфати надворешниот свет и историското време да се вгради во своето духовно искуство.

Двата расказа многу слободно се однесуваат спрема историографијата. Историските личности во приказните се фиктивни, неистинити, иако изгледаат многу поавтентични отколку тие што ги претставува историографијата. Раскажувачите избираат помалку познати историски личности, или според историографското грдиво сосема фиктивни, за да можат, препуштајќи се на книжевната имагинација, да ги оформат карактерите на своите личности, во склад со историските ситуации. Ако веќе користат познати историски личности, тогаш ги осветлуваат од оние страни што се помалку познати, кои се спротивни на легендите што за нив се создадени. Пекиќевиот писар Попиер е една таква фиктивна личност. Скриениот свет на неговата психа, на неговата интима, исповедта на вознемираниот дух ја дава вистинската слика на атмосферата по Француската револуција кога човечките судбини се преточени во судски пресуди. Постапката на прикажување на ликот се изедначува со историскиот амбиент на тоа време. Авторовата визија се состои во тоа што нуди индивидуален оптимизам наспроти сè поголемата општа, јавна, етичка конфузија. Затоа е воведен Попиеровиот лик, кој согледувајќи ја апсурдноста на настаните смело се спротивставува на варваризмот. Врвот на својот протест и историскиот цинизам, Пекиќ го постигнува воведувајќи го деталот за етичката интервенција на Попер кој секој ден јаде по една смртна пресуда. Воден од сè поголемиот сомнеж во идентитетот на сите револуции, авторот категорички поставува прашање – дали по секоја револуција настапува пустош на уништените верувања, изневерените светли принципи, напуштената надеж за подобра иднина.

Одредувањето на историчноста на одредени личности, настани, места за кои се раскажува во приказните е комплексен процес. Раскажувачот често и сосема свесно ги менува историските факти⁶. Пекиќ немал намера да се држи до фактицитетот и да ја следи официјалната историја на Француската револуција, туку сакал да ја наслика апсурдноста на тие случувања. Во овој случај, воопшто и не очекуваме да се реконструира фактицитетот. Од вистинскиот настан раскажувачот намерно се оддалечува со тоа што

⁶ Види кај Карлајл., Томас, Револуција француска, Народно дело, Београд.

го потчинува на многу поширока концепција, настојувајќи во него да го вгради своето сфаќање за апсурдноста на револуцијата. Таа идеја е присутна во самата атмосфера. Секое затворање и ликвидација се оправдуваат со револуционерната идеја дека се гради свет во кој веќе нема да има насилство. За тоа ново време никакви жртви не се преголеми. Се постапува по максимата дека целта ги оправдува средствата, а тогаш, како што вообичаено се случува, целта почнува да исчезнува. Се забораваат и најосновните човечки права и правила на живеење. Се прогонуваат и се затвораат луѓето поради минорни гревови. За тие што згрешиле не постои друга казна освен смртната. Забранета им е одбраната, која и онака е залудна, затоа што тие веќе однапред се осудени. За да биде апсурдноста уште поголема, први главата ја губат оние што го подготвувале теренот за подобра иднина. Револуцијата безмилосно ги јаде своите деца. Таа ги прогонува оние што веруваат во големи промени. Се трансформира во око што сè гледа, сè знае и сè држи под контрола.

Апсурдноста на тоталитаризмот се согледува и во појавата на чудото. Човекот што ја јаде смртта е едно такво чудо. Колку што е власта поцентрализирана, толку и потребата за чудото расте. „Луѓето му се радуваат на чудото и го прифаќаат простодушно, како источните краеви. Кога чудото станува дел од секојдневието, тоа е знак дека животот се одвива под пресија. Дobar е само оној живот – како што вели Надежда Мандељштам⁷ – во кој нема потреба за чуда“. Феноменот на чудото е секогаш поврзан со реакцијата на стравот. Според Тодоров⁸, чудото е поврзано само со чувството, а не и со материјалното случување, кое упатува на разум. Во секое страшно време чудата се прифаќаат како лек. Единствено тие се способни да нè отргнат од маките на кои сме подложени. Нивната појава сама по себе е апсурдна, затоа што провоцира чувство на неверојатност и вознемиреност.

Пекиќ луцидно го согледал апсурдот на радикалната револуција и го изложил на потсмев нејзиниот репресивен механизам. Кај него историјата станува еден вид текст што е пародија на другите текстови. Писателот пародира со знаењето и владеењето со финесите на француската историја. Ерудицијата ја користи како

⁷ Mandeljštam, Nadežda., Strah i nada, svezak prvi, Znanje, Zagreb, 1988, str. 102.

⁸ Види кај Todorov, Cvetan., Uvod u fantastičnu književnost, Rad, Beograd, 1987, str. 52.

основа врз која ја гради својата фантазмагорична визија на минатото каде што се дезинтегрираат сите системи и сите вредности. Кај Старова се чувствува истата дезинтеграција. Неговите раскази не се толку историски по обработката на одредени личности и случки колку по впечатливоста на општествениот пејзаж, политичкото милје и старите миризби на историското време. Кај него политиката останала основно милје за конфликти проткаени со човечките страдања, болка, занес, страст и сето она што човекот одамна го носи како бreme на својата историска судбина.

Времето е клучен конститутивен чинител на секоја историска структура, но и на секое раскажување. Во овие два расказа што ги толкуваме, времето е објективно одредено. Тоа е времето на Француската револуција и времето на Информбирото⁹. Тоа е времето на тоталитаризмот, кога е суспендиран хуманизмот, а наместо него владеат теророт и прогонот вперен против секого. Времето во таквите ситуации не постои, постои само рок во кој ќе дојде до неминовна пропаст. Сосема сеедно е како ќе се случи тоа и кога ќе се случи тоа. Едно е сигурно – секој отпор е залуден. Кога човекот е осуден на пропаст не постои веќе страв, затоа што сè е подредено на неминовноста, која не се сопира. Кога ќе нè зафати тоа чувство на нужност, се губи стравот од смртта, затоа што сме зачекориле во царството на непостоечкото. Се губи волјата за живот и последниот сноп светла надеж, која е потребна за да се повратат сопственото достоинство, самодовербата, сознанието за сопствената вредност, за своите права и потреби. Се чини како сè да застанало. На историјата се гледа како на циклично повторување, кое не донесува ништо ново. Сликите на еден национален водач ги заменуваат иконите и сликите на друг водач, додека суштината останува непроменета. Поседувањето нечија слика, која прво била прифатена како светост, може да ги доведе луѓето во опасност и смрт. Сега тие исти луѓе сфаќаат дека сè е релативно, дека фор-

⁹ Денешниот раскажувачки интерес за комплексот на Информбирото во значителна мерка произлегува од тоа што политичката историографија, окована со синцирите на авторитарноста, не ја завршила својата работа на време. Ваквата денешна проза, првенствено критичка и демистификаторска повеќе е поврзана за идите на епохата кои ги претставува, отколку за настаните, заплетите и личностите кои можат да бидат и фиктивни. Тоа значи дека тие раскази повеќе се свртени кон етичкото дејство, отколку кон естетичкото. Но тоа не се однесува на приказните кои ние сме ги одбрале. Тие се подеднакво силни и на духовен идеолошки план и на артистичко книжевно-естетски план.

малните промени настануваат преку ноќ. Не постои етика туку само ново политичко изненадување и насилство. Повторно започнуваат политичките процеси, апсењата и ликвидирањата на луѓето и сето тоа се оправдува со повисоки политички изговори. Оние што случајно успеале да ја избегнат смртта остануваат збунети. Смртта ги одминала за влакно.

И покрај својата универзалност, смртта е застрашувачка и непожелна. Таа тешко се прифаќа посебно од фамилијата и пријателите кои вложуваат напори за спасување на животот. Но тие рационални напори најчесто се залудни. Во тие тешки историски моменти случајноста е таа што ги придвижува настаните напред. Попиер брза, плашејќи се од неочекувана инспекција, несвесно ја искористува првата пресуда како салвета, додека во расказот на Луан Старова, мајката сакајќи да прикаже дека Сталиновата слика е добро чувана, ја сметнува од сидот таа реликвија, која во тој миг станала смртно опасна. Судбината овде не е сфатена како таинствена надворешна сила, туку како математичка деривација на човековиот набој и основните тенденции на времето. Сè е препуштено на случајноста¹⁰, и покрај тоа што во времето на теророт многу маченички биографии се создадени според теркот на однапред одредените грозоморни стандардизирани примери. Времето отсуствува од човечкиот живот, а со тоа и просторот за битисување е стеснет.

И во еден таков апсолутистички режим, каде што просторот за маневрирање е сведен на минимум, постои резултанта на неизвесности и флукуација на надежта и очајот, кои создаваат тешки дилеми пред насилната смрт. Пред една таква дилема е поставен и Жан Луиз Попиер. Таа дилема тој ја решава така што се зазема за сочувување на животите на другите, заборавајќи дека со тоа самиот се изложува на смртна опасност. Но таа негова добра намера повторно е прекината од апсурдната желба на жртвата, која инсистира да умре. Сето ова во овој расказ е искривоколчено и превртено наопаку. Од темел се поместени сите вообичаени човечки односи, погледи и ставови. Тоа се прави за да се прикажат одликите на тоталитарното време каде што престануваат да важат вообичаените односи.

¹⁰ Причините за светските збиднувања според Хумболт можат да се сведат на три предмети: природата на нештата, слободата на човекот и случајноста. Von Humboldt, Vilhelm, Spisi iz antropologije i istorije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 1991, str. 173.

И покрај тоа што се работи за два различни историски периоди, сликата на времето во Пекиќовиот расказ не е многу различна од онаа во расказот на Луан Старова, како што и поуката на искуството е речиси истоветна. Таа се состои од сознанието за апсурдноста на историските текови каде што постојано се повторува Истото во привидно Новото. Во таа временска спирала сè се врти во круг, секоја револуција се претвора во својата спротивност, сите хуманистички намери се подложни на искривоколчување, секој преврат на крајот ја доживува својата релативизација. Движечките сили на револуцијата ги придружува хуманистичката идеја, која никогаш не е уништена. Револуцијата само се развива во нови форми, кои се трансформираат се додека не го достигнат својот антипод. Крајната цел и суштина на сè што постои се состои во тоа да се произведува и расте. Затоа, како што тврди Хумболт, за секое уништување постои утеха, а за секоја промена замена¹¹. Тој природен процес на менување и растење е движечка сила на светската историја во која раѓањето и создавањето секогаш носат и уништување. Благодарение на првото настанува второто. Создавањето на новите работи и на индивидуите и нивното уништување се природен тек, кој постојано се остварува затоа што е условен еден од друг. Никој никогаш не ни верувал дека прогресот на историјата се одвива во непрекинатата права линија, без падови, враќања и отклони во континуитетот.

JASMINA MOJSIEVA-GUSEVA

BETWEEN HISTORY AND PSEUDO HISTORY

(Summary)

This paper presents the forming of Revolution phenomena absurdness idea. For this purpose, the relationship between the history and the writer's invention was examined in the contemporary Macedonian and Serbian poetry novels, whenever the background was the revolutionary process. The main topics are: how Revolution turns into totalitarianism, how humanistic intention's are destroyed and how the idea of the progress turns over at its antipodes.

¹¹ Ibid, str. 168.

This idea can be found in one of Pekic's story "Man who eats death" and Starova's short story "Staljin's figure". Each revolution humanism at the beginning develops in a new form that transforms in its antipodes under the influence of abundance. Final aim of everything that lives is to continue to produce and grow. This natural process is the basic power that moves world's history, but the circle of birth and production always bring the catastrophe at the end.

МАЈА ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ

РАЗВОЈНАТА ТИПОЛОГИЈА НА ЖАНРОВИТЕ ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ СЛОВЕНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

Проблемот поврзан со типологизацијата на жанровскиот систем на источноевропското средновековие останува и понатаму како еден од најсложените и сè уште не докрај разработените иследувања во системот на старите словенски литератури. Определувајќи ја категоријата книжевен жанр како историска категорија, Д. С. Лихачов истакнува дека за литературата ниеден жанр не е „вечен“, бидејќи низ времињата се менуваат принципите на изделувањето на одделните жанрови, нивните видови, карактери и функции.¹ Иследувањата на Лихачов за меѓусебните односи на литературните жанрови претставени врз материјал од старата руска литература, можат да се применат и на старата словенска литература, бидејќи се формулираат типолошките особености на жанровскиот систем, карактеристични за целиот старословенски простор. Како главна основа за изделувањето на жанрот во старословенскиот период била темата или предметот на кој му било посветено делото, што од своја страна доведува до нејасно разликување на одделните жанрови. Книжевните (структурно-композициски) признаци на самиот жанр при неговото разграничување не играле голема улога. Нивното постоење и опстојување во старословенскиот период во голема мера зависело од нивната примена во практичниот живот, што не одговара на современиот третман на книжевниот жанр. Појавата или исчезнувањето на одделните жан-

¹ Д. С. Лихачов, Поетика старе руске књижевности (превео Д. Богдановић), Београд 1972, стр. 51.

рови е процес што се сврзувал со објективните потреби на средновековната феудална држава и општествен поредок, а во врска со тоа се определуваат и функциите што треба да ги исполнува самата литература. Темпото на промените и спецификата на овој општествен процес, ја определува и хиерархиската подреденост на одделните литературни жанрови.

Жанровите се разликуваат и според нивната намена во сферите на црковниот и световниот општествен живот. Така, присутна е општата поделба на средновековната книжнина на духовна (црковна) и на световна (профана). Официјалната старословенска книжевност се развила токму од овие два жанровско-тематски правца: во духовно-религиозна, литургиска и световна насока.² Така, на пр., според својата намена, словата се говореле во црква, житијата се читале во различни околности, а биле непосредно сврзани со црквоното богослужење и манастирското правило. Формирањето, пак, на световните жанрови било исто така потчинето на практичните, деловните потреби на општеството. Под влијание на официјалната преписка се јавуваат разновидни писмовници, писма и посланија; понатаму се јавуваат разновидни патеписни жанрови („хождение“), разновидни акти на државната управа итн. Но, и самата црква за свои потреби, ја воведува практиката на пишување хроники и летописи, записи и писма од нетипична религиозна природа.

Жанровите не никнувале случајно, според волјата на нивниот автор, туку настанувале според барањата на нивниот нарачател – црквата или официјалните световни власти (владетели, болјари), и биле наменети за определен адресат. Секој жанр имал своја традиционала, разработена физиономија на автор, писател или изведувач. Во средновековниот период жанровите одразувале колективен поглед на свет, колективни чувства. Уметничката замисла на делото не тежнеела кон истакнување на авторовата индивидуалност. Традиционалната физиономија на авторот, како и традиционалниот уметнички израз, го насочувале читателот или слушателот во определен правец, а со тоа читателот или слушателот имал јасна претстава во кој правец ќе се одвива раскажувањето. Поради тоа и се јавувале *ојширни наслови* со кои на читателите им се објаснувал предметот на раскажувањето кој се одвивал во рамките

² Катица Ќулафкова, *Континуитетот на македонската книжевна историја (некои книжевно-историски и теориско-методолошки соочувања)*, Книжевен контекст, Скопје 1995, стр. 36,

на традицијата, којашто добро им била позната. Ваквите наслови, употребувани во заглавијата на определени творби: житие, слово, канон, служба, повест, сказание, давале извесна ориентација во старословенскиот жанровски систем. Но, во многу случаи тешко е да се определи до каков степен извесното наменување има жанров карактер. Во одредени случаи доаѓало и до спојување на неколку жанровски ознаки во називот на делото: „сказание и беседа“, „житие и дејание и хождение“, „повест и писание“ итн., што укажува не само на колебањето на пишувачот каква ознака да избере при определувањето на делото, туку ваквото спојување понекогаш било резултат и на тоа што во старата литература книжевните дела навистина спојувале во себе неколку жанрови. Врз судбината на многу називи на старословенските жанрови може да се следи процесот како ознаката на предметот на раскажување постепено ги стекнувала сите оние книжевни обележја со кои тој предмет бил сврзан според средновековната книжевна етикеција, па дури тогаш се претворал во жанровска ознака во вистинска смисла на зборот.³ Поради тоа, се определуваат три класификациски принципи применливи врз книжевните состави: *структурно-композициски*, *функционален и тематски*,⁴ кои според својата суштина стојат најблиску до нивната поделба по вид и содржина.

Развојот на жанровскиот систем во средниот век се развивал и под влијание на развојот на обредот, церемонијалноста на книжевноста, како и под влијание на зголемените интелектуални интереси на средновековниот автор и читател. Жанрот во старата литература се определува не само како книжевна туку и како вонкнижевна појава врзана за определена употреба во црковниот и политичкиот живот и поредок. Постојаната поврзаност на книжевните и некнижевните појави го забрзувала развојот на книжевното творење. Овој спој и судир на двете тенденции како карактеристична појава, може да се види во процесот на оформувањето и натамошниот развој на книжевните жанрови.

Општествените појави и идеи се рефлектираат во целата книжевност истовремено, но промената на стилот го тангира секој жанр посебно. Книжевните жанрови во старата литература во значително поголема мерка се сврзани за одредени типови стил, за

³ Д. С. Лихачов, *Поетика...*, стр. 55–56.

⁴ Красимир Станчев, *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*, София 1985, стр. 58.

разлика од современите жанрови. Така, постоело единство на стилот на празничните и похвалните слова, на летописите, хронографите и др., иако во границите на секој жанр можат да бидат забележани индивидуални црти на сопствен книжевен развој. Сепак во границите на една епоха и на еден востановен жанров стил тешко е да се зборува за индивидуални стилови. Се изработуваат општи, препознатливи за соодветниот книжевен жанр поетски фигури, општи изрази-клишеа, општи копозициски форми⁵.

Литературата од средновековен тип во својата сушност ја обединуваат повеќе заеднички елементи, како во однос на содржинските адаптации, жанровските признаци и стилски особености, така и во однос на нивната општествена функција, која се развивала во продолжителен временски период во доменот на средновековната мисла и средновековните уметнички форми. Во средновековието преводната и оригиналната литература заземаат едновремено учество во литературниот процес, а нивната улога се изедначува според важноста во голем степен, што е одлика на средновековната книжевна продукција во целина. Преводната литература во системот на старите словенски литератури има значајно место на самостојна структурна единица, а нејзината улога има карактер на определена закономерност во развојот на средновековните литератури. Оваа закономерност се пројавува како во директното влијание врз оформувањето на оригиналната книжнина, така и во постоењето на многубројните преодни форми меѓу преводната и оригиналната книжнина, што од друга страна нуди интересни сознанија за литературните согледби и творечката психологија на средновековните словенски писатели.⁶ Од друга страна, уште првите творби на старата словенска литература се жанровски определени, оформени и преземени од византиската литература, што истовремено означува усвојување на теоретските сознанија за веќе нормирани жанровски пропозиции, од типот на композиција, стил, јазик. Општо земено, во средновековието оваа литература се развивала во идејно-уметничката сфера на византиската цивилизација, која во продолжителен временски период играла решавачка улога за културниот развој на балканските народи. Книжевните жанрови ги поддржувале основните форми на опстохристијанските кни-

⁵ Донка Петканова, Старобългарска литература IX–XVIII век, София 1992, стр. 23.

⁶ Петър Динеков, Преводите в развитието на старите славянски литератури. – В: Похвала на старата българска литература, София 1979, стр. 375.

жевни норми, а текстовите стекнувале легитимитет на официјални книжевни содржини. Но стои и констатацијата дека словенските народи иако генерално преземаат од византиската литература жанровски и композициски форми, голем обем на литература, истовремено создаваат и сопствени творби, сврзани со потребите на националната литература, историја и култура. Ако една литература се оценува пред сè во однос на жанровата специфика, содржината, сфатена на поширок план како – проблематика, литературни задачи, идејни тенденции, како атмосфера на едно одразено време, тогаш со полно право може да се зборува за оригиналност и самостојност на средновековните јужнословенски литератури.

Во средновековието функционираат специфични принципи во изделувањето на одделните жанрови, нивните видови и функции, а од тука и карактеристичниот приод при нивната типологизација. При нивното разграничување се земаат предвид предметниот, функционалниот и структурниот критериум.⁷ Во *ценитарој* на средновековниот жанровски систем влегуваат жанровите кои својата функција практично ја остварувале во црковниот ритуал, во богослужбата, а нивната тематска ориентација била главно насочена кон христијански, теолошки и библиски содржини. Нивните содржини истовремено имаат и практична (деловна) и експресивна функција. Експресивната функција го гради и определува книжевниот карактер на текстовите. Станува збор за т.н. *официјална книжевнина*, според критериумот на официјалната црковна догматика. Кон *периферијата* на жанровскиот систем во периодот на средновековието се поставува раскажувачката проза или белетристичките текстови од преводно или оригинално потекло.

Овие официјални содржини на некој начин ја одредуваат основната структура на жанровскиот систем на средновековната книжевност, изградена според текстуалниот и стилско-изразниот концепт на следните жанровски групи: *библиски џексјови*, *литурџиски џексјови*, *хаџиоџрафски*, *џаџерично-џоучиџелни* и *филозофско-боџословски џексјови* (*џаџерисџичкаџа лиџераџура*), *оратјорска џроза џреџсџавена со џохвалниџе*, *џоучиџелниџе* и *џолемичкиџе џанеџирично-џроџоведни џексјови*.

Кон периферијата од жанровскиот систем би дошла неофицијалната раскажувачка проза претставена со *белеџрисџичкаџа*, *исџориско-леџоџиснаџа книжевнина*, *аџокрифнаџа лиџераџура*,

⁷ Крaсимиp Стaнчeв, Стилистика и жанрове..., стр. 56–61.

йравно-канонскаѿа книжнина, ейисѿоларнаѿа книжнина, зайисѿиѿе. Самиот обид за типологизација на средновековниот жанровски систем се јавува заради неопходноста да се потенцираат неколку основни обединувачки признаци, структурни, тематски и идејни тенденции, инкорпорирани во одделни групи состави. Овие различни идејни, структурни и други текстуално-содржински тенденции се идентификуваат во одделните жанрови, согледани преку нивната развојна типологизација од самата појава на одредениот жанр во конкретна словенска книжевна средина, преку неговата трансмисија во византиската книжевност и во словенскиот превод, притоа согледувајќи една историска генеза на жанровскиот систем во текот на неговата развојна артикулација низ различните епохи. Извесен пресврт во историскиот развој на преводната книжнина се забележува во периодот на XIII–XIV век, кога настапила акција за нов превод на богослужбните книги, на прередактирање на посебни жанрови и зборници и преструктурирање на нивните форми, познат под именувањето „поправање на книгите“, присутен како тенденција и во византиската и во словенската литература. Процесот предвидел повторно преведување на средновековните книжевни жанрови под влијание и врз основа на новите грчки редакции, а со цел да се постигне единство меѓу православните цркви. Акцијата предвидувала усогласување на редактирани текстови на библиски содржински жанрови, а во литургијата воведување на Ерусалимскиот типик, со што се наложило проширување на литургискиот обред.

Во жанровскиот систем на средновековната книжнина, централно место заземаат библиските книги, кои со својата содржинска и стилско-изразна структура определуваат жанровски форми непосредно засновани врз библиската традиција. Во составот на Библијата, како зборник строго утврден според својот обем и содржина, влегуваат библиските книжевни жанрови како одделни книги значајни за еврејската и христијанската религија. Библијата со својата разновидна жанровска содржина е од извонредно значење во процесот на утврдување на поетиката и структурата на севкупната средновековна литература, при што се врши сообразување на содржинските и структурните концепции и на другите книжевни жанрови според утврден канонски принцип. Според содржинските и структурните концепти се izdelуваат две групи библиски текстови: старозаветни и новозаветни. Од старозаветните библиски текстови најголема распространетост во словенските книжевни

средини достигнуваат псалтирот, палеата и паримејникот, што не значи дека и другите канонски книги од Стариот завет од типот на: книгата еклизиајст (проповедник), Мојсиевото петокнижие со правно-историска содржина, пророчките книги, обединети во зборник со 16-те текстови на пророците итн., не биле присутни во системот на преводната книжнина во словенските средини. Псалтирот како богослужбена книга зазел мошне истакнато место во проповедната практика, уште од периодот на првичниот старословенски превод, а како популарна книга од составот на Стариот завет, бил мошне актуелен низ целиот средновековен период. Она што е карактеристично за служебните псалтири е развојот на нивната композициска структура, согледана низ нивната појава и еволутивен развој. Притоа, евидентна е тенденцијата за слевање на псалтирот со часословот и месецословот, а старозаветниот текст не останува на ниво на псалмите и деветте библски песни. Низ натамошните периоди од појавата и развојот на псалтирот се согледува надополнување на неговиот содржински состав со текстови од богослужбено-практично значење: тропари и молитви, канони, пасхалии, уставни и поучителни текстови и др.

За развојот на преводот и преписот на историската палеа може да се каже дека таа достигнала одредена популарност, а со оглед на зачуваните преписи таа особено егзистирала во руската и српската книжевна средина. Низ натамошните периоди се забележуваат извесни јазични прередактирања во однос на тенденцијата за подоследно следење на оригиналниот грчки јазичен израз, но и вметнување нови форми според ортографските норми карактеристични за редакцискиот период. Во однос, пак, на толковната палеа, карактеристични се интервенциите во доменот на преработка и дополнување на нејзината содржина споредена со првичниот јужнословенски превод, што може да се определи и како втора редакција, особено актуелна во руската средина.

Од зборниците со избрани одломки од старозаветни книги, во словенската и византиската богослужба се користел и паримејникот (гр. профитологиј, заради големиот број читања од книгите на пророците), и тоа особено во периодот од IX до XIV век, но спорадично и до крајот на XVI век, вклучувајќи се и во структурата на редактираниот триод, или други литургиски содржини. Со тематски концепираните содржини и со намената на некои од старозаветните книги функционално да се вклучат во составот на литур-

гиските книги, тие го остварувале својот развој во составот на средновековното наследство во византиската и во преводната словенска книжевна традиција.

Евангелието и апостолот како особено значајни богослужбени книги, кои претставувале основна литература за секој црковен или манастирски книжевен фонд, достигнале широка распространетост во јужнословенската книжевна традиција низ сите периоди од нејзиниот развој. Самиот процес на прередактирање на евангелските и апостолските книги се одвивал од средината на XIV век, преку кој се согледува усвојувањето на новите лингвистички и структурни варијанти како резултат на измените што настанале со новата светогорска редакција, но својот конечен облик оваа редакција го добила некаде пред последната четвртина на овој век, за да понатаму во ваквиот свој облик се задржи на поширокиот словенски православен терен некаде до средината на XVIII век. Во XV век веќе почнуваат да навлегуваат во употреба ревидираните новозаветни текстови, кои ги согледуваме и во печатените јужнословенски изданија од крајот на XV и почетокот на XVI век. Низ целата средновековна книжевна практика евангелските текстови според намената и редоследот на евангелските четива, се содржани во две основни групи: четвороевангелија и апракоси. За периодот од XV век наваму карактеристична е поголемата распространетост на четвороевангелија и четвороевангелијата со апостоли. Во овој период Новиот завет веќе се оформува како единствен кодекс, процес започнат уште во XIV век, а со тоа маргиналните литургиски забелешки се јавуваат како доволни укажувања кон четивата за празниците.⁸ Затоа во преписувачката практика на подоцнежните периоди се евидентираат многу мал број изборни евангелија. Исто така извесен број од направените преписи на апостолот во XIV и XV век веќе содржат многу нови јазични и структурни црти, така што иследувачите ги приклучуваат овие ракописи кон новите редакции на апостолскиот текст. Во периодот на постепеното преписување на апостолските текстови, сите три типа апостолски книги (полн апостол, пракс-апостол и толковен апостол) меѓу себе вршеле заемно влијание, како резултат на што се јавиле извесни индивидуални варијанти, кои означувале нарушување на канонската исправност на преводот. Затоа и новите преведувачки

⁸ Климентина Иванова, Бележки върху хилендарските ръкописи от XV век, – В: Българския петнадесети век, София 1993, стр. 124.

активности според најновите грчки оригинали, биле насочени во правец на утврдување на ортодоксната христијанска норма. Од XV век веќе е карактеристична тенденцијата за оформување на Новиот завет во единствен текст, со што во еден кодекс веќе се спојуваат новозаветните текстови – евангелието и апостолот. Притоа, обично заедно се групираат текстовите на Изборното евангелие со краткиот пракс-апостол, каде четивата се редат според распоредот на краткиот апракос, и комбинации на Четвороевангелието со полниот пракс-апостол⁹. Како резултат на овие тенденции, во Русија, се забележува постапката на кодифицирање на целата црковно-словенска ракописна Библија, токму во периодот од крајот на XV век (1499 година) – Генадиева библија.

Литургиските текстови како дел од жанровскиот систем на средновековните словенски литератури, со својата духовна и филозофска ориентација, го расветлуваат богослужбното дејство на православната црква во однос на неговата содржина, неговите составни елементи и условите за неговото извршување. Богослужбната функција на книжевните жанрови ја мотивира нивната типологизација во посебни структурни форми. Се јавуваат разновидни црковни книги во кои се изложени службите на јавното и личното богослужење. Нив главно ги претставуваат литургиските зборници, чија содржина е претставена со химнографски и други текстови, создадени во текот на IX–X век за потребите на словенската богослужба и просвета. До тој период византиската химнографија веќе го изминала својот неколкувековен развој, како резултат на што веќе се канонизирале жанровските форми неопходни во богослужбната практика. Понатамошната етапа од обединувањето на химнографскиот материјал во поголема целост, резултирала во создавањето на службата, што се доведува во непосредна врска со еволуцијата на богослужбниот ритуал и жанровските форми на црковната поезија. Создавањето на повеќе химнографски композициски форми (стихира, тропар, кондак, икос, служба и др.) е продолжителен процес, обусловен од промените во богослужбната практика. Ова е поврзано со периодите на примената на едниот од двата главни вида Црковен устав – Студискиот и Ерусалимскиот, што од своја страна ги диференцираат литургиските разлики меѓу нив. За потребите на црквите и манастирите била пишувана литур-

⁹ Маја Јакимовска-Тошиќ, Македонската книжевност во XV век, Скопје 2001, стр. 95.

гиска книжнина, најразновидни зборници од типот на: минеи, октоиси, триоди, служебници, требници, часослови, каноници итн. Во однос на содржината на овие литургиски книги, истакнуваме дека тие во својата основа претставуваат преводни химнографски дела на истакнати византиски автори. Но, во составот на литургиските книги препишувани на словенски терен, се среќаваат и оригинални творби, чии автори се словенски средновековни книжевници.

Средновековните книжевни состави претставени со хагиографски, патерично-поучителните и филозофско-богословските текстови (патристичката литература), похвалните, поучителните и полемичките панегирично-проповедни текстови влегуваат во состав на зборници, кои обединуваат сродни состави и третираат прашања од религиозна и житијно-етичка природа. Ваквите текстови се издвоени од библиските и литургиските содржински комплекси и главно се насочени кон проповедно партиципирање при актуализирањето на христијанската идејна мисла. Преку овие текстови се доразвиваат етичките, филозофските и антрополошките категории својствени за христијанската идеологија, и истите биле поттикнувачи на развојните духовни концепти карактеристични за актуелното време. Овие монашко-поучителни, хагиографски и панегирично-проповедни текстови од една страна ги доразвиле естетските и филозофските конотации на христијанската догматика, но од друга страна, преку нив, истовремено се отворал нов мисловен простор за презентирање на прагматични пораки.¹⁰ Така значителен дел од средновековната словенска книжевна продукција отпаѓа токму на проложната и патеричната литература, која оформува зборници од разновидни творби, но блиски според својата филозофска и теозофска ориентација. При спојувањето на нивната содржина во заеднички кодекс, се тргнувало од една централна тенденција – афирмација на монашкиот живот, со што се оформувале прирачни книги наменети за аскетско-монашкото усовршување. Во овој вид зборници се обединувале хагиографски состави, кои низ натамошните периоди од својот развој ги збогатиле своите текстолошки рамништа, вклучувајќи изводи од патерични раскази и друг вид монашка литература, различни поученија и слова на истакнати црковни писатели, како и повести со поучителна и историска содржина.

Панегирично-проповедните зборници, претставени главно со панегирикот и хомилијарот како концепти со постојан состав,

¹⁰ Илија Велев, Македонскиот книжевен XIV век, Скопје 1996, стр. 175.

кои вклучувале состави од доменот на ораторската проза, во својата содржина интегрирале многубројни панегирични, хомилијарни и хагиографски творби на истакнати византиски автори. Во нив, во зависност од редакторската умешност на составувачот се вклучувале делата на византиските црковни писатели (Василиј Велики, Јоан Златоуст, Исак Сирин, Симеон Метафраст и др.) преку повторен превод на веќе преведените и преку сосема нови преводи од порано незастапените нивни дела во словенската книжевна традиција. Она што е карактеристика за овој тип зборници во нивниот еволутивен развој од XV век натаму, е збогатувањето на нивниот состав со нови творби, особено во доменот на хагиографската литература и нивно проширување со циклуси за словенски светители. Ваквиот жанровски избор и понатамошното распространување на зборниците од типот на: патерик, пролог, панегирик, хомилијар и сл., веќе од периодот на XV век, бил обусловен од интересите на составувачите и нивните редакторски умешности, кои доаѓале до израз при распоредувањето и концепирањето на морално-поучителните и панегирично-епидеиктичките состави.

Патристичките текстови, кои ги следеле новите предизвици на актуелните настани на времето во кое се јавувале, ја имале улогата на главен идеолошки премостувач преку презентирање на текстови во функција на теолошките и филозофските доктрини. Оваа литература со голем интерес се проследувала во текот на XIV век, кога била во функција на исихастичките идејни концепти, претставена со аскетските и богословско-мистичните текстови, концепирани во специјализирани аскетско-поучни зборници: Паренизис, Ареопагитика, Диоптра, Лествица и сл. Веќе во наредните периоди од XV век натаму, опаѓа актуелноста на нивните содржини преку помала застапеност во препишувачката практика, што зборува за нови естетски вкусови на времето, во кое се одбегнуваат строгите аскетски размисли и исихастичките догми.

Белетристичките текстови во старословенската книжевна продукција се определуваат како носители на определени уметнички функции, кои не се директно сврзани со области од средновековната богословско-филозофска едукација, и немаат конкретна богослужбена предназначеност.¹¹ Меѓутоа, овие состави функционираат како дел од жанровскиот систем на средновековните лите-

¹¹ Майя Йонова, Белетристиката в системата на старата българска литература, София 1992, стр. 66.

ратури, како засебна творечко-изразна категорија. Притоа, ориентирајќи се кон еден или друг функционален тип (како историско четиво, хагиографски состав, морализаторско-поучителна лектира), преводните белетристички творби се развиваат врз основа на доминантните тенденции во старословенскиот литературен систем и се вклопуваат во општата културна средина. Токму во зависност од пристапувањето кон едни или кон други функционални области во литературниот систем, различните белетристички текстови во себе вклучуваат разнообразни жанровски форми, кои носат различни композициски и стилистички зафати. На тој начин, белетристичките состави се претставени со т.н. „првични“ пократки жанрови, од кои понатаму се структурирале поголемите раскажувачки целини. Под овие првични жанрови се подразбираат најмалите фабулно-сидејни целини, кои можат да функционираат како самостојни белетристички единици, но во основа тие претставуваат функционален дел на големите раскажувачки структури. Во овие „елементарни“, „мали“ жанровски форми спаѓаат: митот, басната, загатката, поговорките, афоризмите, приказната итн. и тие лежат во основата на поголемите жанрови на прозата: романот, поевата, средновековниот расказ.¹² На овој начин се доаѓа до своевидна типологизација на белетристичките текстови во одделни прозни жанровски форми. Содржинското разнообразие како карактеристика на овие текстови, особено потенцирано со навлегувањето на изразито световни содржини, вnelo подновување во строгите содржини на средновековните жанрови.

Периодот на појавата на различните варијанти, преводи, обработки на белетристичките текстови во јужнословенските книжевни средини, сè уште не е прецизно уточнет. Во облиците на разновидни книжевни жанрови, сред словенските народи тие биле познати уште во X, XI и XII век. Големата група од белетристички творби која се проширува на јужнословенскиот книжевен простор има предвизантиско потекло, а сред балканските народи проникнува со извесни промени. Паганските елементи добиваат христијанско толкување и на тој начин им е обезбедена широка популарност во христијанизираниот средновековен свет. Во книжевната продукција на јужнословенските простори се среќаваат белетристичките текстови на популарните средновековните романи („Александрида“, „Романот за Троја“), раскази („Геофана крчмарката“,

¹² Маја Јонова, Белтрстиката..., стр. 80.

„Езоповата сторија“, „Елание“, „Мелетиј пустиножителот“ и многу други) и повести („Варлаам и Јоасаф“, „Стефанит и Ихнилат“, „Премудриот Акир“).

Апокрифната литература опфаќа многубројни текстови различни според предназначеноста, формата и функциите, со неофицијална, вонканонска содржина. Апокрифните текстови претставуваат различни книжевни творби од жанровски аспект, создавани низ долг временски период, во различни средини. Поради тоа не можеме да зборуваме за жанровско единство на апокрифната литература. Обработката на апокрифниот текст претставува белетризирано библиско предание, надоградено со легендарни и митски елементи. Апокрифната литература ја согледуваме како разнообразна во жанров поглед книжнина, која има свои обрасци и корени во еврејската литература, во претхристијанското и христијанското народно творештво, во различни дуалистички учења на источните народи, и особено во Светото Писмо. Апокрифните текстови се одликуваат со формална и тематска разнообразност во претставувањето на старозаветните и новозаветните теми.

Апокрифите биле преведувани, а честопати и преработувани во словенските средини. Првичните словенски преводи во истражувањата на Б. Грабар¹³ и В. Стојчевска-Антиќ¹⁴, се поврзуваат со просторот на Македонија и Бугарија, некаде од X–XI век. Веќе XIII век се истакнува како мошне значаен за развојот на апокрифната книжнина,¹⁵ кога настанала нова редакција на првично преведените апокрифни состави, а нивните содржини помасовно се препишувале. Во наредните периоди на XIV и XV век, веќе се вршела композициска и стилистичка трансформација на постојните преводи и нивно преантологизирање во апокрифни циклуси. Така, апокрифите сврзани со една личност или со сродни сижеи, се обединуваат, при што се добиваат поголеми творби без некоја основна преработка. За подоцнежниот период (XIV и XV век) карактеристична е појавата на преструктурирани апокрифни зборници, во чиј состав

¹³ Бисерка Грабар, Из проблематике славенских апокрифа, – В: Кирил Солунски, кн. 1, Скопје 1970, стр. 91.

¹⁴ Вера Стојчевска-Антиќ, Апокрифите во Македонија, Спектар, бр. 5, Скопје 1985, 6–9.

¹⁵ Анисава Милтенова, Неофицијалната книжнина през XIII век в контекста на идејните и литературните тенденции на епохата, – В: Търновска книжовна школа, т. 4, София 1985, стр. 102–114.

влегувале преработени, компилирани или сосема нови варијанти на познатите апокрифни текстови. Периодот на XV век е период на османлиска политичка доминација над јужнословенските народи, кога е намалена улогата на официјалните институции што би вршеле моделирање и контрола над книжевната продукција. Тогаш доаѓа до нивелирање на постоечките разлики меѓу повисоката „официјална“ и „пониската“ книжевност, а таквата специфика во односите внесува нови модели во распространувањето и функционирањето на апокрифите. Инаку, петнаесеттиот век може да се сфати како индикација на новите тенденции изразени преку уште помасовниот пробив на апокрифната литература, антологизирана и циклирана во зборниците со мешовита содржина од XVI–XVIII век.

За полесна оперализација со апокрифната литература, со оглед на нејзината разнообразност, се прават обиди за нејзина жанровска класификација, која поради редица разновидности и несоодветности, не може да ја преземе одговорноста на апсолутна типологизација. Врз основа на бројните познати апокрифни текстови, како можна се предлага следната класификација: 1) уметничка апокрифна проза; 2) посланија; 3) поезија; 4) апокрифи во форма на прашања и одговори; 5) апокрифни молитви; 6) разумник; 7) суеверно-гатачки книги.¹⁶ Притоа, треба да се подвлече дека меѓу овие жанровски подвидови не секогаш има строга граница, бидејќи поради карактеристичната постапка за смешување на средновековните жанрови во рамките и на една творба, се откриваат одделни мешовити видови.

Сочуваните историографски творби во словенските средновековни литератури ја покажуваат состојбата за континуитет и доживување на основните жанровски групи, што ја тангираат историографската книжнина, карактеристични за сите периоди од нејзиниот развој: кратки хорники, летописни записи и натписи, историски раскази, апокрифни летописи, како и преводи на византиски хроники¹⁷.

¹⁶ Во основа, со извесни модификации, ја прифаќаме класификацијата предложена од Донка Петканова. – В: Апокрифна художествена проза. Видова класификација и карактеристика, Старобългарска литература, кн. 3, София 1978, стр. 13–33.

¹⁷ Вера Стојчевска-Антиќ, Добрила Миловска, Маја Јакимовска-Тошиќ, Средновековни книжевни жанри. Историско-книжевните творби во македонското средновековие, Скопје 2000, стр. 129–257.

Записите во системот на старата словенска литература претставуваат посебен жанр, со свои изразити специфики во однос на композициско-структурните модели, кои подразбираат употреба на постојани формули и клиширани изрази, на библиски цитати и перифрази, но чија стереотипност се поврзува и комбинира со непосредниот, и на моменти, исповеден авторски исказ, што наплно е во согласност со византиско-словенската средновековна поетика.¹⁸ Појавата на записите во старите словенски литератури се оформува под директно влијание на византиските обрасци, но кои своето влијание главно го наметнуваат во доменот на надворешните, формални особености, во востановени формули и композициски клишеа. Но сепак, со тоа не се намалува оригиналноста на овие состави, бидејќи нивната содржинска сушност одразува настани поврзани со актуелните збиднувања од балканската политичка сцена, од каде произлегува и нивното значење на првостепени домашни извори. Комбинацијата од конвенционалното и индивидуалното, се јавува како најважна, суштинска особеност на поетиката на записите, што придонесува тие да се издвојат како специфичен жанр во системот на средновековните словенски книжевности.

Прегледот на присутните жанровски форми во средновековната словенска книжевна продукција зборува за изразито жанровско разнообразие, што на некој начин претставува значајна развојна линија во средновековниот книжевен живот. Нивната широка застапеност го илустрира стремежот кон промени и збогатување на жанровско-тематската структура во словенската средновековна литература. Токму преку присуството на најразновидни жанровски форми во словенските литературати, ги согледуваме најзначајните одлики на книжевниот живот во средновековието. Секако, дека притоа, најзастапени се текстовите од библиски и литургиски карактер, кои својата функција ја остваруваат во богослужбениот ритуал, како и богословско-филозофските и егзегетски состави. Но, во наредните периоди (XV–XVIII век) позасилено се јавуваат и белетристички текстови од преводно или оригинално потекло, како и составите кои ѝ припаѓаат на неканонската книжина, кои исто така претставуваат интегрален дел на севкупниот духовен и културен комплекс. На еден таков начин се врши надолжување на теолошката и културолошката сфера од актуелното живеење.

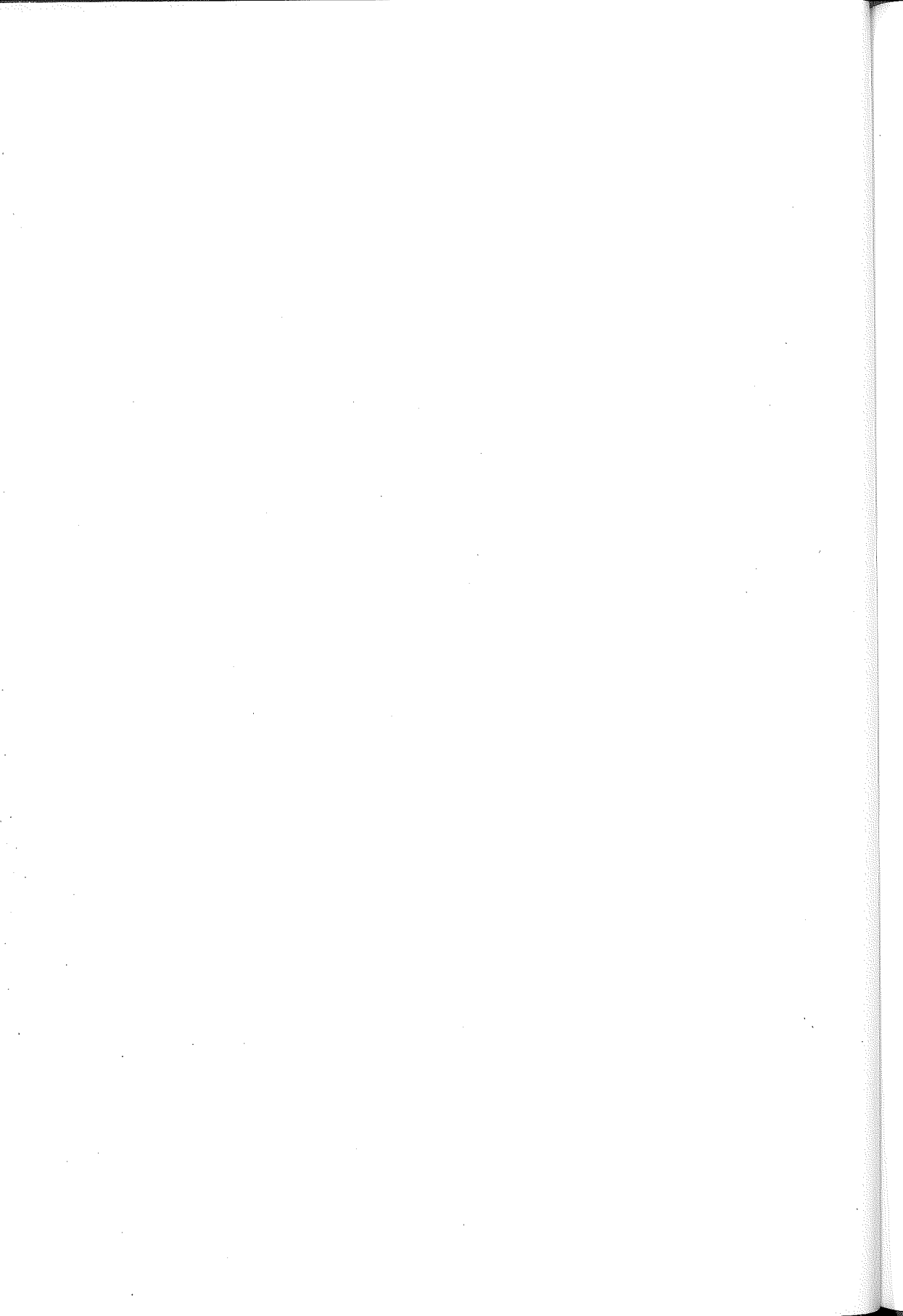
¹⁸ A. Naumow, *Biblia w strukturze artystycznej utworów cerkiewnoślawiańskich*, Kraków 1983. Цитирано според: Божидар Райков, *Приписките в системата...*, стр. 42.

*MAJA JAKIMOVSKA-TOŠIĆ***DEVELOPMENTAL TIPIFICATION OF THE GENRE
IN THE MEDIEVAL SLAVIC LITERATURE**

(Summary)

The procedure of the additional systematization of the literary pieces is necessary in order to determine the genre development of the mediaeval Slavic literature. By the applicability of the procedure a greater overview of the literary pieces is provided in the specific literary genre frame, as well as their typification considering the specification of their distinctive structural, contextual and functional features. The overview of the genres in the old Slavic literature is provided in this study through thoroughly historical genesis, which appears from the need from determination of the most typical features as a distinctive stadium of the specific mediaeval literary genre.

III. ТЕМАТСКИ БЛОКОВИ

ТАНАС ВРАЖИНОВСКИ

КУЛТОТ НА МОШТИТЕ НА СВЕТЦИТЕ

Тематиката на моштите во последно време сè почесто станува предмет на истражувања, и тоа од повеќе научни дисциплини, на пример: историјата, литературата, фолклористиката, историјата на уметноста, теологијата со што оваа проблематика во христијанскиот свет доживува особена актуализација. Повеќето од овие истражувања, се насочени кон барање на споредби на релација почитувањето на моштите, од една страна, а од друга страна оформувањето на култот кон соодветните светци во западната и источната средновековна култура.¹ Во македонската наука на оваа проблематика речиси не ѝ е обрнато посебно внимание.

Основни елементи за одржувањето и развојот на култот на светците се: гробот, храмот, иконата и моштите. За востановувањето на култот на светците најчесто се доаѓало со „пронаоѓањето“ или „објавувањето“ на нивните мошти.

Светците за време на своето живеење, според народните верувања, им помагале на верниците на најразлични начини: ги лекувале, се грижеле за нивните проблеми од материјална природа и сл. Посмртно овие функции на светците доаѓаат до израз благодарение на силата на моштите, кои вршеле чудотворни дела. Од своја страна тие од верниците добивале најразновидни дарови. Тоа била и причината да се бара од нив додека биле живи, а и по смртта по-

¹ Елка Бакалова, *Култиџи кџм моциџие и реликвиџие: Изџок – Заџад*, Средновековна христијанска Европа: Изток – Запад, Ценности, традиции, общуване, ИК „Гутенберг“ 2002, 605. Во тој однос, на пример, види: П. Браун, *Култиџи кџм свеџиџиџие. Вџзход и функции в латиноскоџио христијансџиво*, София 2000.

вратни дарови во вид на чуда. Оттука, верниците полагале право на чудотворните останки на светците, како резултат на заедничкото општење додека тие биле живи. Во случај ако по смртта нивната чудотворна моќ би престанала, нивниот култ не би можел да се одржи долго време. Тука се крие и основниот одговор на едно од прашањето за популарноста на култот кон светците зачуван и негуван сè до нашата современост.

Појавата на разни легенди, односно чуда за чудотворната моќ на моштите на светците главно има два извора: првиот произлегува од житијата на светците, од разни црковни служби и посланија на свештениците. На пример, во Пространото житие на св. Климент читаме: „Ама иако така се оддалечи од нас и го напушти овој живот, сепак, неговата благодет не ни исчезна. Дури и останките на учителот и сега уште извршуваат благодејанија, лекувајќи секое страдање и секоја болест.“² Во врска со тоа во една служба посветена нему стои: „Клименте, храмот твој е лекарство за душата, гробот твој – извор на исцеленија, правот – што многу ги мачи бевите, а славниот лик твој – утеха за ожалостените“.³

Во пастирската посланица којашто се однесува на св. Наум, на охридскиот патријарх Јоасиф и на Синодот од 21 мај 1740 година, покрај другото стои и следниов повик: „За секој кој носи топлина и доброволна побожност кон светецот тогаш нека се потруди да дојде ... на изворите на чудата на св. гроб, каде што лежат светите мошти, и во светиот храм негов, умен извор полн со исцелувања да би примил благослов и осветување на телото и на душата, бидејќи чудата и благодетите на телото и на душата и осветувањата на светиот и босоногиот отец наш Наум Чудотворец се толку бројни што ги надминуваат и многуте ѕвезди, како застапник и помошник на сите дни во сечиј живот и најголем помошник за стекнување на вечното блаженство и царството на Господ наш Исус Христос“.⁴

Вториот момент е од понова појава и е продукт на народното верување, кое послужило за создавање на самостојни преданија, без влијание на житијата. Податоци за моштите на некои светци наоѓаме и во некои историски изданија, на пример, во „Словено-

² Трајан Митревски, *Ойширниот живоитиис на св. Климент Охридски*, Свети Климент Охридски 916–1966, Скопје 1966, 130.

³ На истото место, 135.

⁴ Лазар Мирковиќ, *Свети Наум Охридски*, Сремски Карловци, 1924, 28–29.

бугарската историја“ на Пајсиј Хилендарски, каде што во однос на моштите на Јован Рилски стои следниов податок: „Го завршил својот живот во таа пустиња и неговите мошти и до сега цели и неизгниени почиваат во неговиот манастир. Од цела Бугарија доаѓа народот да се поклони на моштите на светиот отец Јоан. И добиваат големо исцеление и душевна корист Бугарите кои со усрдност доаѓаат кај него и во неговото свето престојалиште на поклонување.“⁵ Многу епизоди во житијата и во легендите за овие светци содржински се идентични или многу блиски.

При проучувањето на култот на моштите во народната традиција на православните јужнословенски народи поаѓаме од неколку аспекти: а) откривањето на моштите на светците и нивното погребување, б) нивната судбина, в) крадењето на моштите, и г) чудотворните дејства на моштите на светците.

Тука треба да се истакне многу важната улога на сонот во содржинската изградба и на житието и на легендата. Токму на сонот му се потчинети сите настани околу наоѓањето на моштите и погребувањето.

I. Важно место во легендите и во житијата на светците зазема *откривањето на нивните мошти*. Обично тие на избрани луѓе им се јавуваат насон и им објаснуваат каде се наоѓаат моштите. Епизодата за откривањето на моштите претставена во легендите е слична на она од житието.

Св. Јоаким Осоговски, насон му ги открил моштите на игуменот Теофил од Овчеполието. Светецот точно му го опишал местото каде се наоѓаат неговите мошти. Сонот се повторил два пати и дури тогаш тој нив ги нашол. Препознатлив знак тука е една бука. Освен тоа св. Јоаким Осоговски му објаснил дека сака ковчегот да го направи од буката под која се наоѓа неговото тело, а веднаш тука да изгради и мала црквичка. Се разбира, игуменот постапил во согласност со барањата на светецот.⁶

Според една друга варијанта на оваа легенда, телото на св. Јоаким Осоговски, го нашол еден од ловците кој претходно го имал посетено. Тој го погребал, но св. Јоаким Осоговски незадо-

⁵ Пајсиј Хилендарски, *Историја славяноболгарска*, Под редакција на Петър Динев, II изд., София, 1942, 112–113.

⁶ Танас Вражиновски, *Македонски историски преданија*, Матица македонска, Институт за старословенска култура, Скопје 1992, 108–110.

волен од местото, два пати му се појавил насон и точно го одредил местото каде што сака да биде погребан и дрвото од кое треба да биде направен ковчегот. Ловџијата ги исполнил барањата на светецот, а подигнал и мала градба.⁷

Св. Гаврил Лесновски му се јавил на сон на монахот Јосиф во Средец, Русин по потекло. Обично свештеното лице не верува во сонот, така што тој се повторува три пати. Светецот го открива местото каде што се наоѓаат неговите мошти и го одредува местото каде што сака да биде погребан: „Оди на планината и на врвот Облов ќе ги најдеш моите мошти и ќе ги однесеш во Лесновскиот манастир.“ Монахот заедно со месниот митрополит ги нашле моштите и биле пренесени во Лесновскиот манастир. На местото каде што биле пронајдени моштите се случувале многу чуда со исцелителска природа.⁸

Во една легенда забележана од нас, св. Гаврил Лесновски насон им се појавил на двајца браќа од Трново, Бугарија, и од нив побарал моштите да му бидат пренесени на друго место. Тој во легендата не го одредува местото каде што треба да бидат погребани неговите мошти. Исто така, тој не им открива каде се наоѓаат неговите мошти. Двајцата браќа доаѓаат во Лесново и не можејќи да го откријат неговиот гроб, насон тој им го кажал местото каде што е погребан: на местото каде ќе падне пиле од дрво, таму е неговиот гроб. Тие ја нашле пештерата и во неа моштите на светецот.⁹

Врз основа на житието се создадени и повеќе преданија за моштите на св. Гаврил Лесновски. И тука основниот момент е откривањето на моштите од страна на монахот Јосиф и нивното пренесување во манастирот. Во преданијата се наведува дека кога се пренесувале моштите густата шума се отворала, правејќи пат слободно да помине придружбата. Тука постои и забрана за гледање наназад од страна на луѓето. Според една варијанта на оваа легенда, се свртела една жена, а според друга поп. И двајцата поради не придружување кон забраната се скамениле, а патот веќе не се отворал, така што луѓето морале сами да се пробиваат низ шумата.¹⁰

⁷ На истото место, 110.

⁸ Вера Антиќ, *Локални хаџиографи во Македонија*, Просветно дело, Скопје, 1977, 44.

⁹ Архив на Институтот за старословенска култура (во продолжение АИСК).

¹⁰ Вера Антиќ, цит. дело, 157. АИСК.

Во житието на св. Прохор Пчински, откако светецот му се појавил насон на царот Диоген, тој тргнал со својот патријарх да го бара неговиот гроб: „И отиде царот на тоа место во пештерата и го најде светиот во пештерата со неизгниени мошти. И паднаа царот и патријархот пред моштите на светиот и му се поклонија. И ги зе доа царот и патријархот моштите на светиот на рамена и ги донесоа на реката Пчиња.“¹¹ Гробот го откриле благодарение на бел орел кој кружел над пештерата каде што се наоѓале неговите мошти. Царот сакал да ги погребне моштите во манастирот што го изградил. Но, светецот пак на сон му се појавил на царот и му рекол каде треба да биде погребан. Се разбира, царот постапил според барањето на светецот: „... и ги постави царот моштите со ковчегот во црквата и го постави на десната страна од олтарот, каде што е малата црква. И веднаш потече миро од светиот и се наполнија сите црковни садови – давајќи оздравување, на слепите виделина, на куците одење, на болните здравје.“¹²

Легендата забележана од Марко Цепенков дава некои конкретни податоци, што се однесува на судбината на моштите на светецот. Всушност, легендата во повеќето случаи го следи житието. Разликата се забележува во однос на изборот на местото каде што тој сака да биде погребан: „... ами да појди на некоја капина и од неа ќе излезел бел зајак, до таа капина олтаро да го напраит на манастиро што ќе го напраит, и тука гробот да му го напраит.“¹³ И во легендата се споменува лекувачката моќ на мирото кое протекло од светецот, давајќи притоа точни примери.

Во легендата забележана од Вера Антиќ, местото каде што тој сакал да биде погребан на следниов начин се објаснува: „Да ме закопаш на местото каде што ќе видиш да лета бел орел и од капината да истрча зајаче!“¹⁴ Во една друга легенда забележана, исто така, од неа, царот го нашол телото на светецот благодарение на орли кои летале над неговото тело. Орлите со летањето давале знак дека таму се наоѓа неговото тело. Во раката на св. Про-

¹¹ Вера Антиќ, цит. дело, 39.

¹² На истото место, 40.

¹³ Марко К. Цепенков, *Македонски народни умотворби, во десетти книги, Преданија, кн. 7*, Редакција Кирил Пенушлиски, Македонска книга, Скопје, 1972, 169.

¹⁴ Вера Антиќ, цит. дело, 137.

хор Пчински, царот нашол белешка во која пишувало каде да му биде погребано телото.¹⁵

II. Едно од поинтересните прашања, загатнати во легендите, а се разбира, и во житијата на светците е сврзано со судбината на нивните мошти. Во преданијата и легендите за св. Климент Охридски овој момент отсуствува. Но, како што е познато моштите на св. Климент се наоѓале во неговиот гроб во манастирот Св. Пантелејмон. Кога овој манастир бил претворен во цамија, тие биле пренесени во црквата Св. Богородица – Перивлепта, која оттогаш почнала да се вика Нов Св. Климент. До 1941 година тука се зачувале моштите на светецот, но без черепот и една коска од раката. Турците главата од светите мошти ја однеле во Св. Антониј, Св. Арангел или во Св. Јован Продромос во Бер.¹⁶ Другите мошти, меѓу другото, и поради трговијата со нив биле распарчувани. Во една легенда се вели: „Еден сиромав рогузнар му ветил на лекарот дека може да ја донесе Климентовата рака, ако за тоа добие една ока злато.“¹⁷ Каде се наоѓала раката на светецот во легендата не се наведува, туку се вели дека неа ја чувал некој владика, во некој далечен манастир.¹⁸ Дел од моштите се наоѓаат во еден крст во охридската црква Св. Никола. Остатокот на Климентовите мошти биле пренесени, исто така, во охридската црква Св. Никола Ѓеракомија во 1925 година. Тука е раката од сребро, додека лисната коска е во кутија.¹⁹ Една коска од неговата рака се чува во софиската црква Св. Седмочисленици, пренесена во 1913 година од бившиот охридски митрополит Борис.²⁰ Дел од моштите на св. Климент во 1990 година се втемелени во соборната црква Свети Климент Охридски во Скопје, а дел од неговите мошти се ставени во црквата Св. Софија во Охрид при нејзиното повторно осветување во 2002 година.

¹⁵ На истото место.

¹⁶ В. Мирковиќ, *Православно монаштво и манастири*, Сремски Карловци, 1920, 6.

¹⁷ Вера Стојчевска-Антиќ, *Климент и Наум Охридски во народната традиција*, Наша книга, Скопје 1982, 35.

¹⁸ На истото место, 35.

¹⁹ Леонтије Павловиќ, *Култови лица код Срба и Македонаца, Историско-еџнографска расправа*, Смедерово 1965, 15.

²⁰ Харалампие Поленаковиќ, *Климент Охридски, Живој и дејности*, Книга за Климент Охридски, Кочо Рацин, Скопје, 1966, 26.

Со обновувањето на црквата на св. Климент Охридски, во Плаошник неговите мошти се чуваат во неа. Поставувањето на дел од моштите на св. Климент во соборната црква во Скопје и пренесувањето на остатокот на моштите во црквата „Св. Пантелејмон“ на Плаошник дава нови бранови за развојот на неговиот култ. Овој момент, исто така, придонесува за интегративната функција на моштите на св. Климент кај македонскиот народ.

Моштите на св. Наум во преданијата ја одразуваат реалноста; тие се во неговиот гроб кој се наоѓа во манастирот. Од неговите мошти извираат чуда, пред сè, од здравствена природа.

Податоци за моштите на св. Иван Рилски добиваме од неколку бугарски автори, и тоа: Владислав Граматик и Диматар Кантакузи. Владислав Граматик во својот расказ „Расказ за пренесување на моштите на Св. Иван Рилски во Рилскиот манастир“ или поточно „Рилска повест“, напишана во првата редакција од 1469 год, а во втората, поскратена од 1479 год., пишува дека пред паѓањето на Бугарија под турско ропство моштите на Иван Рилски биле скриени во една мала црква во Трново. Откако тие биле откриени, со ред искушенија, биле пренесени во неговиот манастир во Рила, со помош на „царицата“ Марија, ќерка на српскиот владетел Ѓорѓи Бранковиќ, која била омажена за султанот Мурад.²¹

Моштите на св. Иван Рилски од 1469 година се наоѓале во Рилскиот манастир. Старешината на манастирот, кога пристигнал во Москва по милостина, пишувал дека во Рилскиот манастир почитаат моштите на св. Иван Рилски и се зачувани во добра состојба. Денеска тој ја нема десната рака. Според една легенда, неа ја однеле рилските монаси во Русија за време на една просија. Но, во Русија никаде не ја нашле неговата рака, иако имало обиди таа да се пронајде. Слични обиди имало и во Букурешт, но без успех. Во согласност, пак, со една друга легенда раката била однесена во Карловац, па рилските монаси со истата цел му се обратиле со писмо на карловачкиот митрополит Стефан Стратимировиќ.²²

Според некои податоци, десната рака на св. Иван Рилски се наоѓа на островот Тинос во Грција, во женскиот манастир „Владичицата на ангелите“, во планината Кехровуни. Се претпоставува

²¹ Според: Панталеймон Пулос, *Св. Иван Рилски*, Универзитетско издание „Св. Климент Охридски“, Софија, 1992, 494.

²² Леонтије Павловиќ, цит. дело, 24.

дека раката се нашла таму за време на Руско-турската војна кога руските војници зазедоа неколку острови од егејскиот архипелаг. Се претпоставува дека рускиот владика Анатолиј тука ја донел десната рака од моштите на рилскиот светец. Заедно со други подароци, како икони и сл., подарувани на разни цркви, била подарена и десната рака на св. Иван Рилски. Податоци за овој случај наоѓаме во *Грчка служба* на св. Иван Рилски, напишана во 1917 година од г-дин Алаксандар Мораитидис, издадена во 1979 година од архимандритот Николаос Протопапас. Во Службата е поместено и едно житие на светецот. Архимандритот Николаос Протопапас наведува дека самата рака се чува во сребрена моштехранилица, изработена во 1788.²³

Според една легенда од Кустендилско, раката на светецот му била отсечена кога тој бегал од селаните кои го проследувале, односно додека тој бил уште жив и ја испратиле во Русија. Според една друга легенда од с. Рила, се раскажува дека откако св. Иван Рилски се прочул надалеку со своите чуда бил земен во Русија и таму умрел. Но, некој бугарски цар наредил, раката да му биде пренесена од Русија во Бугарија. Некој си ктитор од Трново по име Георги дал ковчег во кој ја поставиле раката и таа е пренесена во Трново.²⁴

Во случајот на св. Иван Рилски постои еден интересен сон на свештеникот Георги Ив. Андреенко (Русин), во однос на целостата на неговото тело. Тој во едно писмо јавува дека често си замислувал дека моштите на светецот не се цели. Насон му се покажал св. Иван Рилски во игуменска одежда и му рекол: *На земјата моето тело не е цело, но пред Бога сум цел*. Писмото е од 30.XII 1950 година.²⁵

Податоци за судбината на моштите на св. Сава наоѓаме во неговите две житија. Тука е опишана неговата смрт и погребот во црквата 40 маченици во Трново. Сава му се јавил во страшна визија на бугарскиот цар за да му биде пренесено телото во Србија. Телото

²³ Панталеймон Пулос, цит. дело, 503.

²⁴ На истото место, 51.

²⁵ *Арх. Климентий Рилец, Нејпубликувани чудеса на Св. Иван Рилски (1937–1961 год.)*, ракописан примерок чуван во Рилскиот манастир, печатената варијанта е потпишана како додаток на авторот, 1965 г., *Бачковски манастир*, каде што престојуваат рилските монаси по нивното прогонување со решение бр. 109, од октомври 1961, од Рилската Света обител.

било свечено пренесено во Милешево и е погребано во гробницата што ја подготвил кралот Владислав. По извесно време св. Сава се јавил со барање неговите мошти да бидат извадени од гробот и да се ставаат во средината на црквата, за да ги гледаат сите верници. Моштите се ставени во нов ковчег и сместени во средината на црквата.²⁶

Моштите на св. Сава се запалени во 1594 година од страна на Турците. Не се знае дали Мишлевци ги пресекле моштите на св. Сава поради заминување на просија или да бидат полесно зачувани, за да не паднат во рацете на Турците или, пак, тоа е направено на Врачар за време на палењето, кога можеби некои делови се вадени од огнот. Се знае дека десната раката на св. Сава од Турците ја откупил Никола Бошковиќ и им ја предал на дубровничките езуити. Една Савина рака или прст се споменувала во Пеќ, од каде што исчезнале. Според монасите од Пакре, Русија, десната рака е спасена со голем откуп и дека тогаш била во нивниот манастир во Милешево. Млетачкиот пратеник Катарино Зено, на патот за Цариград во Милешево ја видел само едната рака на светецот. Исто така, се споменува дека неговата десна рака се наоѓа во Длабокиот Поток (крај Косовска Митровица). Според една легенда, целата лева рака од лактот до прстите се чува во Троица Плевљанска. Овие податоци укажуваат дека двете раце на св. Сава се зачувани.²⁷

Моштите на света Петка се наоѓале во Каликратија (1230–1231), а потоа биле пренесени во Трново. По заземањето на градот од Турците во 1393 година биле пренесени во Видин (1394–1395). По паѓањето на Бугарија под турско ропство моштите биле пренесени во Белград (1398), а потоа во Константинопол (1521). Во 1641 година моштите на св. Петка биле пренесени во Јаш, Романија.^{26a}

Според еден летописен расказ посветен на св. Петка, нејзините мошти правеле големи чуда и веста за тоа се пренесе надалеку и многу болни луѓе доаѓале во Константинопол да се поклонат и да се убедат во нејзините чуда. Слепите погледнувале, глувите почнувале да слушаат, умоболните оздравувале и сл.^{26b}

²⁶ Леонтије Павловиќ, цит. дело, 62.

^{26a} *Ziemscy aniołowie niebiańscy ludzie, Anachoreci w bułgarskiej literaturze i kulturze*, Wybór i wstęp Georgi Minczew, Białystok 2002, 95–98.

^{26b} С. Кожухаров, *Неизвесен леѣиоисен расказ оѣи времѣио на Иван Асен*, „Литературна мисъл“, бр. 2, София 1974, 126–129.

²⁷ На истото место, 65.

Според манастирската традиција, моштите на св. Јоаким Осоговски се чуваат во неговиот манастир. Но, според некои истражувачи, неговите мошти пропаднале кога Турците до темел го разурнале Осоговскиот манастир, а според други, тие исчезнале во XVIII век кога манастирот опустел. Но, едно е јасно, моштите на св. Јоаким Осоговски исчезнале со запустувањето на манастирот.²⁸ Во житието на св. Јоаким Осоговски се вели дека тој му се јавил насон на игуменот на манастирот кому му прорекол дека многу места ќе бидат опустошени и многу мошти од манастирот ќе бидат пренесени на други места. Тој тогаш рекол: „Јас се надевам ... дека моите мошти нема да бидат пренесени од ова место, ниту мојот храм ќе се запусте.“²⁹

Според некои наши информатори, блиски на манастирот на св. Јоаким Осоговски, моштите на светецот биле пренесени во градот Јаш, во Романија, за да не паднат во рацете на Турците. Но, според други, тие биле „лажно пренесени.“ Во овие раскажувања се зборува дека Амбасадата на поранешна СФР Југославија била ангажирана да провери дали навистина неговите мошти се наоѓаат во Јаш.³⁰

Во една, пак, легенда се вели дека за да се заштитат моштите на св. Јоаким Осоговски биле направени два ковчега. Во долниот биле ставени моштите на светецот, а горниот бил празен. Тоа всушност, според некои наши информатори, им послужило на верниците како камуфлажа пред Труците.³¹

Пајсиј Хилендарски во својата „Историја“ во врска со судбината на моштите на Јоаким Осоговски забележал: „Но од скоро неговиот манастир запустел и моштите му лежат или во земјата или калуѓерите некаде ги пренеле, затоа не е извесно каде се наоѓаат.“³²

Моштите на св. Прохор Пчински се наоѓаат во гробницата во манастирот. Десната рака се наоѓала над ковчегот покриена со метал. Главата и левата рака биле однесени во Цариград.³³ Во согла-

²⁸ На истото место, 30.

²⁹ Вера Антиќ, цит. дело, 33.

³⁰ Танас Вражиновски, цит. дело, 114.

³¹ На истото место.

³² Пайсиј Хилендарски, цит. дело, 114.

³³ Леонтије Павловиќ, цит. дело, 27.

сност со преданието, царот со себе ја однел само неговата глава.³⁴ Одговор на прашањето зошто раката е оставена надвор од ковчегот наоѓаме во една легенда забележана од Ј. Јермановиќ: „Моето тело ќе го погребеш до самиот ѕид, а раката ќе ја оставиш, да може народот да ја бакнува, зашто од неа ќе потече миро кое ќе излекува многу луѓе.“³⁵

Според истата легенда, кога дошле Турците во манастирот, ја зеле главата на светецот и ја ставиле во нивната ризница, веднаш до главата на св. Јован. Рускиот цар сакајќи да ги земе моштите на светецот, му понудил на султанот златна џамија, но тој бил излажан и надмудрен.³⁶

Моштите на св. Гаврил Лесновски прво биле пренесени во манастирот, а потоа во Трново, со тоа што тука оставиле едно негово рамо. Бугарскиот патријарх од Трново, плашејќи се моштите да не паднат во рацете на Турците ги пренел во Трапезец, во црквата „Свети дванаесет апостоли“, „... каде што лежат и до денешниот ден и лекуваат.“³⁷ Подоцнежните податоци укажуваат дека моштите на св. Гаврил Лесновски биле вратени во Лесновскиот манастир каде што се наоѓаат до денешен ден. Како доказ за тоа служи еден запис забележан од Г. Елезовиќ од олтарот на западниот прозор на главното кубе од десната страна на црквата: „... и во манастирот ништо не остана само книги и моштите.“³⁸

Интересни се раскажувањата за моштите на св. Агатангел Битолски. По неговата смрт неговите мошти биле закопани на непознато место. Од непознато лице на чудесен начин моштите се пронајдени. 100 години по неговата смрт (1827 година) само черепот во еден сребрен кивор во црквата Св. Димитрија, најверојатно од епископот Ѓорѓи. Моштите најверојатно послужиле за осветување на црквата и долго време стоеле под престолната икона на св. Богородица, сè до 1966 година. Во 1995 година дел од моштите

³⁴ Марко К. Цепенков, цит. дело, 170.

³⁵ Ј. Јермановиќ, *Црква св. Прохора у Македонији*, Босанска вила, Сарајево, 1892, 10. септембар, бр. 25, 394–395.

³⁶ На истото место, 395.

³⁷ Вера Антиќ, цит. дело, 46. Види и: Илија Велев, *Свети Гаврил Лесновски во книжевната традиција*, Менора, Скопје 1996, 29–30.

³⁸ Глиша Елезовиќ, *Зайиси и најйиси*, Зборник за историју Јужне Србије, СНД 1, Скопје 1936, 251.

(долната вилица) му биле предадени на игуменот на Бигорскиот манастир отец Партенија, а другиот дел останал во црквата. За време на реконструкцијата на црквата Св. Димитрија моштите на св. Агатангел биле украдени. Во денешно време само мал дел од моштите повторно од Бигорскиот манастир се донесени во Битола и во нов кивор се наоѓаат во параклисот во тукашната Митрополија.³⁹

Постојат податоци и за моштите на св. Варвара и светите врачи Козма и Дамјан. Во ракопис од XVII век кој се чува во Архивот на Српската академија на науките и уметностите во Белград стои податокот дека св. Варвара потекнува од некое место во близина на градот Гоце Делчев (поранешен Неврокоп, Пиринска Македонија), Бугарија, и дека нејзините мошти се чуваат во Венеција. За светите врачи Козма и Дамјан се вели дека живееле и го проповедале христијанството во близина на градот Мелник, Бугарија, и дека нивните мошти, исто така, се чуваат во Венеција.⁴⁰

III. И во житијата и во легендите особено внимание се посветува на мотивот *на крадење на моштите на светици*. Како крадци се наведуваат повеќе личности, и тоа: од свештеници, до турски великодостојници, трговци и други.

³⁹ Информација од Атанас Гулески, во Битола на 18.VI 2002 година, забележана од м-р Владимир Караџоски.

⁴⁰ Овие податоци му ги должиме на д-р Ѓорѓи Поп Атанасов, научен советник во Институтот за литература, Скопје, а по потекло од с. Елешница (Разлошко), Бугарија (Пиринска Македонија). Според него, овие податоци имаат реална основа, бидејќи во близина на гр. Гоце Делчев се наоѓа с. Елешница и во нејзиниот атар се наоѓа месноста „Св. Варвара“ каде секоја година на денот кога се чествува споменот на оваа христијанска светица се одржува општонароден црковен собор на кој доаѓаат православните христијани од околните населени места. Постои предание, според кое, св. Варвара живеела во римскиот град Хелеополис, чишто остатоци се наоѓаат во непосредна близина на с. Елешница. Светицата била затворена во тврдината во овој град, но успеала да избега, но нејзините гонители, римските војници ја фатиле и ја убиле. Според преданието, на местото каде што прснала нејзината крв бликнала топла минерална вода. Таму и денеска извира вода од карпите и секој минувач пушта во водата паричка за здравје.

Светите Козма и Дамјан живееле во градот Сандански (Св. Врач) Пиринска Македонија (Бугарија). Во прилог на таа претпоставка зборува фактот дека овие светци биле исцелители, а во местото „Св. Врач“ има топла минерална вода и извонредна клима, кои помагаат при лекување на различни болести. Освен тоа, во гр. Сандански постои стар храм посветен на светите врачи Козма и Дамјан.

За украдени мошти се зборува во легендите речиси за сите светци. И така, во една легенда за св. Климент се наведува дека неговата глава и рацете биле украдени и однесени во други манастири.⁴¹ Тоа е единствениот пример со кој располагаме за крадење на моштите на св. Климент.

Обидот на крадење на моштите на св. Наум е застапен само во една легенда во која се зборува дека некои калуѓери од Грција дошле во манастирот да ги украдат неговите мошти. За време на копањето калуѓерите се парализирале, така што не можеле да се мрднат. Останале како камени статуи. Благодарение на молитвите на игуменот на манастирот, грчките калуѓери биле ослободени од парализата и си заминале, фалејќи го Господа и св. Наум. Народниот раскажувач дал свој коментар: „Илјада години лежат моштите на светецот во манастирот. Повеќепати се правени обиди да се украдат, но секогаш без успех.“⁴²

Во легендите за св. Јоаким Осоговски како крадци се претставени свештеници и Турци во лицето на самиот султан и некои војсководители. Таков е примерот со монахот Арсениј, кој на денот на празникот на светецот пристигнал во манастирот и го украде малото прсте од неговата рака. При излегувањето од црквата светецот сакал крадецот да го фрли во бездната. Од страв монахот се вратил и го оставил прстето на своето првобитно место. Насон му се појавил светецот и му ја објаснил својата постапка, истовремено предупредувајќи го во случај на други вакви постапки.⁴³ Оваа легенда, секако, корените ги има во житието на светецот. Еве како е опишано во житието излегувањето на монахот од црквата со украдениот прст: „Кога стигна до местото пред црквата почна да се ниша, како да полудел од пијанство, сакаше светиот да го фрли во долот.“ А насон светецот му ги изрекол следниве зборови на монахот: „Кој си ти што се осуди да украдеш од моите мошти, сакав на тебе да покажам страшен знак, но се смилостивив за тебе, бидејќи вети дека секогаш ќе ми извршуваш памет во својот живот. Заради тоа ти направив добро. Оди си со мир.“⁴⁴

⁴¹ Вера Стојчевска-Антиќ, цит. дело, 35.

⁴² Стојан Ристески, *Легенди и ѿреданија за свети Наум*, Институт за фолклор „Марко К. Цепенков“, Скопје 1990, 105–106.

⁴³ Танас Вражиновски, цит. дело, 112.

⁴⁴ Вера Антиќ, цит. дело, 35.

Од турските великодостојници како крадци се посочува во една легенда и самиот султан, кој слушал за чудата на св. Јоаким Осоговски и пристигнал во манастирот. Тој ја украде неговата рака, но не отишол далеку: се парализирал. Со враќањето на раката на своето место султанот оздравил и како благодарност поставил мермерен столб во манастирот. Како крадец се јавува и висок турски војсководител, кого го сретнала истата судбина. Како благодарност тој поставил турски заштитен знак на манастирот.⁴⁵

Легендите што се однесуваат на крадењето на моштите на светците ги содржат следниве елементи: а) распространетоста на чудата на моштите на светците, во прв ред, сврзани со исцелителска природа, б) крадењето на моштите, односно обиди за крадење на моштите, в) последиците од крадењето, г) враќање на моштите и отстранување на последиците од кражбата, д) дарување на манастирот во знак на благодарност.

Легенди за обиди за крадење на моштите на св. Гаврил Лесновски не се среќаваат.

IV. *Чудојворнојџо, односно исцелијџелскојџо дејсјџво на мошјџијџе* е една од честите содржини во легендите. Како што е познато христијанските светители и по смртта ја задржуваат чудотворната моќ, бидејќи нивните мошти прават чудесни дела. Оваа околност е мошне важна за одржувањето и за развојот на култот на светците. Кога по смртта би престанала и чудотворната моќ, култот на светецот создаден додека тој бил жив не би можел да се одржи долго време. Во многу случаи тука, меѓу другото, се крие основниот одговор на прашањето за популарноста на култот на светците сè до нашата современост. Од тоа произлегува дека врската помеѓу населението од околината каде што е погребан светецот и неговиот култ е доста силна.

Во легендата објавена од Вера Антиќ, „Болната ќерка“, се зборува за чудотворната моќ на раката на св. Климент Охридски, која била сопственост на некој манастир. Владиката им ја позајмувал раката на болните и со самото бакнување таа успешно лекувала.⁴⁶

Во легендите за св. Прохор Пчињски не се зборува директно за лекувачката моќ на неговите мошти, туку за мирото кое

⁴⁵ Танас Вражиновски, цит. дело, 112.

⁴⁶ Вера Стојчевска-Антиќ, цит. дело, 35.

протекло од гробот кај што е закопано неговото тело: „/.../ чунки кај што е закопано телото од светијата, имат една дупка од кај што тече миро, и секој чоек, болен или здрав ќе се миропомаза. На мнозина здравје му се дало од тоа миро.“⁴⁷ Во неговото житие исто така се зборува за лекувачката моќ на мирото: „И веднаш потече миро од светиот и се наполнија сите црковни садови – давајќи оздравување, на слепите виделина, на куците одење, на болните здравје.“⁴⁸

И во некои бугарски легенди се зборува за лекувачката чудодејност на моштите на св. Иван Рилски. Во случајот освен моштите чудодејствува и изворот од кој светецот пиел вода, како и местото каде што биле погребани неговите мошти.⁴⁹

Во легендата „Манастир Свети Антонија“ во г. Бер (Верга), забележано од Марко Цепенков се зборува за моштите на св. Антонија. Тука отсутствуваат сите погореспоменати елементи сврзани со моштите на споменативе светци. Во преданиево откако светецот починал, телото го ставиле во позлатен ковчег и го ставиле на една висока маса веднаш до столот на владиката во средината на црквата. Се верува дека неговите мошти се лековити. Луѓето го посетуваат и ја бакнуваат неговата десница со уверување дека ќе оздрават. Најмногу тука доаѓаат умоболни луѓе.⁵⁰

Лекувачка моќ имаат и *sanctorum reliquiae* на Василиј од Острог. Во градот Никшич, Црна Гора, се одржале процесии кои биле замислени како колективна терапија. Организаторите објасниле дека преку чудесната моќ на моштите сакаат да влијаат врз заздравувањето на духот на луѓето од овој град, каде што во последните години имало исклучително многу убиства и самоубиства^{50a}.

По силата на почитувањето на светците се почитуваат и нивните мошти. Моштите во многу случаи се признак на светост, но, се разбира, тоа не може да се прифати како општозадолжителен принцип. Моштите на светците ако се чуваат, народот им

⁴⁷ Марко К. Цепенков, цит. дело, 169.

⁴⁸ Вера Антиќ, цит. дело, 40.

⁴⁹ Архимандритъ Климентъ Рилецъ, *Чудесаѣна на Св. Иван Рилски и чудоѣтворниѣа икона на пресв. Богородица*, Основица въ Рилския манастир, 1940, 15.

⁵⁰ Марко К. Цепенков, цит. дело, 171.

^{50a} Ivan Čolović, *Polityka symboli, Eseje o antropologii politycznej*, Kraków, 2001, 148.

изразува посебна почит, а дел од нив се поставуваат во антимицата, каде се извршува литургијата. Од друга страна, догматското почитување на моштите на светците се должи на верата во посебната врска на Светиот Дух со нив, а која смртта е безсилна да ги уништи. Тоа важи за светците, чија душа не го напушта потполно телото, а е присутна на особен благодетен начин дури и во најмалиот дел на моштите.⁵¹

На крајот би сакале да нагласиме дека во последниве години се забележуваат појави на употреба на моштите на светците за политички цели. Се забележува дека при таквите ситуации доаѓа до израз соработката на религиозните и световните власти. Таков е, на пример, случајот со втемелувањето, односно пренесувањето на моштите на св. Климент Охридски во споменатите храмови. Сепак, најизразито тоа дојде до израз за време на изминатите настани во некои од поранешните југословенски републики. На пример, во 1996 година, на 10 и 11 мај се одржала процесија со моштите на св. Василиј во Црна Гора и Херцеговина, од Острог до Твардош. За време на процесијата се случувале чудесни појави. Тој ден, односно на 10 мај, „Господ ги испратил во Херцеговина реликвите на свети Василиј од Острог“, па така, освен некои чуда што се случувале: „се радувале птиците, цвеќињата, дури и животните, покрај кои поминувала процесијата со светецот“.⁵² Во некои слични појави во Србија се вклучувале и познати српски политичари.⁵³

Проучувањето на легендите за моштите на светците, меѓу другото, отвора пат кон истражувањето на настанувањето на нивниот култ и почитта кон нив и во прв ред нивната исцелителска природа. Токму поради оваа функција на моштите на светците, местата каде што тие се чуваат се посетувани од верниците, а особено тоа е забележливо за време на нивните празници, кога доаѓаат луѓе молејќи се за здравје и благосостојба. На таков начин доаѓа до израз почитта кон светците, која се јавува како најпопуларен елемент на религиозноста.

⁵¹ Сергей Булгаков, *Православиеѿо, Очерци върху учениеѿо на Православнаѿа църква*, „Христо Ботев“, Софија, 1994, 209.

⁵² Ivan Čolović, цит. дело, 150.

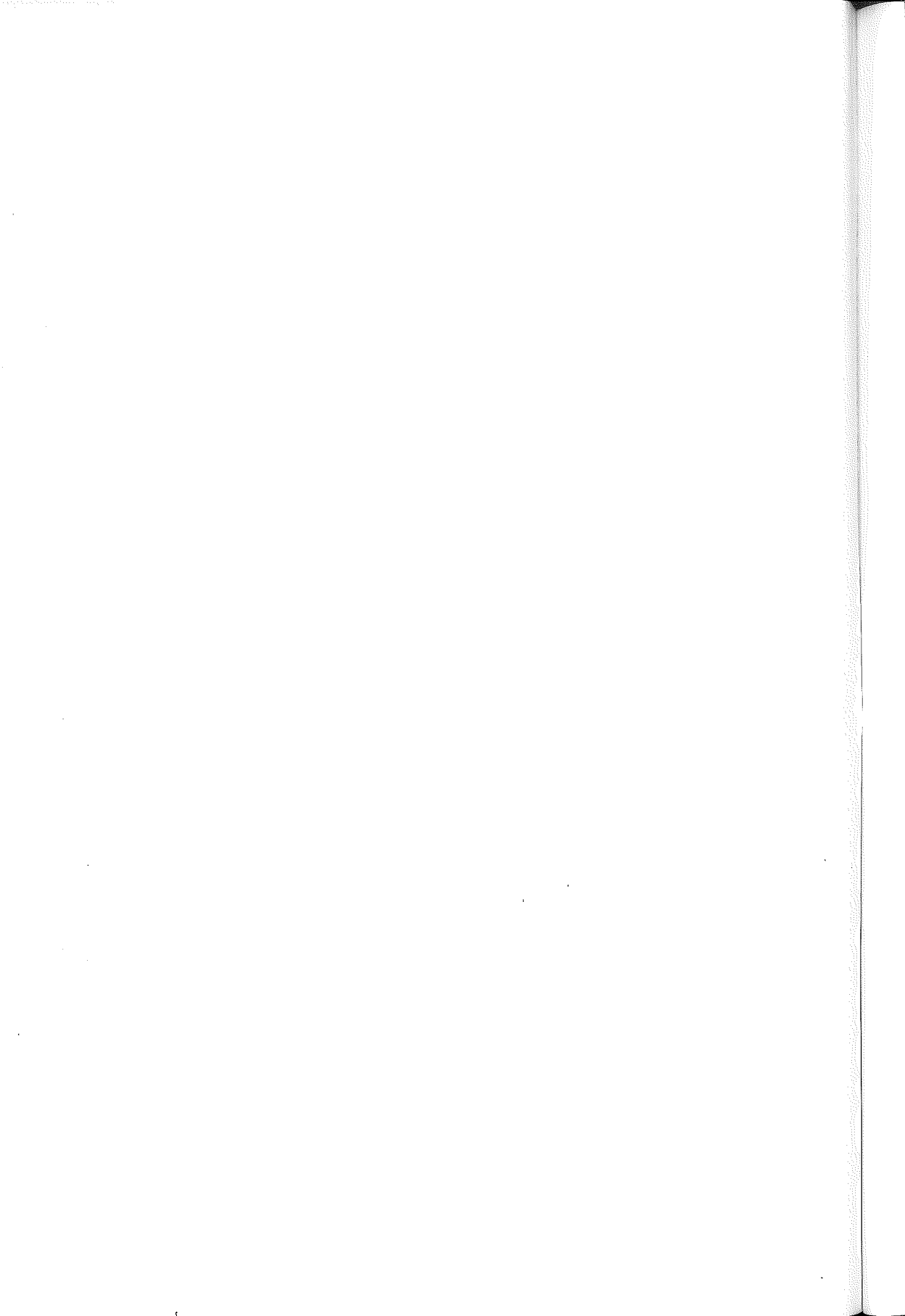
⁵³ На истото место, 150–151.

*TANAS VRAZINOVSKI***RELICS OF SAINTS IN SOUTH SLAVIC FOLK TRADITION**

(Summary)

In the folk tradition of the South-Slavic people, the cult toward the relics of saint takes very important place. It was mainly because of the believing in the healing power of the relics. As a result of that very often there was an appearance of stealing or an attempted theft from the monasteries where they were kept. The relics of the saints have been kept and protected by the inhabitants who thought they had a right to them. This right can be explained by the communication between the saints and the believers during their lifetime. They used to do miracles and accomplishments in certain area, so according to the folk tradition, it is natural, their relics to belong to the people from the region.

Keeping a good reputation of the relics of the saints has an influence to the preserving of the cult for the saints, but it has also a special meaning for the monastery by material aspect. The work has a comparative character, built on the base of the Macedonian-Serbian-Bulgarian parallels.

ЕЛЕНА ПЕТРОСКА

СПОРЕДБЕНА СИНТАКСА НА СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ – МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Предикативните изрази *согласи, се* и *согласува, се*
во македонскиот јазик

Оваа статија е обид да се претстави структурата на пропозициската (предикатско-аргументска) компонента на основните (јадрени) реченици, или речениците засновани на конститутивната компонента *согласува, се* и *согласи, се* (монопредикативни) во македонскиот јазик. Целта е да се добие основниот пропозициски слој (основната предикатско-аргументска структура), без да се разгледуваат другите компоненти од структурата на реченицата, како и показателите на темпоралноста, модалноста итн.

Земени се предвид исказни реченици, засновани на вербум финитум *согласи, се* и *согласува, се* кои се коокурентни со конгруентната именска фраза (граматичкиот подмет) во активна дијатеза.

Се работи за пропозиции засновани на предикати од повишок (втор) ред. Аспектската разлика на *согласува, се* (непрекината несвршеност) и *согласи, се* (сложена свршеност)¹ не влијае на нивната валенција и затоа нема основа за нивно категоријално (валенциско) разликување.

За теориската основа на описот, т.е. за моделот – од значењето до формата – или моделот на синтакса со семантички основи види кај Каролак (Karolak 2002a).

¹ Термините непрекината несвршеност и сложена свршеност се од Каролак (Karolak, 2001).

Македонските реченици со финитната форма на *согласува, се* и *согласи, се* ќе бидат претставени според тој модел на граматика со семантички основи, а тоа значи дека ќе бидат претставени соодветствата помеѓу пропозициските функции (логичките форми) и од нив генерираните пропозиции (логичките реченици) со различен степен на затвореност и шемите на нивна експлицитација во македонскиот јазик.

Првиот основен проблем, кој е и главен предмет на нашата анализа е моделирањето на поимскиот слој презентираан преку пропозициските функции со променливи (варијабли). Најпрвин треба да се утврди тој поимски слој за да се премине на пропозициите кои се резултат од поставувањето на поимските константи изведени од варијаблите (променливите). За употребата на симболите види кај Каролак (Karolak 2002a).

Целта е да се утврдат комбинаторичките способности на предикативните изрази *согласува, се* и *согласи, се*.

Од проучувањето на речениците со *согласува, се* и *согласи, се* во македонскиот јазик², се наметнуваат две, односно три основни значења:

1. *согласува, се*₁ и *согласи, се*₁ 'одобри/одобрува нешто; прифати/прифаќа нешто'

се согласи да...

(1) Професорот се согласи да го одложи испитот.

(2) Сите лидери дале согласност (се согласиле) да учествуваат на средбата кај претседателот.

(3) Директорот се согласил Грциите договорот да го дефинираат како „комерцијален“ (а не како државен, со обврска за рашифкација во собранието).

се согласи дека:

(4) Професорот се согласи дека погори.

(5) Членовите на Капедраа се согласија дека тоа не е во ред.

се согласи со нешто:

(6) Претседателот се согласи со мислењето на владата.

(7) Сите граѓани се согласија со предлогот.

² Проучувани се ексцерпирани примери од весници, запишани примери и потоа потврдени со анкета и примери од Речникот (2001).

2. согласува, se_2 и согласи, se_2 ‘има исто мислење со некого за нешто; одобрува од некого нешто; прифаќа од некого нешто’

се согласи со некојо:

(8) *Сийе вработени се согласија со директорот* (за новиот правилник).

(9) *Деканот се согласи со колегиите да го поканат професорот од Германија.*

(10) *Присудниите се согласија со Марија.*

(11) *Организаторот се согласи со водителката за начинот на преиспитување.*

(12) *Тој се согласи со мене.*

3. СОГЛАСИ, SE_3 и СОГЛАСУВА, SE_3 ‘соодвествува на нешто; одговара на нешто;’³

(13) *Придавката се согласува со именката по род, број...*

(14) *Копијата се согласува со оригиналот.*

(15) *Боите убаво се согласуваат.*

Примерот (15) има двојно толкување: 1. ‘боите (една со друга), т.е. едната боја / едните бои одговараат со другата боја / другите бои’, на пр. *Сината боја убаво се согласува со зелената боја за дейска соба. Еве, гледај како боите убаво се согласуваат.* или 2. ‘боите одговараат со нешто’, на пр. *со претседателот.* Ова значење е поинакво и нема да биде анализирано, за разлика од претходните две кои се предмет на проучување во оваа статија.

Прашањето е дали овие значења влијаат на нивната валенција и дали има потреба да се разгледуваат како три одделни предикати *согласува, se₁* и *согласи, se₁*; *согласува, se₂* и *согласи, se₂*; *согласува, se₃* и *согласи, se₃*. Двоумењето е дали се работи за двоаргументни или троаргументни предикати од повисок ред, односно дали има разлика помеѓу *согласува, se₁* / *согласи, se₁* и *согласува, se₂* / *согласи, se₂*. Соодветната компонентна анализа треба да даде експликациски парафрази спроведени на нивото на расчленување за означување на бројот на аргументите. Главната анализа е спроведена за *согласува, se₁* / *согласи, se₁* и *согласува, se₂* / *согласи, se₂* кои имаат многу сличности.

Прво ќе бидат претставени примери со *согласува, se₁*, *согласи, se₁*. Според Каролак (Karolak 2001 и Karolak 2002: 124) се работи за

³ Овие примери ќе ги оставам за анализа на крајот.

двоаргументен предикат од повисок ред со еден предметен аргумент и еден пропозициски аргумент $P(x, p)$. Ке адаптирам некои од примерите од полски на македонски.

(16) *Моника се согласи да ја исцраќам до дома.*

(17) *Пејџар се согласи да земе учесливо во походите.*

(18) *Родиџелиџе се согласија Ана да оџиџаџува во Америка.*

(19) *Родиџелиџе се согласија да оџиџаџувам во Америка.*

(20) *Јана се согласи да заџее.*

Примерите (16), (17), (18), (19) и (20) се претставени како пропозиции засновани на двоаргументни предикати од повисок ред со еден предметен аргумент и еден пропозициски аргумент, при што второто валенциско место го исполнува реченично дополние, кое се појавува во таков број варијанти како и реченичната независна фраза (в. Karolak 2002: 167). Реченичното дополние тука не е предмет на анализа, туку само валенцијата на предикатот. Основниот предмет на анализа е моделирањето на поимскиот слој презентираан преку пропозициските функции со променливи (варијабли), т.е. утврдувањето на поимскиот слој на *согласува, се* и *согласи, се*.

Анализата на примерите од типот *согласува, се*₂ и *согласи, се*₂ (примерите (8) – (12)) ме наведуваат на моделирање на поимскиот слој на тие предикати како пропозициски функции со три аргументи $P(x, y, p)$. На пр.:

(8) *Деканоџ се согласи со колеџиџе да го поканаџ пофесороџ од Германија.*

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, b, c) \rightarrow W U_x U_y U_{p..}$$

(9) *Сиџе врабоџени се согласија со дирекџороџ за новиоџ иравилик.*

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, b, p) \rightarrow W U_x U_y \emptyset_{p..}$$

(10) *Орџанизаџороџ се согласи со водиџелкаџа за начиноџ на иреџсиџавување.*

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, b, c) \rightarrow W U_x U_y U_{p..}$$

(11) *Присуџниџе се согласија со Марија.*

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, b, p) \rightarrow W U_x U_y \emptyset_p$$

(12) Тој се согласи со мене.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, b, p) \rightarrow W U_x U_y \emptyset_p$$

Од пр. (11) и (12) може да се види дека пропозицискиот аргумент на површината може целосно да отсутствува (што го покажува шемата на експлицитација). Примерите (8), (9) и (10) ме наведуваат да ги анализирам и можните варијанти на употреба (8a), (9a) и (10a) каде што меѓу нив не се гледа јасна разлика во нивниот поимски слој, т.е. и едните и другите можат да се поимаат како примери со троаргументен предикат од повисок ред $P(x, y, p)$.

(8a) Деканој се согласи да го ѝоканай ѝрофесорој.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, c) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(9a) Сије врабојени се согласија за новиој ѝравилник.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y \emptyset_p$$

(10a) Орѓанизайорој се согласи за начиној на ѝрејсѝа-вување.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, c) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

Според спроведените компоненцијални анализи (анализа на поимскиот слој) на согласува, se_1 / согласи se_1 и согласува, se_2 / согласи se_2 се работи за троаргументни предикати во сите случаи. Значи, наместо согласува, se_1 и согласи, se_1 да се третира како двоаргументен предлагам да се третира како троаргументен предикат од повисок ред, односно согласува, se_1 / согласи se_1 и согласува, se_2 / согласи se_2 да се анализираат како еден предикат согласува, se , согласи, se кој е троаргументен предикат од повисок ред $P(x, y, p)$. Разликата помеѓу нив е во појавувањето, односно непојавувањето на вториот аргумент на површината.

На таков начин ќе ги претставам и примерите (1) – (7), би-дејќи за да се согласува / се согласи некој на нешто мора да добие некаков предлог, односно мора да се има некаков импулс од некого за да се добие согласност за нешто. Тоа е слично како и кај одобри ‘некој (x) одобри некому (y) да се случи / случува (p)’, забрани ‘некој (x) забрани некому (y) да се случи / случува (p)’ или дозволи ‘некој (x) дозволи некому (y) да се случи / случува (p)’.

(1) Професорој се согласи да го одложи исѝијој.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(2) Ситӣе лидерӣ дале со̄гласно̄тӣ (се со̄гласиле) да учест̄ивуваат̄ на средба̄та кај̄ прет̄седат̄елото̄.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(3) Дирек̄торот̄ се со̄гласил̄ Грцӣите до̄говорот̄ да го дефинираат̄ како „комерцӣјален (а не како државен, со обврска за ра̄тификација во собранието̄).

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(4) Професорот̄ се со̄гласӣ дека̄ ѝо̄зреш̄и.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(5) Членовит̄е на Ка̄итедра̄та се со̄гласӣја дека̄ ѝо̄а не е во ред.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(5) Прет̄седат̄елот̄ се со̄гласӣ со мисле̄њето̄ на влада̄та.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

(6) Сит̄е пр̄аитеницӣ се со̄гласӣја со̄ пр̄едло̄гот̄.

$$P(x, y, p) \rightarrow C(a, y, p) \rightarrow W U_x \emptyset_y U_p$$

Предикатите од типот *одобри, забрани, дозволи* и кај Каролак (Каролак 2002: 128) се троаргументни предикати од повисок ред. Предлагам *со̄гласува, се* и *со̄гласи, се* да се анализира како еден предикат од повисок ред со три аргументи, од кои два се предметни, а еден е пропозициски. Факт е дека неговата најчеста употреба во македонскиот јазик е без појавување на површината на вториот предметен аргумент и тоа со отсуство и на ниво на пропозицијата. Разликата помеѓу на почетокот наведените поттипови на *со̄гласува, се* и *со̄гласи, се* се јавува на нивото на пропозицијата, а не на нивото на пропозициската функција (поимскиот слој). Па парафразата на троаргументниот предикат од повисок ред би била: ‘некој (x) му одобрува / прифаќа на некој (y) да се случува нешто (p)’.

Во сите досега анализирани примери, т.е. во примерите (1) – (12) и (16) – (20) предметните аргументи *x* и *y* имаат белег + персоналност. Примерите (13), (14) и (15) се поинакви. Се работи исто така за троаргументни предикати од повисок ред: $P(x, y, p)$, кај кои на нивото на пропозицијата (логичката реченица) не се јавува пропозицискиот аргумент и нивното преносно значење бара нивно разгледување како одделен предикат *со̄гласува, се* и *со̄гласи, се*.

Идејата е согласува, se_1 / согласи, se_1 и согласува, se_2 / согласи, se_2 да се анализираат како еден тип на троаргументен предикат со иста семантика.

ЛИТЕРАТУРА

Karolak, St. 2001. *Składnia porównawcza języków słowiańskich II połowy XX wieku* (Instrukcja dla zespołów narodowych realizujących projekt). (ракопис)

Karolak, St. 2002. *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy.

Karolak, St. 2002a. "O założeniach programu składni porównawczej języków słowiańskich II połowy XX wieku". *Z polskich studiów slawistycznych, X, Językoznawstwo*. Warszawa.

Речник 2001. *Инципијално-синтаксички речник на македонскиот елаџоли*. Сн. Велковска (ред.). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

ELENA PETROSKA

THE COMPARATIVE SYNTAX OF SLAVIC LANGUAGES IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY – THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

This paper is a part of the thematic block (section) titled *The Comparative Syntax of Slavic Languages in the Second Half of the XX century*, presenting the Macedonian language.

The subject of interest is the surface realization of propositional structures based on predicates with two and three arguments of the first and second degree in Macedonian. The description has two levels, semantic and formal.

СОДРЖИНА
TABLE OF CONTENTS

I. ЈАЗИК

ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Балканското во граматичката структура на словенските балкански јазици 7

ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ

Дијалектна база на некои графички варијанти во глаголицата 21

БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

Улогата на македонскиот јазик во формирањето и развитокот на националната свест 39

КОСТА ПЕЕВ

За македонската топонимска номенклатура во Албанија низ призмата на истражувањата на А. М. Селишчев 59

ЉУДМИЛ СПАСОВ

Како Блаже Конески ја конципира историјата на македонскиот јазик 75

МАКСИМ КАРАНФИЛОВСКИ

За некои разлики во функционирањето на глаголскиот вид во македонскиот јазик и во другите словенски јазици 97

МИЛИЦА МИРКУЛОВСКА

Показатели на карактеристиката определеност на референцијално употребената именска синтагма во номинативен и во акузативен падежен однос во македонскиот јазик и нивните полски еквиваленти 111

СНЕЖАНА ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА

Структурно-семантичка анализа на приредените врски со А, НО и И во македонскиот во споредба со другите словенски јазици 127

ЕМИЛИЈА ЦРВЕНКОВСКА	
За територијата на Охридската книжевна школа	147
БОРИС МАРКОВ	
За застапеноста на именските суфикси од турско потекло во јужнословенските јазици	161
II. ЛИТЕРАТУРА И ФОЛКЛОР	
МИЛАН ЃУРЧИНОВ	
Прашањето за континуитетот, дисконтинуитетот и литерарноста во рамките на македонската книжевна историја	183
ТОМЕ САЗДОВ	
Фолклорното потекло на традицијата во современата македонска литература	195
ВАСИЛ ТОЦИНОВСКИ	
Преводите од словенските литератури на македонскиот во 19 век	203
НАУМЕ РАДИЧЕСКИ	
Тематолошко-имаголошките релации меѓу македонскиот културен простор и литературите на другите јужнословенски народи	217
РУЖИЦА ЈАНЧУЛЕВА	
Контрастивни координати во структурата на делото на Пушкин и Гончаров	229
ДИМИТРИЈА РИСТЕСКИ	
А. С. Пушкин на македонската книжевна и културна почва на крајот од XX век	239
ЈАСМИНА МОЈСИЕВА-ГУШЕВА	
Помеѓу историјата и псевдоисторијата	247
МАЈА ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ	
Развојната типологија на жанровите во средновековните словенски литератури	255
III. ТЕМАТСКИ БЛОКОВИ	
ТАНАС ВРАЖИНОВСКИ	
Култот на моштите на светците	273
ЕЛЕНА ПЕТРОСКА	
Споредбена синтакса на словенските јазици – македонскиот јазик	291

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Коректура
Виолета Јовановска
Драгица Топузовска
Соња Теовска

Компјутерска подготовка
Соња Теовска

Печат
„Графотисок“ – Скопје

Тираж
300 примероци